ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

У СВІТЛІ ФОРМУВАННЯ БОРГОВИХ МЕХАНІЗМІВ

Монографія

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У СВІТЛІ ФОРМУВАННЯ БОРГОВИХ МЕХАНІЗМІВ

Монографія

Ірпінь
2025

УДК 336.27-049.5(477)
Ф 59

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного податкового університету
(протокол № 5 від 27 листопада 2025 р.)

Рецензенти:

Ольга ДЕМ'ЯНЧУК, д-р екон. наук, професор, директор ННІ міжнародних відносин та національної безпеки, Національний університет «Острозька академія»;

Максим ЗАБАШТАНСЬКИЙ, д-р екон. наук, професор, директор ННІ природокористування та гуманітарних наук, Національний університет «Чернігівська політехніка»;

Світлана ШУЛЬГА, д-р екон. наук, професор, проректор з наукової та фінансово-економічної роботи Національної академії статистики, обліку та аудиту.

Колектив авторів:

Я. В. Белінська; Д. О. Бірюк; Т. Г. Боднарук; В. В. Британ; Ю. Ю. Вергелюк; О. Д. Гордей; О. Є. Гудзь; Н. М. Давиденко; Н. Б. Добрянська; Р. І. Дюк; Н. С. Козій; Є. М. Козлов; С. О. Криниця; А. Ю. Липкань; В. В. Мартиненко; Ю. В. Мирончук; Н. В. Москаленко; О. В. Новицька; С. В. Онишко; М. В. Пацан; О. В. Пернарівський; Д. О. Сидоренко; В. Ю. Шепиленко; В. С. Ясенецький.

Ф 59 **Фінансова безпека України у світлі формування боргових механізмів** : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, професора С. В. Онишко та заг. кер. д-ра екон. наук, професора Н. М. Давиденко. – Ірпінь : Державний податковий університет України, 2025. – 412 с.
ISBN 978-966-337-781-0

У монографії представлені результати дослідження сучасних боргових інструментів і механізмів формування державного боргу України крізь призму фінансової стабільності та зовнішньоекономічної безпеки. Проаналізовано вплив рівня боргового навантаження на кредитоспроможність держави, монетарну та бюджетну політику, а також довіру інвесторів. Значну увагу приділено інтеграції боргових ринків України з міжнародними фінансовими інституціями та формуванню прозорих процедур управління державними запозиченнями. Обґрунтовано рекомендації, спрямовані на підвищення фінансової безпеки за рахунок удосконалення системи моніторингу боргових ризиків, диверсифікацію джерел фінансування та посилення регуляторного контролю.

Призначається для викладачів, здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей закладів вищої освіти, а також усіх бажаючих, які цікавляться питаннями забезпечення фінансової безпеки України у світлі формування боргових механізмів.

УДК 336.27-049.5(477)

ISBN 978-966-337-781-0 © Державний податковий університет, 2025

ЗМІСТ

Вступ 5

ЧАСТИНА І. ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Розділ 1. Концепти сутності та змісту фінансової безпеки 9
1.1. Фінансова безпека, фінансова політика, фінансова система: генезис і контури взаємозв'язку 9
1.2. Фінансова безпека організацій: якісні зрушення та нові орієнтири на основі цифрових технологій 20
1.3. Макрофінансування як форма міжнародної фінансової допомоги в контексті забезпечення фінансової безпеки 40
1.4. Децентралізовані фінанси (DeFi) як каталізатор інновацій у глобальній системі грошового обігу 86
1.5. Фінансова спроможність територіальних громад України в умовах військового стану та кризових викликів 105
1.6. Методологічні основи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин у системі державного регулювання 121
1.7. Раціоналізація фінансової поведінки домогосподарств у системі забезпечення фінансової безпеки в Україні в умовах цифровізації 153
1.8. Роль фінансового моніторингу в системі національної та міжнародної фінансової безпеки 171

ЧАСТИНА ІІ. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Розділ 2. Бюджетно-боргові механізми в системі фінансової безпеки 206
2.1. Державний борг у складі макроекономічного інструментарію забезпечення стійкості фінансової системи України 206
2.2. Вплив цифрових трансформацій на стан бюджетного дефіциту та державного боргу 217

2.3. Системна роль гарантованого боргу
у формуванні параметрів боргової безпеки.....242
2.4. Державні запозичення та забезпечення
бюджетної прозорості в умовах війни 260
2.5. Роль державних запозичень у фінансовому
стимулюванні відновлення України в післявоєнний період.....282

**Розділ 3. Забезпечення фінансової безпеки
в контексті використання інструментарію
фінансового та соціального секторів**.....296
3.1. Кібербезпека як системний імператив
та елемент бізнес-моделей фінансової безпеки
в умовах цифрової трансформації 296
3.2. Теоретичні й практичні аспекти
використання боргових фінансових інструментів
на фондовому ринку України.....315
3.3. Методи й моделі оцінювання фінансової
безпеки банківської системи 324
3.4. Концепція оцінювання ризиків та їх впливу
на фінансову безпеку банків 341
3.5. Іншуртех як інноваційний модус зміцнення
фінансової безпеки страхового ринку України.....356
3.6. Стан інтегрованості державних запозичень
і соціальної політики в період воєнного стану в Україні.....374

Список використаних джерел.....399

ВСТУП

Фінансова безпека – одна з ключових складових економічної безпеки, яка має першочергове значення для динамічного поступального розвитку будь-якої держави та її національної безпеки. За відсутності фінансової безпеки практично неможливо досягти вирішення будь-якого з поставлених завдань, що стоять перед кожною державою, а тому постає однією із критичних проблем, які визначають її соціально-економічний розвиток. Це обумовлено властивістю фінансів опосередковувати й трансформувати рух усіх видів ресурсів, адже в практичному плані фактично всі економічні відносини переходять у фінансову площину. Цим визначається важливість максимальної уваги до процесів формування та забезпечення фінансової безпеки, яка охоплює значну сукупність відносин, пов'язаних із формуванням, розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів.

Будучи складною системою, фінансова безпека має складну внутрішню структуру та одночасно залежить від рівня функціонування всіх підсистем, які характеризують різні аспекти функціонування фінансових відносин, охоплюючи зовнішні чинники. Тому питання фінансової безпеки окремої держави постійно перебуває під впливом нестабільності світової економіки, глобальної економічної взаємозалежності й вимагає регулярного та детального аналізу й обґрунтувань.

Широкомасштабна війна росії проти України призвела до критичних викликів і загроз у забезпеченні та управлінні фінансовою безпекою. На сьогодні в Україні питання фінансової безпеки постали серйозною загрозою. Вони перетворилися в проблему, що вимагає невідкладних рішень стосовно фінансової незалежності як основи виконання державних завдань і функцій, так, власне, і збереження державності та суверенітету.

За даними Міністерства економіки України, 2022 року ВВП України зменшився на 32 %. У до цього варто додати зростання витрат на фінансування сектору безпеки та оборони, а також компенсації громадянам, постраждалим від воєнних дій. Ці події істотно змінили формування й розподіл ресурсів, призвели до структурних дисбалансів у фінансових потоках, нездатних бути оптимізованими лише оперативним реагуванням. Під безпрецедентним тиском перебуває фінансова стійкість територіальних громад, створюючи загрози для фінансової безпеки України. Зокрема, під час комплексного аналізу

фінансової спроможності територіальних громад у 2018–2024 рр., що буде зазначено в цій роботі, мають місце суттєві загрози фінансовій безпеці в частині скорочення податкової бази. Це наслідок дії ряду чинників, які перебувають у зоні високого ризику (темно-сіра зона), руйнування інфраструктури, масова міграція населення та бізнесу, а також непередбачувані зміни в податковому законодавстві (перерозподіл податків).

Багатогранність вирішення посталих завдань потребує залучення великих обсягів як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових ресурсів, висуваючи завдання збалансованого підходу для уникнення надмірного боргового навантаження та фінансових ризиків. Через падіння економічної активності бюджетні надходження можуть бути обмеженими за критичної потреби в поточному та подальшому фінансуванні відновлення економіки. Державні облігації як ключовий інструмент внутрішніх запозичень спричиняє потребу більшої уваги до їхнього розміщення також у післявоєнний період із використанням різних видів: коротко-, середньо- та довгострокових. Гостро стоїть питання залучення населення до інвестування в державні облігації через спрощення процедур купівлі, підвищення дохідності. Актуалізується потреба в залученні кредитних ресурсів від національних банків і фінансових установ.

Важливий пошук нових підходів підтримки для забезпечення фінансової безпеки, що мають відіграти вирішальну роль у стабілізації економіки, підтримці державних витрат і зміцненні обороноспроможності країни. Проте це не дає змогу повною мірою та в найбільш ефективній формі протидіяти існуючим загрозам поза переосмислення безпекових стратегій у напрямі забезпечення динамічної стійкості. Очевидно, що у сформованих умовах з’являються нові контури боргової політики, що зачіпає фундаментальні засади фінансової стабільності, фіскальної спроможності та публічного управління.

Саме тому і відбувається важливий перегляд інструментів фінансування бюджетного дефіциту, здійснюється корекція практик бюджетної відкритості. В умовах зниженого інвестиційного клімату надмірне боргове фінансування загрожує зростанням ризику дефолту, що обумовлює важливість комплексного оцінювання фіскальних ризиків і переналаштування стратегії управління боргом. Бюджетний дефіцит і державний борг залишаються критично значущою проблемою;

їхнє зростання здатне призвести до економічної нестабільності та зниження соціальних витрат таких важливих сфер, як охорона здоров'я та освіта. Зростає вагомість підвищення ефективності системи управління публічними фінансами та державним боргом із урахуванням потреб належного рівня прозорості, дотримання принципів підзвітності та підвищення спроможності держави діяти в кризових умовах без втрати довіри громадян і міжнародних партнерів.

У контексті зазначених потреб особливої ваги набуває активізація використання потенціалу цифрової трансформації як нової парадигми розвитку економіки й суспільства. Нові технології здатні оптимізувати проведення фінансових операцій та управлінських рішень. Вони допомагають впливати на стан фіскального балансу та державного боргу. Використання цифрових платформ спроможне вдосконалити процеси збору й аналізу даних, підвищити прозорість і підзвітність фінансів, а також знизити адміністративні витрати[i]. Загалом цифровізація як комплексне явище охоплює всіх учасників фінансових відносин, що дають змогу поєднати в єдину систему всі рівні фінансової системи, сприяючи підвищенню прозорості фінансових потоків, контролю за витратами та зменшенню ризиків фінансової нестабільності. Послідовна й довгострокова політика цифрової трансформації критично важлива для забезпечення стійкого зростання економіки, податкової бази, ефективності податкового адміністрування, загалом бюджетної політики та на цій основі скорочення бюджетного дефіциту й державного боргу, що формують фінансову безпеку держави.

З огляду на безпрецедентні загрози для фінансової стабільності, актуалізація ряду питань, які потребують глибшого вивчення забезпечення фінансової безпеки через ефективне формування та реалізацію боргових механізмів у контексті боргової політики, залишається надзвичайно високою, що обумовило вибір та сформувало зміст і структуру цієї монографії.

У першій частині роботи зосереджено увагу на теоретичній концептуалізації окремих положень формування й реалізації фінансової безпеки у взаємозв'язку та взаємовпливі з фінансовою політикою й фінансовою системою та під впливом зрушень, привнесених сучасною реальністю. Зокрема, це інноваційні чинники, в ряді яких особливе місце посідають цифрові, а також в умовах воєнного та повоєнного стану.

Друга частина роботи містить два розділи, в яких, відповідно, зосереджено увагу на бюджетно-боргових механізмах та інструментарії, що використовується в межах фінансового й соціального секторів для забезпечення стійкості фінансової системи та на цій основі формування й реалізації фінансової безпеки.

Ця частина роботи присвячена та окреслює стан і оцінювання бюджетного дефіциту та державного боргу, умови забезпечення бюджетної прозорості, досліджує роль державних запозичень у післявоєнний період.

Значна увага приділена використанню боргових інструментів на фондовому ринку, у банківській системі, на страховому ринку в контексті оцінювання їхніх ризиків і впливу на забезпечення фінансової безпеки.

Це монографічне дослідження є продовженням наукових досліджень, результати яких знайшли відображення в монографії «Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій»[1] та є підсумком наукового проєкту «Державні запозичення в системі публічних фінансів», який виконувався на факультеті фінансів та цифрових технологій Державного податкового університету (номер державної реєстрації № 0121U109588).

Д. М. Серебрянський,
кандидат економічних наук, доцент,
в. о. ректора Державного податкового університету

[1] Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України С. В. Онишко. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 686 с.

ЧАСТИНА І
ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Розділ 1
Концепти сутності та змісту фінансової безпеки

1.1. Фінансова безпека, фінансова політика, фінансова система: генезис і контури взаємозв'язку

(С. В. Онишко, доктор економічних наук, професор,
Державний податковий університет)

Фінансова безпека як одна із ключових складових економічної безпеки має першочергове значення для динамічного поступального розвитку будь-якої держави як найбільш важлива умова. Це обумовлено властивістю фінансів опосередковувати й трансформувати рух усіх видів ресурсів, адже в практичному плані фактично всі економічні відносини переходять у фінансову площину. Цим визначається важливість максимальної уваги до процесів формування та забезпечення фінансової безпеки, що охоплює значну сукупність відносин, зокрема пов'язаних із формуванням, розподілом та перерозподілом фінансових ресурсів. Зважаючи на швидкі зміни середовища, у якому функціонують фінансові відносини, викликаючи загрози для фінансових інтересів і спричиняючи високий рівень ризиків для стану фінансової безпеки, першочерговим науково-практичним завданням постає розробка наукового підґрунтя для мінімізації таких загроз і ризиків з урахуванням особливостей нової реальності.

У контексті вирішення цього завдання не можна ігнорувати підхід, який, з одного боку, враховує суб'єктний склад безпеки, представлений інтересами бізнесу, суспільства та держави, а з іншого – потребу в консолідації фінансових інтересів цих суб'єктів задля об'єднання їхньої безпеки як складових національної фінансової безпеки, формуючи причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Фінансова безпека як складна система, що має складну внутрішню структуру, забезпечує та одночасно залежить від рівня безпеки функціонування всіх підсистем, які входять до її складу, характеризуючи різні

аспекти функціонування фінансових відносин. Це знаходить свій прояв у існуванні в теорії фінансової безпеки великого різноманіття її дефініцій. Наприклад, одне з них трактує фінансову безпеку держави як «захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий рівень бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань»[2].

Утім навіть за такого розширеного переліку умов вони не вичерпують можливостей відобразити зміст складного поняття фінансової безпеки. Розуміння цієї неможливості призводить до її компенсації розглядом дефініції фінансової безпеки з різних позицій, а саме: ресурсно-функціонального підходу, позицій статики й нормативно-правового регулювання[3].

Загалом у площині трактування поняття фінансової безпеки важливо враховувати можливість його представлення з різних поглядів. Якщо з позиції функціональної спрямованості, то це – стан, з позиції системи – це сукупність взаємопов'язаних складових, як механізм – це комплекс заходів і процедур для забезпечення та зміцнення[4]. Державна стратегія у сфері забезпечення фінансової безпеки реалізується в межах визначеної економічної та її складової фінансової політики.

Відштовхуючись від словникового трактування поняття «безпека» як стану, коли «кому-, чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність, забезпека»[5], обґрунтованою потрібно визнати позицію статики, згідно з якою фінансова безпека – це «стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи й

[2] Фінансова безпека підприємства : навч. посібник / Варналій З. С., Живко З. Б., Білик Р. Р., Онищенко С. В., Живко М. О. ; за ред. З. С. Варналія. Львів : Ліга-Прес, 2018. 300, [10] с.

[3] Там само. С. 12.

[4] Грушко В., Лаптєв С., Кошембар Лю. Фінансова безпека бізнесу: податковий аспект. К. : Університет економіки та права «КРОК», 2010. 256 с.

[5] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х томах. Том 1. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2008. 926, [83] с.

економічне зростання»[6]. Водночас не складно помітити, що наведене визначення містить у собі множину не лише ознак цього стану, але і їх деталізацію, що виходить за межі поняття дефініція як «стислого логічного визначення, яке містить у собі найістотніші ознаки визначуваного поняття»[7].

До зазначеного потрібно додати й те, що таке визначення повинно стисло розкривати, відбивати, власне, сутність певного поняття, явища, а в подальшому розкриватися, деталізуватися у відповідному змістовному наповненні, змісті. Одночасно, відображаючи найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності, відповідне поняття постає згідно із філософським баченням як категорія. Відтак унаслідок охоплення широкого спектра економічно-фінансових інтересів, відносин фінансова безпека в теорії безпеки може бути представлена як поняття, явища, дефініції та категорії не як синонімів, а відповідно, їхньої сутності. Це пояснює потребу в детальнішому дослідженні зазначених аспектів фінансової безпеки як базисних, що лежать в основі подальших практичних аспектів її забезпечення та зміцнення.

Нагальність схожої потреби чітко простежується також із різноманіття трактувань фінансової безпеки в розрізі її окремих складових. На противагу єдиному підходу до визначення сутності цих складових як безпеки існує розкриття їхнього змістовного наповнення або характеристики призначення. Наприклад, можна навести такі трактування. Так, бюджетна безпека представляється як стан, податкова – як ефективність податкової політики, боргова – як рівень заборгованості, валютна – як ступінь забезпеченості, інвестиційна – як досягнення рівня інвестицій, фінансова безпека фондового ринку – як оптимальний обсяг його капіталізації[8]. Водночас, відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та затверджених ним Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, фінансова безпека чітко визначається як стан фінансової системи країни і в подальшому надається його характеристика та окреслено

[6] Фінансова безпека підприємства : навч. посібник / Варналій З. С., Живко З. Б., Білик Р. Р., Онищенко С. В., Живко М. О. ; за ред. З. С. Варналія. Львів : Ліга-Прес, 2018. 300, [12] с.
[7] Новий тлумачний словник української мови : у 3-х томах. Том 1. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2008. 926, [534] с.
[8] Фінансова безпека підприємства : навч. посібник / Варналій З. С., Живко З. Б., Білик Р. Р., Онищенко С. В., Живко М. О. ; за ред. З. С. Варналія. Львів : Ліга-Прес, 2018. 300, [14–16] с.

призначення. Цим підтверджується існування ряду неузгодженостей щодо представлення окремих складових фінансової безпеки.

Загалом у площині трактування поняття фінансової безпеки важливо враховувати можливість його представлення з різних поглядів. Якщо з позиції функціональної спрямованості, це – стан, з позиції системи – сукупність взаємопов'язаних складових, як механізм – це комплекс заходів і процедур для забезпечення та зміцнення.

Теоретична невизначеність притаманна також визначенню об'єкта фінансового захисту. Наслідком цього стає недостатнє врахування потреб та інтересів усіх суб'єктів фінансової безпеки. Розглядаючи фінансову безпеку в світлі сукупності чинників і умов, які забезпечують фінансову незалежність, стабільність і стійкість, очевидно, що в загальному підході її об'єктом є система фінансових відносин, які функціонують у межах окремих складових системи фінансової безпеки та на рівнях бізнесу, суспільства й держави.

У світлі реалізації зазначених підходів значний інтерес представляють взаємозв'язки між окремими чинниками, які формують передумови та одночасно й ефективність згаданої вище консолідації бізнесу, суспільства й держави. У сукупності таких передумов особливе місце посідають фінансова політика й фінансова система, що здатні бути каталізатором стабілізації фінансових відносин, та на цій основі забезпечення фінансової безпеки. Це робить їх досить актуальними для відповідей на питання конкретного періоду розвитку, адже саме в межах фінансової політики фактично й визначається державна стратегія у сфері забезпечення фінансової безпеки.

Водночас за значних кроків щодо вдосконалення системи фінансової безпеки дещо віддаленим від її забезпечення залишається використання потенціалу фінансової політики, що постає як сукупність концепцій, механізмів, відносин, через які та в межах яких здійснюється державний вплив на поведінку суб'єктів фінансових відносин. Важливо враховувати дві сторони фінансової безпеки, що тісно пов'язані між собою, маючи власну характеристику. З одного боку, з боку суверенітету держави, фінансова безпека – це стан, за якого суб'єкти бізнесу можуть самостійно визначати напрями свого розвитку, а з іншого – фінансова безпека є створенням сприятливих умов для розширеного національного відтворення.

Недооцінка потенціалу фінансової політики породжує загрози для збалансованого формування фінансової безпеки й посилює її вразливість до ризиків. Розробка науково обґрунтованої фінансової політики здатна стати стартом формування й забезпечення джерелами фінансування економічні перетворення, раціональний рух грошових потоків між основними суб'єктами господарювання, ефективний розподіл і перерозподіл державних доходів для зламу негативних тенденцій, що сформувалися в сучасних умовах, та запобігати їхньому виникненню в подальшому. У кінцевому підсумку це й означає забезпечення належного рівня фінансової безпеки.

У світлі досягнення фінансової безпеки, оптимальності та стабільності в задоволенні інтересів суспільства критичного значення набуває скоординована дія окремо існуючих, функціонально своєрідних ланок. Схематично така координація може бути відображена таким функціональним ланцюгом: «фінансова політика» – «фінансова система» – «фінансовий механізм» Одночасно тут відображено й процес упорядкування фінансових відносин та упорядкування послідовності цих ланок, в якій реалізуються причинно-наслідкові зв'язки динаміки фінансових відносин[9]. Саме відповідно до такої його побудови й відбувається забезпечення фінансової складової системних економічних перетворень на макрорівні.

Проте щодо всієї різнобічності концептуального моделювання понять «фінансова система» та «фінансовий механізм» у них часто не відображається фінансова політика, яка в кінцевому рахунку є висхідною ланкою зазначеного ланцюга. Формальний характер координації, синхронізації цілей і дій цих складових регулювання фінансових відносин в Україні або й взагалі їхня відсутність призвели до асиметричного розвитку, диспропорційної структури фінансової сфери, за якого забезпечення фінансової безпеки стало проблематичним. Відтак у сфері фінансів повинен бути закладений енергійний старт у формі науково обґрунтованої фінансової політики[10]. Вона має являти собою моноліт, де інші складові – фінансова система й фінансовий механізм – діють синхронно, скоординовано в часі й просторі, підпорядковані

[9] Мельник П. В., Онишко Св. В. Фінансова сфера: сутність, тенденції та пріоритети розвитку в Україні. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2009. № 1 (44). С. 9–17.

[10] Онишко Св. В., Онишко С. В. Фінансова політика як домінанта забезпечення фінансової безпеки. Полтава, 2012.

досягненню єдиної мети та детерміновані взаємодією внутрішніх і зовнішніх чинників, що забезпечить отримання синергетичного ефекту. З'ясування цих глибинних засад формує базис для розробки теоретико-методологічних основ розвитку фінансових відносин на кожному конкретному етапі функціонування національної економіки, що здатне забезпечити відповідний рівень фінансової безпеки.

Зазначені положення відображають окремі методологічні проблеми у сфері фінансової політики, врахування яких розкриває напрями її формування й реалізації, що здатні забезпечити істотний прогрес у процесах досягнення реальної фінансової безпеки. Це корелює з важливістю реалізації комплексного підходу до створення ефективної системи цілісного управління фінансовою безпекою, за якого її проблеми повинні вирішуватися на основі врахування сукупності взаємозалежних і взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх чинників.

У зазначеному контексті важливо розпочати із загальносвітової тенденції, що сьогодні характеризує розвиток фінансів як його першооснову. Вона пов'язана з прогресуючою, з початком XXI ст., тенденцією витіснення основної функції фінансів – формування й розподіл грошових потоків, іншою функцією – виробництво фіктивної вартості. Фіктивний капітал утворює принципово нову економіку – bubbleeconomics (від англ. bubble – пузир). У таких умовах темпи зростання світових фінансів багатократно перевищують темпи зростання реального сектору економіки, а значна частина фінансових активів наповнена не економічною, а віртуальною вартістю, що ілюструє відірваність фінансової складової від інших складових економічної безпеки. Саме тому рентабельність фінансових операцій значно перевищує рівень прибутковості в реальному секторі економіки, а продукування грошей перетворюється в пріоритетну галузь економіки, що надають явищу фінансової безпеки нових рис і диктують особливу увагу до її забезпечення.

Важливо також підкреслити відмінності, які існують у світовій і вітчизняній економічній думці щодо розуміння базового поняття «фінансова політика», на якому базується фінансова діяльність, її зміст і завдання. Відомо, що західна економічна думка практично не виділяє фінансову політику в самостійну категорію. Натомість використовується поняття «фіскальна політика», що фактично західними економістами розуміється як бюджетно-податкова політика.

У вітчизняній практиці ці напрями вважаються лише окремими сегментами фінансової політики, оскільки вона є сукупністю заходів, які здійснюють держава й органи місцевого самоврядування у сфері управління публічними фінансами та їх використання для здійснення своїх завдань і функцій з метою впливу на стан фінансової системи України, й процесом функціонування фінансової системи в межах розроблених на урядовому рівні заходів[11]. Незважаючи на схоже розширене трактування, в реальній дійсності за значних кроків щодо вдосконалення фінансових відносин використання потенціалу фінансової політики, в межах якої здійснюється державний вплив на поведінку суб'єктів економіки, залишається недостатнім. Це породжує загрози для збалансованого формування фінансової системи й посилює її вразливість до ризиків. З цього погляду формування фінансової системи та механізмів її функціонування повинно здійснюватися на основі чіткого визначення фінансової політики з метою системного забезпечення сукупного результату, а саме ефективності функціонування національної економіки як системи. Адже ефективність будь-якої політики виявляється в її цільовій спрямованості та підборі інструментарію, за допомогою якого й досягаються такі цілі.

Продовжуючи контекст комплексного підходу до цілісного управління фінансовою безпекою, за якого її проблеми повинні вирішуватися на основі врахування сукупності взаємозалежних і взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх чинників, потрібно звернутися до сформованої моделі глобалізації. Відомо, що остання до кінця 80-х років XX ст. обмежувалась економічною та фінансовою сферами, наділивши їх багатьма перевагами. Проте в 90-х роках глобалізація охоплювала всі сфери суспільного життя. Розширювалися масштаби інтернаціоналізації господарського, політичного та культурного життя, посилювалися їхні взаємні зв'язки. Відбулося формування єдиного фінансово-економічного простору, створення загальних структур, що ґрунтувалися на новітніх знаннях та інформаційних технологіях, здійснювався перехід на єдині стандарти.

Особливої ваги набуває фінансова глобалізація – «…складний, інтегрований та об'єктивний процес, що є результатом поглиблених фінансових зв'язків країн, лібералізації цін, міжнародних інвестиційних і

[11] Бодров В. Г., Лазебник Л. Л. Інституційні аспекти державної та фінансової політики держави у контексті стратегії економічного зростання. *Вісник Національної академії державної податкової служби України.* 2005. № 3. С. 48–56.

фінансових потоків, створення й поширення глобальних транснаціональних фінансових груп, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на розвиток фінансових систем країн»[12]. Очевидно, що схожі впливи торкаються безпосередньо й фінансової безпеки, що має враховуватися під час заходів щодо її зміцнення.

Стосовно інших практичних слідств глобалізаційних трендів були сформовані загрози для переходу до самостійного незалежного розвитку окремих країн, формування внутрішнього ринку й розвитку власного виробництва як ключового завдання забезпечення фінансової та загалом економічної безпеки. До цього варто додати обмеження можливостей контролю держави над економікою, що призвело до слабко контрольованого руху капіталів, товарів, інформації. Зміна умов функціонування фінансових відносин формувала нові вимоги, можливості та загрози до забезпечення фінансової безпеки, що знайшло свій прояв, зокрема, в активізації деглобалізаційних процесів і зміні інтересів держави у сфері економічної політики.

Торкаючись окремих аспектів деглобалізаційних процесів, потрібно насамперед визначити їх здатність відкрити ширші можливості в пошуку альтернативних способів соціально-економічного розвитку, на які вказував американський дослідник У. Белло[13]. Він виокремив 14 принципів деглобалізації як процесу, що повністю змінить існуючу модель глобального управління економікою. У межах цього дослідження на особливу увагу серед них заслуговують принцип виробництва для внутрішнього ринку, а не для експортних ринків, що має знову стати основним напрямом економіки, та принцип справедливого перерозподілу доходів і земель для створення жвавої внутрішньої економіки, яка генеруватиме місцеві фінансові ресурси для інвестицій.

Існує думка на деглобалізацію як трансформаційний процес глобалізації, а не відступ від неї. Це перехід до іншої форми глобалізації, який однак вимагає перегляду економічної та фінансової політики для максимізації вигоди від цієї нової фази[14].

---

[12] Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес. *Проблеми і перспективи економіки та управління* : науковий журнал / Чернігів. нац. технол. ун-т. 2016. № 4 (48). С. 126–135.

[13] Globalization over 5 centuries, World. *Our World in Data*. URL : http://ourworldindata.org/grapher/globalization-over-5centuries?time=1870..2017

[14] Palanivelu G. Deglobalization or an evolution of Globalization? *Australian Institute of International Affairs.* 2020. URL : http://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/deglobalisation-or-an-evolution-of-globalization/

У відповідь на зростаючу нестабільність світової економіки спостерігається тенденція до зниження глобальної економічної взаємозалежності, захист від зовнішніх шоків, посилення національної безпеки. До ключових чинників сприяння деглобалізації в світі відносять міркування економічної безпеки, національну безпека, а також ефекти перерозподілу внаслідок глобалізації торгівлі, які посилили економічну й соціальну нерівність[15].

Очевидно, що зазначені неоднозначні позиції щодо деглобалізації мають безпосереднє відношення до забезпечення фінансової безпеки на її різних рівнях, а тому вимагають детального аналізу та обґрунтувань.

Для їхньої успішної реалізації потрібні передумови створив стрімкий розвиток інформаційних технологій. Цифровізація забезпечила технологічну основу руху фінансових відносин. «Цифрові технології, які стали на сьогодні однією з найбільш потужних рушійних сил світової економіки, змінюють парадигму розвитку суспільства, зменшуючи залежність економічного зростання від наявних у країні природних ресурсів, чисельності працездатного населення, основного капіталу та інших екстенсивних факторів, яким властива найбільша ентропія, тобто хаотичне розсіювання»[16].

Яскравим прикладом активізації деглобалізаційних процесів стало повномасштабне вторгнення росії в Україну. Значна волатильність, падіння національної валюти, зниження довіри інвесторів, втеча капіталу – це все ключові ознаки негативного впливу зазначених процесів, зокрема на фінансовий ринок, який посідає особливе місце в забезпеченні фінансової безпеки. Адже саме депозитні (комерційні банки), недепозитні фінансові установи (страхові компанії), а також допоміжні фінансові інституції (фондові біржі) контролюють значну частину фінансових ресурсів країни[17].

---

[15] П’ять сил деглобалізації: як і чому світова економіка знову розпадається на кластери / Mind.ua. URL : http://mind.ua/publications/20275410-pyat-sil-deglobalizaciyi-yak-i-chomu-svitova-ekonomika-znovu-rozpadaetsya-na-klasteri

[16] Ханін І. Г. Інформаційно-технологічні передумови формування постіндустріального суспільства як концепції нової глобальної цивілізації. *Ефективна економіка*. 2012. № 9. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1765

[17] Іоргачова М. І., Ковальова О. М., Коцюрубенко Г. М. Фінансовий ринок України: сучасний стан основних сегментів *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL : http://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.2.90

В умовах воєнного стану Україна характеризується зменшенням рівня її інтеграції в глобальні економічні й фінансові процеси, зниженням залежності від зовнішніх постачань і ринків. Однак, незважаючи на зменшення глобалізаційних зв'язків, підтримка міжнародних партнерів, збільшення власного виробництва здатні свідчити про елементи деглобалізаційних процесів. Водночас не можна абстрагуватися і від викликів деглобалізації. Серед них: обмежений доступ до міжнародних фінансових ринків, підвищена волатильність руху капіталів і зростаюча залежність від внутрішніх ресурсів. Крім того, за умови обмеження міжнародної торгівлі виникає ризик зниження попиту на національні товари й послуги. Усвідомлення таких різнопланових тенденцій є досить важливим для формування ефективної фінансової політики та прогнозування можливих викликів для стану фінансової безпеки.

Природно, що фінансову безпеку будь-якої держави визначає передусім її фінансова незалежність, що забезпечується насамперед надходженнями до державного бюджету податків і зборів, які безпосередньо залежать від фінансової безпеки економічних суб'єктів. В її основі – розвиток усіх секторів економіки, підтримка зростання внутрішнього попиту та відповідні державні стратегії; перешкодою цьому постає відірваність фінансової системи від проблем розвитку реального сектору економіки. Водночас саме підприємницька діяльність є основою економічних процесів, які безпосередньо впивають на фінансову безпеку, а фінансова безпека бізнесу формує фінансову безпеку держави. «Отже, механізм удосконалення фінансової безпеки суб'єктів господарювання має бути спрямованим перш за усе на стимулювання підприємницької діяльності та підвищення інвестиційної активності таких суб'єктів»[18].

Проте сьогодні такі потреби характеризують особливою гостротою на тлі повномасштабного вторгнення росії та вимушених воєнних регуляцій в економіці України. Серед них: валютні обмеження, обов'язкові правила для експортерів та імпортерів, фіскальні ініціативи на підтримку бюджету, зміни трудового законодавства, логістичні обмеження та контроль за цінами на соціальні товари. Ухвалені урядом та іншими регуляторами заходи в умовах воєнного стану, про які

[18] Грушко В., Лаптєв С., Кошембар Лю. Фінансова безпека бізнесу: податковий аспект. К. : Університет економіки та права «КРОК», 2010. 256 с.

детальніше буде йтися в подальших частинах роботи, вплинули на стратегію бізнесу й поведінку населення, щоб забезпечити відповідні роботу фінансової системи та стан фінансової безпеки України.

Зростання бюджетних дефіцитів на фоні посилення фінансових дисбалансів, викликаних воєнними діями росії та потребою в забезпеченні національної безпеки, призвели до стрімкого нагромадження державного боргу, що за умови непродуктивного використання боргових коштів здатне призвести до посилення ризиків для такої безпеки. Віддаючи належне теоретично обґрунтованій і підтвердженій світовою практикою можливості позитивного впливу позикового фінансування та інструменту регулювання фінансових відносин, такий вплив залежить від створених умов їхнього застосування.

Сьогодні боргова політика перетворилася в проблему, що вимагає невідкладної оптимізації рівнів зовнішнього й внутрішнього боргу та можливостей їхнього погашення, які негативно впливають на фінансову безпеку. Торкаючись цієї проблеми, варто звернутися до історичної ретроспективи, праць зарубіжних науковців, які формували теоретичні джерела таких проблем. Якщо до кінця 20-х років минулого століття ключовими були концепції невтручання держави в економіку, а ринкові регулятори вважалися основними, то всередині XX століття, відбулися зміни, на основі яких почала будуватися фінансова політика. У світлі фінансової концепції Дж. М. Кейнса, в основі якої лежала ідея «ефективного попиту», та його послідовників були введені положення, згідно з якими збільшення державних видатків, що фінансуються за допомогою позик («принцип дефіцитного фінансування»), здатні призвести до розширення особистого та інвестиційного споживання, які являють основні компоненти попиту як інструменту забезпечення розширеного відтворення. Звідси ринок позикових капіталів стає важливим інструментом державної фінансової політики. Водночас стрімке зростання державного боргу України, суттєве посилення боргових виплат на державні фінанси актуалізують проблему боргової стійкості. Вони потребують невідкладних заходів у галузі бюджетно-податкової та макрофінансової політики, спрямованих на зменшення боргового навантаження, та зміцнення на цій основі фінансової безпеки. Першочерговою передумовою таких заходів має стати з'ясування фундаментальних питань, пов'язаних з обґрунтованістю залучення позичкових коштів для потреб держави й підвищення ефективності їхнього використання, з огляду на відповідне

теоретико-методологічне підґрунтя як базису розвитку фінансових відносин на кожному конкретному етапі функціонування національної економіки, здатних забезпечити відповідний рівень фінансової безпеки. Зокрема, заслуговує на особливу увагу позиція, згідно з якою стверджується, що «…державний борг повинен перебувати на такому рівні, що в разі раптового зростання потреби у видатках нові запозичення сприймалися як позитивний сигнал»[19]. В умовах сучасного критичного стану фінансової безпеки питання боргової політики набувають особливого значення. Відповіді на них є досить своєчасними для врахування в реальній практиці, а тому стануть предметом більш детального оцінювання в наступних частинах цієї монографії.

1.2. Фінансова безпека організацій: якісні зрушення та нові орієнтири на основі цифрових технологій

(О. Є. Гудзь, доктор економічних наук, професор,
Державний податковий університет)

З огляду на глибокі трансформації, які переживає сучасне бізнес-середовище, актуальність і цінність розгляду якісних зрушень та нових орієнтирів фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій є надзвичайно високою. Ключовими аргументами, що обґрунтовують таку позицію, є зростання загроз фінансовій безпеці, адже військова агресія росії, економічна турбулентність і кіберзагрози створюють нові виклики для фінансової стійкості організацій, а традиційні методи управління ризиками втрачають ефективність, що потребує переосмислення стратегій фінансової безпеки, якісних зрушень і нових орієнтирів на основі цифрових технологій.

Практично «безпека є однією із ключових передумов існування як колективу, так і окремих індивідів. Саме безпека існує первинною потребою особистості, а важливість її забезпечення проявляється на фізіологічному рівні. У разі незадоволення таких базових потреб людина опиняється за межами стабільної та ефективної участі в суспільному й економічному житті, знижуючи її продуктивність і працездатність. Загалом безпека є складною категорією, за допомогою якої

[19] Козюк В. В. Оптимальний рівень боргового навантаження: глобальні макрофінансові зрушення та швидкоплинні очкування. *Фінанси України.* 2012. № 1. С. 78–92.

відображається потреба, відчуття та кінцеві результати цілеспрямованої діяльності індивіда, а також станом, у межах якого забезпечується захист життєво важливих інтересів учасників соціально-економічної системи від потенційних загроз і небезпеки, що спрямовано на нормальне функціонування різноманітних процесів»[20].

Фактично проблеми фінансової безпеки організацій сьогодні набули системного характеру, охоплюючи як зовнішні, так і внутрішні чинники. А «метою системи фінансової безпеки підприємств є забезпечення його стійкого і максимально ефективного функціонування, створення високого потенціалу розвитку і зростання в майбутньому»[21], оскільки ризики не лише загрожують стабільності організацій, а й вимагають переосмислення безпекових стратегій.

Так, «початок широкомасштабної війни та введення воєнного стану призвели до виникнення реальних ризиків та загроз в управлінні фінансовою безпекою»[22], оскільки «не відновившись повністю від шоку, спричиненого гібридною війною, яку розв'язала росія у 2014 р., будучи додатково ослабленою пандемією COVID-19, держава в результаті повномасштабного вторгнення росії в Україну зазнала нових викликів щодо фінансової безпеки суб'єктів підприємництва»[23]. «Через широкомасштабну війну росії проти України українська економіка зазнала найбільших втрат за часів своєї незалежності. За універсальним показником – ВВП – найгіршим в економічній історії України був 1994 р., коли ВВП скоротився на 22,9 %, а інфляція становила 401 %. За даними Міністерства економіки, у 2022 р. ВВП України зменшився на 32 % при порівняно помірному індексі інфляції, який становив 30 %. Навіть з погляду статистики, це гарний результат, адже масштаби війни, руйнувань і шкоди, завданих росією, давали

[20] Коленда Н. В. Поняття соціально-економічної безпеки підприємства. *Економіка і суспільство.* 2016. № 7. С. 672–678, 673.

[21] Вівчар О. І. Практичний базис системи фінансової безпеки підприємницьких структур: нові виклики та можливості. *Modeling the development of the economic systems.* 2021. № 3. С. 8–13. DOI : https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-1

[22] Калюжна К. В., Басараб О. А. Забезпечення фінансової безпеки в Україні в умовах воєнного стану. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 312, [103–106] с.

[23] Актуалітети фінансової безпеки суб'єктів підприємництва України в умовах війни та повоєнний час / Варналій З. С., Чеберяко О. В., Микитюк О. П., Бондаренко С. М. *Academy review.* 2024. № 1 (60). С. 123–140. DOI 10.32342/2074-5354-2024-1-60-9

підстави для найпесимістичних прогнозів скорочення ВВП на 50 % і більше»[24]. А «зростання витрат на фінансування сектору безпеки та оборони, а також компенсації громадянам, постраждалим від воєнних дій, веде до значних фінансових збитків»[25]. Підтримуємо тих науковців, які вважають, що «формування фінансової безпеки під час війни передбачає захист суб'єкта від дестабілізуючих впливів як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, потрібних для підтримки операційної функціональності. Без нейтралізації загроз ефективне функціонування стає недосяжним, що призводить до потенційного зниження значень ключових функціональних параметрів»[26]. Саме тому експерти передбачають зростання до 2029 року лише ринку кібербезпеки в Україні на понад 50 %, що свідчить про стратегічну важливість проблем фінансової безпеки для національної економіки та вітчизняних організацій. Наголосимо, що «забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва – це дуже складний і багаторівневий процес, де мають бути своєчасно виявлені кожний виклик, ризик або загроза та вжиті своєчасні заходи для запобігання підвищенню рівня небезпеки, виникненню або посиленню фінансової кризи. Для цього недостатньо застосовувати традиційні методи управління, а потрібно розробити механізми забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, які охоплюватимуть спеціалізовані засоби та ґрунтуватимуться на відповідних принципах»[27].

Найвпливовішими зовнішніми загрозами для фінансової безпеки організацій вищезазначені дослідники вважають:

воєнні ризики та геополітичну нестабільність, оскільки продовження бойових дій на території України спричиняють руйнування інфраструктури, релокацію організацій, втрату активів і невизначеність у плануванні;

---

[24] Свириденко Ю. Українська економіка пережила найважчий рік за часи незалежності: як ми вистояли та що далі. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/30/695585/

[25] Актуалітети фінансової безпеки суб'єктів підприємництва України в умовах війни та повоєнний час / Варналій З. С., Чеберяко О. В., Микитюк О. П., Бондаренко С. М. *Academy review.* 2024. № 1 (60). С. 123–140. DOI 10.32342/2074-5354-2024-1-60-9

[26] Матвійчук В. І., Матушевський О. В. Формування фінансової безпеки суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління.* 2023. № 4 (52). С. 118–131. DOI 10.31558/2307-2318.2023.4.13

[27] Актуалітети фінансової безпеки суб'єктів підприємництва України в умовах війни та повоєнний час / Варналій З. С., Чеберяко О. В., Микитюк О. П., Бондаренко С. М. *Academy review.* 2024. № 1 (60). С. 123–140. DOI 10.32342/2074-5354-2024-1-60-9

«суттєвими загрозами є інфляційні процеси, знецінення національної валюти, нарощування зовнішньої заборгованості країни; ресурсні обмеження, стрибки цін, подорожчання паливно-енергетичних ресурсів, зростання тарифів, незахищеність прав власності, повномасштабна російсько-українська війна»[28];

залежність від міжнародної фінансової підтримки, адже затримки чи скорочення обсягів допомоги впливають на державні програми підтримки бізнесу, кредитування та інвестиційний клімат;

«незмінною для підприємств в Україні залишається проблеми зростання цін на сировину, матеріали та товари, що суттєво впливають на фінансову безпеку підприємств. Зокрема, збільшення цін призводить до збільшення виробничих витрат, скорочення маржі прибутку та потенційного зниження рентабельності. Крім того, проблему спричиняє навантаження на грошові потоки підприємств, погіршуючи їх здатність інвестувати, сплачувати борги та підтримувати операційну діяльність»[29];

глобальні економічні деформації, які впливають на коливання валютних курсів, інфляцію, зміни в ланцюгах постачання, а енергетичні кризи створюють додаткові фінансові ризики.

Потрібно констатувати, що «на сучасному етапі розвитку економіки України зростає кількість, вагомість та складність загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання. Неналежна протидія деструктивним чинникам, недосконаліть нормативно-правового забезпечення фінансової діяльності суб'єктів господарювання, неефективність механізму захисту прав власників зумовлюють зниження рівня фінансової безпеки підприємницьких структур. Негативний вплив цих чинників посилений наявністю корупційних схем на різних ланках державної влади. Наслідком цього є зростання рівня тінізації економіки та значне поширення масових протиправних захоплень підприємств» [[30], с. 123].

---

[28] Актуалітети фінансової безпеки суб'єктів підприємництва України в умовах війни та повоєнний час / Варналій З. С., Чеберяко О. В., Микитюк О. П., Бондаренко С. М. *Academy review.* 2024. № 1 (60). С. 123–140. DOI 10.32342/2074-5354-2024-1-60-9.

[29] Матвійчук В. І., Матушевський О. В. Формування фінансової безпеки суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління.* 2023. № 4 (52). С. 118–131. DOI 10.31558/2307-2318.2023.4.13

[30] Крупка М. І., Яструбецька Л. С. Фінансова безпека суб'єктів господарювання : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 320 с.

Найвпливовішими внутрішніми загрозами для фінансової безпеки організацій можемо виділити:

нестабільність доходів і платоспроможності, адже більшість організацій стикаються з нерівномірними грошовими потоками, зниженням попиту та труднощами з обслуговуванням боргів;

недостатню цифрову трансформацію, а відсутність сучасних ІТ-рішень у фінансовому управлінні обмежує здатність організацій оперативно реагувати на загрози;

кадрові проблеми та дефіцит кваліфікованих фахівців, через міграцію, мобілізацію й демографічні зміни ускладнює управління фінансами та ризиками;

низьку фінансову грамотність управлінського персоналу та обмежене розуміння складних фінансових інструментів і ризиків, що знижує ефективність стратегічних рішень.

Водночас гострими секторальними проблемами для фінансової безпеки організацій є:

банківський сектор, оскільки, незважаючи на те, що банки демонструють стійкість, ризики ліквідності, корпоративного кредитування та операційних втрат залишаються актуальними;

аграрний сектор залишається особливо вразливим не лише до кліматичних змін, а й до логістичних порушень і нестабільності валютного фінансування.

А гострими інституційними та регуляторними проблемами для фінансової безпеки організацій вважаємо:

недосконаліть нормативно-правового поля;

надто повільна адаптація законодавства до цифрових фінансових інструментів і кібербезпеки;

обмеженість державних механізмів страхування ризиків;

відсутність ефективних моделей гарантування фінансової стабільності для малого та середнього бізнесу.

Погоджуємося з думкою, що «безпеку варто розглядати не лише як стан захищеності інтересів від зовнішніх або внутрішніх чинників, але й потребу в забезпеченні динамічної та статичної стійкості, підвищення рівня адаптації до викликів, а також подальшого ефективного розвитку підприємства» [31, с. 6], а також «фінансова безпека

[31] Медведєва І. Б., Погосова М. Ю. Діагностування безпеки промислового підприємства у трирівневій системі фінансових відносин : монографія. Харків : Видавництво ХНЕУ, 2011. 264 с.

підприємства полягає в захищеності фінансових інтересів та потенціалу від ризиків і загроз зовнішнього та внутрішнього середовища, що спрямовано на забезпечення фінансової стабільності й оптимального рівня фінансування бізнесових процесів у коротко- та довгостроковій перспективі» [[32], с. 145].

Щоб нівелювати означені загрози та проблеми щодо зміцнення фінансової безпеки організацій в умовах нестабільності та високої турбулентності середовища, доцільно використовувати цифрові рішення, які сьогодні можуть відігравати ключову роль. «У сучасній бізнес-екосистемі забезпечення фінансової стійкості часто пов'язане з ефективним використанням цифрових інновацій для управління ризиками. Важливість інформаційних технологій у цьому процесі вже не обмежується традиційними методами; сучасні підходи містять у собі цілісні системи, котрі відповідають за моніторинг і мінімізацію потенційних загроз»[33].

Розглянемо найбільш ефективні технології та інструменти, які вже демонструють практичну цінність для зміцнення фінансової безпеки організацій:

штучний інтелект (далі – ШІ): моделі ШІ аналізують великі обсяги фінансових даних для виявлення аномалій, шахрайства або ознак фінансової нестабільності й на цій основі здійснюють прогнозування різноманітних ризиків і загроз, «аналітика великих даних використовується для глибшого розуміння взаємодії ризиків та причинно-наслідкових факторів»[34];

машинне навчання забезпечує антиципацію загроз і ризиків, автоматично виявляє потенційні ризики ще до їхньої реалізації, зокрема в кредитному скорингу, управлінні дебіторською заборгованістю тощо;

блокчейн-рішення забезпечують прозорість транзакцій, захист від підробок і несанкціонованого доступу, «технологія блокчейн забезпечує безпрецедентний рівень прозорості та підзвітності фінансових операцій»[35];

---

[32] Марченко О. С. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Харків : Право, 2022. 246 с.

[33] Захаркін О. О., Бойко А. В., Сокол Л. В. Цифрові технології та інструменти забезпечення фінансової безпеки бізнесу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія Економіка та управління.* 2023. № 10. DOI : https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-08-02

[34] Там само.

[35] Там само.

інструменти кіберзахисту, як-от: багаторівнева автентифікація, шифрування даних, системи виявлення вторгнень (IDS / IPS) є критично важливими для захисту фінансових операцій та фінансової інформації;

автоматизовані системи управління ризиками (ERM) за допомогою інтеграції ризик-менеджменту з цифровими платформами дають змогу централізовано моніторити фінансові, операційні та стратегічні ризики, забезпечують оперативне реагування на зміни у фінансовому середовищі й дотримання нормативних вимог у реальному часі;

хмарні технології та цифрові платформи забезпечують гнучкість і масштабованість, дають змогу швидко адаптувати фінансові моделі до змін ринку, оптимізувати витрати на IT-інфраструктуру та підвищення доступності аналітичних інструментів;

електронний документообіг і цифрова ідентифікація знижують ризики фальсифікацій і підробки, адже цифрові підписи, верифікація особи та автоматизований аудит знижують ризики шахрайства та забезпечують прозорість фінансових операцій через електронні платформи, які дають нагоду відстежувати всі етапи фінансових транзакцій;

FinTech-рішення, цифрові банки, інноваційні сервіси, мобільні додатки, онлайн-кредитування, автоматизоване управління грошовими потоками, інтеграція з ERP / CRM забезпечують повну синхронізацію фінансових даних з операційною діяльністю організацій.

Саме «стрімкий розвиток цифрових інновацій вимагає від бізнесу постійного оновлення стратегічних підходів та управлінських практик для досягнення конкурентоспроможності й надійності в нестабільному економічному середовищі»[36]. Водночас «основними функціональними елементами безпеки підприємств є: захист комерційної таємниці і конфіденційної інформації; комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека будівель і споруд; фізична безпека; технічна безпека; безпека зв'язку; безпека перевезень вантажів і осіб; екологічна безпека; конкурентна розвідка тощо» [[37], с. 97], а «основою взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності в цифровій економіці є інтегровані продукти-сервіси, так звані продуктово-сервісні системи (Product-Service Systems – PSS), що складаються з матеріальних

[36] Захаркін О. О., Бойко А. В., Сокол Л. В. Цифрові технології та інструменти забезпечення фінансової безпеки бізнесу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія Економіка та управління.* 2023. № 10. DOI : https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-08-02

[37] Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.

продуктів, нематеріальних сервісів, програмних компонентів і коопераційної мережі, а також організаційних принципів і технологій, що підтримують взаємодію між цими компонентами в рамках цілісної інтегрованої архітектури продукту-сервісу» [38, с. 57].

Сьогодні вже маємо добірку успішних кейсів впровадження цифрових технологій, які суттєво посилили фінансову безпеку організацій.

Так, після 2022 року українські банки активно впроваджували безготівкові операції, мобільні додатки та системи онлайн-ідентифікації, що допомогло підвищити операційну ефективність, зменшити ризики шахрайства, а також забезпечити стабільність функціонування банківських структур у періоди значної турбулентності середовища. Звернемо увагу, що цифрові трансформації позитивно впливали на дохідність банків до війни, але під час кризи їхня роль стала більш потужною.

Наголосимо, що загалом у світі фінтех-компанії (Revolut, Monzo, Payoneer) замінили традиційні банки за багатьма функціями (кредитування, перекази, управління ризиками) і, як результат, знизили свої витрати на обслуговування клієнтів, забезпечили швидке масштабування, високий рівень прозорості та захисту транзакцій. Тобто цифрові рішення стали джерелом нових доходів і конкурентною перевагою.

В Україні великі аграрні холдинги (зокрема, Kernel, МНР) використовують хмарні ERP-системи, BI-аналітику, автоматизовані фінансові дашборди та інтегрують цифрові платформи для моніторингу фінансових ризиків у реальному часі, що дає їм змогу підвищити точність прогнозування, зменшити втрати від валютних коливань і логістичних збоїв.

І в цьому контексті неможливо не згадати платформу «Дія», яка стала прикладом успішної цифровізації державних фінансових послуг (реєстрація бізнесу, податкові звіти, гранти), що сприяло зменшенню адміністративних витрат, підвищенню прозорості та доступності фінансової інформації для організацій.

А на додаток акцентуємо, що в дослідженнях науковців (зокрема, й Державного податкового університету) здійснено кореляційно-регресійний аналіз щодо взаємозалежності між інтенсивністю використання цифрових технологій і стійкістю фінансової безпеки організацій

[38] Мехед А. М., Варналій З. С. Фінансова безпека підприємств в умовах цифрової економіки. *Вісник університету банківської справи.* 2021. № 3 (42).

і виявлено позитивну висхідну динаміку між індексами цифрової трансформації та індикаторами фінансової безпеки, що підтверджує стратегічну важливість використання цифрових рішень. «Цифровізація є якісно новою парадигмою розвитку економіки й суспільства та зумовлює перетворення всіх сфер виробництва. У процесі цифрової трансформації змінюються формат виробленої продукції, підходи до розроблення та до виробництва такої продукції, формується новий уклад, який визначається новими форматами бізнес-процесів, цифрових продуктів, цифрових ринків, взаємовідносинами між суб'єктами підприємництва, що створює потребу в переосмисленні підходів до безпеки підприємства та адаптацію механізму фінансової безпеки згідно з вимогами цифрового середовища» [39, с. 60].

Отже, визначення напрямів якісних зрушень і нових орієнтирів у сфері фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій вважаємо стратегічним рішенням, яке формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників. Наведемо структурований огляд ключових детермінантів, які визначають напрям і глибину цифрової трансформації фінансової безпеки організацій.

Передусім це є мета, стратегічні цілі та тип організації. Місія та візія організації мають орієнтуватися на довгострокову стійкість, інноваційність та адаптивність до ризиків. Сфера діяльності організації (фінансові, виробничі, аграрні, ІТ-компанії) впливає на вибір пріоритетів у фінансовій безпеці, а розмір і структура організацій (великі, середні, малі) впливають на обсяги можливих інвестицій у складні ERM-системи чи хмарні рішення з базовим функціоналом.

Водночас вагоме значення для визначення напряму й глибини цифрової трансформації фінансової безпеки організацій має наявний рівень цифрової зрілості, цифрової інфраструктури (ERP, CRM, BI-системи, хмарні сервіси тощо), компетентності й здатності персоналу працювати з аналітичними платформами, ШІ, кіберзахистом, цифрова культура, тобто готовність персоналу до змін, відкритість до інновацій, підтримка з боку керівництва тощо.

Фінансово-економічні чинники відіграють значну роль щодо вибору напряму й глибини цифрової трансформації фінансової безпеки організацій, оскільки визначають доступність інвестицій у цифрові

[39] Мехед А. М., Варналій З. С. Фінансова безпека підприємств в умовах цифрової економіки. *Вісник університету банківської справи.* 2021. № 3 (42).

технології, наявність ресурсів для впровадження цифрових рішень (потрібно враховувати не лише ціну впровадження, а й обслуговування, навчання, оновлення), можливість адекватного оцінювання ризиків, рівня загроз (валютних, кредитних, операційних), потребу в конкретних технологіях.

Вибір напряму й глибини цифрової трансформації фінансової безпеки організації відбувається й з огляду на регуляторне та правове середовище, оскільки важливо враховувати нормативні вимоги до стандартів кібербезпеки, фінансової звітності, захисту даних, податкові стимули й обмеження, що впливають на вибір технологій, особливо в умовах післявоєнного відновлення, та міжнародні стандарти: ISO 27001, GDPR, Basel III, що важливо для організацій, які працюють на глобальному ринку. А «забезпечення фінансової стабільності у кризовий період потребує принципово нового підходу до управління фінансовою системою з метою підтримки її збалансованості (збільшення спроможності до акумуляції та ефективного розміщення фінансових ресурсів), підвищення стійкості (зменшення залежності від зовнішніх впливів)»[40].

Проблема якісних зрушень у контурі фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій є архіважливою, особливо в українських реаліях, де цифровізація стає не просто трендом, а інструментом виживання та розвитку для організацій. Ключовими якісними зрушеннями, які варто ініціювати вже сьогодні для зміцнення фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій, є такі:

перехід до проактивного управління ризиками через цифрові інструменти, що передбачає інтеграцію систем штучного інтелекту та машинного навчання для прогнозування фінансових ризиків і виявлення аномалій у транзакціях, впровадження автоматизованих систем моніторингу для виявлення кіберзагроз, шахрайства та порушень фінансових протоколів у реальному часі;

розбудова цифрової кіберстійкості, впровадження Zero Trust архітектури (кожна транзакція, користувач і пристрій мають бути перевірені), шифрування даних та багаторівнева автентифікація для захисту фінансової інформації, аудит цифрових слідів (створення прозорих логів доступу до фінансових систем);

[40] Варналій З. С., Бондаренко С. М. Фінансова безпека підприємств України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Економічний вісник університету.* 2023. № 56. С. 106–113. DOI : https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-106-113

активне використання Big Data й аналітики та фінансового прогнозування, побудова кореляційних матриць для виявлення залежностей між внутрішніми й зовнішніми фінансовими чинниками, інтеграція даних з ERP, CRM, банківських систем для формування єдиної аналітичної платформи;

розвиток цифрової компетентності персоналу, навчання фінансових аналітиків роботі з Python, Power BI, RPA для автоматизації фінансових процесів, формування цифрової культури (безпека, етика, відповідальність у роботі з даними);

розробка адаптивної фінансової стратегії на основі цифрових даних, перехід на цінносно-орієнтоване управління фінансами (фокус на створенні доданої вартості через цифрові рішення), запровадження гнучкого бюджетування та сценарного планування з використанням цифрових моделей;

інтеграція фінтех-рішень і відкритих API, розширення співпраці з фінтех-екосистемами для доступу до інноваційних платіжних рішень, кредитного скорингу, цифрової ідентифікації, впровадження Open Banking для розширення фінансових можливостей організації.

розробка стратегічних карт фінансової безпеки з цифровими KPI, використання бенчмаркінгу з міжнародними практиками цифрового фінансового захисту, постійне оцінювання й аудит фінансової безпеки в цифровому середовищі.

Якісні зрушення «визначають правильний з погляду підприємства спосіб використання комунікаційних та обчислювальних ресурсів, правила доступу на об'єкт, правила обігу з конфіденційною інформацією, а також процедури запобігання порушень режиму безпеки та реагування на них»[41], оскільки «у кризових умовах та в умовах повномасштабного вторгнення на територію України, що характеризується швидкими змінами ресурсної бази та коливаннями цін на чинники виробництва, першочерговим завданням створення та функціонування системи фінансової безпеки є захист «життєвого простору» суб'єкта господарювання[42]. Водночас «система фінансової безпеки

[41] Колодяжна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2019. Випуск 23, частина 1. С. 135–140.

[42] Матвійчук В. І., Матушевський О. В. Формування фінансової безпеки суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління.* 2023. № 4 (52). С. 118–131. DOI 10.31558/2307-2318.2023.4.13

підприємства змінюється і вимагає приділення значної уваги захисту інформаційних активів» [43, с. 58].

Водночас питання нових орієнтирів фінансової безпеки є стратегічним і глибоко резонуючим із сучасними викликами українських організацій. У контексті цифрової трансформації та нестабільного середовища нові орієнтири для зміцнення фінансової безпеки мають бути не просто технічними, а системно-інтегрованими. І не будемо забувати, що «крім імовірності настання загрози фінансовій безпеці, важливе значення має визначення обсягу можливих затрат, проте їх не завжди можливо оцінити в кількісному вираженні» [44, с. 99].

Наведемо сім ключових орієнтирів, які варто визначити вже сьогодні для зміцнення фінансової безпеки організацій:

ціннісне-орієнтоване управління фінансами, перехід від контролю витрат до управління створенням доданої вартості через цифрові рішення, запровадження цифрових стратегічних карт фінансової безпеки з KPI, що враховують ризики, фінансові інновації та стійкість;

інтелектуалізація управління фінансовими ризиками, активне використання штучного інтелекту та машинного навчання для прогнозування фінансових загроз і аномалій, розробка антиципативних моделей для реагування на зміни ринку, законодавства та технологій;

забезпечення кіберстійкості фінансових операцій, інтеграція кібербезпеки у фінансову стратегію (шифрування, багаторівнева автентифікація, моніторинг доступу), виявлення кіберризиків як елементів фінансової вразливості, особливо в умовах війни та релокації бізнесу;

використання цифрової аналітики для стратегічного планування, побудова кореляційних матриць між фінансовими показниками та цифровими чинниками (інновації, швидкість адаптації, цифрова компетентність), широке використання Big Data та хмарних платформ для інтеграції фінансових, операційних і ринкових даних;

впровадження фінтех-екосистеми як партнера фінансової безпеки, співпраця з фінтех-платформами для доступу до інноваційних рішень (цифрова ідентифікація, скоринг, смарт-контракти), впровадження відкритих API для інтеграції з банками, страховими системами, аудиторами;

---

[43] Мехед А. М., Варналій З. С. Фінансова безпека підприємств в умовах цифрової економіки. *Вісник університету банківської справи.* 2021. № 3 (42).

[44] Квасницька Р. С., Доценко І. О., Матвійчук Л. О. Оцінювання фінансової безпеки підприємства в системі забезпечення реалізації його фінансової стратегії. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice.* 2019. № 3. С. 95–102.

підвищення цифрової грамотності й етики персоналу, формування культури цифрової відповідальності (захист даних, етичне використання технологій, протидія шахрайству), навчання фінансових фахівців роботі з Python, Power BI, RPA, а також з цифровими ризик-моделями;

підвищення адаптивності до цифрових трансформацій, створення гнучких фінансових стратегій, здатних швидко адаптуватися до технологічних змін, підвищення цифрової зрілості як чинника фінансової стійкості організації.

Важливе значення щодо вибору напряму та глибини цифрової трансформації фінансової безпеки організацій мають технологічні тренди й доступність інновацій і зовнішнє середовище й геополітичні чинники, оскільки саме вони стимулюють релокацію бізнесу, зміну моделей безпеки, перехід на цифрові формати у відповідь на глобальні ризики, кіберзагрози, нестабільність ринків, зміни в ланцюгах постачання.

Ефективність і адекватність вибору напряму й глибини цифрової трансформації фінансової безпеки організацій найкраще оцінюється через систему кількісних та якісних показників, які відображають здатність організації протистояти ризикам, зберігати фінансову стійкість і забезпечувати стабільний розвиток, а «оцінка та моніторинг ризиків – це безперервний процес, який удосконалює процес виявлення та оперативного реагування на нові фінансові ризики»[45]. Структуруємо перелік ключових індикаторів, згрупованих за напрямами:

І-й напрям – фінансово-економічні індикатори, що демонструють загальний фінансовий стан організації (індекс абсолютної ліквідності (здатність негайно покрити зобов'язання), індекс фінансової стійкості (частка власного капіталу в загальних активах), рентабельність активів / капіталу (ефективність використання ресурсів), індекс покриття зобов'язань (здатність обслуговувати борги), оборотність дебіторської заборгованості (рівень управління грошовими потоками);

ІІ-й напрям – інтегральні та таксономічні індикатори, які демонструють загальний стан фінансової безпеки організації (індекс фінансової безпеки (синтетичний показник, що враховує кілька фінансових

[45] Матвійчук В. І., Матушевський О. В. Формування фінансової безпеки суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління.* 2023. № 4 (52). С. 118–131. DOI 10.31558/2307-2318.2023.4.13

параметрів (ліквідність, стійкість, прибутковість), таксономічний індикатор, що дає змогу порівнювати рівень безпеки між організаціями та в динаміці);

ІІІ-й напрям – індикатори ризиків і стабільності демонструють вразливість до зовнішніх фінансових впливів та ймовірності фінансової неспроможності (індекс ризику банкрутства (модель Альтмана, Таффлера, Терещенка тощо), індекс концентрації кредиторської заборгованості, частка простроченої дебіторської / кредиторської заборгованості, індикатор фінансової дисципліни);

ІV-й напрям – ресурсні та соціальні ефекти демонструють інноваційну та інвестиційну активність, енергоефективність, технічну модернізацію й корпоративну відповідальність організацій (обсяг капіталовкладень у безпекові технології, рівень ресурсної безпеки, вплив стратегії безпеки на соціальну стабільність, інклюзивність і персонал);

V-й напрям – стратегічна узгодженість, що демонструє внутрішню збалансованість і зовнішню гармонізацію організацій (відповідність ресурсів меті та завданням фінансової безпеки, інтеграція стратегії безпеки з корпоративною стратегією розвитку).

Впровадження цифрових рішень для зміцнення фінансової безпеки передбачає не просто технічну модернізацію, а стратегічний процес, який охоплює управлінські, технологічні й аналітичні аспекти. Наведемо структуровану дорожню карту етапів, адаптовану до українських реалій та орієнтовану на організації, що прагнуть системно посилити свою фінансову безпеку й стійкість.

Етап 1 – діагностика та стратегічне планування передбачає оцінювання поточного рівня фінансової безпеки (аналіз ризиків, вразливостей, фінансових показників), визначення цілей цифрової трансформації (що саме має бути захищено: грошові потоки, дані, інвестиції, кредитні ризики), формування цифрової стратегії фінансової безпеки, її узгодження з корпоративною стратегією, визначення KPI.

Етап 2 – вибір технологій та інструментів передбачає аналіз доступних цифрових рішень (ERP, BI, блокчейн, ШІ, хмарні сервіси, системи кіберзахисту тощо), порівняння вартості й ефективності (оцінювання TCO (Total Cost of Ownership), ROI (Return on Investment), адаптація до специфіки організації (у фінансовому, виробничому, аграрному, ІТ-секторах, різні вимоги до безпеки).

Етап 3 – формування команди та навчання персоналу передбачає створення міжфункціональної робочої групи (IT, фінанси, аудит, стратегія), навчання та сертифікація (підвищення цифрової грамотності, кібергігієни, роботи з аналітичними платформами), залучення зовнішніх експертів (консалтинг, аудит, обґрунтування рішень).

Етап 4 – інтеграція цифрових рішень, що передбачає технічне впровадження (налаштування систем, інтеграція з існуючими платформами), автоматизацію процесів (управління ризиками, звітність, моніторинг транзакцій), забезпечення кіберзахисту (шифрування, багаторівнева автентифікація, резервне копіювання).

Етап 5 – моніторинг, оцінювання та корекція, що передбачає впровадження систем контролю (дашборди, аналітичні звіти, індикатори ефективності), аудит цифрової безпеки (регулярна перевірка відповідності стандартам: ISO, GDPR, НБУ), адаптація до змін середовища (оновлення технологій, реагування на нові загрози).

Етап 6 – масштабування та стратегічне оновлення, що передбачає розширення функціоналу (додаткові модулі, інтеграція з новими платформами), побудова цифрової екосистеми (об'єднання фінансової безпеки з управлінням ризиками, інвестиціями, інноваціями), підготовка до сертифікації та міжнародної інтеграції (для експорту, залучення інвесторів, участі в грантових програмах).

Фактично проведення якісних зрушень і впровадження нових орієнтирів для зміцнення фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій це є не просто технічне оновлення, а глибинна трансформація стратегічного мислення організацій. Такий підхід має ряд переваг, але й несе певні ризики, які варто враховувати під час розробки антикризових та інноваційних безпекових стратегій.

Перевагами проведення якісних зрушень і впровадження нових орієнтирів для зміцнення фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій, потрібно вважати:

прозорість і контроль у реальному часі, оскільки автоматизовані системи дають змогу моніторити фінансові потоки, ризики та зобов'язання без затримок, що зменшує ймовірність людських помилок і маніпуляцій;

штучний інтелект і машинне навчання дають нагоду передбачати фінансові загрози на основі історичних даних і поведінкових моделей, що підвищує точність стратегічного планування;

хмарні рішення та цифрові платформи легко масштабуються відповідно до змін середовища, що забезпечує організації гнучкість і адаптивність, а також організації можуть швидко змінювати фінансові моделі без втрати ефективності;

оптимізація процесів (зокрема, документообіг, аудит, звітність) скорочує адміністративні витрати та зменшує потребу у фізичній інфраструктурі;

інтеграція з іншими системами сприяє поєднанню цифрових рішень з ERP, CRM, SCM , що допомагає формуванню єдиної екосистеми управління.

Недоліками та ризиками проведення якісних зрушень і впровадження нових орієнтирів для зміцнення фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій можуть бути:

зростання кіберзагроз і вразливостей, збільшення залежності від цифрових систем, що підвищує ризик хакерських атак, витік даних і фінансового шахрайства, через що виникає потреба в постійному оновленні систем кіберзахисту;

надмірна технологічна залежність, а втрата доступу до цифрових платформ (через технічні збої або санкції) може паралізувати фінансову діяльність, зростає ризик монополізації хмарних сервісів і втрати контролю над даними;

недостатня кваліфікація персоналу у сфері цифрової безпеки може знизити ефективність впроваджених рішень, тому виникає потреба в постійному навчанні та перепідготовці кадрів;

правова невизначеність через недосконаліть нормативної бази щодо цифрових фінансових інструментів, особливо в умовах швидких змін, відсутність чітких механізмів відповідальності за порушення цифрової безпеки;

інвестиційна складність, адже впровадження якісних цифрових рішень потребує значних початкових вкладень, що може бути недоступним для малих і бюджетних організацій.

Наголосимо, що «для формування належного рівня фінансової безпеки підприємницьких структур потрібно створити ефективну систему управління фінансовою безпекою як на державному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання» [[46], с. 208]. Отже, проведення

[46] Крупка М. І., Яструбецька Л. С. Фінансова безпека суб'єктів господарювання : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 320 с.

якісних зрушень і впровадження нових орієнтирів для зміцнення фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій в умовах воєнного стану змушує організації діяти не просто адаптивно, а проактивно, щоб зберегти фінансову стійкість, захистити ресурси та забезпечити безперервність діяльності, тобто «основне значення системи фінансової безпеки підприємств полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер» [[47], с. 10]. Наведемо систематизований перелік превентивних організаційних і кадрових заходів, які доцільно впровадити для зміцнення фінансової безпеки:

Організаційні превентивні заходи передбачають:

антикризове фінансове планування, формування сценаріїв розвитку подій (оптимістичний, песимістичний, базовий) і визначення критичних точок фінансової стабільності (ліквідність, кредитоспроможність, доступ до резервів);

реструктуризацію фінансових потоків, перенесення акценту на короткострокову платоспроможність, оптимізацію витрат, замороження неключових інвестицій;

цифровізацію фінансового контролю, впровадження хмарних систем звітності, електронного документообігу, онлайн-моніторингу ризиків, забезпечення резервного копіювання даних і кіберзахисту;

побудову внутрішнього центру фінансової безпеки, визначення відповідальних осіб за моніторинг ризиків, аудит, зв’язок з банками та державними структурами, розробку внутрішніх регламентів реагування на фінансові загрози;

переорієнтацію на локальні та стійкі ланцюги постачання, зменшення залежності від імпорту, валютних ризиків і нестабільних партнерів.

Кадрові превентивні заходи передбачають:

формування кризових команд, створення міжфункціональних груп (фінанси, ІТ, безпека, логістика) для оперативного реагування, делегування повноважень для швидкого прийняття рішень;

підвищення кваліфікації персоналу, навчання з фінансової грамотності, цифрових інструментів, кібергігієни, проведення вебінарів і тренінгів з антикризового управління й адаптивного планування;

---

[47] Вівчар О. І. Практичний базис системи фінансової безпеки підприємницьких структур: нові виклики та можливості. *Modeling the development of the economic systems.* 2021. № 3. С. 8–13. DOI : https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-1

психологічну підтримку та мотивацію, забезпечення емоційної стійкості команди через внутрішню комунікацію, гнучкий графік, підтримку, збереження ключових кадрів через адаптовані системи винагород;

проведення аудиту кадрових ризиків, здійснення діагностики вразливості до втрати персоналу (мобілізація, релокація, вигорання), розробку планів заміщення та резерву кадрів.

Отже, «ефективна реалізація заходів фінансової безпеки передбачає використання системного та комплексного підходу. Ключовим аспектом у цьому питанні виступає недопущення перевищення захисних заходів вартості об'єктів, які перебувають під таким захистом»[48]. Водночас фінансова безпека «є єдиним організаційно-технічним комплексом, під час формування якого розробляється концепція забезпечення безпеки об'єкта чи політика безпеки. Її основу становить перелік обов'язкових заходів, які спрямовані на вироблення алгоритму дій щодо захисту заявленого об'єкта, як-от визначення складу служби безпеки, її місця в організаційній структурі підприємства; сфера її компетенції, прав і повноважень; варіанти дій у різних ситуаціях уникнення конфліктів між внутрішніми та зовнішніми структурними підрозділами» [[49], с. 137].

Водночас наголосимо, що для проведення якісних зрушень і визначення нових орієнтирів фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій важливо використовувати найефективніші цифрові технології нового покоління, які є не просто інструментами, а архітектурою нової фінансової безпеки й стійкості, яка дає змогу організаціям діяти швидко, точно й безпечно навіть в умовах воєнного стану.

І наостанок зазначимо, що проведення якісних зрушень і визначення нових орієнтирів фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій має передбачати й модернізацію фінансової поведінки в організації, яка є стратегічною культурою управління фінансовими

[48] Рожко О. Д., Нестеров Є. В. Теоретичні підходи до визначення фінансової безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 65. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-79

[49] Колодяжна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2019. Випуск 23, частина 1. С. 135–140.

ресурсами та формує рівень її фінансової безпеки. Вплив фінансової поведінки на фінансову безпеку можна розглядати через кілька ключових аспектів:

стратегічну орієнтацію, адже організації, які дотримуються довгострокової фінансової стратегії, мають вищу стійкість до зовнішніх шоків, а поведінка, орієнтована на інвестиції в інновації та цифрову трансформацію, підвищує здатність адаптуватися до змін;

обачну фінансову поведінку, яка сприяє диверсифікації джерел доходу, страхуванню ризиків, створенню резервів, що знижує вразливість до криз, оскільки імпульсивні рішення (наприклад, надмірне кредитування або необґрунтовані витрати) можуть призвести до втрати платоспроможності та банкрутства;

фінансову дисципліну, адже регулярне виконання зобов'язань, прозора звітність, контроль дебіторської заборгованості вважаються ознаками збалансованої поведінки, яка зміцнює довіру контрагентів і банків, а порушення платіжної дисципліни, приховування витрат або маніпуляції з балансом зазвичай знижують кредитний рейтинг і підвищують ризики;

адаптивність до середовища, оскільки організації, що швидко реагують на зміни (валютні коливання, зміни податкової політики, воєнні ризики), демонструють вищу фінансову безпеку, а поведінка, що ігнорує зовнішні сигнали, призводить до стратегічної інерції та втрати конкурентоспроможності;

цифрову грамотність та інноваційність, оскільки використання цифрових інструментів для управління фінансами є ознакою проактивної поведінки, яка дає змогу краще контролювати ризики, а відмова від цифровізації – це обмеження доступу до сучасних механізмів захисту, прогнозування та оптимізації.

Отже, фінансова поведінка є дзеркалом внутрішньої культури фінансового управління, яке визначає здатність організації протистояти загрозам, зберігати стабільність, реалізовувати стратегічні цілі фінансової безпеки, і тому адекватна фінансова поведінка є важливою для проведення якісних зрушень і визначення нових орієнтирів фінансової безпеки організацій на основі цифрових технологій.

Підсумовуючи, зазначимо, що цифровізація існує новим фундаментом фінансової безпеки організацій, оскільки сучасні цифрові технології (штучний інтелект, машинне навчання, блокчейн, цифрові

платформи, хмарні сервіси) дають змогу автоматизувати управління ризиками, зменшити людський чинник і підвищити точність прогнозування, забезпечити моніторинг фінансових потоків у реальному часі, що критично важливо для адаптації до змін ринку та нормативного ландшафту. Крім того, спостерігаються принципові зрушення в підходах до фінансової безпеки, адже відбувається перехід від реактивного до проактивного управління ризиками: організації не лише реагують на загрози, а й передбачають їх, що зміщує акцент з контролю витрат на стратегічне управління фінансовими ресурсами, включно із інвестиціями в кіберзахист і цифрову інфраструктуру. Загалом новими орієнтирами фінансової безпеки організацій усе частіше визначають інтеграцію, гнучкість, адаптивність, оскільки вже фінансова безпека не розглядається ізольовано, а вплітається в загальну цифрову стратегію організацій, а гнучкість у фінансовому плануванні, адаптація до цифрових викликів і створення доданої вартості стають ключовими індикаторами її якості. Водночас «основним напрямом державної політики має стати низка організаційних, правових, соціально-економічних та управлінських рішень щодо ефективного захисту суб'єктів підприємництва від зовнішніх і внутрішніх загроз» [50, с. 528]. А «в умовах нових викликів, негативних наслідків війни та суперечностей процесу реформ держава має спрямувати свої зусилля на забезпечення безпеки суб'єктів підприємництва. Створення унікальної системи фінансової безпеки є ключовою умовою для ефективного функціонування й подальшого розвитку підприємства» [51, с. 131]. Тобто в умовах війни та післявоєнного відновлення цифрові технології стають критичним інструментом для виживання, захисту, безпеки й розвитку бізнесу організацій та основою для проведення якісних зрушень і визначення нових орієнтирів фінансової безпеки організацій.

[50] Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 759 с.

[51] Актуалітети фінансової безпеки суб'єктів підприємництва України в умовах війни та повоєнний час / Варналій З. С., Чеберяко О. В., Микитюк О. П., Бондаренко С. М. *Academy review.* 2024. № 1 (60). С. 123–140. DOI 10.32342/2074-5354-2024-1-60-9

1.3. Макрофінансування як форма міжнародної фінансової допомоги в контексті забезпечення фінансової безпеки

(В. В. Мартиненко, доктор економічних наук, професор;
А. Ю. Липкань, здобувач третього (PhD) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет)

У сучасному світі фінансова безпека є одним із ключових чинників стабільності фінансової системи держави та її здатності протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам. Для України, яка з 2014 року перебуває в стані гібридної війни, а з 24 лютого 2022 року – у стані повномасштабного військового стану, питання фінансової стабільності набуло особливої гостроти. Військові дії, анексія територій, руйнування інфраструктури та значні людські втрати створили безпрецедентний тиск на економіку країни, що змусило її шукати нові джерела підтримки для забезпечення національної безпеки. У цьому контексті макрофінансування як форма міжнародної фінансової допомоги відіграє вирішальну роль у фінансовій стабілізації економіки, підтримці державних витрат і зміцненні обороноспроможності. Саме тому актуалізується проблема впливу макрофінансування на забезпечення фінансової безпеки України в умовах військового стану, а також оцінювання його ефективності, потенційних викликів і перспектив.

Фінансова безпека України наразі перебуває під серйозною загрозою через тривалу війну з Росією, що призвела до значного скорочення ВВП, зростання державного боргу та інфляційного тиску. За даними Міністерства економіки України та міжнародних фінансових інституцій, як-от Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк, економіка країни втратила мільярди доларів США через прямі руйнування та втрату ринків. У таких умовах внутрішні ресурси держави виявилися недостатніми для покриття бюджетного дефіциту, фінансування гуманітарних потреб і відновлення критичної інфраструктури. Саме тому макрофінансова допомога від партнерів, зокрема Європейського Союзу, США, Канади та інших країн, стала життєво важливою для виживання української економіки. Ця допомога охоплює гранти, кредити на пільгових умовах і технічну підтримку, що дає змогу Україні підтримувати макроекономічну стабільність і продовжувати опір агресору.

Макрофінансування як інструмент зовнішньої підтримки має довгу історію, але його застосування в умовах активного військового конфлікту є порівняно новим явищем. У попередніх кризах, як-от Велика Рецесія 2008 року чи боргові кризи в країнах, що розвиваються, макрофінансова допомога використовувалася переважно для відновлення економічного зростання після стабілізації. Натомість Україна зіткнулася з унікальною ситуацією, коли фінансова підтримка потрібна не лише для економічного відновлення, а й для безпосереднього забезпечення воєнних потреб, соціального забезпечення та підтримки внутрішньо переселеного населення. Це створює особливі виклики для ефективного розподілу ресурсів, запобігання корупції та забезпечення прозорості використання коштів. Це зумовлює нагальну потребу в дослідженні, наскільки поточні механізми макрофінансування адаптовані до таких умов і які корективи варто внести для максимізації їхнього позитивного впливу.

Одним із центральних аспектів дослідження є аналіз ролі міжнародних партнерів у наданні макрофінансової допомоги. З початку повномасштабного вторгнення Росії Україна отримала десятки мільярдів доларів США від МВФ, ЄС, США та інших донорів. Наприклад, програма ЄС з макрофінансової допомоги (Macro-Financial Assistance, MFA) передбачила виділення значних сум для підтримки бюджету України, тоді як МВФ у межах програми Stand-By Arrangement надав кошти для стабілізації валютного курсу та резервів. Ці ресурси дали нагоду уникнути дефолту та підтримати ключові сектори економіки, як-от енергетика та сільське господарство. Водночас виникає питання: чи є ця допомога достатньою для довгострокового забезпечення фінансової безпеки, чи вона лише тимчасово пом’якшує кризу? Тому виникає потреба розглянути ці аспекти, спираючись на статистичні дані та аналітичні звіти, щоб оцінити як позитивні, так і потенційні негативні наслідки залежності національної економіки України від зовнішнього фінансування.

Ще одним важливим напрямом дослідження є вплив макрофінансування на внутрішні економічні процеси. Фінансова допомога дає змогу уряду покривати дефіцит бюджету, але водночас збільшує зовнішній борг, що може стати тягарем для майбутніх поколінь. Крім того, значна частина коштів спрямовується на військові витрати, що зменшує можливості для інвестицій у цивільні сектори, як-от освіта, охорона здоров’я, інфраструктура тощо. Це створює дисбаланс, який

може загальмувати повоєнне відновлення. Тому потрібно проаналізувати, як Україна може оптимізувати використання макрофінансових ресурсів, щоб одночасно підтримувати обороноспроможність і закласти основу для економічного зростання після війни. Особлива увага приділятиметься питанням координації між донорами та українською владою, а також ролі прозорих процедур для уникнення зловживань.

Військовий стан також впливає на інституційну спроможність держави ефективно управляти фінансовими потоками. Корупція, бюрократичні перешкоди та недостатня координація між органами влади ускладнюють реалізацію програм макрофінансування. У цьому контексті треба дослідити, як війна вплинула на інституційну інфраструктуру та які реформи потрібні для підвищення ефективності використання зовнішньої допомоги.

Нарешті, варто звернутися до перспективного аналізу, розглядаючи, як макрофінансування може сприяти забезпеченню фінансової безпеки України після завершення війни. Повоєнне відновлення вимагатиме значних інвестицій, і досвід поточного періоду може стати основою для розробки стратегій залучення міжнародних ресурсів. У цьому зв'язку буде проаналізовано потенціал таких інструментів, як міжнародні гранти, інвестиції від приватного сектору та реструктуризація боргу, а також їхній вплив на довгострокову стабільність.

Методологічна основа дослідження базується на комбінації кількісних і якісних методів, охоплюючи аналіз статистичних даних, змістовний аналіз документів МВФ, ЄС та інших інституцій, а також експертні інтерв'ю з представниками уряду та міжнародних організацій. Такий підхід дасть змогу отримати цілісне уявлення про вплив макрофінансування та розробити рекомендації для політики.

Отже, виникає потреба проаналізувати поточний стан, але й запропонувати практичні рішення для забезпечення фінансової безпеки України. У період, коли країна стоїть перед безпрецедентними викликами, розуміння ролі макрофінансування стає не лише академічним завданням, а й внеском у національну стратегію виживання та розвитку.

В умовах реальних воєнних загроз, а тим паче воєнного стану проблема забезпечення національної безпеки держави є першочерговою. Водночас декомпозиція національної безпеки за суспільними сферами функціонування передбачає такі її функціональні складові: політичну, економічну, державну, соціальну, інформаційну, науково-технологічну,

екологічну, гуманітарну та воєнну безпеку [52, с. 59]. В ієрархії складових гарантування національної безпеки процес забезпечення економічної складової є першочерговим. Тому в контексті дослідження ролі макрофінансування як форми міжнародної фінансової допомоги в забезпеченні фінансової безпеки в умовах воєнного стану доцільно розібрати теоретичні аспекти воєнної та економічної складових національної безпеки, оскільки фінансова безпека є складовою економічної безпеки.

В Законі України «Про національну безпеку України» воєнна безпека розглядається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз»[53]. Крім згаданого закону, нормативне забезпечення воєнної безпеки в Україні реалізується через Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»[54], Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона»[55], Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України[56].

Більш повне визначення воєнної безпеки дає Г. Ситник, який розуміє її як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації вказаних інтересів й за якої імовірність війни зводиться до мінімуму. Її прийнятний рівень може бути гарантованим за умов, коли відсутні спонукальні мотиви до застосування військової сили або коли нема потреби у відновленні балансу сил» [57, с. 530].

---

[52] Попова С. М., Попова Л. М. Основні складові національної безпеки України. *Наше право*. 2013. № 13. С. 59.

[53] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[54] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

[55] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text

[56] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 21.08.2021 № 372/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

[57] Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади). К. : НАДУ, 2012. 544 с. URL : https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/Derzhavne-upravlinnya-u-sferi-natsionalnoyi-bezpeki.pdf

Отже, воєнна безпека є станом захищеності прав і свобод людини та громадянина, базових інтересів і цінностей суспільства й суверенної держави від можливих зазіхань на її територіальну цілісність із застосуванням воєнної сили. Особливість воєнної безпеки полягає в тому, що вона є складовою національної безпеки й одночасно функціонує як самостійне явище. Очевидно, що воєнні аспекти, незалежно від ступеня воєнних загроз, притаманні всім іншим складовим національної безпеки: політичній, економічній, державній, соціальній, інформаційній, науково-технологічній, екологічній, гуманітарній тощо.

Розглянемо економічну складову національної безпеки. У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України економічна безпека визначається як «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі й характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання»[58].

Доповнюючи новими смислами визначення економічної безпеки В. Мартиненко [[59], с. 11], вважаємо, що економічна безпека, будучи вагомою складовою національної безпеки, є таким станом національної економіки, за якого забезпечується захищеність життєво важливих потреб та інтересів людини, суспільства, держави від реальних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього походження, а також стійкість і стабільність економічної системи, її здатність до розширеного відтворення, відкритості та інтегрованості в наддержавні структури з метою економічного розвитку й ефективної протидії світовим кризовим явищам, зокрема спричинених збройними інтервенціями.

Фінансова безпека як функціональна складова економічної безпеки є станом фінансової системи країни, за якого створюються відповідні фінансові умови для її стабільного соціально-економічного розвитку, забезпечується її стійкість до фінансових шоків і дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової

[58] Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13

[59] Мартиненко В. В. Теорія економічної безпеки держави у контексті глобалізаційних тенденцій розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2014. Вип. 9–1, ч. 2. С. 9–12. URL : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09-1/economic_09-1_2.pdf#page=9

системи країни. Фінансова безпека зі свого боку має такі складові: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека.

Синтезом наведених понять воєнної безпеки та економічної безпеки є процес забезпечення економічної безпеки держави в умовах збройної інтервенції та дії воєнних загроз, що може бути представлений як формування військової організації держави для захищеності національного господарства від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз та забезпечення здатності задовольняти економічні потреби.

Військова організація держави – це багаторівнева, багатопрофільна система, що містить три структурні складові: військову силу (збройні сили та інші військові формування й органи, що залучаються до вирішення завдань оборони й безпеки країни); матеріально-технічну базу будівництва, підготовки та застосування військової сили (сукупність матеріально-технічних елементів держави й суспільства, здатних забезпечити стале функціонування та розвиток військової сили); духовний потенціал (комплекс соціальних, морально-етичних і психічних явищ, що виявляються в умовах життя, національному характері, традиціях та історичній пам'яті народу) [[60], с. 17].

Функціонування фінансової безпеки в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам базується на 4-фундаментальних принципах, наведених на рис. 1.3.1.

З огляду на дані рис. 1.3.1 потрібно охарактеризувати принципи функціонування фінансової безпеки в умовах протидії збройній інтервенції так:

– воєнно-фінансова самодостатність – це здатність національної економіки задовольняти основні військові потреби як у мирний, так і у воєнний час за рахунок власних фінансових ресурсів;

– надійність і стійкість функціонування військового сектору економіки є запорукою обороноспроможності держави;

– здатність військової економіки фінансувати свої науково-технічні можливості полягає в задоволенні поточних і перспективних воєнно-економічних потреб щодо продукування всіх видів ресурсів за мінімальних витрат;

[60] Вашай Ю. В., Дорошенко О. О. Гармонізація інформаційно-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою держави в умовах військово-політичної нестабільності : монографія. Рівне : НУВГП, 2020. 110 с. URL : https://ep3.nuwm.edu.ua/18863/

– наявність мобілізаційних можливостей для фінансування військового виробництва є адекватною реакцією держави на воєнні загрози.

Рисунок 1.3.1 – Принципи функціонування фінансової безпеки в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам
Джерело: запропоновано автором.

На стан фінансової безпеки держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам впливають різні чинники. Їх можна класифікувати як внутрішні та зовнішні (рис. 1.3.2).

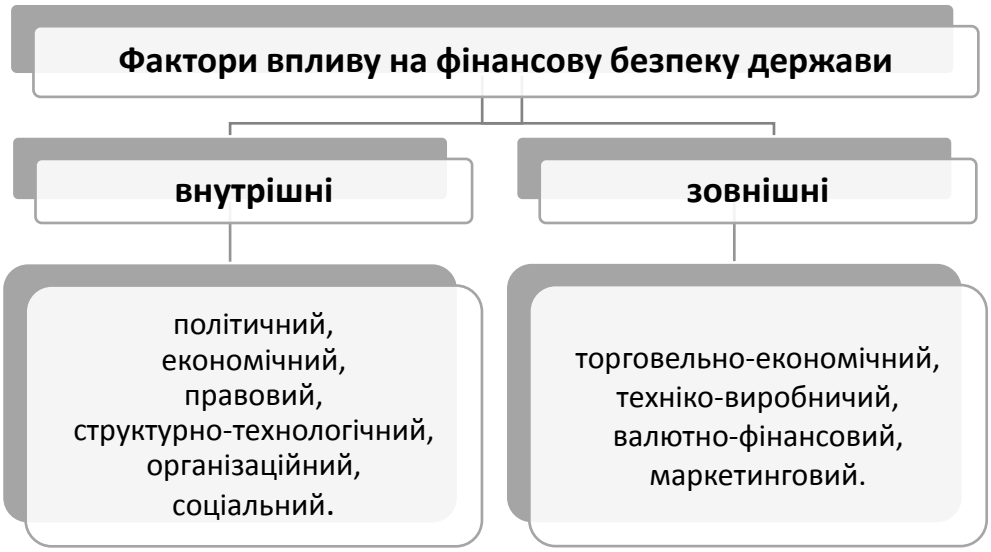

Рисунок 1.3.2 – Основні чинники впливу на фінансову безпеку держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам
Джерело: запропоновано автором.

З даних, наведених на рис. 1.3.2, видно, що до внутрішніх чинників, які впливають на стан фінансової безпеки держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам, можна віднести політичний, економічний, правовий, структурно-технологічний, організаційний та соціальний. Зовнішні чинники, які впливають на стан економічної безпеки держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам, є торгово-економічний, техніко-виробничий, валютно-фінансовий і маркетинговий.

Під час підготовки та/або ведення воєнних дій, подолання (локалізації) збройного конфлікту різко зростає питома вага внутрішніх чинників, що чинять значний (і часто негативний) вплив на фінансову безпеку держави.

Політичний чинник фінансової безпеки держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам має виняткове значення. Це зумовлено запровадженням нових принципів фінансування військової економіки, що забезпечують провідну роль державних органів влади в регулюванні економічних відносин під час підготовки та/або ведення війни, подолання (локалізації) збройного конфлікту.

Досвід ведення воєнних дій, подолання (локалізації) збройних конфліктів дає підстави вважати, що можливі внутрішньополітичні перетворення можуть значно знизити фінансову безпеку держави. В умовах воєнного (озброєного) протистояння політична система країни позитивно впливає на забезпечення фінансової безпеки лише тоді, коли вона стабільна.

Економічний чинник фінансової безпеки держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам відображає стан національної економіки в період підготовки та/або ведення війни, подолання (локалізації) збройного конфлікту загалом і є складною ієрархічною структурою, що охоплює економічні відносини таких рівнів:

– рівень сім'ї та особи – фінансово-економічні інтереси кожного громадянина країни;

– мікроекономічний рівень – фінансово-економічні відносини всередині підприємств (в організаціях);

– регіональний рівень – фінансово-економічні відносини в межах адміністративно-територіальних одиниць;

– галузевий рівень – фінансово-економічні відносини між суб'єктами господарювання секторів національної економіки;

– макроекономічний рівень – фінансово-економічні відносини загалом у національній економіці.

Правовий чинник відображає стан нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування військової економіки в період підготовки та ведення війни, подолання (локалізації) збройного конфлікту.

Структурно-технологічний чинник характеризує життєздатність військової економіки, швидкості сприйняття нею досягнень науково-технічного прогресу, здатність до випуску високотехнологічної продукції, а також структурну збалансованість національного господарства, оптимальне розміщення виробничого й науково-технічного потенціалу в економічних районах країни.

Організаційний чинник пов'язаний із: рівнем функціонування системи управління військовою економікою та національним господарством загалом у період підготовки та/або ведення воєнних дій, подолання (локалізації) збройного конфлікту; формами взаємодії суб'єктів господарювання в цей час; застосуванням інтенсивних елементів організаційних структур, орієнтованих на критерії та показники військової економіки.

Соціальний чинник відображає насамперед вплив соціальних умов на функціонування військової економіки, продуктивність праці на підприємствах і галузях оборонно-промислового комплексу країни.

У період підготовки та/або ведення воєнних дій, подолання (локалізації) збройного конфлікту особливої значущості набуває соціальна захищеність робочої сили, що забезпечує функціонування військової економіки держави.

Серед зовнішніх чинників, які впливають на стан фінансової безпеки держави в умовах протидії збройній інтервенції та воєнним загрозам, виокремлюють такі:

1) торговельно-економічний чинник – відображає структуру вагомого для функціонування військової економіки імпорту, рівень залежності національного господарства від імпорту продукції стратегічного призначення; структуру можливого експорту; контроль над ринками збуту вітчизняної продукції (включно із військовим призначенням), митний контроль над експортно-імпортними операціями в період підготовки та/або ведення війни, подолання (локалізації) збройного конфлікту;

2) валютно-фінансовий чинник – відображає стан фінансового сектору національної економіки, насамперед стан банківської системи країни, під час підготовки та/або ведення воєнних дій, подолання (локалізації) збройного конфлікту; встановлення основних напрямів

фінансових потоків і характер розрахункових відносин у цей період; визначення рівнів дефіциту державного бюджету та можливої інфляції; запобіжні заходи девальвації національної валюти, збереження прийнятних рівнів зовнішнього та внутрішнього боргу країни, її золотовалютних резервів; забезпечення валютного контролю митного кордону держави;

3) маркетинговий чинник – відображає просування експортних товарів на світових ринках, рівень їхньої конкурентоспроможності, можливості із завоювання міжнародних ринків збуту для вітчизняних товарів і послуг.

Забезпечення воєнно-економічної безпеки є найважливішою функцією держави. Як специфічний напрям державної воєнно-економічної політики, ця функція охоплює систему відносин між суб'єктами господарювання щодо задоволення військових потреб суспільства та має на меті пошук оптимальних способів вирішення комплексу воєнно-економічних проблем[61].

Отже, з огляду на аналізовані вище особливості забезпечення фінансової безпеки держави в умова воєнного стану методичне забезпечення її оцінювання потрібно досліджувати за трьома основними напрямами:

1) оцінювання місця країни в міжнародних рейтингах, порівняно з іншими країнами, та в динаміці за аналізований часовий період;

2) оцінювання рівня фінансової безпеки держави за фактичними значеннями всіх можливих показників та їх порівняння з нормативами;

3) комплексне інтегральне оцінювання рівня фінансової безпеки в динаміці за аналізований часовий період.

Розглянемо детально кожен з наведених напрямів методичного забезпечення оцінювання рівня фінансової безпеки держави з урахуванням впливу воєнного стану. Так, О. Карпенко вважає, що основним джерелом аналітичної та статистичної інформації про безпекові позиції країни в глобальному світі є сучасні міжнародні рейтинги, які щорічно розробляються, вдосконалюються й розраховуються відповідними міжнародними організаціями, науково-дослідними інститутами, фондами, консалтинговими компаніями тощо. В основу таких рейтингів закладено обчислення відповідних глобальних індексів, за ранговими

[61] Пустовійт Р. Ф. Військово-економічна безпека держави. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 23–28. URL : http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3552&i=2

оцінками яких формується рейтинг, який дає змогу реалізувати порівняльний аналіз країни за ефективністю державних інститутів, конкурентоспроможністю, якістю життя й рівнем добробуту населення, рівнем інноваційності, станом політичної стабільності тощо, визначаючи країни-лідери в глобальному середовищі, які також мають найвищі оцінки за рівнем стійкості їхнього розвитку й економічної безпеки [[62], с. 5–6].

О. Карпенко також пропонує аналізувати рейтинги на основі їхньої попередньої класифікації за функціональними складовими економічної безпеки, які корелюють тісно з категоріями глобальних ризиків (економічними, соціальними, геополітичними, технологічними та екологічними), що є викликом для сучасного світу згідно з оцінками Всесвітнього економічного форуму[63]. У таблиці 1.3.1 систематизовано основні актуальні на 2023 р. міжнародні рейтинги, дотичні до функціональних складових економічної безпеки – макроекономічної (5 глобальних індексів), соціальної (4 глобальних індекси), політико-правової (4 глобальних індекси), екологічної (2 глобальних індекси), техніко-технологічної (3 глобальних індекси). Аналітичні дані в щорічних звітах 18 глобальних індексів доцільно використовувати як у міжнародних порівняннях, так і для відслідковування тенденцій динаміки досліджуваної країни з метою розробки відповідних програмних заходів тактичного або стратегічного характеру.

Таблиця 1.3.1 – Міжнародні рейтинги порівняння країн світу, дотичні до фінансової безпеки

Назва індексу	Розробник	Предмет рейтингу
1	2	3
1. Макроекономічна складова економічної безпеки		
Doing Business Index[64] / Business Ready (B-READY) Index (з 2022 р.)[65]	The World Bank Group	Легкість ведення бізнесу, прозорість та ефективність регуляторних правил здійснення економічної діяльності

[62] Карпенко О. І. Економічна безпека країни та міжнародні рейтинги: аналіз та інструменти оцінювання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2023. № 3(109). С. 5–12. DOI : https://doi.org/10.37734/2409-6873-2023-3-1

[63] The Global Risks Report 2023. 18th Edition. January. 2023. URL : https://www.marshmclennan.com/insights/publications/2023/january/global-risks-report.html

[64] Ease of Doing Business rankings / The World Bank. URL : https://archive.doingbusiness.org/en/rankings

[65] Business Ready (B-READY) / The World Bank's flagship report on business environment worldwide. URL : https://www.worldbank.org/en/businessready

Продовження таблиці 1.3.1

1	2	3
Index of Economic Freedom[66]	The Heritage Foundation	Рівень економічної свободи
Sustainable Development Goals Index[67]	Sustainable Development Solutions Network	Прогрес країн щодо досягнення цілей сталого розвитку
Global Sustainable Competitiveness Index[68]	SolAbility	Рівень конкурентоспроможності країн за сталим розвитком
KOF Index of Globalization[69]	KOF Swiss Economic Institute	Рівень глобалізованості: економічна, соціальна та політична глобалізація
2. Соціальна складова економічної безпеки		
Human Development Index[70]	UN Development Programmer	Рівень життя, грамотності, освіченості та довголіття як основні складові розвитку людського потенціалу
Global Prosperity Index[71]	The Legatum Centre for National Prosperity	Досягнення країн з погляду їхнього добробуту та процвітання
Social Progress Index[72]	The Social Progress Imperative	Стан країн за забезпеченням соціального прогресу
World Happiness Index[73]	Sustainable Development Solutions Network (Gallup World Poll data)	Рівень щастя та благополуччя

[66] World & Global Economy Rankings on Economic Freedom / The Heritage Foundation. URL : https://www.heritage.org/index/ranking
[67] Sustainable Development Report 2023 / Implementing the SDG Stimulus. URL : https://dashboards.sdgindex.org/
[68] The Global Sustainable Competitiveness Index / Solability. URL : https://solability.com/the-global-sustainable-competitiveness-index/the-index
[69] KOF Globalisation Index / KOF Swiss Economic Institute. URL : https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html
[70] Human Development Index (HDI) / Human Development Reports. URL : https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI
[71] Legatum Prosperity Index 2023 / The Legatum Centre for National Prosperity. URL : https://www.prosperity.com/
[72] Social Progress Index / Social Progress Imperative. URL : https://www.socialprogress.org/
[73] World Happiness Report 2023 / The World Happiness Report. URL : https://worldhappiness.report/

Продовження таблиці 1.3.1

1	2	3
3. Політико-правова складова економічної безпеки		
The Corruption Perceptions Index[74]	Transparency International	Рівень сприйняття корупції в державному секторі
The Democracy Index[75]	Economist Intelligence Unit	Рівень розвитку демократії: повноцінна, недосконала, перехідна авторитарна
The Global Peace Index[76]	The Institute for Economics & Peace	Рівень безпеки проживання, зокрема наявність і масштаб конфліктів, рівень стабільності та безпеки всередині держави, рівень мілітаризації держави
The Fragile States Index[77]	The Fund for Peace	Рівень стабільності, оцінювання здатності керівництва країни контролювати територіальну цілісність країни
4. Екологічна складова економічної безпеки		
Environmental Performance Index[78]	Yale Center for Environmental Law & Policy	Стан екологічної політики країн світу
Green Growth Index[79]	Global Green Growth Institute	Досягнення цілей зеленого зростання щодо: ефективного використання ресурсів, захисту природного капіталу, зелених економічних можливостей, соціальної інтеграції
5. Техніко-технологічна складова економічної безпеки		
Global Innovation Index[80]	World Intellectual Property Organization (WIPO)	Рівень інноваційного потенціалу країн світу

[74] 2023 Corruption Perceptions Index: Weakening justice systems leave corruption unchecked / Transparency International. URL : https://www.transparency.org/en/cpi/2022

[75] Democracy Index 2022 / Economist Intelligence Unit. URL : https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/

[76] Global Peace Index / The Institute for Economics and Peace ; UNESCO. URL : https://www.unesco.org/en/world-media-trends/global-peace-index

[77] Fragile States Index / The Fund for Peace. URL : https://fragilestatesindex.org/

[78] Environmental Performance Index / Yale Center for Environmental Law & Policy. URL : https://epi.yale.edu/

[79] Green Growth Index 2023 / Global Green Growth Institute. URL : https://greengrowthindex.gggi.org/#cover

[80] Global Innovation Index / World Intellectual Property Organization (WIPO). URL : https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/

Продовження таблиці 1.3.1

1	2	3
The Global Knowledge Index[81]	United Nations Development Programme and Mohammed bin Rashid Al Maktoum Knowledge Foundation	Рівень економіки знань, здатність генерувати та використовувати інновації
Global Cybersecurity Index[82]	International Telecommunication Union	Рівень готовності країн до забезпечення кібербезпеки

Джерело: сформовано за даними, наведеними в [11].

Також варто зазначити, що найбільш популярним в оцінюванні рівня фінансової безпеки нині став функціональний підхід, який полягає в розробленні комплексних безпекових показників на основі виокремлених функціональних складових (субіндексів) та інтегрального показника (індексу). О. Солодовнік пропонує узагальнену послідовність оцінювання фінансової безпеки об'єкта дослідження (держави, регіону, підприємства) за функціональними складовими, виокремлюючи такі етапи:

1) виокремлення функціональних складових фінансової безпеки об'єкта дослідження;

2) відбір оптимального набору показників, що характеризують кожну функціональну складову фінансової безпеки об'єкта дослідження;

3) нормування (стандартизація) відібраних показників задля приведення їх до однакової одиниці вимірювання;

4) визначення вагових коефіцієнтів;

5) розрахунок комплексних показників фінансової безпеки за кожною з вибраних функціональних складових (субіндексів) та інтегрального показника фінансової безпеки (індексу) об'єкта дослідження[83].

[81] Global Knowledge Index / United Nations Development Programme ; Mohammed Bin Rashid Al Maktoum Knowledge Foundation. URL : https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/gki/global-knowledge-index

[82] Global Cybersecurity Index / International Telecommunication Union. URL : https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/global-cybersecurity-index.aspx

[83] Солодовнік О. О. Основні підходи до оцінювання економічної та фінансової безпеки: сутність і напрями вдосконалення. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 6–12. DOI : https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-6-12

Враховуючи воєнний стан, до набору показників функціональних складових економічної безпеки держави має бути особливий підхід. За основу можна взяти набір показників, запропонований О. Семененком, І. Чернишовою, Л. Добровольською, К. Харитоновим та І. Мотруничем. Так, згадані науковці пропонують такий набір загальних показників воєнно-економічної безпеки:

– стан ресурсного потенціалу держави й можливостей його вдосконалення;

– здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення;

– розвиток галузей виробництва, які мають життєво важливе значення для функціонування держави;

– характеристики процесу відтворення залежно від зовнішньої дії;

– стан науково-технічного потенціалу;

– стійкість фінансової системи;

– збалансованість зовнішньоекономічної політики;

– рівень державного регулювання економіки [[84], с. 30].

До набору макроекономічних показників ввійшли:

– чисельність населення;

– прожитковий мінімум;

– середня тривалість життя;

– витрати на національну оборону;

– витрати на національну оборону на одного мешканця;

– чисельність військовослужбовців;

– відношення кількості військовослужбовців до чисельності населення;

– витрати на утримання особового складу;

– укомплектованість військ озброєнням і військовою технікою;

– значення інтервалу часу між воєнними конфліктними роками (оцінювання).

Водночас стан воєнно-економічної безпеки пропонується оцінювати за умови, що відомі такі розрахункові дані, як множина внутрішніх параметрів ($X = \{x_1, x_2, ..., x_N\}$), множина вихідних параметрів ($Y = \{y_1, y_2, ..., y_K\}$) та множина зовнішніх параметрів, що впливають

[84] Логіко-лінгвістична модель оцінювання стану воєнно-економічної безпеки держави / Семененко О., Чернишова І., Добровольська Л., Харитонов К., Мотрунич І. *Social Development and Security*. 2020. Вип. 10, № 5. С. 28–37. DOI : https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.5.3

на її стан ($Z = \{z_1, z_2, ..., z_M\}$), де x_N, y_K, z_M – числові змінні. Оцінивши загальний вплив наведених сукупностей на воєнно-економічну безпеку, можливо отримати узагальнену оцінку її поточного стану *S* за звітний період (*t*) або минулого стану *S*' за попередній період (*t*') (рис. 1.3.3).

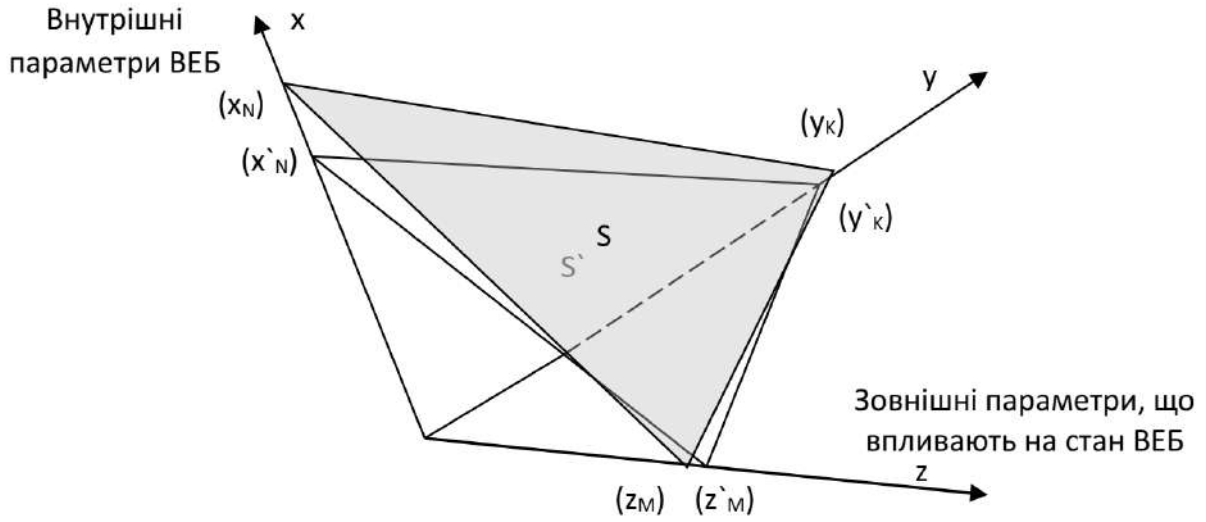

Рисунок 1.3.3 – Тривимірна модель стану воєнно-економічної безпеки
Джерело: [33, с. 31].

Особливої важливості під час воєнного стану набуває поняття «рівень оборонної достатності», що є не тільки чинником стримування воєнної агресії, а й основою розвитку національної економіки. О. Семененко та інші науковці «оборонну достатність» розуміють як «здатність забезпечувати відповідний рівень можливостей елементів національної економіки в тій частині, що відповідає за підтримання спроможностей задоволення потреб складових сектору безпеки й оборони»[85]. Співвідношення між поточним і оптимальним рівнями оборонної достатності ілюструє рис. 1.3.4.

На рисунку 1.3.4 приділена увага основним складовим матеріальної, нематеріальної та невиробничої сфер національної економіки, частина яких впливає на задоволення матеріальних, фінансових потреб і послуг сектору безпеки та оборони України. На думку науковців, саме розширена деталізація його елементів і пошуків нових способів підвищення функціонування сектору безпеки й оборони з їх допомогою може бути запорукою підвищення обороноспроможності держави.

[85] Аналіз теорії та практики визначення, обґрунтування та оцінювання оборонної достатності держави / Семененко О., Абрамова М., Таран О., Побережець Т., Кравченко Є., Паламарчук С. *Social Development and Security*. 2023. Вип. 13, № 1. С. 38–51. DOI : https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.1.5

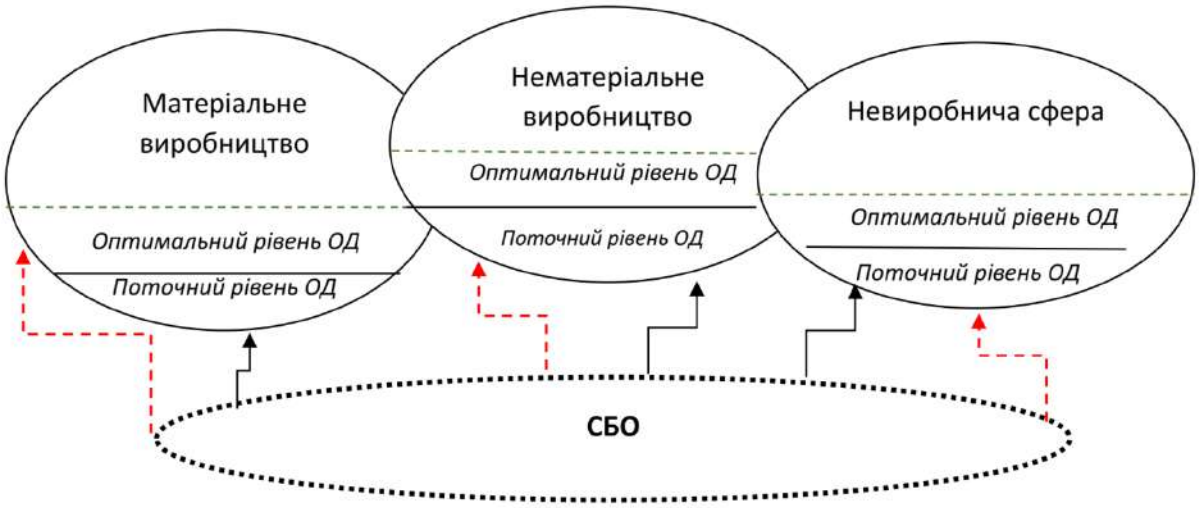

Рисунок 1.3.4 – Співвідношення між поточним і оптимальним рівнями оборонної достатності національної безпеки у сферах національної економіки

Джерело: [86, с. 83].

Іншим важливим методом оцінювання фінансової безпеки держави є сценарний підхід, що передбачає аналіз стану системи фінансової безпеки з різних поглядів та акцентує увагу на невизначеності оцінювання ситуацій. Використовуючи цей метод, застосовують експертні оцінювання, імітаційне та когнітивне моделювання. Отримані через сценарій оцінки, спрямовуються на обґрунтування різноманітних варіантів використання економічних і фінансових інструментів для компенсації чи зменшення негативного впливу на фінансову систему. Використання цього підходу дає змогу провести оцінювання фінансової безпеки держави в середньо- і довгостроковій перспективі в умовах градації рівнів ризику настання несприятливих умов – від найменш імовірного до найбільш імовірного. Однак для успішного впровадження цього методу потрібна ефективна взаємодія висококваліфікованих фахівців-експертів з різних галузей під час розв'язання складних завдань забезпечення фінансової безпеки, а також використання сучасних інструментів математичного моделювання. Відсутність таких фахівців істотно обмежує можливості практичного впровадження наукових розробок щодо застосування сценарного підходу в оцінювання фінансової безпеки держави.

[86] Методичний підхід до оцінювання рівня поточної оборонної достатності держави / Семененко О., Абрамова М., Мороз І., Акініна Т., Паламарчук С., Таран О. *Social Development and Security*. 2023. Вип. 13, № 2. С. 80–93. DOI : https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.2.8

Отже, дослідивши основні сучасні напрями методичного забезпечення оцінювання рівня фінансової безпеки держави з урахуванням впливу воєнного стану, можна зробити такі висновки. По-перше, сучасні методичні підходи враховують багатоваріантність і комплексність чинників, що впливають на фінансової безпеку держави під час воєнного стану. Це дає змогу отримати більш повний та об'єктивний образ поточного стану фінансової безпеки держави. По-друге, застосування сучасних інструментів математичного моделювання дає нагоду більш точно оцінити вплив воєнного стану на фінансову систему та розробляти ефективні заходи управління. По-третє, застосування сценарного підходу дає змогу врахувати різноманітні варіанти розвитку подій в умовах воєнного конфлікту та визначити оптимальні стратегії фінансового виживання. По-четверте, використання сучасних методів вимагає ефективної співпраці висококваліфікованих фахівців-експертів з різних галузей. Недостатність таких фахівців може обмежити практичне впровадження отриманих висновків і розроблених рекомендацій.

Загалом сучасні методи дають змогу реалістично та комплексно визначити рівень фінансової безпеки держави під час воєнного стану, проте їхнє успішне використання передбачає наявність висококваліфікованих фахівців і врахування різноманітних сценаріїв розвитку подій.

Фінансова безпека України в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації, що розпочалося 24 лютого 2022 року, стала одним із найкритичніших викликів для держави, яка змушена одночасно протистояти агресору та підтримувати життєдіяльність економіки. Аналіз стану макрофінансування розпочинається з 2013 року, коли Україна зіткнулася з першими серйозними економічними потрясіннями після Революції Гідності та анексії Криму, що стало початком гібридної війни. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (наказ від 29.10.2013 № 1277), рівень фінансової безпеки визначався через ключові показники, як-от співвідношення зовнішнього боргу до ВВП (не більше 40 %) та інфляція (не вище 12 %). Однак уже 2014 року ці межі були перевищені: зовнішній борг зріс із 70 млрд дол. 2013 року до 90 млрд дол. США 2015 року, а інфляція сягнула 43,3 % 2015 року[87]. Станом на липень 2025 року, за

[87] Статистика / Національний банк України. 2024. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic

даними Index Minfin, зовнішній борг перевищив 130 млрд дол. США, а бюджетний дефіцит, за оцінками МВФ, сягнув 20 % ВВП у 2023–2024 роках, що підкреслює критичну залежність від макрофінансової допомоги[88] (табл. 1.3.2). Прямі економічні втрати за два роки війни (станом на лютий 2024 року) досягли 500 млрд дол. США, охоплюючи руйнування інфраструктури та втрату ринків, що змусило Україну активізувати залучення зовнішніх ресурсів[89].

Таблиця 1.3.2 – Зовнішній державний борг України та бюджетний дефіцит (2013–2025 р.)

Рік	Зовнішній борг		Бюджетний дефіцит (% до ВВП)
	млрд дол. США	*% до ВВП*	
2013	37,5	20,5	4,5
2014	38,8	29,4	5,0
2015	43,4	47,9	2,3
2016	45,6	48,9	2,9
2017	49,0	43,7	1,6
2018	50,5	38,6	1,7
2019	48,9	31,8	2,0
2020	53,7	34,5	5,2
2021	57,2	28,6	3,6
2022	71,4	44,1	17,6
2023	101,7	56,9	20,4
2024	120,1	62,9	17,7
30.04.2025	134,1	67,1	15,0 (прогноз)

Джерело: сформовано та проведено розрахунки за даними [90].

Таблиця 1.3.2 відображає ключові макроекономічні показники, які характеризують фінансову стабільність країни впродовж останніх дванадцяти років, охоплюючи період гібридної війни (з 2014 року) та повномасштабного вторгнення (з 2022 року). Аналіз цих даних дає змогу оцінити динаміку боргового навантаження та бюджетного дефіциту, а також їхній вплив на фінансову безпеку України, особливо в умовах військового стану.

[88] Зовнішній державний борг України / Minfin. 2025. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/foreign/

[89] Як повномасштабне вторгнення Росії вплинуло на Україну: два роки війни в графіках / Forbes Україна. 2024. URL : https://forbes.ua/war-in-ukraine/yak-povnomasshtabne-vtorgnennya-rosii-vplinulo-na-ukrainu-dva-roki-viyni-v-grafikakh-23022024-19442

[90] Державний бюджет України / Minfin. 2025. URL : https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/

Зовнішній державний борг України демонструє поступове зростання з 37,5 млрд дол. США 2013 року до 134,1 млрд дол. США станом на 30 квітня 2025 року. У період із 2013 по 2021 роки зростання було порівняно повільним з річним приростом у середньому 2–3 млрд дол. США, що відображає стабільне, але контрольоване залучення зовнішніх позик для фінансування економічного розвитку й обслуговування попередніх зобов'язань. Значний стрибок спостерігається з 2022 року, коли борг зріс із 57,2 до 71,4 млрд дол. США, а 2023 року досяг 101,7 млрд дол. США. Це різке зростання пов'язане із початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації, що змусило Україну залучати значні обсяги макрофінансової допомоги від міжнародних партнерів (МВФ, ЄС, США) для покриття бюджетного дефіциту, фінансування оборони й підтримки соціальної сфери. 2024 року борг зріс до 120,1 млрд дол. США, а прогноз на 30 квітня 2025 року становить 134,1 млрд дол. США, що свідчить про продовження залежності від зовнішнього фінансування. Абсолютне зростання боргу з 2022 року (понад 62 млрд дол. США) перевищує показники попередніх дев'яти років разом узятих, підкреслюючи масштаб кризи.

Бюджетний дефіцит як відсоток до ВВП демонструє нерівномірну динаміку. У 2013–2019 роках дефіцит залишався порівняно низьким, коливаючись у межах 1,6–5,2 %, із піком у 2015 році (5,0 %) через економічну нестабільність після анексії Криму й частин Донецької та Луганської областей, початку АТО. Цей період характеризується порівняною стабільністю, коли Україна могла покривати дефіцит за рахунок внутрішніх ресурсів і помірних позик. Однак із 2020 року дефіцит почав зростати, досягнувши 5,2 % 2020 року через пандемію COVID-19 і 17,6 % 2022 року з початком війни. Пік припадає на 2023 рік із 20,4 %, що відображає значні витрати на оборону (до 40 % бюджету) та соціальні виплати. 2024 року дефіцит знизився до 17,7 %, а прогноз на 30 квітня 2025 року становить 15,0 %, що може вказувати на певне покращення управління фінансами або зменшення обсягів допомоги. Проте високий рівень дефіциту (понад 15 % ВВП) залишається критичним, особливо на тлі скорочення ВВП на 29,1 % 2022 року, за даними Forbes Україна.

Аналіз показує тісний взаємозв'язок між зовнішнім боргом і бюджетним дефіцитом. У період 2013–2021 років зростання боргу (із 37,5 до 57,2 млрд дол. США) супроводжувалося помірним дефіцитом (1,6–5,2 %), що свідчить про раціональне використання позик для

економічного зростання. Однак із 2022 року кореляція стала більш вираженою: різке зростання дефіциту до 17,6–20,4 % призвело до прискореного нарощування боргу (із 57,2 до 101,7 млрд дол. США у 2023 році). Це пояснюється потребою в покритті воєнних витрат, які сягнули 60 млрд дол. США 2023 року[91], та компенсації падіння доходів бюджету на 35 % 2023 року[92] (рис. 1.3.5). Прогнозоване зниження дефіциту до 15,0 % 2025 року може бути результатом адаптації економіки або скорочення обсягів зовнішньої допомоги, що потребує подальшого моніторингу.

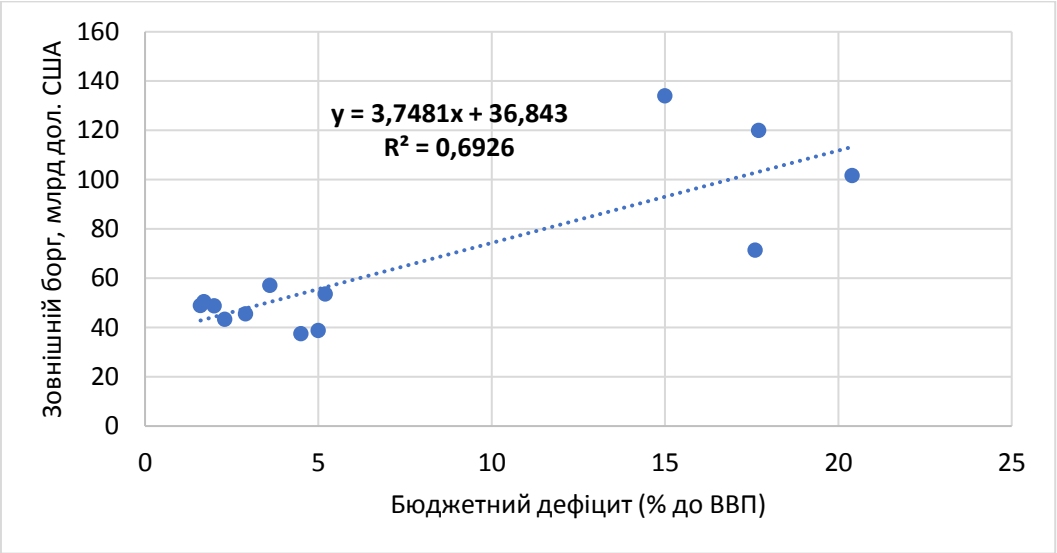

Рисунок 1.3.5 – Лінійний зв’язок між бюджетним дефіцитом та макрофінансуванням економіки України

Джерело: сформовано та проведено розрахунки за даними [91; 92].

З огляду на дані рис. 1.3.5 варто зазначити, що аналіз базується на даних за період із 2013 по 2025 роки, враховуючи контекст гібридної війни (з 2014 року) та повномасштабного вторгнення (з 2022 року). Коефіцієнт нахилу 3,7481 вказує, що під час збільшення бюджетного дефіциту на 1 % ВВП обсяг макрофінансування зростає приб-лизно на 3,7481 млрд дол. США. Це відображає значну чутливість макрофінансування до дефіциту, особливо в умовах воєнного стану, коли витрати на оборону та соціальну сферу різко зросли. Постійна величина 36,843 означає базовий рівень макрофінансування (у млрд дол. США), який

[91] Богдан Т. Як реформувати систему матеріально-фінансового забезпечення Сил оборони України? / Censor.net. 2024. URL : https://censor.net/m3494482

[92] Житар М. Вплив макрофінансових дисбалансів на фінансову безпеку держави: інструменти оцінки та стратегії мінімізації ризиків. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-15

надається незалежно від дефіциту, що може охоплювати структурну допомогу для реформ чи стабілізації економіки до 2022 року.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,6926$ свідчить, що 69,26 % варіації обсягу макрофінансування пояснюється змінами бюджетного дефіциту. Це вказує на помірно сильний лінійний зв'язок, але залишає 30,74 % варіації, які можуть бути зумовлені іншими чинниками, як-от прямі воєнні втрати, міжнародна політична підтримка, обсяги експорту чи внутрішні реформи. Такий рівень R^2 є прийнятним для економічних даних, де вплив зовнішніх шоків (наприклад, вторгнення 2022 року) може порушувати лінійність. Зростання R^2 до 0,69, порівняно з попередніми оцінками (наприклад, 0,5 у 2013–2021 роках), відображає посилення залежності від 2022 року, коли дефіцит і допомога різко зросли. Отримана лінійна модель ефективно описує залежність макрофінансування від дефіциту з 2022 року, але менш точна для 2013–2021 років і прогнозів 2025 року. Сильний зв'язок (69,26 % поясненої варіації) підтверджує критичну роль допомоги, але потребує доповнення нелінійними чинниками (наприклад, воєнні втрати) для точнішого прогнозу.

Високий рівень зовнішнього боргу (134,1 млрд дол. США) і бюджетного дефіциту (15–20 % ВВП) створюють значні ризики для економічної безпеки України. За Методичними рекомендаціями № 1277, граничне значення боргу до ВВП становить 40 %, а дефіциту – 3 %. Станом на 2025 рік, ці показники перевищені втричі, що загрожує борговою кризою та залежністю від міжнародних кредиторів. Девальвація гривні з 28 до 41 за долар підвищує вартість обслуговування боргу, який переважно номінований у іноземній валюті.

Прогноз дефіциту держбюджету на 2025 рік 15 % ВВП свідчить про стабілізацію, але не про вирішення проблеми. Зменшення дефіциту може бути пов'язане зі скороченням воєнних витрат або підвищенням доходів через експорт (за Forbes, 3 % зростання ВВП 2024 року), але це залежить від припинення активних бойових дій. Г. Глуха наголошує на ролі зовнішніх чинників у зростанні, однак тривала залежність від позик може загальмувати постворенне відновлення, особливо якщо донори зменшать підтримку [93]. Потрібні реформи, спрямовані на підвищення податкової бази та ефективність витрат, щоб знизити дефіцит нижче 3 % ВВП, як рекомендовано МВФ.

---

[93] Глуха Г. Я. Система факторів економічного зростання: теоретико-методологічний аспект. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 1. С. 223–231. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2014_1_24

Загалом табл. 1.3.2 і рис. 1.3.5 відображають еволюцію від стабільності (2013–2021) до кризи (2022–2025), зумовленої війною. Зовнішній борг зріс у 3,6 раза, а дефіцит – у 4 рази порівняно з 2013 роком, що підкреслює критичну роль макрофінансування. Однак високе боргове навантаження та залежність від зовнішньої допомоги вимагають стратегічного планування для забезпечення довгострокової фінансової безпеки.

Проведемо аналіз витрат на оборону України. Витрати на оборону почали зростати з 2014 року, коли анексія Криму змусила переглянути бюджетні пріоритети. За даними Slovoidilo, 2013 року оборонний бюджет становив 1 % ВВП (2,5 млрд дол. США), але вже 2021 року зріс до 5 % (5,5 млрд дол. США). З початком повномасштабного вторгнення 2022 року витрати на ЗСУ досягли 35 % бюджету (40 млрд дол. США), а 2023 року – 40 % (60 млрд дол. США), включно із міжнародною допомогою. Фінансування ЗСУ 2023 року становило 5,9 трильйона гривень (приблизно 150 млрд дол. США), з яких 70 % забезпечено зовнішніми позичками. Це свідчить про недостатність внутрішніх ресурсів, що змусило Україну звернутися до макрофінансової підтримки.

Макрофінансова допомога стала ключовим інструментом із 2014 року (табл. 1.3.3).

Таблиця 1.3.3 – Макрофінансова допомога Україні (2013–2025)

Рік	МВФ (млрд дол. США)	ЄС (MFA, млрд дол. США)	Світовий банк (млрд дол. США)	США (млрд дол. США)	Загальний обсяг (млрд дол. США)
2013	0	0	0	0	0
2014	2	1	1	0,5	4,5
2015	3	2	1,5	1	7,5
2016	2,5	1,5	1	1,5	6,5
2017	1	1	1	1	4
2018	1	1	1	1	4
2019	1,5	1	1	1,5	5
2020	2	1,5	1,5	2	7
2021	2,5	2	2	2,5	9
2022	5 (початок 15,6)	5	3	10	23
2023	3,2 (вкл. 9,2 загал.)	7	3	10	23,2
2024	1 (прогноз)	5 (прогноз)	2 (прогноз)	5 (прогноз)	13 (прогноз)
2025 (липень)	0,5 (прогноз)	2 (прогноз)	1 (прогноз)	2 (прогноз)	5,5 (прогноз)

Джерело: [94].

[94] World Economic Outlook / International Monetary Fund. 2024. URL : https://www.imf.org/en/publications/weo

Програма МВФ Stand-By Arrangement, запущена 2022 року, передбачила 15,6 млрд дол. США, з яких станом на липень 2025 року отримано 9,2 млрд дол. США, що стабілізувало резерви НБУ з 17 млрд дол. США 2022 року до 38 млрд 2025 року. За даними World Economic Outlook (2024), ЄС у межах MFA надав 20 млрд дол. США, а Світовий банк – 10 млрд дол. США. Звіт про збитки інфраструктури вказує на 150 млрд дол. США прямих втрат до середини 2024 року, що зумовило падіння доходів бюджету на 35 % 2023 року порівняно з 2021 роком.

ВВП скоротився на 29,1 % 2022 року з частковим відновленням 2024 року (+3 %), завдяки експорту та допомозі. Структура витрат змінилася: соціальні витрати впали з 50 % 2021 року до 30 % у 2023-му, тоді як оборонні зросли з 5 до 40 %[95]. За НБУ (2024), інфляція зросла до 26,6 % 2022 року, але знизилася до 5,7 % 2023 року, тоді як девальвація гривні з 28 до 41 гривень за долар до липня 2025 року підвищила витрати на імпорт.

Аналіз стану макрофінансування економіки України за період із 2013 року до середини 2025 року демонструє еволюцію від порівняно стабільної економічної ситуації до критичної залежності від зовнішньої підтримки в умовах повномасштабного вторгнення. З 2013 року, коли зовнішній борг становив 70 млрд дол. США і бюджетний дефіцит був контрольованим (4 % ВВП), Україна поступово нарощувала боргове навантаження через економічні кризи 2014–2015 років, пов'язані з анексією Криму та війною на Донбасі. 2013 року фінансова безпека залишалася в межах допустимих показників, але вже 2015 року інфляція 43,3 % та зростання боргу до 90 млрд дол. США свідчили про початок системної кризи. Цей період характеризується початком залучення макрофінансової допомоги, зокрема від МВФ (2 млрд дол. США 2014 року) та ЄС (1 млрд дол. США), що стало першим кроком до інтеграції в міжнародні фінансові механізми.

З 2016 по 2021 роки обсяги допомоги коливалися від 4 до 9 млрд дол. США щорічно, що дало змогу стабілізувати валютний курс і підтримати економічне зростання (3,4 % 2021 року). Однак із початком повномасштабного вторгнення 2022 року ситуація різко змінилася: ВВП скоротився на 29,1 %, а витрати на оборону зросли до 35 %

[95] Як змінювалися витрати на оборону за роки незалежності України / Слово і діло. 2023. URL : https://www.slovoidilo.ua/2023/08/25/infografika/finansy/yak-zminyuvalysya-vydatky-oboronu-roky-nezalezhnosti-ukrayiny

бюджету. Макрофінансування зросло до 23 млрд дол. США 2022 року, із значним внеском США (10 млрд дол. США) та МВФ (початок програми на 15,6 млрд дол. США), що відображено в даних [40]. 2023 року обсяги допомоги досягли 23,2 млрд дол. США із акцентом на покриття дефіциту (7 млрд дол. США від ЄС) та військову підтримку, хоча прямі втрати інфраструктури сягнули 150 млрд дол. США[96], а доходи бюджету впали на 35 %.

Інфляція, яка сягнула піку 43,3 % 2015 року та 26,6 % 2022 року, за даними НБУ, поступово знижувалася до 5,7 % 2023 року завдяки жорсткій монетарній політиці та зовнішній допомозі. Проте девальвація гривні з 8 гривень за долар 2013 року до 41 гривні в липні 2025 року підвищила витрати на імпорт, що ускладнює економічне відновлення. Співвідношення боргу до ВВП зросло з 35 % 2013 року до 90 %+ 2025 року (табл. 1.3.2), що створює ризик боргової кризи. Аналіз вказує на загрози фінансовій безпеці, зокрема через залежність від зовнішнього фінансування[97], що підтверджується зростанням боргу.

Отже, реалізовано огляд фінансової ситуації України з 2013 року до середини 2025 року з акцентом на вплив повномасштабного вторгнення Росії, розпочатого 24 лютого 2022 року. Аналіз базується на статистичних даних, що відображають динаміку зовнішнього боргу, бюджетного дефіциту, витрат на оборону, макрофінансування, ВВП, прямих втрат і макроекономічних показників, як-от інфляція та девальвація гривні. Цей огляд дає змогу оцінити, як макрофінансування стало ключовим інструментом забезпечення фінансової стабільності в умовах війни.

З 2013 року, коли зовнішній борг становив 37,5 млрд дол. США, а дефіцит був на рівні 4,5 % ВВП, Україна демонструвала порівняно фінансову стабільність. Однак анексія Криму 2014 року та початок гібридної війни спричинили зростання боргу до 43,4 млрд дол. США 2015 року та інфляцію 43,3 %, що стало початком залежності від зовнішньої допомоги (4,5 млрд дол. США 2014 року). Повномасштабне вторгнення 2022 року радикально змінило ситуацію: борг зріс до 71,4 млрд дол. США, а дефіцит – до 17,6 % ВВП, що змусило залучити

[96] Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL : http://surl.li/jehot

[97] Липкань А. Ю. Загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. Вип. 3 (92). С. 45–59. DOI : https://doi.org/10.32782/2520-2200/2023-3-7

23 млрд дол. США макрофінансування. 2023 року борг досяг 101,7 млрд дол. США, дефіцит – 20,4 %, а допомога зросла до 23,2 млрд дол. США, відображаючи критичну потребу в коштах для оборони (40 % бюджету) та компенсації прямих втрат (150 млрд дол. США до 2024 року).

Макрофінансування від МВФ, ЄС, Світового банку та США насамперед стабілізувало резерви НБУ (з 17 до 38 млрд дол. США у 2022–2025 роках) і підтримало ВВП, який упав на 29,1 % 2022 року, але частково відновився до 3 % 2024 року. Проте зростання боргу до 134,1 млрд дол. США станом на квітень 2025 року та девальвація гривні (з 28 до 41 за долар) підвищують ризик боргової кризи.

Аналіз виявив як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивом є уникнення дефолту завдяки допомозі, що дало змогу підтримати обороноспроможність і соціальну сферу. Негативом є зростання боргового навантаження (понад 90 % ВВП 2025 року) і структурний дисбаланс (зниження соціальних витрат із 55 % 2013 року до 30 % 2023 року). Тому виникає потреба в адаптації моделі макрофінансування, враховуючи прогнози скорочення допомоги до 5,5 млрд дол. США 2025 року під час дефіциту бюджету 15 %. Рекомендації охоплюють реформи для підвищення доходів і оптимізацію витрат, щоб зменшити залежність і забезпечити поствоєнне відновлення. Загалом обґрунтовано трансформацію економіки України під тиском війни, підкреслюючи критичну роль міжнародної підтримки станом на 15 липня 2025 року.

У сучасних умовах, коли Україна стикається з безпрецедентними викликами через повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації, розпочате 24 лютого 2022 року, забезпечення фінансової безпеки стає одним із ключових пріоритетів для виживання та подальшого розвитку держави. Фінансова безпека визначається як стан фінансової системи країни, який характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпеченням достатнього рівня ліквідності, платоспроможності та фінансової стабільності, а також здатністю ефективно управляти фінансовими ресурсами для підтримки економічного розвитку, конкурентоспроможності та соціального добробуту. Вона передбачає захист від фінансових ризиків, як-от дефіцит бюджету, валютні коливання, інфляція, боргові кризи чи втрата доступу до капіталу, а також створення умов для безперебійного функціонування

фінансових інститутів, ринків і платіжних систем, що сприяє довгостроковій економічній і соціальній стабільності. У таких обставинах макрофінансування, тобто зовнішня фінансова допомога від міжнародних партнерів, як-от МВФ, Світовий банк чи країни Європейського Союзу, відіграє вирішальну роль у підтримці фінансової стабільності, фінансуванні оборонних витрат і запобіганні дефолту. Проте ефективність цього інструменту залишається предметом дискусій, що підкреслює нагальну потребу в науковому моделюванні його впливу.

Моделювання впливу макрофінансування на фінансову безпеку України в умовах воєнного стану є вагомим для кількісного оцінювання, як зовнішні фінансові вливання впливають на ключовий макроекономічний показник – валовий внутрішній продукт. Воно дає змогу не лише зрозуміти поточний стан національної економіки, а й спрогнозувати її поведінку в короткостроковій і середньостроковій перспективах, враховуючи мінливі воєнні та геополітичні чинники. Нині Україна залежить від мільярдів доларів США міжнародної допомоги, що становить значну частину її бюджету. Без чіткого розуміння, як ці ресурси впливають на фінансову стійкість, існує ризик неефективного їхнього використання, що може погіршити і без того складну ситуацію.

Метою такого моделювання є не лише аналіз минулого та сьогодення, а й розробка обґрунтованих рекомендацій для державних органів і міжнародних донорів. Воно допомагає визначити оптимальні обсяги та напрями фінансування, мінімізувати негативні ефекти, як-от зростання боргового навантаження, та підвищити ефективність витрат на оборону й соціальні потреби. Наприклад, 2022 року ВВП України впав на 29,1 %, а витрати на оборону зросли до 35 % ВВП, що підкреслює потребу в точному плануванні. Моделювання також сприяє розробці сценаріїв – від оптимістичного (швидке припинення війни) до песимістичного (затяжний конфлікт), що дає нагоду адаптувати фінансово-економічну політику до різних умов.

Крім того, таке дослідження має стратегічне значення для міжнародних партнерів, які прагнуть підтримати Україну, але потребують доказів, що їхня допомога досягає цілей. Воно може слугувати основою для переговорів щодо умов кредитів чи грантів, а також для координації зусиль у межах глобальної підтримки. У довгостроковій

перспективі моделювання сприяє формуванню повоєнної економічної стратегії, спрямованій на відновлення й інтеграцію України в європейський економічний простір. Отже, це інструмент не лише для виживання в умовах війни, а й для закладення основ майбутнього процвітання, що робить його невід'ємною частиною сучасної економічної політики України.

Моделювання впливу макрофінансування на забезпечення фінансової безпеки України в умовах воєнного стану зосереджено на оцінюванні чинників, що визначають ВВП України в доларах США, як ключового показника економічної стійкості. Аналіз охоплює період із 2013 до 2025 років, враховуючи дані про зовнішній борг, бюджетний дефіцит, макрофінансову допомогу та витрати на оборону. Ця модель дає змогу оцінити, як зовнішня підтримка впливає на економічне відновлення в умовах війни, розпочатої повномасштабним вторгненням Російської Федерації 24 лютого 2022 року. Актуальність такого аналізу зумовлена невизначеністю в економічних прогнозах.

Фінансова безпека України визначається як стан фінансової системи, що забезпечує стійкість до загроз і збалансоване зростання ВВП. У воєнний час ВВП залежить від зовнішнього фінансування та макроекономічних показників. Методологія базується на багатофакторній регресійній моделі, де залежна змінна – фактичний ВВП України в доларах США, а незалежні змінні охоплюють зовнішній борг (млрд дол. США), бюджетний дефіцит (% до ВВП), макрофінансову допомогу (млрд дол. США) і витрати на оборону (% до ВВП).

Дані про ВВП і ключові економічні показники наведено в табл. 1.3.4.

З даних, наведених у табл. 1.3.4, видно, що зовнішній борг України зріс із 37,5 млрд дол. США 2013 року до 120,1 млрд дол. США 2024 року, а дефіцит сягнув 20,4 % 2023 року. Макрофінансова допомога зросла до 23,2 млрд дол. США 2023 року з розподілом між МВФ (3,2 млрд дол. США), ЄС (7 млрд дол. США), Світовим банком (3 млрд дол. США) та США (10 млрд дол. США). Витрати на оборону досягли 40 % ВВП 2023 року з прогнозним скороченням до 30 % 2025 року.

Таблиця 1.3.4 – Вихідні дані для моделювання впливу макрофінансування на забезпечення фінансової безпеки України (2013–2025 рр.)

Рік	ВВП (млрд дол. США)	Зовнішній борг (млрд дол. США)	Бюджетний дефіцит (% ВВП)	Макрофінансова допомога (млрд дол. США)	Витрати на оборону (% ВВП)
2013	183,3	37,5	4,5	0	1,0
2014	131,8	40,1	4,8	4,5	1,5
2015	90,6	43,4	5,0	7,5	3,0
2016	93,3	46,7	4,2	6,5	3,5
2017	112,2	50,1	3,8	4,0	4,0
2018	130,8	53,4	3,5	4,0	4,5
2019	153,8	55,6	3,2	5,0	5,0
2020	155,6	58,9	5,0	7,0	5,5
2021	200,0	57,2	3,6	9,0	5,0
2022	162,0	71,4	17,6	23,0	35,0
2023	178,8	101,7	20,4	23,2	40,0
2024	191,0	120,1	17,7	13,0	35,0
2025*	200,0	134,1	15,0	5,5	30,0

Джерело: сформовано й проведено розрахунки за даними, наведеними у [98].

ВВП України демонструє значні коливання впродовж аналізованого періоду. 2013 року він становив 183,3 млрд дол. США, що відображало порівняну стабільність довоєнної економіки. Однак 2014 року після анексії Криму та початку російського вторгнення на Донбасі ВВП різко впав до 131,8 млрд дол. США (–28 %), що стало результатом політичної нестабільності та економічної кризи. Найнижча позначка була зафіксована 2015 року (90,6 млрд дол. США), коли інфляція сягнула 43,3 %, а дефіцит сальдо поточного рахунку погіршився. Поступове відновлення почалося із 2016 року (93,3 млрд дол. США), досягаючи піку 2021 року (200 млрд дол. США) завдяки зростанню експорту та макрофінансовій підтримці. 2022 року після повномасштабного вторгнення ВВП скоротився до 162 млрд дол. США (–19 %), відображаючи прямі воєнні втрати та економічний тиск. У 2023–2024 роках спостерігається часткове відновлення (178,8 та 191 млрд дол. США, відповідно), а прогноз на 2025 рік передбачає стабілізацію на рівні 200 млрд дол. США. Ця динаміка підкреслює критичну роль зовнішньої допомоги в підтримці економічного зростання.

[98] Статистична інформація / Державна служба статистики України. 2024. URL : https://ukrstat.gov.ua

Зовнішній борг зріс із 37,5 млрд дол. США 2013 року до 134,1 млрд дол. США 2025 року (прогноз). Темпи зростання прискорилися після 2021 року: із 57,2 млрд дол. США 2021 року до 71,4 млрд дол. США 2022 року (+24,7 %), що пов'язано з потребою у фінансуванні дефіциту та воєнних витрат. 2023 року борг сягнув 101,7 млрд дол. США, а 2024 року – 120,1 млрд дол. США, що становить понад 60 % ВВП. Прогноз на 2025 рік (134,1 млрд дол. США) вказує на подальше нарощування боргового навантаження, що може загрожувати економічній стабільності, якщо не буде реструктуризовано чи компенсовано припливом іноземних інвестицій.

Бюджетний дефіцит залишався порівняно низьким (3,2–5,0 %) до 2021 року, відображаючи стабільність перед повномасштабним вторгненням. 2022 року він різко зріс до 17,6 %, досягаючи піку 20,4 % 2023 року через масові витрати на оборону (35–40 % ВВП). 2024 року дефіцит знизився до 17,7 %, а прогноз на 2025 рік – 15,0 %, що свідчить про спроби стабілізації за рахунок скорочення витрат і залучення допомоги. Ця тенденція корелює з макрофінансовою підтримкою, яка зросла з 0 млрд дол. США 2013 року до 23,2 млрд дол. США 2023 року, частково компенсуючи дефіцит.

Макрофінансова допомога відіграла ключову роль у підтримці економіки. До 2021 року вона зростала поступово: від 4,5 млрд дол. США 2014 року до 9,0 млрд дол. США 2021 року. Після вторгнення, 2022 року, допомога зросла до 23,0 млрд дол. США, а 2023 року – до 23,2 млрд дол. США, відображаючи масштабну міжнародну підтримку. 2024 року прогнозовано зниження до 13,0 млрд дол. США, а 2025 року – до 5,5 млрд дол. США, що може свідчити про зменшення зовнішньої допомоги за умови завершення активної фази війни. Цей тренд підкреслює залежність економіки від іноземного фінансування, особливо в період високих витрат на оборону.

Витрати на оборону зросли з 1,0 % ВВП 2013 року до 40,0 % 2023 року, що є відображенням воєнного стану. 2022 року вони становили 35,0 % ВВП, 2024 року прогнозовано зменшення до 35,0 %, а 2025 року – до 30,0 %. Це зростання призвело до перерозподілу ресурсів, зменшуючи соціальні витрати та сприяючи дефіциту. Кореляція з ВВП показує негативний вплив: 2022 року, коли витрати досягли 35 %, ВВП впав на 19 %, що підкреслює попит у балансуванні між воєнними та цивільними потребами.

Аналіз даних показує, що ВВП України зазнав значних коливань через зовнішні шоки (2014, 2022) і частково відновився завдяки макрофінансовій допомозі. Зовнішній борг і витрати на оборону чинять тиск на економіку, тоді як макрофінансова допомога та сальдо поточного рахунку сприяють стабілізації. Прогноз на 2025 рік (200 млрд дол. США) залежить від продовження підтримки й зменшення воєнних витрат. Потрібно розробляти стратегію реструктуризації боргу та диверсифікації економіки для довгострокової безпеки.

У контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна, зокрема повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації, забезпечення фінансової безпеки стає пріоритетним завданням для уряду та міжнародних партнерів. Фінансова безпека країни визначається як стан фінансової системи країни, за якого економіка здатна протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, підтримувати стабільне зростання валового внутрішнього продукту, забезпечувати соціальну стабільність і конкурентоспроможність на глобальному рівні. У воєнний час цей стан ускладнюється через значні руйнування інфраструктури, втрати робочої сили, зростання бюджетного дефіциту та залежність від зовнішньої фінансової підтримки. Саме тому аналіз впливу макрофінансування на фінансову безпеку набуває критичного значення, адже міжнародна допомога стала ключовим чинником, що дає змогу Україні уникнути дефолту та підтримувати базові функції держави.

Нині економічна ситуація в Україні залишається складною, але демонструє ознаки поступового відновлення. Дані за період із 2013 по 2025 роки, включно із прогнозами, відображають значні коливання ВВП, зростання зовнішнього боргу та різке збільшення витрат на оборону, що вимагає системного підходу до оцінювання цих чинників. Традиційні методи аналізу, як-от проста кореляція чи однофакторні моделі, виявляються недостатніми для урахування множинних взаємозв’язків між економічними показниками в умовах війни. У цьому контексті комплексна багатофакторна регресійна модель стає інструментом, який дає змогу кількісно оцінити вплив різних змінних на ВВП і спрогнозувати майбутні тенденції з урахуванням невизначеності.

Мета цієї моделі – визначити, як зовнішній борг, бюджетний дефіцит, макрофінансова допомога та витрати на оборону впливають на ВВП України (беремо в доларах США, щоб врахувати чинник девальвації національної грошової одиниці). Такий підхід базується на

припущенні, що фінансова безпека залежить від балансу між фінансовими надходженнями та внутрішніми економічними стресами. Наприклад, макрофінансова допомога, яка зросла з 0 млрд дол. США 2013 року до 23,2 млрд дол. США 2023 року, відіграє роль буфера, компенсуючи дефіцит і підтримуючи ВВП. Водночас високі витрати на оборону (до 40 % ВВП 2023 року) та інфляція (пік 43,3 % 2015 року) чинять зворотний ефект, знижуючи економічний потенціал.

Розробка моделі ґрунтується на даних за 2013–2024 р. із прогнозом на 2025 рік, що забезпечує достатню вибірку для статистичної обробки. Використання регресійного аналізу дає змогу не лише ідентифікувати ключові драйвери зростання ВВП, але й оцінити їх відносну вагу, враховуючи нелінійні ефекти воєнного часу. Дані, наведені у табл. 1.4, закладають основу для детального моделювання, яке буде представлено далі, з акцентом на практичне застосування результатів для розробки економічної політики та прогнозування майбутнього розвитку України.

Варто зазначити, що більш достовірними й адекватними є нелінійні моделі порівняно з лінійною. У багатофакторному моделюванні ефективно можна використати нелінійну степеневу функцію, яку буде взято за основу. Формалізація комплексної багатофакторної моделі така: залежна змінна – ВВП України в доларах США (Y), незалежні змінні: зовнішній борг (X_1), бюджетний дефіцит (X_2), макрофінансова допомога (X_3) і витрати на оборону (X_4). Загальний вигляд моделі:

$$Y = \beta_0 X_1^{\beta_1} X_2^{\beta_2} X_3^{\beta_3} X_4^{\beta_4} . \qquad (1)$$

Для реалізації багатофакторного нелінійного моделювання формулу (1) треба записати в логарифмічній формі:

$$\ln Y = \ln\beta_0 + \beta_1 \ln X_1 + \beta_2 \ln X_2 + \beta_3 \ln X_3 + \beta_4 \ln X_4 . \qquad (2)$$

Отже, на початку процесу моделювання потрібно зробити перетворення фактичних значень показників у натуральні логарифми, водночас вони мають бути > 0, тому дані за 2013 рік буде виключено з моделі, оскільки обсяг макрофінансової допомоги в цей період становив 0 млрд дол. США. Проведені розрахунки зводимо в табл. 1.3.5.

Таблиця 1.3.5 – Логарифімізація вихідних даних степеневої моделі впливу макрофінансування на фінансову безпеку України (2014–2025 рр.)

Рік	ВВП (млрд дол. США)	Зовнішній борг (млрд дол. США)	Бюджетний дефіцит (% ВВП)	Макрофінансова допомога (млрд дол. США)	Витрати на оборону (% ВВП)
2014	4,8813	3,6914	1,5686	1,5041	0,4055
2015	4,5065	3,7705	1,6094	2,0149	1,0986
2016	4,5358	3,8437	1,4351	1,8718	1,2528
2017	4,7203	3,9140	1,3350	1,3863	1,3863
2018	4,8737	3,9778	1,2528	1,3863	1,5041
2019	5,0357	4,0182	1,1632	1,6094	1,6094
2020	5,0473	4,0758	1,6094	1,9459	1,7047
2021	5,2983	4,0466	1,2809	2,1972	1,6094
2022	5,0876	4,2683	2,8679	3,1355	3,5553
2023	5,1863	4,6220	3,0155	3,1442	3,6889
2024	5,2523	4,7883	2,8736	2,5649	3,5553
2025*	5,2983	4,8986	2,7081	1,7047	3,4012

Джерело: сформовано та проведено розрахунки за даними таблиці 1.3.4.

Дані, наведені в табл. 1.5, використано для моделювання чотирифакторної степеневої регресійної моделі впливу макрофінансування на фінансову безпеку України, в результаті чого отримано таке рівняння в логарифмічній формі:

$$\ln Y = \ln(0{,}7733) + 1{,}069 \ln X_1 - 0{,}285 \ln X_2 + 0{,}2695 \ln X_3 - 0{,}1224 \ln X_3. \quad (3)$$

У класичній формі рівняння регресії має такий вигляд:

$$Y = 2{,}167 \cdot X_1^{1{,}069} \cdot X_2^{-0{,}285} \cdot X_3^{0{,}2695} \cdot X_4^{-0{,}1224}. \quad (4)$$

Еластичності інтерпретуються як відсоткова зміна ВВП у разі 1 % зміні кожної змінної:

1. $\beta_1 = 1{,}069$ означає, що 1 % зростання зовнішнього боргу підвищує ВВП на 1,07 %, що може відображати позитивний ефект залучення боргових ресурсів для інвестицій.

2. $\beta_2 = -0{,}285$ вказує, що 1 % зростання дефіциту держбюджету знижує ВВП на 0,28 %, відображаючи тиск на бюджет.

3. $\beta_3 = 0{,}2695$ показує, що 1 % зростання макрофінансової допомоги підвищує ВВП на 0,27 %, підтверджуючи її підтримуючу роль.

4. $\beta_4 = -0{,}1224$ свідчить, що 1 % зростання витрат на оборону знижує ВВП на 0,12 %, що корелює з перерозподілом ресурсів.

R^2 = 0,67 вказує, що 67 % (або 2/3) варіації натурального логарифма ВВП пояснюється цією моделлю, що є прийнятним показником для оцінювання впливу макрофінансування на фінансову безпеку України в умовах воєнного стану.

Проведемо аналіз похибки розрахунків за отриманою моделлю (табл. 1.3.6).

Таблиця 1.3.6 – Порівняння фактичного та розрахункового обсягу ВВП України (2014–2025 рр.)

Рік	Обсяг ВВП (млрд дол. США)		Відхилення фактичного від розрахункового	
	фактичний	*розрахунковий*	*+/− (млрд дол. США)*	*+/− (%)*
2014	102,3	131,8	+29,5	+22,38
2015	116,0	90,6	−25,4	−28,04
2016	124,5	93,3	−31,2	−33,43
2017	119,2	112,2	−7,0	−6,23
2018	128,8	130,8	+2,0	+1,57
2019	144,6	153,8	+9,2	+6,00
2020	146,5	155,6	+9,1	+5,82
2021	168,8	200,0	+31,2	+15,58
2022	138,2	162,0	+23,8	+14,72
2023	190,6	178,8	−11,8	−6,63
2024	206,2	191,0	−15,2	−7,96
2025	196,6	200,0	+3,4	+1,72
Середнє	148,5	150,0	+1,5	+0,98

Джерело: сформовано й проведено розрахунки за даними таблиці 1.3.4 та використанням формул (3), (4).

Табл. 1.3.6 представляє детальний аналіз розбіжностей між фактичним і розрахунковим обсягом ВВП України в млрд дол. США за період із 2014 по 2025 роки, включно із прогнозними даними для 2025 року. Аналіз дає змогу оцінити точність економічних прогнозів і виявити тенденції у відхиленнях, що є важливим для розуміння впливу макрофінансових і воєнних чинників на фінансову безпеку України.

Середнє значення фактичного ВВП (148,5 млрд дол. США) лише незначно відстає від розрахункового (150,0 млрд дол. США) із середнім відхиленням +1,5 млрд дол. США (+0,98 %), що свідчить про загальну близькість прогнозів до реальних даних. Проте річні коливання є значними. Найбільше позитивне відхилення спостерігається

2014 року (+29,5 млрд дол. США, або +22,38 %), коли фактичний ВВП (102,3 млрд дол. США) суттєво поступався розрахунковому (131,8 млрд дол. США), що пояснюється початком конфлікту на Донбасі та економічною кризою після анексії Криму. Навпаки, найбільше негативне відхилення зафіксовано 2016 року (–31,2 млрд дол. США, або –33,43 %), коли фактичний ВВП (93,3 млрд дол. США) був нижчим за прогноз (124,5 млрд дол. США), відображаючи тривалий вплив війни та інфляції (12,4 % 2016 року).

Період 2017–2020 років демонструє порівняну стабілізацію з відхиленнями від –7,0 млрд дол. США (–6,23 % 2017 року) до +9,2 млрд дол. США (+6,00 % 2019 року), що свідчить про поступове відновлення економіки за рахунок макрофінансової підтримки. 2021 року позитивне відхилення (+31,2 млрд дол. США, або +15,58 %) відображає недооцінку зростання ВВП (168,8 проти 200,0 млрд дол. США), можливо, через оптимістичні прогнози перед вторгненням. 2022 року, попри війну, відхилення (+23,8 млрд дол. США, або +14,72 %) вказує на переоцінку падіння ВВП (138,2 проти 162,0 млрд дол. США), що може бути пов'язано з недооцінкою стійкості економіки за підтримки міжнародних партнерів.

У 2023–2024 роках спостерігається зворотна тенденція: негативні відхилення (–11,8 млрд дол. США, або –6,63 %, 2023 року та –15,2 млрд дол. США, або –7,96 %, 2024 року) свідчать про переоцінку відновлення ВВП (190,6 та 206,2 проти 178,8 та 191,0 млрд дол. США), що може бути результатом воєнних втрат або уповільнення допомоги. Прогноз на 2025 рік (+3,4 млрд дол. США, або +1,72 %) припускає незначне перевищення фактичного ВВП (196,6 млрд дол. США) над розрахунковим (200,0 млрд дол. США), відображаючи обережний оптимізм.

Загалом табл. 1.3.6 підкреслює складність прогнозування ВВП у воєнний час. Позитивні відхилення вказують на недооцінку економічної стійкості, тоді як негативні – на переоцінку відновлення. Для підвищення точності прогнозів потрібно враховувати воєнні чинники, динаміку допомоги та інфляцію, а також періодично переглядати моделі на основі реальних даних.

Заключним етапом моделювання є сценарний аналіз прогнозного впливу макрофінансування на фінансову безпеку в умовах воєнного та повоєнного стану. Варто зазначити, що наразі Україна перебуває

на перехресті воєнного та повоєнного періодів, що зумовлює потребу в детальному аналізі фінансової безпеки з урахуванням прогнозного впливу макрофінансування. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації завдало значного удару по економіці, змусивши країну покладатися на міжнародну фінансову підтримку для уникнення дефолту та забезпечення базових потреб. Фінансова безпека в цьому контексті визначається як здатність фінансової системи країни протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, підтримувати стабільне зростання валового внутрішнього продукту та забезпечувати соціальну стабільність. Сценарний аналіз дає змогу оцінити можливі траєкторії розвитку ВВП України 2025 року та надалі враховувати різні рівні макрофінансової допомоги, зовнішнього боргу, бюджетного дефіциту й витрат на оборону. Варто зазначити, що дослідження впливу макрофінансування на забезпечення фінансової безпеки України є продовженням попередніх наукових праць авторів[99; 100; 101].

Наше дослідження базується на степеневій чотирифакторній регресійній моделі (формула (4), яка на 67 % пояснює варіації логарифми ВВП, що свідчить про її прийнятну прогнозну здатність для економічних даних у воєнний час. На основі цієї моделі розробимо три сценарії для 2025 року: оптимістичний, базовий і песимістичний, які враховують різні комбінації ключових економічних показників. Аналіз розширюється на період до 2030 року, щоб оцінити довгострокові ефекти в умовах повоєнного відновлення, охоплюючи можливі зміни в міжнародній підтримці, реструктуризацію боргу та переорієнтацію економіки.

Потрібно зазначити, що сценарний аналіз має свої методичні основи. Так, сценарний аналіз ґрунтується на екстраполяції поточних даних (2013–2024 роки) із табл. 1.3.4 економічних показників України та прогнозних значень на 2025 рік. Логарифмічна специфікація моделі дає змогу інтерпретувати коефіцієнти як еластичності, тобто відсоткову зміну ВВП у відповідь на 1 % зміну кожної незалежної змінної.

---

[99] Липкань А. Статистична оцінка макроекономічних загроз економічній безпеці України в умовах російсько-української війни. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2024. № 1. С. 42–47. DOI : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2024.6

[100] Липкань А. Моделювання макроекономічних загроз економічній безпеці України в умовах воєнного стану: мультиваріативний підхід. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 4. DOI : https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.14

[101] Мартиненко В. В. Оцінка впливу глобалізації на стан економічної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2013. № 10. С. 35–43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_10_7

Наприклад, еластичність макрофінансової допомоги ($\beta_3 = 0{,}2695$) вказує, що 1 % зростання допомоги підвищує ВВП на 0,27 %, тоді як негативна еластичність дефіциту Державного бюджету ($\beta_2 = -0{,}28499$) свідчить про зниження ВВП на 0,28 % у разі 1 % зростання дефіциту. Ці параметри враховують нелінійні ефекти, характерні для воєнного та повоєнного періодів.

Сценарії розробимо з урахуванням геополітичних, економічних і соціальних чинників. Оптимістичний сценарій передбачає швидке припинення активних бойових дій, значну міжнародну підтримку та економічне зростання. Базовий сценарій відображає поточні тренди із помірним відновленням, а песимістичний сценарій припускає затяжний конфлікт і скорочення зовнішньої допомоги. Кожен сценарій екстраполюється до 2030 року з урахуванням можливих змін у політиці, інвестиціях і демографії.

Базові дані та вихідні сценарії на 2025 рік. Дані для 2025 року базуються в таблиці 1.4 економічних показників, де прогнозні значення охоплюють зовнішній борг (134,1 млрд дол. США), бюджетний дефіцит (15,0 %), макрофінансову допомогу (5,5 млрд дол. США) та витрати на оборону (30,0 %). Використовуючи формулу (3), початкові розрахунки для 2025 року дають приблизно 194,0 млрд дол. США, що слугує відправною точкою для сценаріїв.

1. Базовий сценарій: обсяг зовнішнього державного боргу становитиме 134,1 млрд дол. США, бюджетний дефіцит – 15 % ВВП, макрофінансова допомога – 5,5 млрд дол. США, частка витрат на оборону – 30 % ВВП. Тоді, згідно із формулою (3), обсяг ВВП може збільшитися до 196,6 млрд дол. США (+2,9 % порівняно з обсягом 2024 року). Базовий сценарій передбачає затяжний конфлікт із припиненням активних дій 2026 року. Витрати на оборону знижуються до 25 % 2028 року та 20 % 2030 року. Допомога стабілізується на рівні 7 млрд дол. США, а дефіцит поступово зменшується до 12 % 2029 року. Зовнішній борг зростає до 140 млрд дол. США 2028 року, але реструктуризація 2029 року знижує його до 135 млрд дол. США. ВВП зростає до 205 млрд дол. США 2028 року та 220 млрд дол. США 2030 року, відображаючи повільне відновлення.

2. Оптимістичний сценарій:

– скорочення обсягу державного боргу завдяки реструктуризації до 130 млрд дол. США;

– зниження бюджетного дефіциту через економію до 10 %;

– зростання макрофінансової допомоги до 10 млрд дол. США;

– зменшення частки витрат на оборону до 25 % ВВП.

Тоді, згідно з формулою (3), обсяг ВВП може збільшитися до 203,1 млрд дол. США (+6,3 % порівняно з обсягом 2024 року). У цьому сценарії припускається припинення бойових дій 2025 року, що дає змогу зменшити витрати на оборону до 20 % ВВП до 2027 року та 15 % до 2030 року. Макрофінансова допомога поступово зростає до 12 млрд дол. США 2027 року за рахунок залучення нових донорів, а дефіцит знижується до 8 % 2028 року завдяки економічному зростанню. Зовнішній борг стабілізується на рівні 125 млрд дол. США після реструктуризації. Прогноз ВВП зростає до 220 млрд дол. США 2027 року та 250 млрд дол. США 2030 року, що відображає інвестиції в інфраструктуру й агросектор.

3. Песимістичний сценарій:

– збільшення обсягу державного боргу до 140 млрд дол. США;

– зростання бюджетного дефіциту до 20 %;

– зменшення макрофінансової допомоги до 2 млрд дол. США;

– зростання частки витрат на оборону до 35 % ВВП.

Тоді, згідно з формулою (3), обсяг ВВП може зменшитися до 141,7 млрд дол. США (–25,8 % порівняно з обсягом 2024 року). Цей сценарій припускає продовження війни до 2028 року з подальшим замороженим конфліктом. Витрати на оборону залишаються на рівні 30 % до 2029 року, а потім знижуються до 25 % 2030 року. Допомога скорочується до 3 млрд дол. США 2027 року, а дефіцит зростає до 18 % 2028 року. Зовнішній борг сягає 150 млрд дол. США 2029 року, що загрожує дефолтом. ВВП зростає до 150 млрд дол. США 2028 року, але стабілізується на рівні 160 млрд дол. США 2030 року, відображаючи економічну стагнацію.

Оптимістичний сценарій забезпечує найвищий рівень фінансової безпеки, зменшуючи безробіття до 10 % та інфляцію до 3 % до 2030 року. Базовий сценарій підтримує стабільність із безробіттям 12–14 % та інфляцією 4–5 %. Песимістичний сценарій загрожує соціальною кризою з безробіттям 16–18 % та інфляцією 6–8 %. Сценарний аналіз підкреслює критичну роль макрофінансування. Рекомендується ставити в пріоритет реструктуризацію боргу й залучення інвестицій для переходу до повоєнного зростання.

Отже, міжнародна макрофінансова допомога відіграла ключову роль у запобіганні дефолту та підтримці базових функцій держави в Україні, однак її обсяги й ефективність залежать від геополітичної ситуації та внутрішніх реформ. На основі сценарного аналізу доцільно розробити стратегію забезпечення фінансової безпеки України на 2025–2030 роки. Ця стратегія враховує три сценарії: оптимістичний, базовий і песимістичний, що базуються на прогнозних даних для 2025 року (зовнішній борг – 134,1 млрд дол. США, дефіцит – 15,0 %, допомога – 5,5 млрд дол. США, витрати на оборону – 30,0 %) та екстраполюються до 2030 року.

Мета стратегії полягає в досягненні макроекономічної стабільності, стимулюванні сталого економічного зростання й мінімізації соціальних ризиків. Вона поєднує короткострокові заходи для подолання наслідків війни впродовж 2025–2027 років із довгостроковими ініціативами для переходу до повоєнного розвитку в період 2028–2030 років. Водночас враховується невизначеність геополітичної ситуації, динаміка міжнародної допомоги й внутрішні економічні ресурси, що робить стратегію гнучкою та адаптивною.

Загальні принципи стратегії забезпечення фінансової безпеки України на 2025–2030 роки з урахуванням макрофінансування. Стратегія формується на основі п’яти ключових принципів, які визначають її спрямованість і ефективність. По-перше, забезпечення макроекономічної стабільності передбачає контроль над зовнішнім боргом, бюджетним дефіцитом та інфляцією через раціональне управління фінансовими ресурсами й реструктуризацію зобов’язань. По-друге, сталe економічне зростання досягається через інвестування в пріоритетні сектори, як-от агропромисловість, інформаційні технології та відновлювальна енергетика, що сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню конкурентоспроможності. По-третє, соціальна підтримка відіграє важливу роль у зменшенні рівня бідності й запобіганні масовій трудовій міграції через програми перекваліфікації та субсидій. По-четверте, диверсифікація економіки спрямована на зменшення залежності від експорту сировинних товарів і зовнішньої фінансової допомоги за рахунок розвитку високотехнологічних галузей. Нарешті, геополітична інтеграція зміцнює позиції України через поглиблення співпраці з міжнародними партнерами, як-от Європейський Союз, НАТО та Міжнародний валютний фонд, для залучення інвестицій і підтримки.

Ці принципи реалізуються через комплексний підхід, який адаптується до кожного з трьох сценаріїв, враховуючи їхні особливості та виклики. Стратегія також передбачає щорічний моніторинг ключових економічних показників, як-от ВВП, рівень безробіття та інфляція, із можливістю коригування планів на основі реальних даних і змін зовнішнього середовища.

Аналіз базових даних для 2025 року відображає складну економічну ситуацію, зумовлену тривалими воєнними діями. Зовнішній борг у розмірі 134,1 млрд дол. США перевищує 70 % прогнозного ВВП, що створює значний тиск на державний бюджет. Бюджетний дефіцит на рівні 15,0 % вимагає значного обсягу зовнішньої фінансової підтримки, тоді як витрати на оборону, які становлять 30,0 % ВВП, суттєво обмежують можливості для фінансування соціальних і цивільних потреб. Макрофінансова допомога щодо обсягу 5,5 млрд дол. США є критичною для покриття частини дефіциту, однак її недостатність підкреслює потребу в додаткових ресурсах. Прогнозний ВВП на 2025 рік, розрахований моделлю, становить 194,0 млрд дол. США, що вказує на зростання на 2,9 % порівняно з 2024 роком (191,0 млрд дол. США), але відображає вразливість економіки перед зовнішніми шоками.

На основі цих даних сформовано три сценарії, які враховують різні траєкторії розвитку залежно від геополітичної ситуації та економічної політики. Базовий сценарій передбачає затяжний конфлікт із припиненням активних бойових дій 2026 року, що дає змогу поступово зменшувати витрати на оборону до 25 % 2028 року та 20 % 2030 року. Макрофінансова допомога стабілізується на рівні 7 млрд дол. США, бюджетний дефіцит знижується до 12 % 2029 року, а зовнішній борг зростає до 140 млрд дол. США 2028 року, після чого реструктуризація 2029 року зменшує його до 135 млрд дол. США. Прогнозний ВВП у цьому сценарії досягає 196,6 млрд дол. США 2025 року, 205 млрд дол. США 2028 року та 220 млрд дол. США 2030 року, відображаючи повільне, але стабільне відновлення.

Оптимістичний сценарій базується на припущенні про припинення бойових дій 2025 року, що відкриває можливості для швидкого економічного зростання. Зовнішній борг зменшується до 130 млрд дол. США завдяки успішній реструктуризації, бюджетний дефіцит знижується до 10 %, макрофінансова допомога зростає до 10 млрд дол. США 2025 року та 12 млрд дол. США 2027 року, а витрати на

оборону скорочуються до 20 % 2027 року та 15 % 2030 року. У результаті ВВП зростає до 203,1 млрд дол. США 2025 року (+6,3 % порівняно з 2024 роком), 220 млрд дол. США 2027 року та 250 млрд дол. США 2030 року, що свідчить про значний потенціал для інвестування в інфраструктуру та агропромисловий сектор.

Песимістичний сценарій відображає найскладніший розвиток подій із продовженням війни до 2028 року та переходом до замороженого конфлікту. Зовнішній борг зростає до 140 млрд дол. США 2025 року та досягає 150 млрд дол. США 2029 року, бюджетний дефіцит збільшується до 20 % 2025 року та 18 % 2028 року, макрофінансова допомога скорочується до 2 млрд дол. США 2025 року та 3 млрд дол. США 2027 року, а витрати на оборону залишаються на рівні 30 % до 2029 року, знижуючись до 25 % 2030 року. У цьому сценарії ВВП зменшується до 141,7 млрд дол. США 2025 року (–25,8 % порівняно з 2024 роком), зростає до 150 млрд дол. США 2028 року та стабілізується на рівні 160 млрд дол. США 2030 року, що вказує на економічну стагнацію та високі соціальні ризики.

Короткострокові стратегічні заходи (2025–2027 рр.). У рамках оптимістичного сценарію пріоритетним напрямом є негайна реструктуризація зовнішнього боргу з метою його зниження до 130 млрд дол. США через активні переговори з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними кредиторами. Одночасно планується залучити 10 млрд дол. США макрофінансової допомоги 2025 року з подальшим збільшенням до 12 млрд дол. США 2027 року за рахунок розширення партнерства з Європейським Союзом і Сполученими Штатами. Для зниження бюджетного дефіциту до 10 % передбачається оптимізація державних витрат, зокрема скорочення неефективних субсидій на 2 % ВВП, а також введення прогресивного податку на прибуток корпорацій. Економічна підтримка охоплюватиме значні інвестиції в агропромисловий комплекс та інформаційні технології, що дасть змогу створити 50 тис. нових робочих місць у 2025–2026 роках, сприяючи експорту зернових культур і програмного забезпечення. У воєнній сфері планується зменшення витрат на оборону до 25 % ВВП 2025 року з перерозподілом 5 % ВВП на соціальні програми, зокрема підтримку внутрішньо переміщених осіб і пенсіонерів, а також модернізацію армії за рахунок 2 % ВВП на нові оборонні технології. Соціальні ініціативи охоплюватимуть розширення програм перекваліфікації для 30 тис. осіб і забезпечення субсидій на житло для 20 тис. сімей 2026 року.

У базовому сценарії стратегія зосереджується на утриманні зовнішнього боргу на рівні 134,1 млрд дол. США 2025 року з розробкою плану його реструктуризації до 2029 року. Макрофінансова допомога становитиме 5,5 млрд дол. США 2025 року з поступовим зростанням до 7 млрд дол. США 2027 року завдяки продовженню програм МВФ і ЄС. Для зменшення бюджетного дефіциту до 14 % 2026 року планується скорочення неефективних витрат на 1,5 % ВВП і підвищення акцизів на енергоносії, що дасть змогу підвищити дохідну частину бюджету. Економічна підтримка передбачає створення 30 тис. робочих місць у відновлюваних галузях, як-от будівництво та енергетика, до 2027 року. У воєнній сфері витрати на оборону знижуватимуться до 28 % 2026 року з акцентом на підтримку діючих військових операцій (70 % бюджету оборони) та модернізацію (30 %). Соціальні ініціативи охоплюватимуть підтримку 15 тис. сімей через субсидії на житло та програми перекваліфікації для 20 тис. осіб, що сприятиме стабілізації соціального середовища.

У песимістичному сценарії основна увага приділяється контролю зовнішнього боргу на рівні 140 млрд дол. США 2025 року з підготовкою до можливого дефолту через переговори з кредиторами. Макрофінансова допомога буде мінімальною – 2 млрд дол. США 2025 року з поступовим зростанням до 3 млрд дол. США 2027 року. Бюджетний дефіцит утримуватиметься на рівні 20 % із введенням надзвичайних податків, зокрема додаткового 1 % на доходи фізичних осіб, для покриття витрат. Економічна підтримка зосереджуватиметься на створенні 10 тис. робочих місць у кризових секторах, як-от торгівля та послуги, до 2027 року. У воєнній сфері витрати на оборону залишатимуться на рівні 35 % із пріоритетом на оборону ключових територій (80 % бюджету) та мінімальною модернізацією (20 %). Соціальні ініціативи будуть обмеженими, включно із підтримкою 5 тис. сімей через субсидії та програмами перекваліфікації для 10 тис. осіб, що відображає складність забезпечення соціальної стабільності в умовах стагнації.

Довгострокові стратегічні заходи (2028–2030 рр.). У рамках оптимістичного сценарію економічне зростання забезпечуватиметься через значні інвестиції в інфраструктуру щодо обсягу 20 млрд дол. США до 2030 року, зокрема реконструкцію доріг, мостів і енергомереж на 10 млрд дол. США та розвиток морських портів на 5 млрд дол.

США. Диверсифікація експорту спрямована на збільшення частки високотехнологічної продукції до 15 % загального обсягу експорту до 2030 року з акцентом на європейські ринки. Зниження безробіття до 10 % досягатиметься через створення 100 тис. нових робочих місць, а інфляція стабілізуватиметься на рівні 3 % завдяки послідовній монетарній політиці Національного банку України. Фінансова стійкість підтримуватиметься стабілізацією зовнішнього боргу на рівні 125 млрд дол. США через рефінансування та залучення 12 млрд дол. США прямих іноземних інвестицій щорічно. Розвиток фондового ринку дасть змогу залучити додаткові 5 млрд дол. США до 2030 року. Соціальна стабільність забезпечуватиметься розширенням соціальних програм на 5 % ВВП, зокрема в освіті, охороні здоров'я та пенсійному забезпеченні, а також наданням житла для 50 тис. сімей.

У базовому сценарії економічне зростання базуватиметься на інвестиціях в інфраструктуру щодо обсягу 10 млрд дол. США, зокрема реконструкції енергетичного сектору на 6 млрд дол. США та доріг на 4 млрд дол. США. Розвиток агропромислового комплексу сприятиме збільшенню експорту до 10 млрд дол. США щорічно. Зниження безробіття до 12–14 % досягатиметься через створення 70 тис. робочих місць, а інфляція утримуватиметься на рівні 4–5 %. Фінансова стійкість підтримуватиметься реструктуризацією зовнішнього боргу до 135 млрд дол. США 2029 року, залученням 7 млрд дол. США макрофінансової допомоги щорічно та 5 млрд дол. США інвестицій. Соціальна стабільність забезпечуватиметься підтримкою соціальних програм на 3 % ВВП, зокрема освітою для 30 тис. осіб і субсидіями для 20 тис. сімей.

У песимістичному сценарії економічне зростання обмежуватиметься інвестиціями в 5 млрд дол. США, спрямованими на реконструкцію критичної інфраструктури. Фокус робитиметься на виживання секторів, як-от аграрний і торгівля, з експортом на рівні 5 млрд дол. США. Зниження безробіття до 16–18 % відбуватиметься через створення 40 тис. робочих місць, а інфляція коливатиметься в межах 6–8 %. Фінансова стійкість підтримуватиметься контролем зовнішнього боргу на рівні 150 млрд дол. США із підготовкою до часткової реструктуризації, залученням 3 млрд дол. США допомоги та 2 млрд дол. США інвестицій. Соціальна стабільність забезпечуватиметься мінімальними програмами на 2 % ВВП, включно із підтримкою 10 тис. сімей та освітою для 15 тис. осіб.

Реалізація стратегії потребує створення Ради економічної безпеки при Кабінеті Міністрів України, яка координуватиме дії урядових структур, бізнесу та міжнародних партнерів. Щорічні звіти міститимуть оцінювання ВВП рівня зовнішнього боргу, бюджетного дефіциту, безробіття та інфляції, що дасть змогу своєчасно коригувати плани. Міжнародна співпраця з Європейським Союзом, НАТО та МВФ стане важливим чинником для залучення фінансових ресурсів і технологій, а також для інтеграції України в європейський економічний простір.

Отже, розроблена стратегія забезпечує гнучкість для адаптації до різних сценаріїв розвитку. Успіх її реалізації залежатиме від стабільної міжнародної підтримки, внутрішньої економічної дисципліни та здатності адаптуватися до змін. Найвищий пріоритет відводиться реструктуризації зовнішнього боргу та залученню прямих іноземних інвестицій, що стане основою для сталого економічного зростання та соціальної стабільності в Україні.

Наукові результати проведеного дослідження впливу макрофінансування на забезпечення фінансової безпеки України в умовах військового стану дають змогу зробити ряд важливих висновків.

1. Аналіз впливу макрофінансування на фінансову безпеку України в умовах воєнного стану, що розпочався з 2014 року і посилився з 24 лютого 2022 року, підкреслює його ключову роль у стабілізації економіки під час конфлікту з Росією. Фінансова безпека як основа національної фінансової стійкості страждає від руйнувань інфраструктури, втрат ВВП та інфляційного тиску, що змушує країну покладатися на міжнародну підтримку від ЄС, США, Канади та МВФ. Ця допомога, включно із грантами, пільговими кредитами й технічною підтримкою, дозволяє уникати дефолту, фінансувати оборону та підтримувати соціальну сферу, але її тимчасовий характер і залежність від зовнішніх ресурсів викликають занепокоєння. Дослідження показує, що ефективність макрофінансування залежить від адаптації механізмів до воєнного контексту, запобігання корупції та прозорого розподілу коштів. Роль партнерів, як-от MFA ЄС та Stand-By Arrangement МВФ, є визначальною, але надмірна орієнтація на боргове фінансування може стати тягарем для майбутніх поколінь. Внутрішні процеси, зокрема дисбаланс між воєнними й цивільними витратами, вимагають

оптимізації ресурсів і реформ інституцій. Перспективи повоєнного відновлення залежать від інтеграції грантів, інвестицій і реструктуризації боргу в національну стратегію. Дослідження пропонує практичні рішення для економічної стійкості, стаючи частиною стратегії виживання та розвитку України.

2. Аналіз стану макрофінансування економіки України з 2013 року до першого півріччя 2025 року відображає перехід від стабільності до критичної залежності від зовнішньої підтримки після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року. Спочатку зовнішній борг становив 37,5 млрд дол. США, а дефіцит – 4,5 % ВВП, але до 2025 року борг зріс до 134,1 млрд дол. США, а дефіцит сягнув 20,4 % 2023 року, відображаючи масові витрати на оборону (до 40 %) та економічні втрати в 500 млрд дол. США. Макрофінансова допомога зросла з 4,5 млрд дол. США 2014 року до 23,2 млрд дол. США 2023 року із значним внеском МВФ (9,2 млрд дол. США) та ЄС, стабілізувавши резерви НБУ з 17 млрд дол. США 2022 року до 38 млрд дол. США 2025 року. ВВП рекордно скоротився на 29,1 % 2022 року, але частково відновився до 3 % 2024 року, хоча девальвація гривні з 28 до 41 за долар підвищила імпортні витрати. Позитивним є уникнення дефолту та підтримка обороноспроможності, але зростання боргу до 90 % ВВП і скорочення соціальних витрат (з 50 % 2021 р. до 30 % 2023 р.) загрожують повоєнному відновленню. Рекомендації охоплюють реформи податкової бази, оптимізацію витрат і диверсифікацію економіки, щоб зменшити залежність від допомоги, яка може скоротитися до 5,5 млрд дол. США 2025 року.

3. Моделювання впливу макрофінансування на фінансову безпеку України в умовах воєнного стану базується на багатофакторній регресійній моделі, що оцінює ВВП як функцію зовнішнього боргу, бюджетного дефіциту, макрофінансової допомоги та витрат на оборону за період 2013–2025 років. ВВП коливався від 183,3 млрд дол. США 2013 року до 191 млрд дол. США 2024 року з прогнозом 200 млрд дол. США 2025 року, тоді як борг зріс із 37,5 млрд до 134,1 млрд дол. США, а дефіцит сягнув 20,4 % 2023 року. Нелінійна степенева модель пояснює 67 % варіації ВВП, показуючи, що 1 % зростання боргу підвищує ВВП на 1,07 %, допомоги – на 0,27 %, а дефіцит і витрати на оборону знижують його на 0,28 % і 0,12 %, відповідно. Порівняння

фактичного та розрахункового ВВП виявляє відхилення від –33,43 % 2016 року до +22,38 % 2014 року, що вказує на складність прогнозування. Допомога в 23 млрд дол. США 2022 року стабілізувала резерви НБУ, але витрати на оборону (до 40 % 2023 р.) і девальвація гривні (з 28 до 41 за долар) створюють ризики. Модель підкреслює важливість підтримки для економічного зростання та потребу в реформах для реструктуризації боргу, слугуючи основою для стратегічних рішень.

4. Стратегія забезпечення фінансової безпеки України на 2025–2030 роки, розроблена на основі сценарного аналізу з використанням результатів багатофакторного моделювання, адаптується до воєнного й повоєнного стану після повномасштабного вторгнення. З базовими даними 2025 року (борг – 134,1 млрд дол. США, дефіцит – 15,0 %, допомога – 5,5 млрд дол. США, витрати на оборону – 30,0 %) прогнозується ВВП 194,0 млрд дол. США. Базовий сценарій (припинення війни 2026 року) передбачає ВВП 220 млрд дол. США 2030 року в разі допомоги 7 млрд дол. США; оптимістичний (мир 2025 року) – 250 млрд дол. США щодо допомоги 12 млрд дол. США; песимістичний (війна до 2028 року) – 160 млрд дол. США щодо допомоги 3 млрд дол. США. Стратегія базується на принципах стабільності, зростання через інвестиції в агро- та ІТ-сектори, соціальної підтримки та інтеграції з ЄС. Короткострокові заходи (2025–2027) містять реструктуризацію боргу та створення до 50 тис. робочих місць, довгострокові (2028–2030) – інвестиції до 20 млрд дол. США в інфраструктуру та зниження безробіття до 10 %. Успіх стратегії залежить від міжнародної підтримки, внутрішньої дисципліни й адаптивності. Пріоритет віддається реструктуризації боргу та залученню інвестицій, що стане основою для сталого зростання. Ця стратегія забезпечує основу для переходу від виживання в умовах війни до процвітання в повоєнний період, враховуючи невизначеність і різноманітні сценарії розвитку.

1.4. Децентралізовані фінанси (DeFi) як каталізатор інновацій у глобальній системі грошового обігу

(Н. С. Козій, кандидат економічних наук, доцент;
М. В. Пацан, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет)

Децентралізовані фінансові системи (DeFi) представляють найбільш динамічний сегмент сучасної фінансової екосистеми. Їхня архітектура базується на децентралізації, прозорості й операційній ефективності, що кардинально змінює класичну фінансову інфраструктуру. Усуваючи потребу в посередниках, DeFi розширюють можливості для користувачів. Проте темпи, якість і масштаб впровадження цих систем залежать від впливу ряду ключових організаційно-економічних чинників.

Загальна вартість активів, заблокованих у DeFi протоколах (Total Value Locked, TVL), на початок 2025 року перевищила 55 мільярдів доларів США[102], демонструючи вражаючий потенціал цієї інноваційної екосистеми. DeFi пропонує широкий спектр фінансових послуг, охоплюючи кредитування, запозичення, торгівлю, управління активами та деривативи, і все це без участі традиційних посередників, як-от банки, брокери та клірингові палати.

Цей підхід не лише підвищує ефективність, прозорість і безпеку фінансових операцій, але й робить фінансові послуги більш доступними для глобальної аудиторії, включно із мільярдами людей, які залишаються поза межами традиційної фінансової системи. За оцінками Світового банку, близько 1,7 мільярда дорослих людей у світі не мають банківського рахунку, і DeFi може стати ключем до фінансової інклюзії для цієї значної частини населення[103].

Для фінансових директорів, менеджерів і власників бізнесу, які прагнуть оптимізувати фінансові процеси, знизити витрати, відкрити нові джерела капіталу та розширити доступ до фінансових послуг для своїх клієнтів, глибоке розуміння DeFi стає не просто бажаним, а вагомим чинником для досягнення конкурентоспроможності та успіху в сучасному динамічному бізнес-середовищі. Згідно з дослідженням

[102] TVL DeFi вище $55 млрд. URL : https://forklog.com.ua/news/pidsumky-tyzhnya-tvl-defi-vyshhe-55-mlrd-coinbase-otrymala-litsenziyu-mica-z-ukrayiny-ekstraduvaly-hakera
[103] Commercial bank branches (per 100,000 adults) – United States / World Bank. URL : https://data.worldbank.org/indicator/FB.CBK.BRCH.P5?locations=US

Deloitte 76 % фінансових інституцій вважають DeFi важливою частиною майбутнього фінансів, що підкреслює актуальність і перспективність цієї технології[104].

DeFi, або децентралізовані фінанси, – це революційна парадигма фінансової системи, що ґрунтується на технології блокчейн, зокрема на публічних блокчейнах, як-от Ethereum, Solana та інші. Ключова, фундаментальна відмінність DeFi від традиційних фінансів (TradFi) полягає в радикальній відмові від централізованих посередників. У світі TradFi кожна фінансова операція проходить через ряд довірених третіх сторін, як-от банки, брокери, платіжні процесори, що збільшує витрати, час і залежність від централізованих структур[105].

DeFi використовує децентралізовані протоколи й смарт-контракти для автоматизації та забезпечення безпеки фінансових операцій. Смарт-контракти – це самовиконувані програми, код яких прозоро й незмінно зберігається в блокчейні. Вони автоматично виконують умови угоди, щойно настають визначені умови, без потреби в людському втручанні або посередництві. Ця децентралізація забезпечує безпрецедентну прозорість, ефективність, стійкість до цензури та доступність фінансових послуг, руйнуючи бар'єри, які історично обмежували участь у традиційній фінансовій системі.

Архітектура DeFi є багаторівневою, де кожен рівень виконує свою чітко визначену функцію, забезпечуючи злагоджену, ефективну та безпечну роботу всієї екосистеми:

– *Рівень врегулювання (Settlement layer):* фундаментом DeFi є блокчейн, який існує в ролі децентралізованого рівня врегулювання. Він забезпечує остаточне, безповоротне підтвердження та криптографічну незмінність кожної фінансової транзакції. Блокчейн гарантує, що всі транзакції є публічно прозорими, відстежуваними в реальному часі й захищеними від цензури з боку будь-якої окремої організації чи уряду. Ethereum є найбільш популярним блокчейном для DeFi, на якому розгорнуто більшість DeFi протоколів, але інші блокчейни, як-от Solana, Avalanche та Polkadot, також активно розвивають свої DeFi екосистеми[106].

[104] Deloitte and Docusign Research Uncovers Costly Problems in the Agreement Process. 2024. URL : https://www.docusign.com/blog/deloitteresearch-costly-problems-agreement-process

[105] Decentralized Finance (DeFi) Adoption: A Market Research / Antiers. 2023. URL : https://www.antiersolutions.com/decentralized-finance-adoption2023/

[106] Top Defi Lending Platforms in 2024 / SoluLab. URL : https://solulab.com/top-defi-lending-platforms

– *Рівень активів (Asset layer):* криптоактиви, як-от Bitcoin (BTC), Ethereum (ETH), стейблкоїни (наприклад, USDT, USDC, DAI) та численні інші альткоїни, є основними будівельними блоками DeFi[107]. Їх використовують для представлення, передачі та зберігання вартості в екосистемі DeFi. Різноманітність криптоактивів дає змогу створювати широкий спектр інноваційних фінансових інструментів і послуг від простих платежів до складних деривативних контрактів. Стейблкоїни, зокрема, відіграють ключову роль у DeFi, забезпечуючи стабільність цін, потрібну для багатьох бізнес-застосувань.

– *Рівень протоколів (Protocol layer):* протоколи DeFi – це набір відкритих, децентралізованих смарт-контрактів, які визначають правила й логіку конкретних фінансових операцій. Ці протоколи є прозорими, публічно доступними для аудиту та не потребують дозволу на використання.

Приклади протоколів DeFi містять:

1. Протоколи кредитування та запозичення (Lending & Borrowing Protocols): Aave, Compound, MakerDAO – дають змогу користувачам позичати й брати в борг криптоактиви, заробляючи відсотки або отримуючи доступ до ліквідності.

2. Децентралізовані біржі (DEX): Uniswap, SushiSwap, PancakeSwap – забезпечують торгівлю криптовалютами без посередників, використовуючи автоматизованих маркет-мейкерів (AMM).

3. Протоколи управління активами (Asset Management Protocols): Yearn Finance, Balancer – автоматизують стратегії управління криптоактивами для максимізації прибутковості.

4. Протоколи деривативів (Derivatives Protocols): Synthetix, dYdX – дають змогу торгувати синтетичними активами й деривативами на криптовалюти[108].

– *Рівень застосунків (Application layer):* на верхньому рівні архітектури DeFi розташовані децентралізовані застосунки (dApps). Це зручні, інтуїтивно зрозумілі інтерфейси, через які користувачі (включно із бізнесом) взаємодіють з протоколами DeFi та отримують доступ до різноманітних фінансових послуг. dApps можуть бути вебсайтами,

[107] Ethereum Average Block Time (I:EBT). URL : https://ycharts.com/indicators/ethereum_average_block_time

[108] DEX trading volume rises 15.7 % in Q2, CEX activity drops / Crypto Briefing. 2024. URL : https://cryptobriefing.com/dex-trading-volume-surge

мобільними додатками, розширеннями для браузерів або іншими інтерфейсами, що спрощують складність DeFi та роблять його доступним для широкого кола користувачів, навіть без глибоких технічних знань. Приклади dApps охоплюють інтерфейси для Uniswap, Aave, Yearn Finance та інших DeFi-протоколів[109].

DeFi пропонує широкий спектр інструментів, які можуть бути безпосередньо корисними для бізнесу, незалежно від його розміру та галузі. Розглянемо детальніше деякі з найпоширеніших і найбільш перспективних.

1. Децентралізовані біржі (DEX): DEX дають змогу підприємствам торгувати криптовалютами безпосередньо з іншими учасниками ринку (peer-to-peer), усуваючи потребу в централізованих посередниках, як-от Coinbase, Binance або Kraken. Це забезпечує ряд ключових переваг для бізнесу:

– повний контроль над активами: підприємства зберігають повний контроль над своїми криптовалютними активами впродовж усього торгового процесу на відміну від централізованих бірж, де кошти зберігаються на рахунках біржі;

– зниження комісій: комісії на DEX зазвичай значно нижчі, ніж на централізованих біржах, оскільки відсутні посередники, що дає змогу бізнесу заощаджувати значні кошти, особливо в разі значних обсягів торгівлі. Наприклад, комісії на Uniswap V3 можуть бути від 0,05 до 1 % залежно від пулу ліквідності, тоді як на централізованих біржах комісії можуть досягати 0,1–0,5 % за транзакцію, а для значних обсягів торгівлі різниця може бути суттєвою[110];

– підвищена прозорість: усі транзакції на DEX є публічно прозорими та записуються в блокчейні, що забезпечує повну відстежуваність і аудит торгових операцій;

– доступ до ширшого спектра криптовалют: DEX часто пропонують доступ до більшої кількості криптовалют, особливо менш ліквідних і нових токенів, ніж централізовані біржі.

Існують різні типи DEX, охоплюючи DEX з книгою ордерів (наприклад, dYdX, Serum), що нагадують традиційні біржі, та автоматизовані маркет-мейкери (AMM) (наприклад, Uniswap, SushiSwap), які

[109] DeFi Policy-Maker Toolkit / WEF. URL : https://www.weforum.org/publications/decentralized-finance-defi-policymaker-toolkit/

[110] 5 tips for designing pleasant and secure UX / UI for DeFi apps / Aufait UX. URL : https://www.aufaitux.com/blog/ux-ui-for-defi-apps/

використовують пули ліквідності для автоматизації торгівлі на основі математичних алгоритмів. Для бізнесу DEX можуть бути особливо корисними для ефективного управління криптовалютними резервами: швидка й недорога конвертація різних криптовалют для операційних потреб; диверсифікації інвестиційного портфеля: доступ до широкого спектра криптоактивів для інвестиційних цілей; доступу до нових, децентралізованих ринків: торгівля токенами, які недоступні на традиційних платформах; хеджування валютних ризиків: використання криптовалют як інструменту для хеджування від волатильності національних валют[111].

Важливо враховувати ризики DEX, як-от фронт-раннінг (коли трейдери намагаються випередити великі транзакції, використовуючи інформацію з блокчейну) та прослизання цін (різниця між очікуваною та фактичною ціною виконання ордера через волатильність або низьку ліквідність), а також вживати відповідних заходів безпеки, наприклад використовувати опцію «допустимого прослизання» (slippage tolerance) й ретельно вивчати протоколи перед використанням[112].

2. Стейблкоїни: стабільність та ефективність для бізнес-розрахунків. Стейблкоїни – це криптовалюти, курс яких прив'язаний до стабільного активу, найчастіше до фіатних валют, як-от долар США (USD). Вони забезпечують стабільність цін, що робить їх ідеальними для використання в бізнес-операціях, де висока волатильність криптовалют є небажаною. Наприклад, Tether (USDT) та USD Coin (USDC) є найпопулярнішими стейблкоїнами, капіталізація яких сягає десятків мільярдів доларів США.

Бізнес може використовувати стейблкоїни для широкого спектра операцій:

– *миттєві та дешеві розрахунки з постачальниками й клієнтами, особливо міжнародні:* усунення затримок і високих комісій, пов'язаних з традиційними банківськими переказами. Міжнародні перекази в стейблкоїнах можуть бути в десятки разів дешевшими та швидшими за SWIFT-перекази. Середня комісія за транзакцію в USDT може становити менше 1 долара США незалежно від суми переказу;

[111] Bakare N. F. A., Omojola N. J., Iwuh N. A. C. Blockchain and decentralized finance (DEFI): Disrupting traditional banking and financial systems. *World Journal of Advanced Research and Reviews*. 2024. № 23 (3). P. 3075–3089.

[112] DEX trading volume rises 15.7 % in Q2, CEX activity drops / Crypto Briefing. 2024. URL : https://cryptobriefing.com/dex-trading-volume-surge

– *зручне зберігання резервних коштів:* альтернатива традиційним банківським рахункам, особливо в країнах з нестабільною економікою або високою інфляцією;

– *участь у DeFi-протоколах для отримання доходу:* стейблкоїни можна використовувати для отримання відсотків у протоколах кредитування й запозичення DeFi, що забезпечує пасивний дохід на резервні кошти. Річна відсоткова ставка (APY) на стейблкоїни в DeFi протоколах може коливатися від 2 до 20 % і вище залежно від протоколу та ринкових умов, що значно перевищує відсотки за традиційними банківськими депозитами.

Існують різні типи стейблкоїнів, які представлені на рис. 1.4.1.

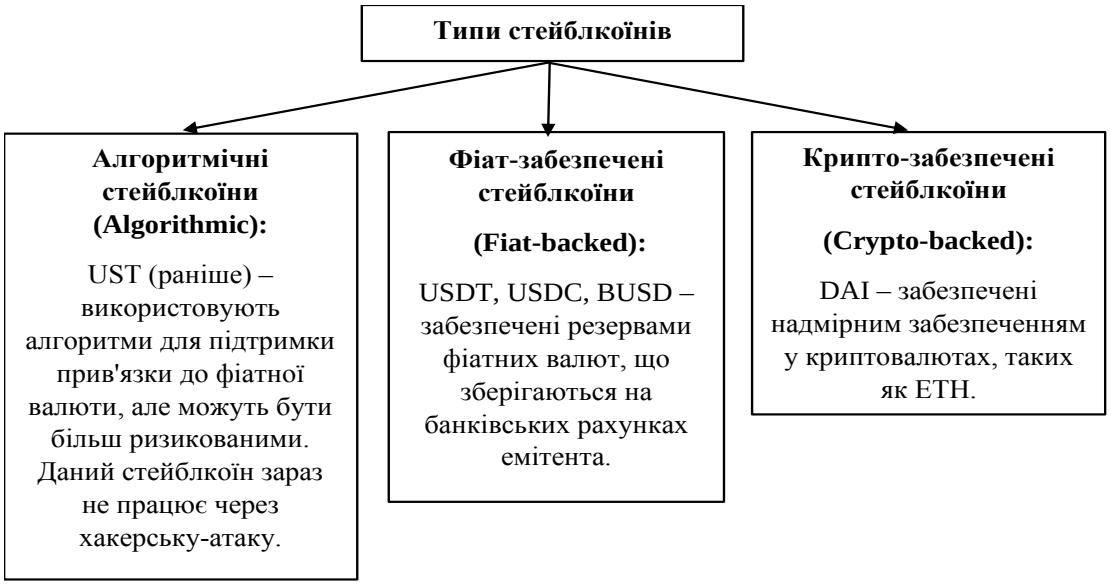

Рисунок 1.4.1 – Типи стейблкоїнів

Джерело: побудовано авторами.

Під час вибору стейблкоїна для бізнесу важливо враховувати його надійність (прозорість резервів, аудит), децентралізацію, прозорість і регуляторний статус.

3. Протоколи кредитування та запозичення: DeFi як альтернативне джерело фінансування DeFi-протоколи кредитування та запозичення революціонізують доступ до капіталу для підприємств. Вони дають змогу підприємствам отримувати доступ до капіталу або отримувати дохід від своїх криптовалютних активів без посередників, як-от банки чи кредитні спілки. Загальний обсяг виданих кредитів у DeFi протоколах на початок 2024 року перевищує 30 мільярдів доларів США[113].

[113] Boerse Stuttgart Becomes First German Crypto Provider to Receive MiCA License / CryptoNews. 2025. URL : https://cryptonews.com/news/mica-boersestuttgart-digital-gets-eu-wide-crypto-license/

Бізнес може використовувати ці протоколи для:

– отримання короткострокових позик для фінансування оборотного капіталу. Швидкий і порівняно простий спосіб отримати ліквідність для покриття тимчасових касових розривів або фінансування операційної діяльності. Процес отримання позики в DeFi може займати лічені хвилини порівняно з днями або тижнями в традиційних банках;

– інвестування в нові проєкти та розширення бізнесу: доступ до капіталу для фінансування інновацій і зростання;

– отримання відсотків на свої криптовалютні резерви. Зароблянння пасивного доходу на криптовалютах, які тимчасово не використовуються в операційній діяльності[114].

У DeFi-кредитуванні зазвичай використовується надмірне забезпечення (over-collateralization), коли позичальник повинен надати заставу, вартість якої перевищує суму позики. Це знижує ризик дефолту для кредиторів. Оракули (децентралізовані джерела даних про ціни) відіграють важливу роль у цих протоколах, забезпечуючи інформацію про ціни активів у реальному часі та автоматично ініціюючи ліквідацію застави в разі зниження її вартості нижче певного порогу.

Протоколи кредитування й запозичення DeFi можуть бути особливо корисними для малого та середнього бізнесу (МСБ), стартапів і підприємств у країнах, що розвиваються, які часто мають обмежений доступ до традиційних джерел фінансування через жорсткі вимоги до застави, кредитну історію та бюрократичні процедури. За оцінками McKinsey, DeFi-кредитування може знизити вартість капіталу для МСБ на 20–50 % порівняно з традиційними банківськими кредитами.

Інтеграція DeFi-інструментів у систему грошового обігу підприємства відкриває широкий спектр значних конкурентних переваг, які можуть суттєво вплинути на фінансові результати й операційну ефективність:

1. *Компонованість та інновації.* Відкритий вихідний код DeFi-застосунків створює безмежні можливості для компонування (composability) та інтеграції різних фінансових інструментів, як «LEGO-блоки». Це дає змогу бізнесу створювати інноваційні, кастомізовані фінансові рішення, точно адаптовані до їхніх конкретних потреб і бізнес-моделей. Наприклад, підприємство може легко комбінувати

[114] Decentralized Finance (DeFi) Adoption: A Market Research / Antiers. 2023. URL : https://www.antiersolutions.com/decentralized-finance-adoption2023/

DEX, стейблкоїни та протоколи кредитування для створення автоматизованої системи управління своїми криптовалютними активами, оптимізації фінансових операцій і мінімізації валютних ризиків. Компонованість DeFi дає нагоду створювати складні фінансові продукти за лічені дні або тижні порівняно з місяцями або роками в традиційній фінансовій системі[115].

2. *Миттєвий глобальний доступ.* DeFi усуває географічні бар'єри та забезпечує миттєвий доступ до фінансових послуг 24/7 з будь-якої точки світу, де є стабільне підключення до інтернету. Це є критично важливим для бізнесу, що працює на міжнародних ринках, оскільки DeFi значно спрощує та прискорює міжнародні платежі, валютні операції й фінансові транзакції з контрагентами по всьому світу. За оцінками World Economic Forum, DeFi може знизити витрати на міжнародні платежі на 50–90 %[116].

3. *Зниження витрат.* Вилучення посередників, як-от банки, брокери, платіжні процесори й клірингові палати, дає змогу значно знизити комісії та операційні витрати, пов'язані із фінансовими операціями. Це може призвести до значної економії для бізнесу, особливо за значних обсягів транзакцій, міжнародних платежів та операцій з криптовалютами. Дослідження показують, що використання DeFi може знизити комісії за транзакції на 70–95 % порівняно з традиційними фінансовими інституціями[117].

4. *Швидкість транзакцій.* DeFi значно прискорює час розрахунків, особливо для міжнародних і великих транзакцій. Транзакції в блокчейні можуть бути завершені за лічені хвилини або навіть секунди, порівняно з днями, потрібних для традиційних банківських переказів, особливо для міжнародних SWIFT-переказів, які можуть займати від 1 до 5 робочих днів. Середній час підтвердження транзакції в Ethereum, на якому базується більшість DeFi протоколів, становить майже 15 секунд.

5. *Автоматизоване виконання й прозорість: довіра через код.* Смарт-контракти забезпечують автоматизоване виконання фінансових угод без потреби у втручанні людини. Умови угод є прозорими,

[115] The Time to Finality for Solana / CryptoResearch. 2024. URL : https://cryptoresearch.report/crypto-research/the-time-to-finality-for-solana/

[116] World Economic Forum. Global Financial Inclusion Practices: Case Studies from China, India and the USA. 2024. URL : https://www3.weforum.org/docs/WEF_Financial_Inclusion_Cases_2024.pdf

[117] Standards and interoperability: The future of the global financial system / Atlantic Council. 2024. URL : https://www.atlanticcouncil.org/in-depthresearch-reports/issue-brief/standards-and-interoperability-the-future-of-theglobal-financial-system/

публічно доступними для аудиту та зафіксованими в незмінному коді смарт-контракту, що радикально зменшує ризик непорозумінь, людських помилок і спорів. Усі транзакції незворотно записуються в публічний блокчейн, забезпечуючи повну прозорість, відстежуваність та аудит фінансових операцій для всіх учасників. Прозорість DeFi може знизити витрати на аудит і комплаєнс на 30–50 %[118].

DeFi-інструменти пропонують ще ширший спектр конкретних переваг, які роблять їх дедалі привабливішими для бізнесу, що прагне інновацій і конкурентоспроможності:

1. *Доступність і фінансова інклюзія.* DeFi-інструменти доступні будь-якому підприємству незалежно від його розміру, обороту, кредитної історії чи географічного розташування за умови наявності підключення до інтернету та базових знань про криптовалюти. Це відкриває безпрецедентні можливості для малого й середнього бізнесу, стартапів, фрілансерів і підприємств у країнах, що розвиваються, які історично могли мати обмежений або зовсім відсутній доступ до традиційних фінансових послуг через високі бар'єри входу, жорсткі регуляторні вимоги та географічні обмеження.

2. *Низькі комісії й підвищення операційної ефективності: більше ресурсів для розвитку.* DeFi дає змогу радикально знизити комісії за фінансові операції, усуваючи посередників, автоматизуючи процеси та використовуючи ефективніші блокчейн-технології. Це не лише підвищує ефективність фінансових операцій, але й дає нагоду бізнесу заощаджувати значні кошти, які можна реінвестувати в розвиток, інновації, маркетинг або інші ключові сфери діяльності.

3. *Прозорість і безпека: довіра, що базується на криптографії.* Усі транзакції DeFi є публічно прозорими та незворотно записуються в блокчейні, що забезпечує їх незмінність, відстежуваність і можливість публічного аудиту. Використання передових криптографічних методів і децентралізації підвищує безпеку фінансових операцій, знижує ризик шахрайства, фальсифікацій та маніпуляцій, забезпечуючи вищий рівень довіри й прозорості для всіх учасників екосистеми.

4. *Автономія та повний контроль: фінансова незалежність.* DeFi надає бізнесу більшу автономію та повний контроль над своїми фінансами, оскільки вони не залежать від централізованих фінансових установ, їхніх правил, графіків роботи й потенційної цензури.

[118] Аналітична платформа DeFi Llama. URL : https://defillama.com

Підприємства можуть самостійно, без посередників керувати своїми активами, вибирати протоколи й інструменти, які найкраще відповідають їхнім унікальним потребам і стратегічним цілям, забезпечуючи фінансову незалежність та гнучкість.

5. *Стійкість до цензури та відмов у обслуговуванні: безперервність фінансових операцій.* Децентралізована природа DeFi робить його стійким до цензури з боку урядів, фінансових регуляторів або окремих компаній. Транзакції в DeFi неможливо зупинити або заблокувати, якщо вони відповідають правилам протоколу. Це забезпечує безперервність фінансових операцій для бізнесу, навіть в умовах політичної нестабільності, економічних криз або географічних обмежень[119].

Незважаючи на значні переваги, важливо об'єктивно враховувати й потенційні недоліки та ризики, пов'язані з використанням DeFi-інструментів, щоб ухвалювати обґрунтовані рішення та розробляти ефективні стратегії управління ризиками.

Волатильність криптовалют: цінові коливання як чинник ризику ціни на криптовалюти, особливо на менш ліквідні альткоїни, можуть бути надзвичайно волатильними, що може суттєво вплинути на вартість активів, що використовуються в DeFi-протоколах. Бізнес повинен бути готовий до потенційних різких коливань цін і розробляти комплексні стратегії управління ризиками, пов'язаними з волатильністю, охоплюючи диверсифікацію портфеля, хеджування та використання стейблкоїнів для зниження впливу волатильності на операційні кошти. Наприклад, ціна Ethereum (ETH) може коливатися на 10–30 % упродовж дня, що створює значні ризики для бізнесу, який використовує ETH для розрахунків або як заставу в DeFi-протоколах.

Ризики безпеки та смарт-контрактів: вразливості в коді. DeFi-протоколи та смарт-контракти, хоч і розробляються з акцентом на безпеку, все ж таки можуть бути вразливими до хакерських атак, експлойтів, помилок у коді смарт-контрактів або недоліків в архітектурі протоколів. Помилки в коді смарт-контрактів або невиявлені вчасно вразливості в безпеці протоколів можуть призвести до значних фінансових втрат, включно із повною втратою коштів. Важливо проводити ретельний аудит смарт-контрактів (бажано декількома незалежними аудиторськими компаніями) перед використанням, вибирати

[119] Global Blockchain Technology Market 2024–2033 / CMI. URL : https://www.custommarketinsights.com/report/blockchain-technology-market

надійні та перевірені DeFi-протоколи з історією безпеки й активною спільнотою розробників, а також використовувати інструменти моніторингу безпеки для виявлення та реагування на потенційні загрози. 2023 року з DeFi-протоколів було викрадено понад 2 мільярди доларів США через хакерські атаки та експлойти смарт-контрактів[120].

Складність і потреба в експертизі: високий поріг входу. DeFi-інструменти та концепції можуть бути складними для розуміння й використання, особливо для підприємств, які не мають попереднього досвіду роботи з криптовалютами, блокчейном і децентралізованими технологіями. Для ефективного та безпечного використання DeFi може знадобитися залучення кваліфікованих фахівців з досвідом у криптовалютах, блокчейні та смарт-контрактах або інвестування в навчання персоналу для набуття відповідної експертизи. Опитування показують, що брак кваліфікованих фахівців є однією з основних перешкод для впровадження DeFi у бізнесі.

«Ілюзія децентралізації» та концентрація влади: ризики управління. Хоча DeFi прагне до повної децентралізації, певна централізація все ж таки може існувати на різних рівнях, наприклад на рівні управління протоколами, розробки dApps або концентрації токенів управління в руках невеликої кількості осіб чи організацій. Концентрація влади в руках обмеженої групи розробників, великих інвесторів або власників токенів управління може створювати ризики для користувачів, охоплюючи потенційні маніпуляції, зміни протоколів на користь обмеженої групи осіб або недостатню прозорість у процесах прийняття рішень. Важливо ретельно вивчати структуру управління DeFi-протоколів перед їхнім використанням та обирати протоколи з децентралізованим управлінням і активною, різноманітною спільнотою.

Регулювання DeFi-інструментів перебуває на досить ранніх стадіях розвитку в більшості юрисдикцій світу, і в багатьох країнах досі відсутні чіткі правові правила й норми, що регулюють DeFi. Регуляторна невизначеність створює значні ризики для бізнесу, оскільки правила гри можуть змінитися в майбутньому, впливаючи на легальність, оподаткування та використання DeFi-інструментів. Відсутність чіткого регулювання також може збільшити ризик шахрайства, відмивання грошей та інших зловживань у DeFi-екосистемі. Бізнесу

[120] Decentralized Finance (DeFi) – statistics & facts / Statista. URL : https://www.statista.com/topics/8444/decentralized-finance-defi/

потрібно уважно стежити за розвитком регуляторної ситуації в своїх юрисдикціях та світі, консультуватися з юристами й фахівцями з комплаєнсу, щоб забезпечити відповідність діяльності чинним та майбутнім нормам і правилам.

Регулювання DeFi є надзвичайно складною та динамічною сферою, яка швидко розвивається у відповідь на стрімке зростання й інновації в DeFi-секторі. У світі регулятори, як-от Комісія з цінних паперів та бірж США (SEC), Європейське управління з нагляду за ринком цінних паперів (ESMA) тощо, активно намагаються знайти збалансований підхід між стимулюванням інновацій у фінтех секторі та захистом інвесторів, споживачів і фінансової стабільності.

Підходи до регулювання DeFi варіюються в різних країнах та юрисдикціях від повної заборони до спроб інтеграції DeFi в існуючі регуляторні рамки. Деякі країни, як-от Європейський Союз, Швейцарія та Сінгапур, уже почали впроваджувати конкретні правила для криптоактивів і DeFi, намагаючись створити правову визначеність і сприяти відповідальному розвитку сектору. Наприклад, Європейський Союз ухвалив комплексний регламент MiCA (Markets in Crypto-Assets), який встановлює правила для емітентів криптоактивів і постачальників послуг, пов'язаних з криптоактивами, включно із DeFi[121].

В Україні наразі немає спеціального законодавства, яке б прямо регулювало DeFi-інструменти. Проте уряд України активно працює над створенням правової бази для регулювання віртуальних активів, охоплюючи криптовалюти та DeFi. В Україні вже ухвалено Закон України «Про віртуальні активи»[122], який визначає правовий статус віртуальних активів і регулює діяльність постачальників послуг, пов'язаних з віртуальними активами. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) є регулятором ринку віртуальних активів в Україні й активно розробляє підзаконні акти та роз'яснення щодо регулювання DeFi.

Для успішної інтеграції DeFi в традиційну фінансову систему регулятори мають виконати ряд критичних завдань. Їм потрібно не лише створити стандартизовану нормативну базу, але й активно підтримувати стартапи, підвищувати фінансову грамотність громадян і

[121] The European regulation Markets in Crypto-Assets (MiCA) / AMF. 2024. URL : https://www.amf-france.org/en/news-publications/depth/mica

[122] Про віртуальні активи : Закон України від 2023 р. № 2074-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

налагоджувати міжнародну співпрацю. Безпосередня регуляторна підтримка є ключовою, оскільки сприятлива політика приваблює інвестиції, мінімізує ризики та забезпечує ширший доступ до інноваційних фінансових продуктів.

Впровадження DeFi у світі є досить нерівномірним, що обумовлено унікальними соціально-економічними, технологічними та регуляторними умовами кожної країни. Згідно з даними (рис. 1.4.2) США є безумовним глобальним лідером (індекс 1,00)[123]. Ця домінуюча позиція пояснюється наявністю потужної FinTech-екосистеми, широким застосуванням блокчейн-технологій і легкістю залучення венчурного капіталу. Будучи ключовим фінансовим центром, США активно впроваджують DeFi як ключовий інструмент інновацій для всіх категорій інвесторів.

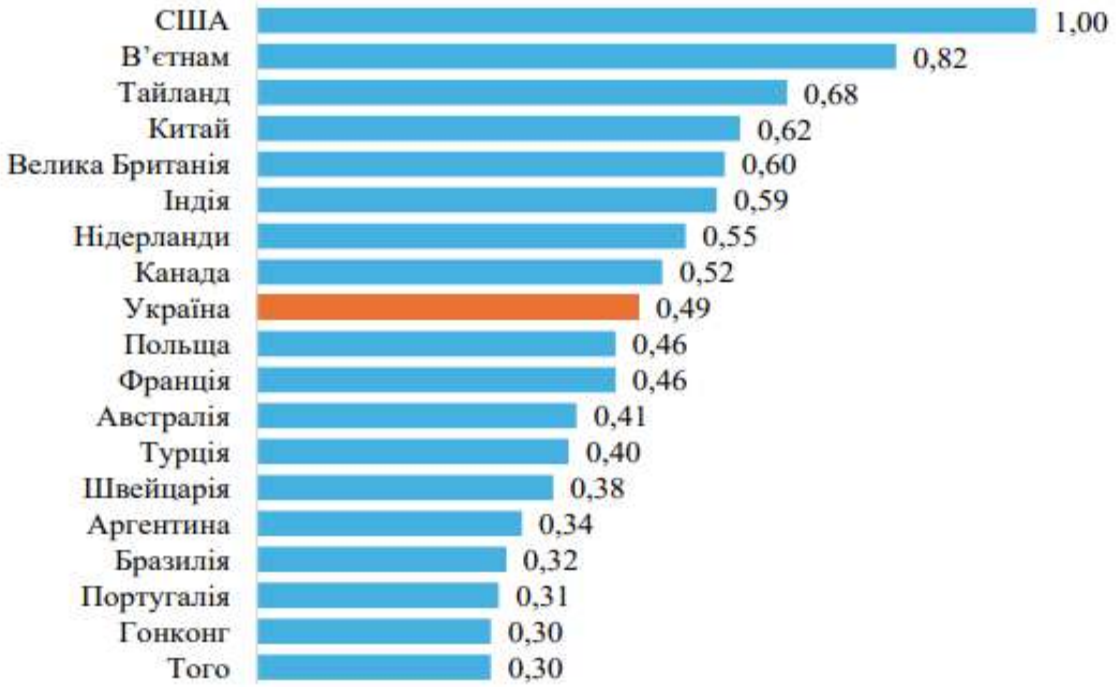

Рисунок 1.4.2 – Рейтинг країн за інтенсивністю взаємодії з DeFi-платформами

Джерело: сформовано авторами на основі [124; 125].

[123] Українська асоціація фінтех та інноваційних компаній / Фінтех тренди. 2024. URL : https://fintechua.org/fintech-trends-2024

[124] Innovation facilitators in the EU / EIOPA. 2025. URL : https://www.eiopa.europa.eu/about/governance-structure/jointcommittee/innovation-facilitators-eu_en

[125] Cybersecurity Insights 2023 / Deloitte. URL : https://www.deloitte.com/global/en/services/riskadvisory/perspectives/cybersecurity-insights-budgets-benchmarks-financialservices-institutions.html

Наступні місця за показниками взаємодії з DeFi посідають країни Південно-Східної Азії. Зокрема, В'єтнам (0,82) і Таїланд (0,68) демонструють високий рівень впровадження, який пояснюється трьома основними чинниками: обмеженим доступом до традиційних банківських послуг, великим попитом на грошові перекази й активним інтересом до криптоторгівлі. Цей значний громадський ентузіазм вказує на те, що децентралізовані платформи слугують ключовим інструментом для фінансової інклюзії в регіоні. Водночас Китай має індекс 0,62, що відображає унікальний баланс між жорсткими урядовими обмеженнями щодо криптовалют та активною державною підтримкою інновацій у сфері блокчейну.

Зростаюча взаємодія з DeFi помітна і в інших регіонах: Індія (0,59) та Україна (0,49). Ці країни мають значні технічно освічені групи населення, які шукають альтернативи традиційним банкам. Особливо виділяється Україна, яка завдяки прогресивному регулюванню блокчейн-технологій швидко стає лідером впровадження DeFi у Східній Європі.

Такі розвинені економіки, як Велика Британія (0,60), Нідерланди (0,55) та Канада (0,52), підтримують стабільну, високу взаємодію з DeFi. Їхній успіх ґрунтується на вже зрілих фінансових ринках, високій фінансовій грамотності та регуляторному середовищі, що ефективно балансує між стимулюванням інновацій і захистом прав споживачів. Натомість, Франція та Австралія (з однаковим показником 0,46) демонструють більш помірне впровадження. Це свідчить про повільніший перехід до децентралізованих систем, часто через обережнішу регуляторну політику.

Ряд країн демонструє нижчі показники взаємодії з DeFi, зокрема Бразилія (0,32), Португалія (0,31) та Гонконг (0,30). Ці тенденції можна пояснити наявністю структурних бар'єрів, які охоплюють недостатній рівень цифрової грамотності, регуляторну невизначеність або сильне домінування традиційних фінансових інститутів. Водночас присутність у цьому списку Того (0,30) є важливим індикатором. Вона підкреслює потенціал DeFi для досягнення фінансової інклюзії в африканських регіонах, де традиційна банківська інфраструктура часто є недостатньо розвиненою.

Регіональні тенденції чітко ілюструють нерівномірність у впровадженні DeFi по всьому світу. Північна Америка та Європа лідирують, спираючись на розвинену фінансову інфраструктуру й регуляторну

чіткість. Натомість Азія переживає швидкий підйом, спричинений потребою у фінансовій інклюзії та високою технологічною адаптивністю населення. Водночас Латинська Америка й Африка мають значний, але нереалізований потенціал для розширення DeFi. Ці глобальні розбіжності підкреслюють, що інфраструктура, регулювання та обізнаність споживачів є ключовими чинниками, які формують майбутнє DeFi[126].

Зростання взаємодії з DeFi висвітлює подвійну природу цього сектору: він пропонує значні можливості для фінансової інклюзії та інновацій, але водночас стикається із серйозними викликами. Основними перешкодами є регуляторна невизначеність, ризики кібербезпеки й проблеми масштабованості. Стале зростання цієї децентралізованої екосистеми критично залежить від усунення цих проблем через створення надійних правових рамок і глобальну співпрацю. Фундаментом DeFi, який забезпечує розробку децентралізованих додатків (dApps) і смарт-контрактів, є технологічні платформи, що формують фінансову інфраструктуру нового покоління.

Важливо для українського бізнесу уважно стежити за розвитком регуляторної ситуації в Україні та світі, оскільки майбутнє регулювання DeFi матиме значний вплив на можливості й ризики використання цих інструментів.

Незважаючи на відносну новизну DeFi та регуляторну невизначеність, вже існують конкретні приклади успішного використання цих інструментів у різних галузях бізнесу, демонструючи їх практичну цінність і потенціал:

1. Крос-бордерні платежі: революція міжнародних розрахунків DeFi-стейблкоїни та DEX активно використовуються для здійснення швидких, дешевих і прозорих міжнародних платежів, особливо в країнах із нестабільною фінансовою системою, обмеженим доступом до традиційних банківських послуг або високими комісіями за міжнародні перекази. Це дає змогу підприємствам значно знизити витрати на міжнародні транзакції, прискорити розрахунки з іноземними постачальниками й клієнтами та мінімізувати валютні ризики. Наприклад, компанія BitPay, що спеціалізується на криптоплатежах, повідомляє про середню економію в 50–80 % на комісіях за міжнародні платежі для своїх клієнтів, які використовують стейблкоїни через DeFi.

[126] A strategic guide for Financial Institutions on the brink of transformation to capture cloud potential / PwC. 2024. URL : https://www.pwc.com/gx/en/services/consulting/cloud-transformation/time-toraise-the-game-in-cloud.html

2. Управління криптовалютними резервами: оптимізація капіталу та пасивний дохід. Підприємства, які володіють криптовалютними активами (наприклад, технологічні компанії, майнінгові ферми, криптобіржі), можуть ефективно використовувати DeFi-протоколи кредитування для отримання стабільного пасивного доходу від своїх резервів, позичаючи їх іншим користувачам та отримуючи відсотки, часто значно вищі за традиційні банківські депозити. Це дає змогу оптимізувати використання криптовалютних активів, які раніше просто зберігалися на балансі, та генерувати додатковий дохід без потреби в продажі активів. Наприклад, платформа BlockFi пропонує бізнес-рахунки для зберігання й отримання відсотків на криптовалюти, використовуючи DeFi-протоколи в бекенді.

3. Фінансування ланцюгів постачання: прозорість та ефективність у логістиці. DeFi-технології можуть бути використані для створення більш ефективних, прозорих і децентралізованих рішень для фінансування ланцюгів постачання. Смарт-контракти можуть автоматизувати процеси оплати, розрахунків, факторингу та управління дебіторською заборгованістю між різними учасниками ланцюга постачання (постачальники, виробники, дистриб'ютори, роздрібні продавці), знижуючи витрати, мінімізуючи затримки й підвищуючи прозорість і довіру між партнерами. Проєкти, як-от Centrifuge та Tradeshift, активно розробляють DeFi-рішення для фінансування ланцюгів постачання, спрямовані на підвищення ефективності та зниження витрат для бізнесу.

4. Децентралізовані автономні організації (далі – DAO): нова модель управління бізнесом. Децентралізовані автономні організації – це інноваційні організаційні структури, управління якими здійснюється децентралізовано за допомогою смарт-контрактів і токенів управління, без традиційної ієрархії та централізованого керівництва. DAO можуть використовувати DeFi-інструменти для управління своїми фінансами, збору коштів, голосування за ключові рішення, розподілу винагород між учасниками й забезпечення прозорості та підзвітності в усіх операціях. DAO відкривають принципово нові можливості для децентралізованого управління, колективного прийняття рішень та організації бізнесу, особливо для проєктів з відкритим вихідним кодом, децентралізованих спільнот і глобальних організацій. Приклади успішних DAO охоплюють MakerDAO, Uniswap DAO та Aragon[127].

[127] Fin & Crypto. 2024 Global Crypto Adoption Trends: Key Insights and Leading Countries. 2024. URL:https://finandcrypto.com/2024-global-cryptoadoption-trends-key-insights-and-leading-countries/

Узагальнюючи вищезазначений матеріал, у табл. 1.4.1 систематизовано всі інструменти, переваги, недоліки й ризики використання DeFi та наведено приклади використання децентралізованих фінансів для бізнесу.

Таблиця 1.4.1 – DeFi інноваційні інструменти для бізнесу

DeFi-інструмент	Опис	Переваги для бізнесу	Недоліки й ризики для бізнесу	Приклади використання для бізнесу
DEX	Децентралізовані біржі для обміну криптовалют	Прямий доступ до криптоторгівлі, зниження комісій, прозорість, контроль над активами	Ризики фронтраннінгу, прослизання, безпеки, волатильність	Управління криптовалютними резервами, диверсифікація інвестицій, торгівля для хеджування ризиків
Стейблкоїни	Криптовалюти, прив'язані до стабільного активу	Стабільність цін, зручність для розрахунків, зниження волатильності	Ризик централізації (для деяких стейблкоїнів), залежність від емітента, регуляторні ризики	Міжнародні платежі, розрахунки з постачальниками й клієнтами, зберігання резервних коштів, участь у DeFi-протоколах
Протоколи кредитування й запозичення	Платформи для позичання та запозичення криптовалют	Доступ до капіталу, отримання доходу від криптоактивів, гнучкість фінансування	Ризики ліквідації застави, ризики смарт-контрактів, волатильність, залежність від оракулів	Короткострокове фінансування оборотного капіталу, інвестування в нові проєкти, отримання відсотків на криптовалютні резерви

Джерело: сформовано авторами.

Використання нових фінансових сервісів на ринку DeFi 2024 року характеризується високою динамікою, що є результатом інновацій, конкуренції та попиту. Ринок залучає увагу завдяки унікальним технологічним рішенням і зростаючому зв'язку з традиційними фінансовими структурами.

Провідні позиції на ринку DeFi утримують такі лідери сегмента, як MakerDAO, Compound та Aave, завдяки їхнім інноваційним підходам.

Кожен з них має свою унікальну перевагу: MakerDAO відомий прозорістю та стабільністю свого стейблкоїна DAI, який широко використовується як забезпечення. Compound приваблює інвесторів ефективністю механізмів нарахування відсотків. А Aave виділяється інноваційними флеш-кредитами та підтримкою мультичейнових операцій. Сукупно ці три платформи контролюють значну частку ринку, що підтверджує надійність їхніх бізнес-моделей.

Серед нових гравців, які швидко закріплюються на ринку, варто зазначити Venus Protocol та Tribe DAO. Venus Protocol забезпечує високу ліквідність і дохідність для користувачів, використовуючи переваги низьких транзакційних витрат Binance Smart Chain. Натомість Tribe DAO привертає увагу своєю децентралізованою структурою та моделлю спільного управління, що повністю відповідає очікуванням сучасної спільноти DeFi[128].

Ринок DeFi активно розширюється за рахунок кросчейн-платформ, як-от Stargate, які закладають основу для інтеграції різних блокчейн-систем. Це дає змогу користувачам легко проводити міжмережеві операції, що суттєво підвищує зручність та ефективність DeFi-сервісів. Домінування Stargate підтверджується значним показником загальної заблокованої вартості (TVL), який досяг $2 млрд. Детальна структура сегмента DeFi-кредитування представлена на рисунку 1.4.3.

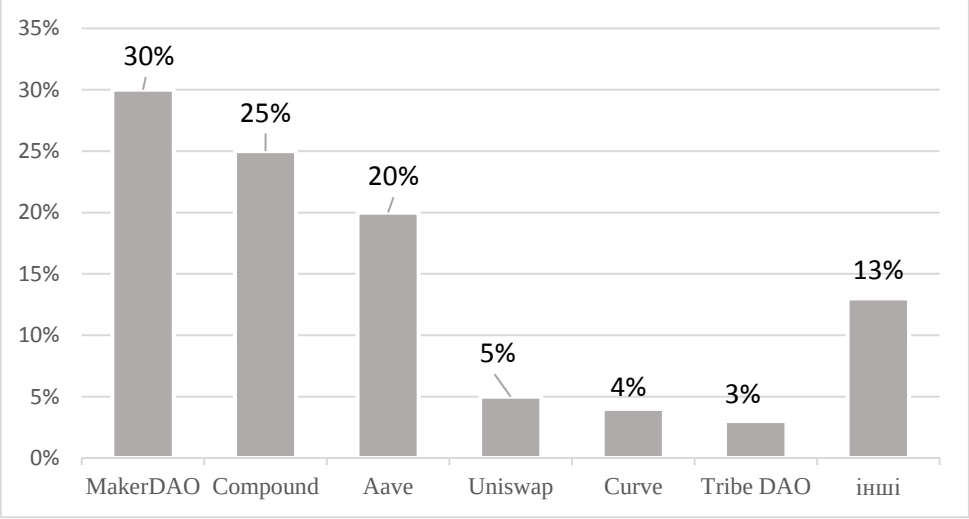

Рисунок 1.4.3 – Частка ключових платформ у сегменті DeFi-кредитування, 2024 р., %

Джерело: побудовано авторами за даними [129].

[128] De.Fi Rekt Report: Crypto Losses reach $1.95b in 2023 / De.Fi. URL : https://de.fi/blog/de-fi-rekt-report-crypto-losses-reach-1-95b-in-2023

[129] Global Blockchain Technology Market 2024–2033 / CMI. URL : https://www.custommarketinsights.com/report/blockchain-technology-market

Зростання DeFi керується рядом потужних чинників. Безпека, гарантована смарт-контрактами, та прозорість є основними перевагами, що створюють надійне середовище. Завдяки відсутності географічних бар'єрів, DeFi забезпечує справжню фінансову інклюзію. Платформи пропонують високу ліквідність для миттєвих угод і привабливі APY, що є магнітом для інвесторів. На додаток, інновації на кшталт Flash Loans та Yield Farming постійно вдосконалюють функціонал, роблячи DeFi надзвичайно конкурентним у сучасних фінансах.

Розгляд Aave, Compound та MakerDAO демонструє різноманіття підходів до організації DeFi-сервісів. Aave прославилася завдяки Flash Loans – миттєвим незабезпеченим кредитам із привабливими APY (4–12 %). Compound вирізняється алгоритмічним регулюванням відсоткових ставок, глибокою інтеграцією з гаманцями й додатками та наданням користувачам повного контролю над їхніми активами, тоді як MakerDAO фокусується на стабільності, підтримуючи стейблкоїн DAI заставою, та використовує децентралізоване управління токенами MKR для забезпечення стійкості до ринкової волатильності[130].

З погляду стейкхолдерів DeFi-платформи пропонують значні переваги. Для інвесторів вони є надійним джерелом стабільного доходу завдяки привабливим відсотковим ставкам і можливості диверсифікації портфеля за допомогою стейблкоїнів (DAI, USDC). Водночас позичальники отримують доступ до фінансування на конкурентних умовах, минаючи традиційні банківські процедури, що суттєво спрощує процес отримання кредитів[131].

DeFi-інструменти мають значний потенціал для трансформації системи грошового обігу й відкриття нових, безпрецедентних можливостей для бізнесу будь-якого розміру та галузі. Вони пропонують відчутні переваги у формі підвищеної доступності, значного зниження витрат, покращеної прозорості, підвищеної операційної ефективності, автоматизації процесів і глобального охоплення.

Проте важливо пам'ятати й про потенційні ризики, як-от волатильність криптовалют, ризики безпеки смарт-контрактів, складність

[130] G20 Financial Inclusion Indicators / World Bank. 2024. URL : https://datatopics.worldbank.org/g20fidata

[131] European Commission. Payment services. 2025. URL : https://finance.ec.europa.eu/consumer-finance-and-payments/paymentservices/payment-services_en

технологій і регуляторна невизначеність. Для успішного та безпечного використання DeFi-інструментів бізнесу потрібно:

– ретельно вивчати можливості та ризики DeFi: проводити due diligence протоколів та інструментів перед використанням;

– розробляти комплексні стратегії управління ризиками: враховувати волатильність, безпеку та регуляторні ризики;

– забезпечувати відповідність діяльності чинним і майбутнім нормам та правилам: стежити за регуляторним ландшафтом і консультуватися із фахівцями;

– інвестувати в навчання персоналу та залучати кваліфікованих фахівців: набути відповідну експертизу для ефективного використання DeFi;

– починати з малого та поступово масштабувати використання DeFi: проводити пілотні проєкти й тестування перед повномасштабним впровадженням.

Майбутнє DeFi залежить від здатності екосистеми вирішити існуючі проблеми, мінімізувати ризики та створити стабільну, безпечну, регульовану й зручну для користувачів середу для подальшого розвитку та масового впровадження як бізнесом, так і приватними користувачами. DeFi – це не просто тренд, а фундаментальна зміна парадигми фінансів, яка має потенціал, кардинально змінивши спосіб ведення бізнесу в майбутньому, сприяти зміцненню фінансової безпеки як суб'єкта господарювання, так і держави загалом.

1.5. Фінансова спроможність територіальних громад України в умовах військового стану та кризових викликів

(В. С. Ясенецький, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

Для фінансової безпеки України питання фінансової спроможності територіальних громад (далі – ТГ) України набуло критичної гостроти, ставши ключовим чинником безпечного регіонального економічного розвитку та стійкості багаторівневого врядування. Місцеві бюджети, які традиційно є фундаментом бюджетної безпеки країни, зазнали докорінних трансформацій під впливом глобальних і національних

кризових викликів, насамперед пандемії COVID-19 та повномасштабного військового вторгнення. Ці події істотно змінили розподіл ресурсів, вплинули на дохідну частину бюджетів і призвели до структурних дисбалансів у фінансових потоках між громадами.

В умовах воєнного стану, що характеризується руйнуванням інфраструктури, масовою міграцією та зростанням видатків на оборону й гуманітарні потреби, фінансова стійкість ТГ перебуває під безпрецедентним тиском і створює певні загрози для фінансової безпеки України. Адаптація органів місцевого самоврядування до нових реалій вимагає не лише оперативного реагування, але й глибокого системного аналізу поточного стану та ідентифікації чинників, що становлять найбільшу загрозу.

Для оцінювання стану фінансової спроможності територіальних громад доцільно проаналізувати збалансованість (доходів і видатків) їхніх бюджетів. Їхні суттєві зміни, спричинені як впливом війни, так і законодавчими новаціями, наведені в таблиці 1.5.1.

Таблиця 1.5.1 – Загальний обсяг доходів і видатків місцевих бюджетів упродовж 2018–2024 рр. (млрд грн)

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Доходи	562,4	560,5	471,5	580,7	555,1	652,6	679,5	
Видатки	570,6	566,2	478,1	569,4	484,3	646,8	671,8	
Доходи мінус видатки	–8,2	–5,7	–6,6	11,3	70,8	5,8	7,7	

Джерело: Міністерство фінансів України [132].

Наведені дані демонструють зміну обсягів доходів і видатків місцевих бюджетів упродовж 2018–2024 рр. Водночас, якщо в період 2018–2020 рр. видатки суттєво перевищували доходи, то з 2021 р. тенденція змінилася – доходи перевищували видатки місцевих бюджетів. Певною мірою це свідчить про успішність кроків з проведення децентралізації та посилення спроможності громад, незважаючи на складні економічні умови, включаючи торговельні війни з росією 2013 року, анексію Криму, війну на Донбасі 2014 року та повномасштабне вторгнення 2022 року.

[132] Відкритий бюджет / Міністерство фінансів України. URL : https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 01.10.2025).

На економічну активність 2020 р. негативно вплинула пандемія COVID-19. Через локдауни багато підприємств, зокрема у сфері послуг, торгівлі та громадського харчування, зазнали збитків або були змушені закритися. Закриття підприємств, особливо малого та середнього бізнесу, зменшило кількість активних платників податків. Тому обсяги податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), який є основним джерелом надходжень для місцевих бюджетів, значно знизилися в цей період через звільнення працівників і скорочення заробітних плат. Через економічний спад скоротилися доходи від продажу землі, оренди майна та інших джерел для наповнення місцевих бюджетів. Підприємства, які призупинили діяльність, не могли сплачувати місцеві податки, як-от податок на нерухомість і єдиний податок. У цих умовах багато фізичних осіб-підприємців отримали податкові відстрочки або звільнення від сплати податків, що також призвело до зниження надходжень від місцевих податків. Це зменшило можливості громад щодо реалізації інфраструктурних проєктів і розвитку. Водночас бюджетна система зіткнулася зі зростанням соціальних видатків, зокрема на охорону здоров'я та підтримку вразливих груп населення.

Пандемія по-різному вплинула на громади залежно від їхнього економічного профілю. Громади, що мали розвинений туристичний або малий бізнес, постраждали більше, ніж громади з індустріальною базою. Це посилило фінансову нерівність між регіонами. Місцеві органи влади з меншими фінансовими можливостями зазвичай мають менший рівень готовності до подолання кризових явищ порівняно з громадами, де фінансових ресурсів помітно більше.

Для покриття дефіциту бюджету, що утворився, деякі громади були змушені залучати кредити або використовувати резервні фонди, що посилило фінансове навантаження на громади в середньостроковій перспективі. Відбулося зниження інвестиційної активності: інвестори утримувалися від фінансування нових проєктів через невизначеність економічної ситуації, тому реалізація багатьох інфраструктурних і соціальних ініціатив була призупинена або відкладена. На додаток, пандемія ускладнила роботу органів місцевого самоврядування, оскільки багато співробітників працювали дистанційно, а кількість звернень від населення значно зросла. Це погіршило оперативність прийняття рішень і якість управління на рівні ОТГ.

Усі зазначені чинники негативно вплинули на здатність громад фінансувати свої поточні потреби та капітальні видатки. І хоча пандемія виявила слабкі місця в системі управління та фінансової стійкості громад, зокрема залежність від обмеженої кількості джерел доходів, проте для багатьох громад це стало стимулом до реформування фінансових систем, а саме впровадження цифрових технологій, оптимізації видатків і пошуку нових джерел доходів.

В умовах повномасштабної війни перед органами місцевого самоврядування (ОМС) України постали безпрецедентні виклики та нові завдання, що вимагали швидкої адаптації. Ключові виклики фінансовій спроможності ТГ можна згрупувати за такими аспектами:

зниження податкових надходжень: економічна криза, руйнування інфраструктури та міграція населення призвели до зменшення податкової бази в багатьох регіонах;

зростання нерівності між громадами: ті, що постраждали від бойових дій або втратили значну частину населення / бізнесу, відчувають гострий дефіцит коштів, тоді як тилові громади зберігають відносну стабільність;

зростання витрат бюджету на оборону та гуманітарні потреби: громади змушені виділяти значні кошти на підтримку військових частин, територіальної оборони, а також на гуманітарну допомогу та інтеграцію ВПО;

релокація бізнесу: переміщення підприємств до більш безпечних регіонів змінює податкову базу як для громад-донорів, так і для громад-реципієнтів;

вплив військового ПДФО на дохідну частину місцевих бюджетів;

скорочення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій унаслідок невизначеності та ризиків війни, що погіршує фінансову безпеку громад;

інфляційне зростання витрат на реалізацію проєктів та утримання соціальної сфери.

Дослідження впливу війни на бюджетну стійкість територіальних громад виявило деструктивні зміни фінансових індикаторів, спричинені специфічними для кожного типу громад причинами. Так, прифронтові громади страждають не лише від безпекових ризиків, а й від масової релокації підприємств (понад 770 компаній, що забезпечували 35+ тис. робочих місць[133]) та вимушеного переміщення

[133] Порівняльний аналіз фінансової спроможності територіальних громад (на основі показників 2021 та 2023 років) / Децентралізація. URL : https://decentralization.ua/news/18171 (дата звернення: 02.10.2025).

трудових ресурсів, що матиме довгострокові негативні наслідки. Прикордонні громади в тилу стикаються з вилученням значних земельних площ із господарського обігу через забруднення вибухонебезпечними предметами (наприклад, приблизно чверті території Шацької ТГ[134]). Для приморських громад ключовою проблемою є втрата логістичного й туристичного потенціалу, що відображається в скороченні туристичного збору. Гірські громади Українських Карпат відчувають на собі скорочення державної підтримки, а ті, що розташовані вздовж кордонів з Білоруссю та РФ, повністю втратили логістичні переваги. Нарешті, сільські території, що охоплюють більшу частину України, потерпають від незворотних змін у сільськогосподарському секторі – від непридатності земель і погіршення ґрунтів через забруднення вибухонебезпечними пристроями до наслідків підриву Каховської ГЕС, що вплинуло на родючість південних областей і логістику агропродукції.

Аналіз структури місцевих бюджетів України за типами громад також виявив значну диспропорцію в розподілі фінансових ресурсів між різними типами територіальних громад. 2024 р. міські бюджети акумулювали основний обсяг надходжень – 344,8 млрд грн, що становить понад 50 % від загальної суми. Водночас третина з цієї суми припадає виключно на бюджет столиці. Обласні бюджети зайняли другу позицію, становлячи майже 30 % від загального обсягу місцевих бюджетів. Натомість бюджети селищних і сільських громад разом становлять лише приблизно 21 % загальної суми [[135]]. Така структура чітко свідчить про домінування великих урбанізованих центрів у бюджетній системі та їхню значно вищу фінансову спроможність. Водночас менш забезпечені громади сіл і селищ мають суттєво обмеженіші фінансові можливості, що може впливати на їх здатність надавати якісні послуги, розвивати інфраструктуру та реалізовувати місцеві ініціативи. Врахування цих нерівномірностей є критично важливими під час формування стратегій повоєнного відновлення та підтримки громад.

Відповідні зміни в рівні спроможності громад наведені в таблиці 1.5.2.

---

[134] Порівняльний аналіз фінансової спроможності територіальних громад (на основі показників 2021 та 2023 років) / Децентралізація. URL : https://decentralization.ua/news/18171 (дата звернення: 02.10.2025).

[135] Показники державного бюджету на 2025–2026 роки / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf

Таблиця 1.5.2 – Зміни рейтингових позицій територіальних громад у 2021–2024 роках

Рівні спроможності ТГ	Загальна кількість ТГ з відповідним рівнем спроможності			Динаміка змін			
	2021	2023	2024	2023/2021		2024/2023	
				Кількість	Відсотків	Кількість	Відсотків
високий	436	495	456	59	113,5 %	–39	–7,88
оптимальний	335	314	284	–21	93,7 %	–30	–9,55
задовільний	263	200	242	–63	76,0 %	42	21,00
низький	271	247	218	–24	91,1 %	–29	–11,74
критичний	133	182	131	49	136,8 %	–51	–28,02
Усього	1 438	1 438	1 331				

Джерело: [136].

Варто зауважити, що переміщення громад до вищих або нижчих категорій фінансової спроможності – це природний процес, що відображає їхній розвиток загалом і вплив війни зокрема. Однак збільшення розриву між фінансово спроможними й неспроможними громадами створює серйозні проблеми для фінансової та економічної безпеки України.

Загалом в умовах повномасштабної війни в Україні ситуація в політиці й економіці є мінливою та складно передбачуваною, що негативно позначається на рівні фінансової безпеки й спроможності територіальних громад. Для розробки заходів забезпечення останньої потрібно проаналізувати можливі загрози та ризики їхньої реалізації[137]. Загрози можна класифікувати на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать неефективне управління бюджетними ресурсами ТГ, недостатня диверсифікація доходів і надмірна залежність від міжбюджетних трансфертів, що було встановлено в попередньому підрозділі. Низька якість фінансового планування, слабкість інституційних механізмів контролю й відсутність резервних фондів збільшують вразливість бюджетів до економічних коливань.

[136] Порівняльний аналіз фінансової спроможності територіальних громад (на основі показників 2021 та 2023 років) / Децентралізація. URL : https://decentralization.ua/news/18171 (дата звернення: 02.10.2025).

[137] У науковому дискурсі ці терміни не є тотожними. Загроза – це потенційно небезпечне явище або чинник, що може призвести до негативних наслідків. Ризик – це кількісна характеристика (ймовірність) реалізації загрози та розміру можливих втрат, що вона може спричинити.

Зовнішні загрози охоплюють макроекономічну нестабільність (інфляція, девальвація гривні), неефективні політичні рішення, що обмежують податкову автономію, а також надзвичайні ситуації, як-от воєнні дії або екологічні катастрофи, які спричиняють значні витрати на відновлення місцевої інфраструктури.

На поточному етапі в Україні наявні загрози, що є безпосереднім наслідком воєнних дій, та такі, що лише загострилися під їхнім впливом і є перманентними для української економіки Загрози можна згрупувати так (табл. 1.5.3).

Таблиця 1.5.3 – Класифікація загроз фінансової спроможності територіальних громад

Зовнішні загрози	Внутрішні загрози
Макроекономічні загрози:	*Фіскальні загрози:*
Інфляція, девальвація національної валюти, економічні спади, коливання на фінансових ринках	Наявність тіньового сектору економіки, несплата податків, низький рівень податкової культури, затримки з об'єднанням громад
Політичні та законодавчі загрози:	*Бюджетні загрози:*
Зміни в податковому та бюджетному законодавстві, нестабільність нормативної бази	Невідповідність між зобов'язаннями за видатками та джерелами фінансування, дефіцит бюджету
Воєнні та геополітичні загрози:	*Інституційні загрози:*
Руйнування інфраструктури, масова міграція	Недостатня кваліфікація персоналу, слабкість систем внутрішнього контролю
Стихійні лиха та надзвичайні ситуації:	*Демографічні загрози:*
Природні катастрофи, епідемії, техногенні аварії	Старіння населення, трудова міграція, депопуляція

Джерело: складено автором.

Проаналізуємо детальніше канали впливу ключових ризиків на фінансову спроможність територіальних громад:

1. Макроекономічні загрози.

Інфляційний тиск і девальвація національної валюти: знецінення грошової одиниці призводить до зменшення реальної купівельної спроможності місцевих бюджетів, зростання витрат на закупівлю товарів і послуг, а також на утримання бюджетних установ, нівелюючи номінальний приріст доходів. Хоча інфляція через зростання цін збільшує номінальні суми надходжень до бюджету (так званий інфляційний

податок), проте в довгостроковому періоді через негативний вплив на господарюючих суб'єктів створює несприятливі умови для фінансової спроможності.

Падіння ВВП та економічна рецесія: зниження загальної економічної активності, руйнування виробничих потужностей і логістичних ланцюгів призводить до скорочення податкової бази, зокрема надходжень від податку на прибуток підприємств, єдиного податку та ПДФО. Зниження інвестиційної активності: війна та пов'язана з нею невизначеність відлякують як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів, обмежуючи можливості громад щодо реалізації капітальних проєктів і стимулювання економічного зростання.

2. Бюджетно-фіскальні загрози.

Надмірна концентрація дохідної бази: домінуюча роль ПДФО у структурі доходів місцевих бюджетів робить їх вразливими до будь-яких змін у податковому законодавстві чи методиці розподілу цього податку, як це вже відбулося з ПДФО військовослужбовців.

Висока залежність від трансфертів з державного бюджету: значна частка офіційних трансфертів, хоча й забезпечує фінансування делегованих повноважень, зменшує фінансову автономію громад і створює ризик нестабільності в разі скорочення централізованої підтримки.

Недосконаліть системи міжбюджетного вирівнювання: існуючі механізми не завжди повною мірою враховують реальні потреби громад і диспропорції в їхній фінансовій спроможності, що призводить до несправедливого розподілу ресурсів і поглиблення нерівності.

Зміни в податковому законодавстві та адмініструванні: непередбачувані або часті зміни в податковій політиці можуть створювати невизначеність для платників податків та ускладнювати планування доходів місцевих бюджетів.

3. Демографічні та міграційні загрози.

Масова міграція населення: відтік населення з громад, особливо молоді та працездатних громадян, призводить до скорочення податкової бази (ПДФО), зменшення кількості споживачів товарів і послуг та зниження економічної активності.

Навантаження, пов'язане з внутрішньо переміщеними особами (ВПО): пов'язане зі зростанням видатків на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту та житлово-комунальні послуги, що створює додаткове фінансове навантаження на місцевий бюджет без адекватної компенсації.

4. Воєнні та геополітичні загрози.

Руйнування інфраструктури та виробничих потужностей призводять до втрати джерел доходів (податок на майно, орендна плата) й вимагають значних коштів на відбудову, що відволікає ресурси від інших важливих напрямів.

Зростання видатків на оборону та безпеку: громади змушені виділяти значні кошти на підтримку територіальної оборони, муніципальних варт, захист критичної інфраструктури, що обмежує можливості фінансування інших сфер.

Невизначеність і нестабільність, спричинена бойовими діями, ускладнює довгострокове бюджетне планування та реалізацію інвестиційних проєктів.

5. Загрози неефективного управління.

Низька ефективність управління публічними фінансами: недосконалість у процесах планування, виконання бюджету та контролю за використанням коштів може призводити до неефективного витрачання ресурсів і зниження якості публічних послуг.

Недостатня кваліфікація кадрів і брак кваліфікованих фахівців у сфері фінансового менеджменту на місцевому рівні може ускладнювати розробку та реалізацію ефективних фінансових стратегій.

6. Нестабільність нормативно-правої бази: хоча непередбачуваність економічної ситуації вимагає швидкого реагування регуляторних органів, проте постійні зміни чинного законодавства часто суперечать правилам їхнього впровадження. Досить вагомі з позиції фінансово-економічної логіки регуляторні новації щодо запобігання дисбалансам і викривленням в економіці часто деформують рух фінансових потоків, зокрема до місцевих бюджетів. Наприклад, ситуація щодо зміни норм законодавства ПДФО військовослужбовців з погляду загальноекономічної безпеки було виправданим кроком, але зумовило скорочення надходжень для місцевих бюджетів.

Найсуттєвішим ризиком для фінансової автономії місцевого самоврядування є ініціатива щодо перерозподілу 4 % податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) на користь державного бюджету. Це рішення може значно знизити дохідну базу місцевих бюджетів, підриваючи принципи фінансової децентралізації та обмежуючи їх здатність до самостійного розвитку. Водночас позитивним аспектом є збереження та збільшення обсягів міжбюджетних трансфертів (дотацій і субвенцій)

з державного бюджету. Зокрема, фінансування охорони здоров'я та енергоефективності й механізм горизонтального вирівнювання забезпечують стабільну підтримку та часткову компенсацію втрат місцевих бюджетів. Відновлення роботи Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) є позитивним кроком для підтримки регіонального розвитку. Проте ефективність його функціонування прямо залежатиме від обсягів фінансування та прозорості механізмів розподілу коштів

Загалом потрібно відмітити високий рівень невизначеності щодо майбутнього економічного середовища розвитку ТГ в Україні, що вимагає гнучкого й адаптивного підходу до бюджетного планування. Відсутність планів щодо суттєвого підвищення податкового навантаження в 2025–2026 рр. вказує на намір уряду не обтяжувати економіку додатковими фіскальними зобов'язаннями, що водночас підкреслює залежність від міжнародної фінансової допомоги.

За результатами аналізу, нами була сформована матриця загроз фінансовій спроможності територіальних громад, що базується на якісному оцінюванні ймовірності та масштабу впливу кожної загрози (рис. 1.5.1).

Неефективне управління бюджетом та адміністрування податків	Масова міграція населення та бізнесу	Руйнування інфраструктури й виробничих потужностей
Недостатня кваліфікація кадрів на місцевому рівні	Макроекономічна нестабільність (інфляція, девальвація	Зміни в законодавстві, що змінюють розподіл податків
Неефективне управління й викривлення конкуренції	Відсутність резервних фондів	Зниження платоспроможності населення та бізнесу

Рисунок 1.5.1 – Матриця загроз фінансовій спроможності територіальних громад

Джерело: авторська розробка.

Зона високого ризику (червона):

1. Руйнування інфраструктури й виробничих потужностей. Ця загроза має найвищий рівень ризику. Імовірність її реалізації в умовах воєнного стану досить висока, а вплив є максимальним, оскільки призводить до фізичної втрати податкової бази (податки на майно, на прибуток) і вимагає колосальних витрат на відновлення.

2. Масова міграція населення та бізнесу має високу ймовірність і значний вплив. Вона прямо зменшує кількість платників ПДФО, єдиного податку та споживачів підакцизних товарів. Відтік кваліфікованих кадрів також знижує економічний потенціал громади в довгостроковій перспективі.

3. Зміни в законодавстві, що трансформують розподіл податків. Хоча ймовірність може бути непостійною, вплив таких рішень (наприклад, перерозподіл ПДФО військовослужбовців) є критичним, оскільки може миттєво скоротити значну частину доходів місцевого бюджету.

Зона середнього ризику (жовта):

1. Неефективне управління бюджетом та адміністрування податків. Це постійна внутрішня загроза з високою ймовірністю, але її вплив на загальні надходження може бути керованим. Вона спричиняє втрати через «тінізацію» економіки та недозбір податків (наприклад, податку на землю через застарілі реєстри), що є суттєвим, але не завжди критичним ризиком для фінансової спроможності громади.

2. Макроекономічна нестабільність (інфляція, девальвація) є зовнішньою загрозою з високим рівнем імовірності прояву, але її вплив щодо зниження реальної купівельної спроможності бюджету може бути частково компенсований зростанням номінальних надходжень.

3. Імовірність зниження платоспроможності населення та бізнесу в умовах війни досить висока, а вплив – значний, оскільки веде до зростання податкового боргу. Це неповна втрата податкової бази, але суттєве зменшення ліквідності бюджету.

Зона низького ризику (біла):

1. Недостатня кваліфікація кадрів на місцевому рівні: ймовірність посилення загрози є високою, але вплив на загальну фінансову спроможність, порівняно з іншими, – низьким. Це не є основною причиною фінансових втрат на рівні місцевих бюджетів, хоча може погіршувати ефективність управління.

2. Відсутність резервних фондів: імовірність ризику низька, а вплив є ситуативним. Хоча це негативно впливає на фінансову спроможність ТГ, проте більшість загроз пов’язані з втратою самих джерел доходів, а не з відсутністю фінансової «подушки».

Цей аналіз дає змогу органам місцевого самоврядування пріоритизувати зусилля та зосередити ресурси на нейтралізації загроз, що перебувають у «червоній» зоні, оскільки вони становлять найбільшу небезпеку для фінансової стійкості громад.

Ключова загроза, що впливає на всі види місцевих податків, – це скорочення податкової бази. Це явище має декілька взаємопов'язаних причин:

демографічні зміни й масова міграція населення зменшують кількість платників ПДФО та споживачів підакцизних товарів, що безпосередньо впливає на надходження від акцизного податку;

руйнування й релокація бізнесу, знищення інфраструктури та виробничих потужностей призводить до втрати об'єктів оподаткування для податку на нерухоме майно й податку на землю, а також спричиняє припинення діяльності платників єдиного податку та податку на прибуток;

законодавча й інституційна нестабільність, що зумовлює непередбачувані зміни в податковій політиці, як-от перерозподіл ПДФО військовослужбовців, ставить під загрозу фінансове планування громад. Це саме стосується й частої зміни нормативної бази для всіх інших податків, що створює невизначеність і спонукає до тінізації економічної діяльності;

втрата адміністративного контролю в зонах бойових дій і на тимчасово окупованих територіях, де громади повністю втрачають здатність адмініструвати податки, включно із контролем за використанням земельних ділянок та обігом підакцизних товарів, що призводить до значних фінансових втрат. Ця проблема є особливо гострою для податку на землю й податку на нерухомість, оскільки дані про об'єкти оподаткування можуть бути знищені;

зниження платоспроможності внаслідок падіння економічної активності та зменшення доходів населення й бізнесу. Це проявляється в зростанні податкового боргу, що становить особливу загрозу для єдиного податку та податку на нерухоме майно, а також у зменшенні обсягів споживання, що безпосередньо позначається на акцизних надходженнях.

Отже, комплексний аналіз загроз фінансовій спроможності територіальних громад у період воєнного стану дає змогу вийти за межі простого переліку ризиків, пов'язаних з окремими податками. Під цим кутом зору загрози фінансовій спроможності громад є не просто сукупністю окремих проблем, а й взаємопов'язаною системою, де наслідки одного негативного чинника (наприклад, міграції) ланцюгово поширюються на всі джерела податкових надходжень. Це вимагає від

органів місцевого самоврядування не просто «точкового», а комплексного стратегічного підходу до забезпечення фінансової безпеки регіону, що охоплює, крім суто фіскальних, також заходи із відбудови економіки, стимулювання бізнесу та вдосконалення системи адміністрування.

Загалом диспропорції фінансової спроможності місцевих бюджетів України свідчать про небезпечну трансформацію фіскальної моделі країни, що відбулася в умовах повномасштабної війни та значного бюджетного навантаження. Падіння частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету є не просто ситуативним погіршенням, а свідченням стратегічної загрози на разі тривалого збереження такої ситуації. Йдеться, по суті, про втрату збалансованості системою багаторівневого врядування, а принципи реформи децентралізації поступово відсуваються на другий план під тиском нагальних воєнних потреб. Якщо ця тенденція закріпиться, постане серйозна загроза фінансовій спроможності територіальних громад через падіння довіри до місцевої влади, обмеження її можливості надавати послуги, утримувати інфраструктуру та формувати довготривалі стратегії розвитку.

Війна й пов’язані з нею економічні зміни, як-от військові зарплати та порушення роботи місцевих підприємств, призводять до спотвореної й асиметричної структури місцевих бюджетів, що характеризуються як тимчасовими сплесками надходжень за певними статтями доходів, так і значними довгостроковими вразливостями. Ця структура за своєю сутністю не є стійкою, що ускладнює збалансоване повоєнне відновлення. І хоча деякі громади можуть здаватися фінансово стабільними в короткостроковій перспективі, їхня спроможність до довгострокового розвитку перебуває на досить низькому рівні. З цих причин загострюється потреба в диверсифікації джерел фінансування.

За макроекономічними прогнозами уряду, що використовуються для розрахунку бюджетів[138], можемо зробити припущення, що в повоєнний період структура основних джерел фінансування територіальних громад залишиться незмінною порівняно з довоєнним часом, проте їхні обсяги відчутно скоротяться. Зокрема, зменшаться й власні, й додаткові (власна діяльність, інвестиції тощо) доходи місцевих бюджетів

[138] Показники державного бюджету на 2025–2026 роки / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf

через загальне погіршення економічної ситуації в Україні, руйнування інфраструктури, виробничих потужностей і втрату робочих місць. Але може зрости фінансова підтримка місцевого самоврядування з боку держави (субвенції, дотації, інші форми допомоги) для покриття воєнних збитків.

За таких умов без відновлення дохідної автономії та перезапуску міжбюджетної системи громади не зможуть виконувати навіть базові функції, не кажучи вже про відновлення високого рівня фінансової спроможності. Така дилема вказує на нагальну потребу розробки плану повернення до фіскальної симетрії в післявоєнний період, що передбачатиме поступовий перерозподіл ресурсів відповідно до делегованих повноважень та системне зміцнення власної податкової бази територіальних громад. Йдеться про комплексне оновлення системи бюджетного планування та підвищення фінансової автономії місцевого рівня з особливим акцентом на стимулюванні зростання власних доходів громад, посилення їхньої бюджетної автономії та відповідальності, спрямування коштів на економічний розвиток і підвищення ефективності управління публічними фінансами на місцях як фундаментальної умови для стійкості й відновлення фінансової спроможності громад зокрема та України загалом.

На вирішення завдання підвищення фінансової спроможності територіальних громад держава вже впровадила ряд важливих інституційних механізмів, спрямованих на підвищення ефективності та фінансової стійкості місцевого самоврядування у воєнний час. Ці механізми охоплюють планування й виконання місцевих бюджетів, підтримку ВПО та релокованого бізнесу, стимулювання підприємництва й агробізнесу. Завдяки крокам з боку центральних органів влади спостерігаються такі позитивні тенденції:

підтримання надходжень до місцевих бюджетів, зокрема за рахунок спрямування частини акцизного податку з пального[139];

відбудова територій, що були звільнені від окупації, за рахунок отримання державних ресурсів для відшкодування завданих збитків;

[139] Про затвердження оновленого Порядку зарахування частини акцизного податку з виробленого в Україні та із ввезеного на митну територію України пального до бюджетів місцевого самоврядування в частині автоматичного зарахування до бюджетів територіальних громад частини (13,44 %) : постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2022 № 1427.

створення онлайн-платформи «Cities4Cities» для налагодження партнерських зв'язків між громадами за підтримки Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи;

відновлення та зростання бізнесу, зокрема 2024 року українці відкрили понад 26 тисяч компаній, найактивніше зростала частка нових у Miltech-секторі[140];

активна участь місцевої влади в релокації підприємств і в допомозі їхнім працівникам у пошуку житла, виробничих приміщень, підключенні до мереж і налагодженні логістики[141].

Подальші законодавчі ініціативи матимуть на меті розширення можливостей залучення фінансових ресурсів із-за кордону, що сприятиме підвищенню фінансової спроможності територіальних громад. Також потрібне відновлення фіскальної симетрії та системне зміцнення дохідної автономії місцевого самоврядування, що є фундаментальною умовою для підвищення їхньої фінансової спроможності й підтримки фінансової безпеки України загалом. Зокрема, висунуто пропозиції щодо передбачення в Держбюджеті – 2026[142]:

зарахування на постійній основі до бюджетів громад ПДФО в розмірі 64 %;

збереження коштів реверсної дотації в бюджетах територіальних громад;

збереження територіальним громадам коштів залишків місцевих бюджетів територій тимчасово окупованих рф (вилучення статті 42 законопроєкту);

---

[140] 2024 року українці відкрили понад 26 тисяч компаній... / Фонд розвитку підприємництва. 2025. 30 січня. URL : https://bdf.gov.ua/u-2024-rotsi-ukraintsi-vidkryly-ponad-26-tysiach-kompaniy-nayaktyvnishe-zrostala-chastka-novykh-u-miltech-cektori/ (дата звернення: 04.10.2025).

[141] Уже на 1 травня 2022 року 601 підприємство завершило переїзд із зон бойових дій, причому 390 з них вже відновили свою діяльність у західних регіонах України. Яскравим прикладом є Хотинська громада Чернівецької області, яка не лише створила бізнес-хаб для релокованих компаній, а й надала значну підтримку харківському виробнику велосипедів «Velotrade», допомагаючи з орендою приміщень (понад 5 тис. кв. м) та безкоштовним житлом і соціальним забезпеченням для працівників. Подібних успішних прикладів адаптації та співпраці є чимало по всій країні.

[142] Захист фінансової спроможності громад в Держбюджеті – 2026 / Асоціація міст України (АМУ). URL : https://www.auc.org.ua/novyna/zahyst-finansovoyi-spromozhnosti-gromad-v-derzhbyudzheti-2026-0 (дата звернення: 04.10.2025).

погашення заборгованості з різниці в тарифах на послуги теплопостачання, гарячого водопостачання, водопостачання й водовідведення за обсягом 67 млрд гривень;

списання 9 млрд гривень заборгованості за середньостроковими позиками та безвідсотковими позичками 2009–2014 років;

спирання на дані щодо кількості ВПО, за інформацією Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, під час розрахунку показників горизонтального вирівнювання на 2026 рік;

розподілу між бюджетами територіальних громад освітньої субвенції;

субвенцію на підготовку змін до генеральних планів населених пунктів і детальних планів територій тощо.

Комплексний аналіз фінансової спроможності територіальних громад України в період 2018–2024 рр. дав змогу зробити ряд ключових висновків про наявність суттєвих загроз фінансовій безпеці України, які є взаємопов'язаною системою. Ключовою загрозою визначено скорочення податкової бази як наслідок ланцюгової дії ряду чинників, які перебувають у зоні високого ризику («темно-сіра зона»): руйнування інфраструктури, масова міграція населення та бізнесу, а також непередбачувані зміни в податковому законодавстві (перерозподіл податків).

Для нейтралізації цих загроз органи місцевого самоврядування повинні пріоритизувати зусилля на нейтралізації чинників «темно-сірої зони». Критично важливим є перехід до комплексного стратегічного підходу, що охоплює антикризове фінансове планування (стрес-тестування, створення стабілізаційних фондів), диверсифікацію джерел фінансування та підвищення ефективності управління публічними фінансами (внутрішній аудит, моніторинг кредитних ресурсів).

1.6. Методологічні основи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин у системі державного регулювання

(Т. Г. Бондарук, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національна академія статистики, обліку та аудиту)

Для розроблення ефективних форм і методів державної регуляторної політики, спрямованої на фінансову безпеку суб'єктів господарських відносин, першочергово потрібно оцінювання її результативності. Для цього доцільно вибудовувати комплексну систему моніторингу й оцінювання впливу регуляторних актів на фінансову стійкість суб'єктів господарювання, що відповідає принципам державної регуляторної політики (обґрунтованість, передбачуваність, збалансованість) і вимагає проведення аналізу регуляторного впливу й подальшого моніторингу ефективності.

Фінансова безпека в системі суб'єктів господарських відносин має оцінюватись у зв'язку з макро- та мікрорівневими індикаторами економічної безпеки[143]. Для цього застосовують затверджені державою підходи до визначення економічної безпеки (як складової національної безпеки), які визначають методологію та систему показників. В українській практиці акцент поступово зміщується від розробки актів до системного збору даних про фактичні наслідки їхньої дії із регулярною звітністю та пропозиціями щодо зміни / скасування актів за результатами моніторингу. Актуальні звіти Державної регуляторної служби підтверджують розвиток процедур оцінювання, внутрішнього аудиту та публічної звітності щодо ефективності регуляторних рішень[144].

Водночас для підтримання фінансової стабільності економіки та зниження системних ризиків важливі макропруденційні сигнали й регулярні оцінки Національного банку України (НБУ), які відображають стан фінансового сектору та ризики для домогосподарств і

[143] Бондарук Т. Г. Економіко-статистичний аналіз регуляторного впливу на процес забезпечення економічної безпеки аграрного сектору економіки. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики.* 2014. Вип. 12. С. 34–44.

[144] Звіти про діяльність ДРС / Державна регуляторна служба України. URL : https://drs.gov.ua/type-press/zvity-pro-diyalnist-drs/ (дата звернення: 01.10.2025).

бізнесу; ці матеріали доцільно інтегрувати в цикл регуляторної політики як зовнішні вхідні дані для прийняття рішень[145].

Для розроблення ефективних форм і методів державної регуляторної політики, спрямованої на забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин, потрібно мати чітку систему оцінювання її результативності. У сучасних умовах реформування економічного законодавства України пріоритетом є побудова комплексної системи моніторингу й оцінювання впливу державної регуляторної політики на фінансову стійкість і конкурентоспроможність суб'єктів господарювання.

Нормативну основу такого підходу формують:

Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (у редакції від 2024 р.)[146], який визначає принципи доцільності, передбачуваності, ефективності та відкритості регуляторної політики;

Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 № 308 «Про затвердження Методики проведення аналізу регуляторного впливу та моніторингу результативності регуляторного акта»[147];

Закон України від 22.02.2025 № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства», яким встановлено втрату чинності Господарського кодексу України з 28.08.2025[148]. Після втрати чинності Господарського кодексу України регулювання суб'єктів господарських відносин спирається на: Цивільний кодекс України (2003 р., чинна редакція 2025 р.)[149], закони

---

[145] Звіт про фінансову стабільність, 2024 (II півріччя) / Національний банк України. Київ : НБУ, 2024. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2_eng.pdf?v=9 (дата звернення: 01.10.2025).

[146] Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15 (дата звернення: 03.10.2025).

[147] Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта : Постанова КМУ від 11.03.2004 № 308 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/308-2004-п (дата звернення: 03.10.2025).

[148] Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства : Закон України від 22.02.2025 № 4196-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/4196-20 (дата звернення: 09.10.2025).

[149] Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (чинна редакція станом на 09.04.2025) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15 (дата звернення: 09.11.2025).

України № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства»[150], № 4618-VI «Про державну підтримку малого і середнього підприємництва»[151], № 1953-IX (2021 р.) «Про фінансові послуги та фінансові компанії»[152] та на інші спеціальні акти, що визначають економіко-правові засади підприємницької діяльності.

Отже, державна регуляторна політика у сфері суб'єктів господарських відносин трансформується в напрямі більшої орієнтації на принципи приватноправової автономії, відповідальності суб'єктів ринку, прозорості фінансових операцій і ризик-орієнтованого регулювання.

У сучасних умовах фінансова безпека суб'єктів господарських відносин має оцінюватися через взаємодію трьох рівнів:

1) макрорівень – стабільність фінансової системи, надійність державних фінансів, прогнозованість грошово-кредитної політики;

2) мезорівень – стан галузевих ринків, міжфірмових зв'язків, рівень тінізації економічних потоків;

3) мікрорівень – фінансова стійкість, ліквідність, кредитоспроможність, податкове навантаження підприємств.

Відповідно до аналітичних матеріалів Національного банку України[153] ключові ризики фінансової безпеки нині формуються під впливом високої вартості позикового капіталу; структурного дефіциту бюджету та зростання державного боргу; воєнних ризиків, що підвищують невизначеність інвестиційного середовища; низької ефективності механізмів післяконтрольного моніторингу регуляторних актів.

---

[150] Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб, державних і комунальних підприємств, а також упорядкування господарського законодавства : Закон України від 22.02.2025 № 4196-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/4196-20 (дата звернення: 09.11.2025).

[151] Про державну підтримку малого і середнього підприємництва : Закон України № 4618-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17 (дата звернення: 09.11.2025).

[152] Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 2021 р. № 1953-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20 (дата звернення: 09.11.2025).

[153] Звіт про фінансову стабільність, червень 2025 р. / Національний банк України. Київ : НБУ, 2025. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2025-H1.pdf (дата звернення: 09.10.2025).

Саме тому створення системи оцінювання ефективності регуляторної політики має ґрунтуватися на поєднанні кількісних показників (динаміка кредитування, рівень податкового навантаження, частка проблемних активів, обсяг інвестицій) та якісних індикаторів (ступінь прозорості нормативних процедур, рівень довіри бізнесу до регуляторних інститутів, передбачуваність правозастосування).

Згідно із позицією О. П. Борисенко[154] складність оцінювання результативності державного впливу полягає в багаторівневій ієрархії зв'язків – між державою, регіонами, галузями й підприємствами – і потребує синтезу впорядкування системи державного управління й самоорганізації господарських суб'єктів. Такий синтез забезпечує синергетичний ефект, коли кінцевий результат перевищує суму ефектів від дії окремих інструментів державного регулювання. Під час раціонального їхнього співвідношення ефект синергії, тобто перевищення кінцевого ефекту порівняно з простою сумою ефектів окремих заходів державного регулювання, може дати значно кращий результат від використаних управлінських ресурсів. Цей ефект залежить від якості визначених пріоритетів у системі державного управління, встановлення правильної внутрішньої взаємозалежності та взаємовпливу завдань, що вирішуються в процесі регуляторної політики. Отже, мета й завдання державного управління лежать в основі ефекту синергії. Цей ефект залежить від узгодженості пріоритетів у системі управління, якісної взаємодії інститутів контролю й регулювання, збалансованості інтересів держави, бізнесу й громадян[155]. Використання синергетичних зв'язків під час системного підходу забезпечує якісний перехід від технології простого планування до програмування в державному управлінні[156]. Застосування синергетичного підходу дає змогу перейти від фрагментарного реагування на фінансові ризики до програмного управління фінансовою безпекою.

---

[154] Борисенко О. П. Синергія у контексті системного підходу до проблем державної регуляторної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2012. № 9. URL : https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=459 (дата звернення: 09.10.2025).

[155] Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні : монографія. Київ : Експрес, 2009. 608 с.

[156] Борисенко О. П. Синергія у контексті системного підходу до проблем державної регуляторної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2012. № 9. URL : https://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=459 (дата звернення: 09.10.2025).

З цього випливає, що: систему регуляторів державного управління у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин потрібно утримувати в контрольованому стані, тобто в рамках параметрів, що забезпечують і зберігають стійкість управління; застосовувати методологічні підходи, які полегшують вибір правильного управлінського рішення й виділення ключових питань, від яких залежить визначення подальших стартових параметрів регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Отже, системно-синергетичний підхід до проведення аналізу регуляторної політики щодо фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин є найбільш конструктивним серед прикладних напрямів системних досліджень. Він орієнтує дослідників не лише на констатацію закономірностей функціонування й розвитку механізмів державного управління, але й на розробку методики організації процесу ухвалення рішень в умовах взаємозв'язку та взаємодії чинників, що перебувають у постійному русі. Ця методика потребує залучення знань і досвіду фахівців різних галузей і застосування різноманітних методів дослідження, а також системного аналізу самої системи державного управління й оцінювання синергетичного ефекту від застосування елементів регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Отже, саме синергетичні зв'язки збільшують ефект спільної дії компонентів системи та забезпечують емерджентні властивості системи – її цілісність. Емерджентність у теорії систем означає наявність у системи властивостей, невластивих її підсистемам і блокам, неможливості зведення властивостей системи до суми властивостей її компонентів. Незважаючи на очевидні переваги системного аналізу, до сьогодні цей методологічний підхід у системі державного управління застосовується недостатньо, а ефект пролонгованої дії механізмів державного регулювання оцінюється після настання результатів.

Для підвищення ефективності регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин можна запропонувати методологічний алгоритм системного аналізу, який дає змогу зробити процес забезпечення фінансової безпеки прозорим, зрозумілим та орієнтованим на управлінське ухвалення рішень і оцінювання їхньої якості.

Методологічний алгоритм системного аналізу охоплює такі етапи.

Етап 1. Побудова концепції системи державного управління у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Етап 2. Визначення взаємозв'язків між компонентами системи та встановлення рівня їхньої взаємозалежності. Водночас аналіз взаємодії компонентів у системі регулювання потрібно ґрунтувати на їхніх функціях: основних і допоміжних стосовно системи державного регулювання об'єкта.

Етап 3. Формування моделі системи з узгодженням дій елементів і підпорядкованості всіх функціональних компонентів, кожен з елементів якої несе відповідальність за системні властивості компонента й має спрямованість на єдину основну мету.

Етап 4. Формування синергетичного ефекту. Оскільки елементи системи можуть взаємодоповнювати один одного, зміна або припинення дії одного елемента відобразиться на взаємопов'язаних. Відслідковування такої взаємодії дає змогу уникнути дублювання дій чи наявності елементів, що втратили актуальність і створюють хибне уявлення своєю присутністю або створюють суперечності в нормативно-правовому забезпеченні.

Етап 5. Забезпечення стійкої працездатності та безперервного функціонування системи. Оскільки лише елементи в стані гармонійної рівноваги можуть підтримувати нормальне життєзабезпечення системи, підтримання гнучкості й адаптивності системи є умовою створення відносного балансу та забезпечення стійкості й стабільності. Це досягається за допомогою обов'язкових інформаційно-технологічних зв'язків із зовнішнім середовищем через формування відповідних елементів, які відповідають за потік інформації в прямому та зворотному напрямі.

У системі забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин вагомими складовими алгоритму є підсистеми, компоненти й елементи системи. Для державної регуляторної політики кожна підсистема забезпечує пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку через механізми реалізації державної політики та політики у сфері фінансової безпеки. Кожна підсистема складається з компонентів (цілі, завдання; об'єкти; суб'єкти; предмети) й кожен компонент являє собою систему елементів і взаємозв'язків між ними, яка водночас є підсистемою загальної системи регуляторної політики у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин.

Отже, системно-синергетичний підхід дає змогу поєднати стратегічне бачення державного регулювання із гнучким механізмом моніторингу фінансової безпеки, формуючи адаптивну модель економічного управління, здатну підтримувати стійкість суб'єктів господарських відносин навіть в умовах воєнної та післявоєнної трансформації.

Оцінювання ефективності державного регулювання у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин повинне здійснюватися на основі інтегрованих підходів до регуляторного моніторингу, оновленої системи правового забезпечення після скасування Господарського кодексу України, аналітичних матеріалів НБУ, Міністерства економіки України та Державної регуляторної служби України, а також принципів прозорості, передбачуваності. У такий спосіб держава формує нову модель фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин, засновану на поєднанні регуляторної дисципліни, інституційної узгодженості та фінансової стійкості бізнес-середовища.

Функціональні підсистеми фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин складаються із взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких охоплює функціональні завдання й підзавдання державного, регіонального чи корпоративного рівнів. Досліджуючи елементи системи забезпечення фінансової безпеки та взаємозв'язки між ними, важливо дотримуватись певної послідовності дій, що становлять комплекс взаємопов'язаних операцій, які можна подати як логічну модель системного аналізу. Чим вищий рівень деталізації процесу, тим ближчою до реальних умов господарювання стає модель фінансової безпеки. Це дає змогу забезпечити коректну ідентифікацію ризиків, раціональний розподіл повноважень між регуляторними органами й адекватне реагування на кризові ситуації.

Сформована теоретична модель системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин має узгоджуватись із цілями державного регулювання, фактичним станом фінансових інститутів, особливостями реалізації управлінських рішень і враховувати методологію системного аналізу регуляторної політики.

Системний аналіз є важливим методологічним інструментом для наукового обґрунтування державних рішень у сфері фінансової безпеки, особливо за умов багатофакторності ризиків. Його мета – сформувати комплекс регуляторних заходів так, щоб забезпечити максимальну ефективність використання потенціалу кожного елемента системи: фіскальної, монетарної, кредитно-інвестиційної, антикризової,

валютної підсистем. Ідея полягає в тому, щоб досягти максимального економічного ефекту під час мінімальних адміністративних втручань. Синергетично-системний підхід дає нагоду інтегрувати методи фінансового контролю, бюджетного прогнозування, нагляду за фінансовими установами, протидії відмиванню коштів і фіскального стимулювання, створюючи єдину архітектуру фінансової безпеки держави.

Синергія в системі забезпечення фінансової безпеки означає стратегічні переваги, які виникають за умови раціонального поєднання регуляторних заходів, коли результат перевищує сумарний ефект від окремих дій. Позитивна синергія виникає в разі правильно визначених основних методів регулювання (фіскальна політика, валютне регулювання, пруденційний нагляд) і ефективно підібраних другорядних інструментів (податкові стимули, гарантійні програми, страхові механізми), які узгоджено діють на досягнення єдиної мети – підвищення фінансової стійкості системи. Негативна синергія з'являється в разі неправильно скоординованих або суперечливих регуляторних рішень – надмірної зарегульованості, дублювання функцій або невідповідності цілей і засобів, що може породжувати дисбаланс між інтересами держави, бізнесу й громадян.

Ефект синергії залежить не стільки від кількості інструментів, скільки від якості їхньої внутрішньосистемної узгодженості. Економічні регулятори (податкові, кредитні, бюджетні) мають взаємодоповнюватися адміністративними й інституційними механізмами контролю з урахуванням цифровізації державних сервісів, фінансової звітності, антикорупційних стандартів і вимог прозорості.

Синергетично-системний підхід є універсальною методологією для аналізу взаємодії різноманітних методів, інструментів і механізмів державного регулювання у сфері фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин. Його застосування дає змогу комплексно визначити пріоритети на кожному етапі забезпечення фінансової безпеки, оцінити потенційні суперечності між фіскальними, монетарними, регуляторними й соціальними цілями, а також сформувати основу для ухвалення збалансованих управлінських рішень на державному рівні. Результатом є обґрунтованість політики фінансової стабільності, оптимізація державних витрат, розвиток інституційного середовища та підвищення довіри до фінансової системи.

Функціональна структура системи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин містить такі підсистеми: регуляторна політика – формування, реалізація й оцінювання ефективності нормативних актів у сфері фінансів і підприємництва; фінансова політика – інструменти фіскальної, монетарної, боргової, інвестиційної стабільності; політика економічної безпеки – механізми запобігання фінансовим кризам, контролю ризиків, протидії тіньовій економіці та фінансовим правопорушенням.

Кожна підсистема охоплює функціональні компоненти (нормативно-правові, інституційні, інформаційно-аналітичні, контрольні), які зі свого боку містять завдання та підзавдання – від моніторингу фінансових потоків і податкових ризиків до управління державними активами та зовнішнім боргом.

Фундаментальні труднощі в науковому оцінюванні результатів регуляторної політики держави зумовлені складністю самої системи – множинністю методів, інструментів і засобів регулювання, що перебувають у постійній динаміці та взаємозалежності. Їхнє адекватне дослідження вимагає врахування не лише створених економічних умов, але й чинників політичного, соціального, технологічного та правового характеру. Саме тому ефективність регуляторної політики можлива лише за умови методологічної впорядкованості її компонентів і чіткої ідентифікації критеріїв результативності.

Класифікація методів державного регулювання є концентрованим вираженням системного підходу до політики. Її якісний аналіз можливий лише через поєднання кількісних критеріїв (ступінь втручання, обсяг витрат, часовий лаг ефекту) та якісних ознак (дієвість, гнучкість, узгодженість, прозорість). Виокремлення таких параметрів дає змогу будувати реальні моделі регуляторної політики на певному історичному етапі або формувати модель-еталон, яка може слугувати орієнтиром для майбутніх трансформацій системи регулювання.

Методологічна структуризація регуляторної політики передбачає не лише опис інструментів (податкові, кредитно-фінансові, антимонопольні, соціальні, адміністративні), але й визначення залежностей між ними, що забезпечують фінансову стійкість держави й бізнес-середовища.

Ефективність є однією із базових категорій сучасної економічної науки й водночас міждисциплінарним поняттям, що використовується у фінансовому, правовому, управлінському та соціальному контекстах.

Ефективність (efficiency) – це співвідношення між досягнутим результатом і витратами на його досягнення. В економічній літературі вона тлумачиться як економія суспільних ресурсів унаслідок реалізації певних заходів та як співвідношення результатів (зокрема, непрямих) господарської діяльності до витрачених ресурсів: трудових, матеріальних, фінансових, природних.

Термінологічно поняття ефективності в англомовній традиції має три схожі, але нетотожні еквіваленти: effectiveness – дієвість, тобто здатність досягати поставлених цілей незалежно від витрат; efficiency – результативність, тобто оптимальне співвідношення ресурсів і результатів; effectuality – продуктивність, синтез дієвості й результативності.

У контексті регуляторної політики ці аспекти мають розглядатися комплексно: дієвість відображає політичну доцільність заходів, результативність – їх економічну виправданість, а продуктивність – збалансованість між державним впливом і ринковим саморегулюванням.

Проблема співвідношення понять ефективності й оптимальності залишається дискусійною. Оптимальність (від лат. *optimum* – найкраще) передбачає досягнення бажаного результату за наявних обмежень ресурсів і часу. У математично-економічному сенсі це максимізація цільової функції під час мінімальних витрат. Отже, оптимум може слугувати критерієм результативності регуляторної політики, коли ефективність вимірює рівень досягнення мети, а оптимальність – ступінь наближення до найкращого з можливих станів системи.

У практичному вимірі ефективна регуляторна політика передбачає: відповідність отриманих результатів поставленим цілям; мінімізацію соціально-економічних витрат; досягнення компромісу між ефективністю, справедливістю та політичною доцільністю.

Згідно з чинним Законом України від 11.09.2003 № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»[157] оцінювання результативності регуляторних актів має здійснюватися за трьома групами показників: соціальні наслідки (умови зайнятості, рівень добробуту, бізнес-клімат); економічні ефекти (зміна прибутковості, податкових надходжень, витрат бізнесу);

[157] Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15 (дата звернення: 03.10.2025).

адміністративна ефективність (прозорість процедур, скорочення бюрократичних бар'єрів).

Будь-яка ефективна політика повинна мати чітко окреслену цільову функцію – набір стратегічних і тактичних завдань, які піддаються кількісному або якісному вимірюванню. Формування такої функції є складним процесом, що охоплює: пріоритезацію завдань (раціонально-необхідні та раціонально-можливі дії); визначення обмежень (бюджетних, правових, часових, політичних); прогнозування ефектів (економічних, соціальних, екологічних). Раціонально-необхідні заходи – це ті заходи, без яких досягнення стратегічних цілей неможливе; раціонально-можливі – ті, що забезпечують оптимальний результат у межах ресурсних обмежень. Отже, раціональність у контексті регуляторної політики означає не лише економічну доцільність, а й політичну реалістичність і соціальну прийнятність рішень.

Еволюція регуляторної політики в світовій практиці показує поступовий перехід від багатофакторних до більш концентрованих цільових функцій.

1950–1960-ті рр.: основні орієнтири – зайнятість, стабільність цін, темпи зростання виробництва, баланс зовнішньої торгівлі.

1970-ті рр.: акцент на боротьбі з інфляцією, стабілізації платіжного балансу, контролі державних витрат.

2000-ті рр.: стратегічні пріоритети зведено до двох ключових – стабільне економічне зростання та контроль інфляції.

2020-ті рр. (в умовах глобальних шоків і війни): з'явився новий пріоритет – фінансова стійкість та економічна безпека, що охоплює прозорість регуляторного середовища, мінімізацію ризиків для бізнесу, адаптацію до міжнародних стандартів ESG і цифрової трансформації.

Загальні методологічні підходи до забезпечення ефективності регуляторної політики мають ґрунтуватися на таких принципах:

системності – урахування взаємозв'язку між економічними, фінансовими, соціальними й політичними чинниками;

синергетичності – узгоджена дія інструментів регулювання для досягнення інтегрального ефекту;

оптимальності – вибір найкращого рішення з урахуванням обмежень;

результативності – вимірюваність наслідків за критеріями ефективності;

соціальної справедливості – узгодження державних, корпоративних і суспільних інтересів.

Тільки поєднання цих принципів дає змогу створити дієву модель регуляторної політики, яка підвищує рівень фінансової безпеки держави та забезпечує сталий розвиток суб'єктів господарських відносин у післявоєнний період.

Продовжуючи попередню думку, варто зазначити стійку еволюцію цільової функції регуляторної політики держави в історичному розрізі. На різних етапах соціально-економічного розвитку змінювалися її пріоритети, рівень деталізації, масштаб втручання держави в економічні процеси.

Так, у 1950–1960-х рр. цільова функція регулювання в більшості країн світу охоплювала широкий набір завдань: обсяг державних витрат, темпи зміни реальної заробітної плати, рівень зайнятості, структуру інвестицій, платіжний баланс, розподіл доходів, індикатори попиту та виробництва. У 1970-ті рр. під впливом нафтових криз і фінансової турбулентності пріоритети були зведені до чотирьох основних: повна зайнятість, стабільність цін, контроль дефіциту платіжного балансу, забезпечення стійких темпів економічного зростання. На початку XXI ст. основні зусилля зосередилися на стимулюванні економічного зростання та контролі інфляції, але глобальні кризи 2008 та 2020 рр. продемонстрували обмеженість такої політики.

В умовах глобалізації, війни та структурної трансформації економіки України (2022–2025 рр.) акцент державного регулювання закономірно змістився до фінансової безпеки, стійкості бюджетної системи, цифровізації державного управління й мінімізації регуляторних ризиків. Відповідно, цільова функція сучасної регуляторної політики охоплює: забезпечення макрофінансової стабільності, підтримку конкурентного бізнес-середовища, підвищення довіри до інститутів держави, дотримання принципів прозорості, підзвітності й верховенства права.

Одним із ключових методологічних викликів для оцінювання ефективності регуляторної політики є невизначеність. Державні органи не завжди можуть передбачити повний спектр економічних і соціальних наслідків від запроваджених заходів. У рамках теорії раціональних очікувань поведінка економічних агентів залежить від їхніх прогнозів щодо державних дій і від ступеня довіри до них. Невизначеність посилюється наявністю внутрішніх і зовнішніх лагів (внутрішні лаги – часові затримки між виявленням проблеми та ухваленням рішення; зовнішні лаги – проміжок між реалізацією заходів і появою

відчутних результатів). Наприклад, бюджетні асигнування на інноваційний розвиток, освіту чи науку дають економічну віддачу лише через 5–8 років. Отже, під час розроблення регуляторної політики потрібно враховувати швидкість впливу інструментів, розрізняючи короткострокові (фіскальні, монетарні) та довгострокові (інституційні, інфраструктурні) важелі. Для зменшення негативного впливу лагів застосовуються автоматичні стабілізатори – інструменти, які автоматично пом'якшують коливання ділової активності (прогресивна шкала оподаткування, система страхування безробіття, валютно-курсове таргетування).

Під час розроблення ефективної регуляторної політики потрібно враховувати ефект мультиплікатора – явище, коли початковий імпульс у певній сфері породжує значно більший загальноекономічний результат. Такі ефекти найчастіше спостерігаються у сферах державних інвестицій, енергетики, інфраструктури, фінансового сектору та технологічного бізнесу. Державна підтримка галузей із потужним мультиплікаційним ефектом (фінансові технології, енергомодернізація, транспортна логістика, оборонно-промисловий комплекс) дає змогу досягати позитивної синергії та підвищувати стійкість усієї економічної системи.

Для забезпечення дієвості регуляторної політики потрібне постійне оцінювання результатів державного впливу з можливістю своєчасного його коригування. Критерій – це міра або ознака, за якою здійснюється оцінювання явищ. Показники – кількісні вираження цих критеріїв.

Узагальнені критерії ефективності регуляторної політики можна поділити на такі групи: економічні критерії – приріст ВВП, рівень інвестиційної активності, зменшення частки тіньової економіки, стабільність валютного курсу, зростання продуктивності праці; соціальні критерії – рівень зайнятості, динаміка доходів населення, соціальна мобільність, доступ до фінансових послуг; інституційні критерії – довіра до державних інститутів, якість врядування, корупційні ризики, незалежність судової системи. Особливу роль відіграє інституційна ефективність – здатність регуляторних органів реалізовувати політику без надмірних транзакційних витрат, із дотриманням принципів пропорційності, передбачуваності та стабільності.

Регуляторна політика базується на функціонуванні ринкових інститутів – формальних і неформальних правил, які забезпечують упорядкування господарських процесів. Серед них: економічні інститути – фінансові ринки, банківська система, податкові механізми, інноваційні хаби; правові інститути – норми законодавства, судова практика, антикорупційні та конкурентні механізми; соціальні інститути – суспільна довіра, громадський контроль, професійні об'єднання.

Сучасна практика підтверджує, що формування ефективної системи державного регулювання неможливе без розвитку інституційної культури – прозорості, відповідальності та доброчесності державних службовців. Як зазначає Т. І. Єфименко[158], завдання інституційного регулювання різняться за рівнями: національний – регулювання грошово-кредитної політики, цінової стабільності, фіскальної збалансованості; регіональний – підтримка місцевих економік, екологічна політика, інфраструктурні програми; галузевий – промислова й енергетична політика; мікрорівень – корпоративне управління, інноваційна активність підприємств.

На ефективність регуляторної політики впливають латентні (приховані) чинники: корупційні практики, бюрократизація, надмірне політичне втручання, зловживання владними повноваженнями. Їхній вплив може дестабілізувати регуляторне середовище, знижуючи довіру бізнесу та суспільства. У періоди інституційних криз саме ці чинники часто стають каталізаторами економічної нестабільності. Подолання латентних викривлень потребує посилення принципів належного врядування, відкритих процедур і цифрової звітності.

Вибір раціональних заходів регуляторної політики – складний і багаторівневий процес, що потребує балансу між економічним ефектом, соціальними наслідками й політичною довірою. До ключових умов ефективності регуляторної політики належать: систематичне оцінювання дієвості регуляторних актів; прогнозування часових лагів і мультиплікаторних ефектів; підтримка галузей із високим мультиплікативним потенціалом; зміцнення інституційної культури державного управління; мінімізація латентних ризиків і бюрократичних бар'єрів.

---

[158] Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки : монографія. Київ : ДННУ «Академія фінансового управління», 2016. 447 с. URL : https://afu.kiev.ua/index.php?page_id=456&utm_source=chatgpt.com

Загалом ефективна регуляторна політика – це не лише сукупність законів і процедур, а механізм відновлення довіри між державою, бізнесом і суспільством, спрямований на підвищення фінансової безпеки, конкурентоспроможності та соціальної стійкості економіки України.

Оцінювання ефективності регуляторної політики є складним міждисциплінарним процесом, який поєднує економічні, правові, інституційні та соціальні аспекти державного управління. Для визначення результативності конкретних інструментів державного регулювання – податкових, цінових, кредитних, страхових, інвестиційних – потрібно застосовувати комплексні методичні підходи, які враховують як досягнення цілей, так і співвідношення результатів і витрат.

У наукових дослідженнях ефективність державного регулювання розглядається крізь призму досягнення стратегічних і проміжних цілей політики. Такий підхід узгоджується з принципами цільового управління (target-based regulation), поширеного в політиці ЄС та OECD, коли акцент робиться на вимірюванні ступеня досягнення запланованих результатів, а не лише на обсягах фінансування.

Водночас у сучасних умовах оцінювання ускладнюється рядом чинників: неоднозначністю розмежування бюджетних витрат на підтримку аграрної сфери; часовими лагами між запровадженням заходів і проявом їхнього економічного ефекту; нестабільністю зовнішнього середовища (інфляційні шоки, коливання валютних курсів, воєнні ризики); обмеженістю достовірної статистичної бази у воєнний період. Ці чинники потребують адаптації класичних методів оцінювання та поєднання кількісних і якісних показників.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (ст. 5)[159] оцінювання результативності охоплює такі етапи: аналіз впливу регуляторного акта (АРВ) – до його прийняття; базове відстеження результативності – до набрання чинності; повторне відстеження – через 1–2 роки; періодичне відстеження – кожні три роки. Порядок здійснення цих етапів визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2004

[159] Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1160-15 (дата звернення: 10.10.2025).

№ 308 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта»[160].

Згідно з методикою на кожному етапі формується система показників результативності, які можуть мати кількісний або якісний вимір. Серед цих показників є основні обов'язкові індикатори: зміни обсягу надходжень до державного й місцевих бюджетів; кількість суб'єктів господарювання, на яких поширюється дія акта; обсяг коштів і часу, потрібних для виконання вимог акта; рівень поінформованості суб'єктів господарювання; ступінь дотримання принципів прозорості, стабільності й передбачуваності регуляторного середовища.

Оцінювання рівня економічної безпеки є ключовим елементом державного управління та стратегічного прогнозування, оскільки дає змогу визначити рівень ризиків, загроз і стійкість національної економіки до внутрішніх і зовнішніх шоків. На різних рівнях управління (державному, галузевому, регіональному, підприємницькому) використовуються як кількісні, так і якісні (експертні) методи, що поєднують індикаторний, ризик-орієнтований, імовірнісний і оптимізаційний підходи.

На державному рівні до 11.08.2025 чинною базою була Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України від 02.03.2013 № 60, яка визначала систему порогових значень та індикаторів економічної безпеки за окремими складовими (виробнича, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, фінансова, соціальна, демографічна, продовольча).

Індикаторна модель була базовою для кількісного вимірювання економічної безпеки. Вона передбачає: визначення системи ключових показників, встановлення граничних (порогових) значень, зіставлення фактичних значень з нормативними, оцінювання рівня ризику за шкалою «норма – загроза – криза». Індикаторний підхід дає нагоду кількісно визначати ступінь відхилення від безпечних меж, однак не враховує суб'єктивні чинники, що формують ризики, тому потребує доповнення експертними методами.

[160] Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/308-2004-%D0%BF (дата звернення: 10.10.2025).

Експертні оцінки відіграють важливу роль під час визначення рівня економічної безпеки в умовах невизначеності. Основою цих підходів є концепція ризику, що поєднує дві складові: оцінювання ризику (risk assessment) – визначення ймовірності настання негативних подій; управління ризиком (risk management) – розробку заходів для запобігання або мінімізації втрат. Оцінювання ризиків проводиться за допомогою експертних шкал, порівняльного аналізу та індексів. Найвідомішими міжнародними прикладами є: індекс економічної надійності (Euromoney Country Risk Index) – визначає інтегральний показник стійкості держави на основі дев'яти компонентів (ефективність економіки, політичний ризик, боргове навантаження, кредитоспроможність тощо); індекс ділового ризику BERI (Business Environment Risk Intelligence) – базується на 15 критеріях політичної та економічної стабільності, рівня інвестиційної привабливості, стану інфраструктури, доступу до фінансування тощо.

Для суб'єктів господарських відносин аграрного сектору ці підходи можна адаптувати через розрахунок індексу аграрної безпеки (AgroSecurity Index), який поєднує: економічну складову (доходи, рентабельність, інвестиційна привабливість); соціальну (зайнятість, рівень оплати праці, міграційні потоки); екологічну (деградація ґрунтів, кліматичні ризики, водний баланс); інституційну (наявність державних програм, регуляторна передбачуваність).

Метод аналізу сценаріїв полягає у формуванні кількох альтернативних варіантів розвитку ситуації (оптимістичний, базовий, песимістичний) з подальшим моделюванням впливу ключових чинників ризику (цінових, кредитних, енергетичних, кліматичних). Цей підхід використовується під час прогнозування середньострокових стратегій підтримки аграрного сектору (2–3 роки) та розроблення планів реагування на кризові ситуації.

Методи оптимізації застосовуються для визначення найкращої комбінації інструментів державного впливу (податкових пільг, дотацій, тарифів, кредитних ставок), що забезпечує максимізацію цільової функції, наприклад індексу економічної безпеки (ІЕБ) або індексу ефективності державного регулювання (ІЕДР).

Методи математичної статистики (зокрема, регресійні моделі) застосовуються для кількісного визначення взаємозв'язків між рівнем державного регулювання й показниками розвитку аграрного сектору.

Використання кореляційно-регресійного аналізу дає змогу: виявити чинники найбільшої еластичності; визначити порогові значення державної підтримки, після яких ефект знижується; оцінити прямі та непрямі впливи державної політики на економічну безпеку сектору.

Узагальнюючий рівень економічної безпеки може бути поданий як інтегральний індекс. Інтегральний підхід використовується для оцінювання галузевої безпеки, а також під час формування звіту про економічну безпеку країни.

Отже, для оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин доцільно комбінувати індикаторно-аналітичний підхід (порогові значення, індекс паритету, рентабельність); експертно-ризиковий підхід (Euromoney, BERI, національні рейтинги ризиків); математично-статистичні методи (регресійні моделі, сценарний аналіз, оптимізація); інтегральну оцінку (ІЕБ) для комплексного узагальнення результатів на рівні держави, регіону, галузі. Поєднання цих методик створює систему багаторівневого моніторингу економічної безпеки, що забезпечує своєчасне виявлення загроз, підвищення ефективності регуляторної політики та стійкості суб'єктів господарських відносин України до кризових впливів.

Розглянемо методи розпізнавання образів у дослідженні економічної безпеки суб'єктів господарських відносин аграрного сектору. Методи розпізнавання образів (pattern recognition methods) застосовуються для класифікації об'єктів, сигналів, ситуацій або процесів за схожістю їхніх ознак. Сутність методу полягає в трансформації вхідних даних (ознакових параметрів) у вихідні рішення щодо належності досліджуваного об'єкта до певного класу стану, наприклад «стійкий», «ризиковий» або «критичний» рівень економічної безпеки. Математичною основою теорії розпізнавання образів є інструментарій математичної статистики, теорії ймовірностей, алгебри, логіки, теорії інформації та ігор, статистичної теорії зв'язку. Найчастіше використовують два підходи: дискримінантний аналіз, що дає змогу визначити функцію, яка найкраще розділяє спостереження на класи («безпека», «ризик», «криза»); кластерний аналіз, який групує регіони або галузі за схожістю сукупності ознак без попереднього визначення класів.

У контексті оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин метод розпізнавання образів може бути використаний для класифікації регіонів за рівнем продовольчої або фінансової стійкості, для виокремлення «зон ризику» за структурними показниками

(рівень дотацій, продуктивність праці, кредитна залежність) і для виявлення типових моделей кризового розвитку аграрного виробництва.

Водночас використання цього методу як самостійного інструменту оцінювання економічної безпеки є обмеженим через значну складність і потребу у великому масштабі якісних статистичних даних. Тому його доцільно застосовувати в комплексі із багатовимірним статистичним аналізом або індикаторними підходами.

Методи багатовимірного статистичного аналізу дають змогу зменшити кількість взаємопов'язаних показників, які характеризують економічну безпеку, до обмеженої кількості незалежних чинників або компонент, що пояснюють основну частину варіації даних.

Найпоширенішим методом є компонентний (факторний) аналіз (Principal Component Analysis, PCA), який використовується для: визначення основних чинників, які впливають на економічну безпеку суб'єктів господарських відносин (наприклад, фінансова стійкість, рівень державної підтримки, інвестиційна активність, технологічна ефективність); побудови інтегральних індексів за сукупністю показників; візуалізації багатовимірних залежностей у дво- або тривимірному просторі для кластеризації регіонів чи підприємств.

Особливість методу полягає в тому, що: перша компонента пояснює найбільшу частку варіації (переважно економічні чинники); друга й третя компоненти – соціальні, екологічні або інституційні чинники; компоненти ортогональні між собою, що усуває проблему мультиколінеарності. Незважаючи на трудомісткість і вимоги до інформаційної бази, метод багатовимірного аналізу є перспективним для створення інтегрального індексу аграрної безпеки (ІАБ), який відображатиме сукупний вплив економічних, соціальних, екологічних та інституційних детермінант.

На регіональному рівні найпоширенішим підходом залишається система оцінювання економічної безпеки на основі індикаторів. Вона базується на використанні порогових значень показників, що характеризують діяльність регіону або галузі, та порівнянні їх із фактичними даними. У сучасних дослідженнях виділяють три групи таких систем: на основі макроекономічних індикаторів – ВВП, національного доходу, обсягу капіталовкладень, рівня інфляції; на основі відносних показників – коефіцієнтів, питомої ваги, індексів динаміки; на основі індикаторів загроз (порогових значень) – граничних параметрів безпеки, перевищення яких сигналізує про кризові тенденції.

На міжнародному рівні схожі підходи реалізують такі інституції, як ОЕСР, Світовий банк, ПРООН, Єврокомісія, UNEP, FAO. Вони формують комплексні індекси сталого розвитку – Human Development Index (HDI), Genuine Progress Indicator (GPI), Genuine Savings (GS), Environmentally Adjusted NDP (EDP), що поєднують економічні, соціальні, екологічні та інституційні компоненти. Для України доцільним є створення Національного індексу економічної та продовольчої безпеки (NIEFS), який інтегрував би макроекономічні та регіональні показники й використовувався як основа для системи раннього попередження ризиків.

Методи розпізнавання образів, факторного аналізу та індикаторно-інтегративних систем (табл. 1.6.1) утворюють четвертий аналітичний рівень оцінювання економічної безпеки – рівень інтелектуального моніторингу, який поєднує статистичні, експертні методи та інструменти моделювання. Їхнє застосування дає змогу підвищити точність прогнозування ризиків, виявити приховані міжфакторні зв'язки, забезпечити наукове підґрунтя для регіональної політики безпеки суб'єктів господарських відносин.

Таблиця 1.6.1 – Методи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин

Метод	Зміст і сутність підходу	Основні інструменти	Переваги	Обмеження
1	2	3	4	5
1. Індикаторний (індикативний)	Ґрунтується на порівнянні фактичних показників із пороговими значеннями (індикаторами) безпеки. Дає змогу оцінити стан системи за критерієм «норма – загроза – криза»	Система показників (ВВП, рентабельність, паритет цін, індекс самозабезпечення продовольством)	Простота розрахунку, можливість порівняння в часі й просторі, універсальність	Не враховує якісні чинники, суб'єктивні ризики, не показує причин відхилень
2. Експертний (ризик-орієнтований)	Передбачає оцінювання рівня ризиків і надійності на основі експертних суджень і бальної шкали	Euromoney Country Risk Index, BERI Index, опитування, експертні анкети, Delphi-метод	Дає змогу враховувати нематеріальні чинники; застосовується за нестачі статистичних даних	Суб'єктивність оцінок, складність відтворення результатів, залежність від компетентності експертів

Продовження таблиці 1.6.1

1	2	3	4	5
3. Сценарний аналіз	Моделює альтернативні сценарії розвитку (оптимістичний, базовий, песимістичний) для прогнозу стану безпеки	SWOT-аналіз, економетричні моделі, прогнозні сценарії, stress-testing	Висока гнучкість; дає змогу оцінювати наслідки шоків і кризових подій	Значна трудомісткість, потреба в якісних вхідних даних
4. Оптимізаційний	Орієнтується на вибір оптимальної комбінації інструментів державного регулювання для досягнення максимуму економічної безпеки	Лінійне й нелінійне програмування, функції цільового максимуму, моделі обмежень	Дає кількісне обґрунтування політичних рішень; підвищує ефективність бюджетної підтримки	Складність математичної постановки; потребує точних параметрів і обмежень
5. Кореляційно-регресійний	Досліджує кількісні залежності між чинниками (субсидії, кредити, інвестиції) й результатами (ВДВ, прибуток, рентабельність)	Регресійні рівняння, коефіцієнти еластичності, багатофакторні моделі	Виявляє причинно-наслідкові зв’язки, дає змогу кількісно вимірювати вплив політики	Потребує повної бази даних; не враховує нематеріальні чинники
6. Методи розпізнавання образів	Класифікація об’єктів (регіонів, підприємств) за сукупністю ознак безпеки; виявлення типових моделей ризику	Дискримінантний аналіз, кластерний аналіз, таксономічні методи	Ідентифікує групи ризику; дає змогу створювати системи раннього попередження	Висока складність обробки; потреба в значному масиві якісних даних
7. Методи багатовимірного статистичного аналізу	Перехід від корельованих показників до незалежних чинників, що пояснюють більшу частину варіації	Факторний і компонентний аналіз (PCA), багатовимірне шкалювання, кластеризація	Дає змогу створювати інтегральні індекси, виявляти приховані зв’язки між показниками	Трудомісткість, необхідність статистичної підготовки та великого обсягу даних.
8. Інтегральний (індексний)	Узагальнює результати різних методів у єдиний індекс економічної безпеки (ІЕБ)	Вагові коефіцієнти, нормалізація показників, агрегування	Дає комплексну оцінку рівня безпеки на макро- і мезорівнях	Залежить від вибору ваг і способу нормування

Джерело: побудовано автором.

Комплексне застосування наведених методів забезпечує багаторівневе, системне оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарських відносин. Це дає змогу поєднати макроекономічні індикатори, регіональні оцінки, експертні судження та результати математичного моделювання для формування науково обґрунтованої регуляторної політики.

Вивчення зарубіжного й вітчизняного досвіду свідчить, що системи сучасних показників-індикаторів економічної безпеки суттєво відрізняються за методологічними підходами, базовими показниками та класифікаційними ознаками. У більшості країн ці системи розробляються з метою забезпечення макроекономічної стабільності, раннього виявлення кризових тенденцій і підвищення ефективності державного управління.

Країни Європейського Союзу та США традиційно використовують дві основні групи індикаторів: індикатори, які збігаються (coincident), – характеризують поточний стан економіки (зайнятість, доходи населення, обсяги промислового виробництва, товарообіг); лідируючі (leading) індикатори, які сигналізують про зміну загальної економічної динаміки (нові замовлення, контракти на засоби виробництва, співвідношення запасів і продажів, рівень ділової активності). Такі індикатори використовують для короткострокового прогнозування темпів економічного зростання, визначення початку або завершення фаз циклу й оперативного регулювання макроекономічної політики.

У Франції для моніторингу економічної ситуації запроваджено систему так званих «індикаторів небезпеки», що відображають допустимі відхилення економічних параметрів від нормального рівня. Вихід показника за межі критичного значення свідчить про потребу державного втручання. Наприклад, рівень безробіття понад 2,5 % працездатного населення впродовж трьох місяців поспіль або зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом нижче 90 % розглядаються як сигнали макроекономічної загрози.

В Україні формування індикативних систем ведеться в трьох основних напрямах: оцінювання соціально-економічного розвитку держави; моніторинг стану економічної безпеки держави та її регіонів; визначення критичних соціально-економічних загроз і виявлення депресивних територій.

На макрорівні до 11.08.2025 використовували Методику розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ МЕРТ від 29.10.2013 № 1277), в якій визначено дев'ять базових субіндексів економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна та фінансова. Фінансова безпека зі свого боку деталізується за складовими: банківська, боргова, бюджетна, валютна, грошово-кредитна тощо.

Особливу увагу приділено продовольчій безпеці, для оцінювання якої застосовується Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки[161]. Методика розрахунку індикаторів продовольчої безпеки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2025 р. № 1140, визначає єдиний підхід до моніторингу стану продовольчої безпеки держави, установлює перелік основних індикаторів (виробництво, споживання, доступність продовольства, продовольчі запаси тощо), їхні граничні та оптимальні значення, порядок збору й аналізу статистичної інформації. Запровадження Методики спрямоване на підвищення прозорості оцінювання продовольчої стійкості, виявлення ризиків продовольчої кризи й формування ефективних рішень державної аграрної та економічної політики України.

На рівні підприємства застосовуються ресурсно-функціональні та програмно-цільові підходи. Перший орієнтований на оцінювання ефективності використання корпоративних ресурсів за функціональними критеріями: фінансова стійкість, технологічна незалежність, якість менеджменту, кадровий потенціал, екологічна й інформаційна безпека. Другий інтегрує кластерний і багатовимірний аналіз, даючи змогу формувати інтегральний показник стійкості підприємства. Проте обидва підходи мають суттєві обмеження: високу суб'єктивність експертних оцінок, значну трудомісткість розрахунків і складність практичного застосування у виробничих умовах.

Отже, системи індикаторів економічної безпеки в світі та в Україні відображають різні рівні управління – макро-, мезо- та мікроекономічний, а також різні методологічні орієнтири – від індикаторно-аналітичних і порогових до ресурсно-функціональних та інтегральних. Узагальнення зазначених підходів подано в таблиці 1.6.2.

[161] Про затвердження Методики розрахунку індикаторів продовольчої безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2025 р. № 1140. Київ, 2025. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1140-2025-%D0%BF (дата звернення: 01.10.2025).

Таблиця 1.6.2 – Систематизація підходів і методів оцінювання економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях

Рівень / країна	Методологічний підхід	Ключові індикатори або показники	Мета використання	Переваги	Недоліки / обмеження
1	2	3	4	5	6
ЄС, США	Індикаторно-аналітичний; системи «leading» і «coincident indicators»	• Рівень зайнятості • Особисті доходи • Обсяги промислового виробництва • Нові замовлення та продажі • Співвідношення запасів і продажів	Моніторинг поточного стану економіки й прогнозування циклічних коливань	Висока аналітична цінність, постійне оновлення бази даних	Не враховує регіональну специфіку й соціальні ризики
Франція	«Індикатори небезпеки»	• Рівень безробіття (понад 2,5 % три місяці поспіль) • Покриття імпорту експортом (< 90 %) • Темп інфляції • Обсяги інвестицій і ВВП	Визначення порогових значень для запобігання кризам	Дає змогу швидко виявляти «критичні зони» розвитку	Потребує регулярного коригування параметрів безпеки
Україна (національний рівень)	Індикаторно-інтегральний (наказ МЕРТ від 29.10.2013 № 1277)	9 субіндексів: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпека	Комплексне оцінювання рівня економічної безпеки держави	Наявність затвердженої методики; системність індикаторів	Частково застарілі нормативи; потреба в оновленні порогових значень
Україна (регіональний рівень)	Індикативно-соціальний (Держстат, регіональні методики)	• ВВП регіону • Рівень зайнятості • Доходи населення • Рівень дотаційності бюджетів • Соціальні ризики	Моніторинг територіальних диспропорцій і визначення депресивних регіонів	Дає підстави для регіональної політики підтримки	Складність збору повних даних

Продовження таблиці 1.6.2

1	2	3	4	5	6
Україна (продовольча безпека)	Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки	• Калорійність харчування • Співвідношення виробництва / споживання основних продуктів • Рівень запасів зернових • Частка імпорту продовольства	Визначення стійкості аграрного сектору та продовольчої самодостат-ності	Враховує специфіку аграрної галузі; орієнтація на споживчі потреби	Не охоплює фінансово-кредитні та екологічні чинники аграрної безпеки
Рівень підприємства (ресурсно-функціональний підхід)	Критеріальний аналіз використання корпоративних ресурсів	• Фінансова стійкість • Технологічна незалежність • Екологічність виробництва • Інформаційна й кадрова безпека	Комплексне оцінювання внутрішньої економічної безпеки підприємства	Висока деталізація, гнучкість під цілі підприємства	Суб'єктивізм, складність кількісного вираження, надмірна трудомісткість
Рівень підприємства	Програмно-цільовий підхід із використанням кластерного й багатовимірного аналізу	• Сукупність чинників економічної безпеки, агрегованих у інтегральний показник	Комплексне оцінювання стійкості й ризиків підприємства	Висока достовірність за наявності якісних даних; наукова точність	Досить складна реалізація; непридатний для регулярного моніторингу

Джерело: побудовано автором.

Узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду свідчить, що універсальної системи показників економічної безпеки не існує. Проте найефективнішими є індикаторно-інтегральні моделі, які дають змогу поєднувати кількісне та якісне оцінювання, забезпечуючи комплексний моніторинг стану економічної, продовольчої й соціальної безпеки на всіх рівнях управління – від держави до підприємства.

На рівні суб'єктів господарських відносин України дедалі більшого поширення набуває ресурсно-функціональний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки. В умовах воєнних дій, енергетичних і логістичних викликів, структурних трансформацій економіки й поступового переходу до післявоєнного відновлення цей підхід дає змогу інтегровано оцінювати здатність підприємства забезпечувати власну стабільність, конкурентоспроможність і стійкість до ризиків.

Згідно з даним підходом рівень економічної безпеки суб'єктів господарських відносин визначається на основі оцінювання стану використання корпоративних ресурсів, зокрема фінансових, виробничих, кадрових, технологічних, екологічних, інформаційних і правових, за спеціальними критеріями. Ці ресурси розглядаються як базові чинники бізнесу, якими власники та менеджери управляють для реалізації стратегічних і тактичних цілей розвитку підприємства відповідно до державних пріоритетів економічної безпеки.

Найефективніше використання корпоративних ресурсів досягається через запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам, формування економічного імунітету суб'єктів господарських відносин та реалізацію функціональних цілей їхньої економічної безпеки, серед яких:

забезпечення високої фінансової ефективності, стійкості та незалежності суб'єктів господарських відносин в умовах інфляційного тиску, коливань валютного курсу й перебоїв у постачанні;

досягнення технологічної автономії, інноваційного розвитку та цифрової трансформації виробничих процесів, що сприяє скороченню енергоспоживання й підвищенню ефективності виробництва;

формування оптимальної та гнучкої організаційної структури управління, здатної до швидкої реакції на ризики й кризові зміни;

підвищення кваліфікації персоналу, розвиток людського капіталу, корпоративної культури безпеки та професійної етики;

дотримання принципів екологічної відповідальності й сталого розвитку, що відповідають пріоритетам «зеленого» відновлення економіки України;

захист правових і майнових інтересів суб'єктів господарських відносин, дотримання вимог антикорупційного законодавства та нормативів комплаєнс-контролю;

забезпечення інформаційної та кібербезпеки, охорони комерційної таємниці, захисту цифрових активів і внутрішніх комунікацій;

охорона праці, безпека персоналу та капіталу, що є пріоритетом у регіонах, які зазнали руйнувань або мають підвищений рівень ризику.

Однак у більшості опублікованих досліджень фактичні дані для оцінювання подано на основі експертних оцінок, що обмежує можливість порівняння між підприємствами різних галузей і регіонів. Кожна із визначених функціональних цілей економічної безпеки має власну структуру підцілей, які залежать від типу діяльності, розміру суб'єктів господарських відносин, форми власності та інтеграції в глобальні ланцюги постачань.

Водночас надмірна деталізація ресурсно-функціонального підходу, спроба охопити всі сфери діяльності часто призводять до розмиття поняття економічної безпеки, надмірного суб'єктивізму в оцінках та складності уніфікації результатів. У сучасних умовах війни й економічного відновлення це особливо важливо, адже суб'єкти господарських відносин стикаються з новими типами ризиків – енергетичними, кібернетичними, фінансовими, соціальними, які потребують гнучких, але водночас стандартизованих критеріїв оцінювання.

Проблемою залишається обмежена достовірність результатів, отриманих через інтеграції показників із використанням вагових коефіцієнтів або експертного підходу. Крім того, визначення рівня кваліфікації експертів, що проводять такі оцінювання, залишається відкритим питанням. У воєнних і післявоєнних умовах це створює ризик неузгодженості даних і ухвалення управлінських рішень без належної аналітичної обґрунтованості.

Ресурсно-функціональний підхід до оцінювання економічної безпеки має бути доповнений ризик-орієнтованою методологією, що передбачає ідентифікацію й кількісне вимірювання основних ризиків (валютного, кредитного, виробничого, енергетичного, логістичного тощо), а також розробку антикризових сценаріїв поведінки суб'єктів господарських відносин.

Вагомим доповненням до цього підходу є пропозиції щодо використання програмно-цільового підходу в системі управління економічною безпекою підприємства. Цей підхід базується на інтеграції значної кількості показників за допомогою кластерного та багатовимірного аналізу, що дає змогу встановити взаємозв'язки між фінансовими, інвестиційними, технологічними, кадровими й екологічними аспектами діяльності. Проте практичне застосування таких методів вимагає значних аналітичних ресурсів і високої математичної підготовки управлінців, що обмежує його поширення серед малих і середніх підприємств.

Водночас програмно-цільовий підхід має важливу перевагу – він дає змогу поєднати оцінювання стійкості інтегрального показника з аналізом гнучкості системи управління, що особливо актуально в умовах реформування державного регулювання, посилення ролі Національного банку України у фінансовому нагляді та впровадження нової регуляторної політики.

Отже, у сучасних реаліях ресурсно-функціональний підхід потребує модернізації. Його ефективність значно підвищується під час поєднання з ризик-орієнтованим і програмно-цільовим підходами, що дає нагоду не лише оцінити рівень економічної безпеки суб'єктів господарських відносин, але й визначити стратегічні напрями зміцнення їх фінансової та операційної стійкості.

У 2024–2025 рр. така методологія повинна враховувати державні пріоритети, визначені в Стратегії економічної безпеки України до 2025 р.[162], рекомендації Міністерства економіки України, Національного банку України[163] й практики Європейського Союзу у сфері корпоративного управління та сталого розвитку. Лише на основі системного поєднання державного регулювання, внутрішнього контролю й стратегічного управління можна забезпечити належний рівень економічної безпеки суб'єктів господарських відносин у період трансформації та відновлення економіки України.

Отже, фінансова безпека суб'єктів господарських відносин є ключовою складовою загальної системи економічної безпеки держави, а також складною динамічною підсистемою, що має власну структуру, логіку функціонування та систему взаємозв'язків між суб'єктами фінансово-господарської діяльності. Це визначає актуальність і потребу в удосконаленні методології інтегрального оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин, спрямованої на забезпечення своєчасного реагування на дестабілізуючі чинники.

Для підвищення ефективності державної регуляторної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин запропоновано методологічний алгоритм системного аналізу, який охоплює такі етапи: формування концепції системи державного управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання; визначення взаємозв'язків між її компонентами та встановлення рівня взаємозалежності; створення синергетичного ефекту, коли взаємодія компонентів підсилює ефект спільної дії та забезпечує емерджентні властивості системи, її цілісність (доповнення або компенсація функцій

[162] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/347/2021 (дата звернення: 11.11.2025).
[163] Звіт про фінансову стабільність, грудень 2024 р. / Національний банк України. Київ, 2024. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

окремих елементів, які втратили актуальність або тимчасово не функціонують); підтримання стійкої працездатності й безперервного функціонування системи фінансового регулювання. Відстеження такої взаємодії елементів системи дає змогу уникнути дублювання дій, неузгодженості між регуляторами та виявляти ті інституційні компоненти, що втратили релевантність в умовах воєнного стану й економічної трансформації.

Обґрунтовано, що в сучасній системі фінансової безпеки суб'єктів господарювання підсистеми забезпечують реалізацію пріоритетних напрямів фінансової політики держави через механізми регуляторного впливу, фіскальної, монетарної, інвестиційної, валютної та боргової політики. Кожна з підсистем складається із взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких має власну мету, завдання, об'єкти впливу, суб'єктів реалізації та інструменти регулювання. Ці компоненти утворюють систему елементів і зв'язків між ними, що в сукупності становлять підсистему державного управління фінансовою безпекою суб'єктів господарських відносин України.

Функціональні підсистеми складаються із функціональних компонентів, які поділяються на завдання та підзавдання. Дослідження елементів системи фінансової безпеки та взаємозв'язків між ними потребує дотримання певної послідовності аналітичних дій, які розглядаються як комплекс взаємопов'язаних операцій. Чим вищий рівень деталізації процесу аналізу, тим більш адекватним сучасним економічним умовам є результат, що відображає реальний стан фінансової стійкості підприємств у контексті викликів воєнного часу, енергетичної нестабільності та структурних дисбалансів на ринку капіталів.

Доведено, що системний аналіз є ключовим інструментом наукового обґрунтування процесу ухвалення управлінських рішень у сфері фінансової безпеки підприємств. Він дає змогу сформувати комплекс заходів для створення умов максимально ефективного використання ресурсного потенціалу кожного елемента системи державного фінансового регулювання, досягнення оптимального балансу між рівнем контролю та економічною свободою бізнесу, а також підвищення результативності регуляторної політики в умовах високої волатильності фінансових ринків.

Встановлено, що синергетичний підхід у системі забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин формує стратегічні переваги, які виникають у разі узгодженого застосування

комплексу фінансово-економічних інструментів державного регулювання. Ефект синергії проявляється тоді, коли дія інтегрованих заходів значно перевищує суму окремих ефектів від їхнього індивідуального використання. Такий ефект залежить не лише від кількості застосованих інструментів (податкових стимулів, кредитно-гарантійних програм, антикризових пакетів тощо), а насамперед від їхньої узгодженості, взаємодоповнення та синхронізації в часі й за цілями політики.

Запропоновано методику системного аналізу компонентів регуляторної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки із використанням синергетично-системного підходу. Вона охоплює такі етапи: визначення мети й очікуваного ефекту регуляторного впливу; попередній аналіз фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання; декомпозицію компонентів системи за функціональними напрямами; структурний аналіз внутрішніх і зовнішніх фінансових зв'язків; оцінювання ефективності регуляторних інструментів; експертну верифікацію та прогноз результативності; визначення оптимальної структури регуляторного впливу; коригування параметрів системи відповідно до макроекономічних умов.

Системно-синергетичний підхід до забезпечення фінансової безпеки дає змогу комплексно визначати пріоритети на кожному етапі економічного розвитку, формувати узгоджені рішення регуляторної політики, спрямовані на запобігання фінансовим кризам, підтримання платоспроможності бізнесу, розвиток ринку капіталу та забезпечення стабільності банківської системи.

Встановлено, що ефект синергії у сфері фінансової безпеки може бути як позитивним (у разі правильного поєднання фіскальних, кредитних і монетарних важелів, що підсилюють один одного), так і негативним (у разі перевантаження системи суперечливими регуляторними нормами, неузгодженості між державними органами, надмірного адміністративного тиску чи відсутності стабільних стимулів для бізнесу). Отже, ефективність регуляторної політики фінансової безпеки в сучасній Україні визначається не лише якістю окремих рішень, а й системністю, узгодженістю та гнучкістю механізмів державного впливу в умовах післявоєнного відновлення, інтеграції до європейського фінансового простору й глобальної трансформації економічних відносин.

Обґрунтовано, що визначення ефективності регуляторної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин потрібно здійснювати на основі розроблення раціонально-необхідних і раціонально-можливих заходів державного регулювання. Перші безпосередньо забезпечують досягнення поставлених цілей фінансової стабільності, зниження ризиків неплатоспроможності, підвищення довіри до фінансової системи; другі враховують реальні бюджетні обмеження, інституційні спроможності держави та стан ринкової інфраструктури.

Оцінювання ефективності державного регулювання у фінансовій сфері має охоплювати аналіз не лише функцій, а й дисфункцій регуляторного впливу, тобто як запланованих, так і латентних (прихованих) наслідків. Якщо функціональні ефекти сприяють стабільності, прогнозованості й ефективності регуляторного середовища, то дисфункції у формі надмірного адміністративного навантаження, дублювання функцій нагляду, суперечливості нормативних актів чи несвоєчасного реагування на кризи здатні дестабілізувати фінансову систему та порушити баланс між контролем і розвитком.

Латентні чинники, як показує сучасна практика (зокрема, період 2022–2024 рр.), можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на фінансову безпеку. До позитивних належать: підвищення ролі цифрових технологій, розширення доступу до безготівкових операцій. До негативних: непередбачуваність зовнішніх шоків, кібератаки, тіньові фінансові операції, високі воєнні ризики для платоспроможності бізнесу. Їхній сукупний вплив відбувається паралельно із основними процесами регулювання, часто змінюючи очікувані наслідки політики.

В умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та інтеграції України у фінансовий простір ЄС особливої ваги набуває моніторинг соціальної спадковості регуляторних рішень, тобто відстеження їхніх довгострокових соціально-економічних наслідків, зокрема впливу на довіру до держави, рівень інвестиційної привабливості та фінансової культури суспільства. Важливо постійно оцінювати всі види економічних, соціальних і фіскальних ефектів, забезпечуючи баланс між короткостроковими цілями стабілізації та довгостроковими завданнями розвитку фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин України.

Отже, попри наявність певного потенціалу для відновлювального економічного зростання України в післявоєнний період, ідея системної інтеграції регуляторної, фінансової та економічної політики досі ще не отримала належного інституційного оформлення на державному рівні. В умовах стратегічної невизначеності та підвищеної фінансової вразливості бізнесу, спричиненої воєнними ризиками, інфляційним тиском, дефіцитом капіталу й обмеженням доступу до зовнішнього фінансування, особливого значення набуває розроблення інтегрованої системи індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин. Така система має здійснювати комплексне оцінювання фінансової стійкості як на макрорівні, так і на мезо- та мікрорівнях (регіони, галузі, окремі підприємства).

Індикатори фінансової безпеки мають забезпечувати можливість відстеження ключових ризиків: ліквідності, боргового навантаження, рентабельності, платоспроможності, кредитного ризику, інвестиційної активності, рівня фінансової інклюзії, а також впливу державного регулювання на вартість фінансових ресурсів. Вони повинні стати інструментом раннього попередження кризових явищ, підґрунтям для ухвалення антикризових рішень і моніторингу результатів реалізації державної політики у сфері фінансової стабільності.

Водночас індикатори та індекси фінансової безпеки інших країн не можуть бути механічно перенесені в український контекст через відмінності у фінансовій архітектурі, структурі ринків, рівні державного боргу, доступі до міжнародних ринків капіталу та впливі воєнних чинників. Для України потрібно розробити національний інтегральний індекс фінансової безпеки або компактну, але змістовну систему показників, що характеризують стан і динаміку фінансової стійкості підприємницького сектору.

В основі такого індексу має лежати поєднання макроекономічних, інституційних і поведінкових індикаторів, які відображають реальний фінансовий стан бізнесу, ефективність державної підтримки, рівень податкового навантаження, інвестиційну активність, частку безготівкових розрахунків, рівень фінансової грамотності, а також ризики фінансових дисбалансів.

Розбудова національної системи індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарських відносин сприятиме формуванню єдиного аналітичного простору між центральними органами виконавчої влади,

фінансовими регуляторами, регіональними адміністраціями й бізнесом. Це забезпечить зворотний зв'язок між державними рішеннями та фактичними фінансовими результатами підприємств, що зі свого боку стане передумовою для підвищення ефективності регуляторної політики та формування стійкої фінансової системи України в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

1.7. Раціоналізація фінансової поведінки домогосподарств у системі забезпечення фінансової безпеки в Україні в умовах цифровізації

(Н. Б. Добрянська, доктор філософії,
начальник науково-організаційного відділу,
Державний податковий університет)

Цифровізація змінила й навіть у деяких випадках порушила переважаючі моделі економічної та фінансової поведінки населення, порушивши питання про виникнення нових переваг і ризиків у фінансовій сфері та зміну законів економічної поведінки населення в умовах становлення нової економічної формації.

Згідно з оцінками експертів ініціативи «Цифрова адженда України»[164] та Українського Інституту Майбутнього[165] кожне українське домогосподарство завдяки використанню цифрових технологій отримає можливість легко капіталізувати себе, свої знання, вміння та навички для підвищення фінансового добробуту, зокрема: створювати, розвивати й продавати свої ідеї, продукти та послуги через онлайн-сервіси та платформи, через власні боти й цифрові особисті «копії», без посередників і роботодавців; легко, зручно та швидко створювати бізнес «з нуля» й отримувати дохід від реалізації свого творчого потенціалу, креативних ідей та інтелекту.

Переваги цифровізації відчутні в усіх секторах економіки, зокрема і на ринку фінансових послуг. Так, її потенціал підтверджується

[164] Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020)», ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА», 2016.
[165] Україна 2030Е – країна з розвиненою цифровою економікою / Український інститут майбутнього : вебсайт. URL : https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyucifrovoyu-ekonomikoyu.html (дата звернення: 23.01.2024).

в доповідях ОЕСР[166]. Технології, сучасні інтелектуальні програми та фінансові інновації в цифровій економіці можуть суттєво підвищити якість фінансових послуг, що надаються, і допомогти вирішити проблеми фінансового сервісу для всіх корпорацій і домогосподарств[167].

У процесі використання інноваційно-інформаційних технологій домогосподарства отримують ряд переваг та нових можливостей, зокрема, вітчизняні науковці О. Попело, Н. Холявко, М. Дубина та А. Тарасенко, на нашу думку, дещо узагальнено виокремлюють такі з них, як:

1) доступність – забезпечення кожного домогосподарства рівними умовами доступу до фінансових послуг, продуктів, знань та інформації;

2) транспарентність – відкритий і простий доступ домогосподарств до інформації щодо діяльності фінансових установ, їхніх продуктів і послуг;

3) довіра – встановлення та зміцнення довіри домогосподарств до фінансових установ;

4) безпека – підвищення рівня інформаційної безпеки, кібербезпеки, отримання домогосподарствами захисту своїх власних даних;

5) спрямованість – спрямування на формування переваг у застосуванні й отриманні результату;

6) охоплення – розповсюдження на всі сфери життєдіяльності домогосподарств;

7) ефективність – можливість зекономити час, зусилля та отримати значні знижки в процесі отримання фінансових послуг;

8) зручність – отримання фінансових продуктів і послуг на зручних умовах;

9) якість – інноваційно-інформаційні технології дають змогу суттєво підвищити якість фінансових послуг і процесу їхнього надання;

10) розширення асортименту послуг, які можуть отримувати домогосподарства;

11) автоматизація та роботизація – мінімізація впливу людського чинника[168].

---

[166] The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL : https://www.oecd.org/

[167] Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України С. В. Онишко. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 686 с.

[168] Вплив інноваційно-інформаційних технологій фінансових установ на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств / Попело О. В., Холявко Н. І., Дубина М. В., Тарасенко А. В. *Проблеми економіки*. 2022. № 1. С. 105–112.

С. Науменкова та В. Панкратова мають дещо інший, більш конкретизований підхід до трактування конструктивних переваг використання цифрових технологій у фінансовій поведінці домогосподарств. Найважливішими з них, на думку науковців, є такі:

– підвищений рівень приватності проведення фінансових операцій;

– постійний доступ до здійснення фінансових послуг;

– зручність зберігання всіх платежів та інших операцій в архівах;

– скорочення часу для здійснення фінансових операцій;

– кращий рівень доступності до інформації фінансових установ;

– зростання рівня моніторингу власних коштів;

– отримання постійних повідомлень про стан рахунку, перекази коштів, їхнє зарахування від фінансової установи;

– нагадування від банківських і небанківських установ клієнтам про наступні платежі за зобов'язаннями за чинними угодами;

– можливість здійснювати фінансові операції та керувати власними коштами за допомогою смартфона, в режимі онлайн;

– підвищений рівень доступності позикових коштів;

– простота здійснення розрахунків, переказів, оплати рахунків;

– нові та зручні інструменти для домогосподарств, які займаються підприємницькою діяльністю;

– широкий спектр додаткових фінансових послуг, які можна отримати, використовуючи онлайн-додатки (страхування, інвестування, депозити);

– можливість здійснювати операції з різними видами валют у різних країнах світу тощо[169; 170].

Підходи цих авторів у деяких аспектах пересікаються, доповнюючи один одного, оскільки важко уявити вичерпний перелік переваг і можливостей. Щодня поряд з розвитком процесів цифровізації та появою нових цифрових технологій перелік переваг їхнього використання домогосподарствами щоразу поповнюватиметься.

---

[169] Науменкова С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2020. № 1–2 (274–275). С. 133–149. URL : http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2020/274-275/page.php?id=abstract/ukr/133-149

[170] Панкратова В. О., Шеін Д. С. Права людини в епоху інформаційних технологій. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 34–37. URL : http://lsej.org.ua/3_2021/9.pdf

На нашу думку, варто виокремити основні й актуальні, критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації в розрізі фінансової поведінки домогосподарств для підсилення їхнього впливу з боку держави через фінансові інститути для якомога ефективнішої підтримки фінансової стійкості домогосподарств у період економічної та політичної нестабільності.

Вважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що в сучасних умовах для домогосподарств критично важливим є пошук можливості якомога ефективніше використовувати переваги процесу впровадження цифрових технологій, зокрема, у фінансову діяльність. Адже цифрові технології, сучасні інтелектуальні програми та фінансові інновації в цифровій економіці можуть сприяти суттєвому підвищенню якості надання фінансових послуг, а отже, і позитивно вплинути на матеріальне благополуччя домогосподарства та забезпечити його фінансову стабільність.

Способами ефективного використання домогосподарствами переваг цифровізації у фінансовій діяльності задля забезпечення фінансової безпеки, на нашу думку, насамперед є:

1) дотримання основних принципів цифровізації, зазначених у «Цифровій адженді України»[171] й Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України[172];

2) постійне підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності за допомогою самоосвіти й отримання знань, вмінь і навичок у державних або приватних освітніх установах;

3) створення власного бізнесу з використанням фінансової та цифрової грамотності (інтелекту, знань, вмінь і навичок) з використанням цифрових інфраструктур і цифрових платформ;

4) дотримання відкритості та готовності до впровадження високотехнологічних ініціатив і реалізації проєктів цифрових трансформацій у сфері фінансових послуг на прикладі фінансової діяльності власного домогосподарства;

5) дотримання основних правил безпеки щодо користування цифровими фінансовими послугами та продуктами.

---

[171] Цифрова адженда України. Концептуальні засади. URL : https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf

[172] Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text

На державному рівні позитивний ефект впливу цифровізації на фінансовий стан і поведінку домогосподарств суттєво підсилив би закріплення правових механізмів цього процесу за допомогою нормативних документів, що мають силу закону, наприклад кодексу. Вітчизняні науковці мають різні погляди на це питання: одні пропонують кодифікувати відносини у сфері цифрової економіки ухваленням Кодексу цифрової економіки[173], інші – Цифрового кодексу[174]. Проте, який би спосіб не було обрано, законодавець має врахувати потребу в забезпеченні державою соціального спрямування такого регулювання (як і економіки загалом, що передбачено ст. 13 Конституції України[175]), зокрема закріпити механізми подолання цифрової нерівності через покладення на відповідальний у сфері цифровізації орган своєчасного вжиття відповідних заходів.

Проте, крім явних переваг, як засвідчує практичний досвід, цифрові технології сприяють виникненню й нових загроз для домогосподарств як власників ресурсів і споживачів фінансових послуг. Так, у доповіді ОЕСР наголошується, що «цифрові технології можуть мати деструктивний характер, що в майбутньому негативно позначиться на продуктивності, зайнятості і добробуті ... ці технології також можуть витіснити з ринку праці працівників і посилити диспропорції в рівні їх доступності та використання, що призведе до формування нового цифрового розриву і зростання нерівності»[176]. Особливо важливим є питання безпеки у сфері надання фінансових послуг домогосподарствам, де рівень шахрайства, втрат може бути досить високим, а вирішення проблем займати значний період, враховуючи значну кількість таких клієнтів у фінансових установах[177].

---

[173] Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу : монографія. Київ, 2018. 212 с. URL : https://drive.google.com/file/d/1vxqKHGxjYnZ30HgZUU6TNAZEXytW5nsK/view (дата звернення: 01.03.2024).

[174] Стефанчук анонсував медичний і цифровий кодекси. URL : https://ukr.lb.ua/news/2020/02/25/450867_stefanchuk_anonsuvav_medichniy_i.html (дата звернення: 25.02.2024).

[175] Конституція України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.02.2024).

[176] Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти / Центр Разумкова. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf

[177] Сірко А. В. Реалії цифрової економіки: нові можливості та виклики для суспільства і держави. *Ефективна економіка.* 2020. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8337

У процесі використання домогосподарствами фінансових послуг за допомогою цифрових технологій існують такі потенційні загрози для домогосподарств, як: можлива втрата фінансової інформації про клієнтів, оприлюднення особистісних даних споживачів фінансових послуг (дані про паспорт, ідентифікаційний код, місце проживання, місце роботи, доходи, майно, сімейний стан, мобільний телефон тощо), маніпулювання даними, надання недостовірної інформації, використання сучасних інструментів цифрового маркетингу[178; 179; 180].

Отже, можна констатувати, що цифровізація сфери фінансових послуг сприяла формуванню значної кількості різних ризиків для всіх економічних суб'єктів, охоплюючи банківські й небанківські фінансові установи. Проведемо більш детальний аналіз загроз і ризиків цифрової трансформації ринку фінансових послуг для домогосподарств.

На думку вітчизняних науковців[181], сукупність загроз і ризиків доцільно розподілити на дві групи: індивідуальні та системні. Індивідуальні являють собою потенційні загрози для домогосподарств, які можуть виникати в процесі використання цифрових технологій з урахуванням конкретних особистісних особливостей людини.

Серед них, вважаємо, варто виокремити такі:

1) недостатній рівень фінансової та цифрової грамотності членів домогосподарств;

2) наявність цифрової нерівності в суспільстві та різний доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, який визначається територією проживання домогосподарств;

---

[178] Білоус І. І. Основні чинники впливу та загрози фінансовій безпеці домогосподарства. *Ефективна економіка.* 2020. № 8. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8104

[179] Буряк А. В., Діденко І. В. Споживачі на ринку фінансових послуг: огляд поведінкових ефектів та світові підходи до їх врахування. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка.* 2017. № 1. С. 18–26. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68337

[180] Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, професора Б. І. Пшика. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с. URL : https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/Finansova-bezpeka.pdf

[181] Дубина М., Холявко Н., Попело О. Цифровізація ринку фінансових послуг: переваги та ризики для домогосподарств. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 2 (25). С. 160–177. DOI : https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-160-177

3) рівень доходу для забезпечення домогосподарства відповідними мобільними девайсами, які дають змогу використовувати цифрові можливості фінансових установ[182; 183; 184].

До системних ризиків використання цифрових технологій, які можуть призвести до деструктивних наслідків для домогосподарств у процесі використання фінансових послуг, можна віднести такі:

1) хакерські дії, втрата індивідуальної фінансової інформації;

2) поширення фейкової інформації щодо функціонування фінансових установ, використання назв банків, небанківських установ для надсилання повідомлень шахрайського типу;

3) маніпулювання людською свідомістю, що може здійснюватися на основі використання новітніх цифрових технологій впливу на поведінку людини (контекстна реклама, маніпулювання фактами, статистичною інформацією);

4) кібератаки на роботу фінансових установ, які призводять до втрати індивідуальної інформації клієнтів, яка може поширюватися у відкритому доступі в подальшому;

5) психологічний вплив з метою схиляння домогосподарств до нераціональної поведінки у сфері ухвалення фінансових рішень унаслідок використання сучасних цифрових технологій (чат-боти, дзвінки та ін.)[185; 186].

Системні ризики є загальними для всіх домогосподарств і всієї сфери фінансових послуг. Проте в їхній реалізації також враховуються індивідуальні чинники домогосподарств. Водночас цифрові технології

---

[182] Єгоричева С. Б., Вертебний І. В. Вплив використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку банків та небанківських фінансових установ у сучасних умовах.* 2021. № 3 (42). С. 67–74. URL : https://www.ser.net.ua/index.php/SER/article/view/442

[183] Полторак А. С., Паламарчук В. Ю. Моніторинг стану фінансової безпеки домогосподарств та його впливу на рівень фінансової безпеки України. *Вісник економічної науки України.* 2020. № 2. С. 145–151. URL : https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-stanu-finansovoyi-bezpeki-domogospodarstv-ta-yogo-vplivu-na-riven-finansovoyi-bezpeki-ukrayini

[184] Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. 2021. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_ Welfare

[185] Чміль Г. Л. Цифровізація діяльності суб'єктів споживчого ринку: можливості та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2021. № 13. С. 124–134. URL : https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/1753

[186] Маркевич К. Не позитивами єдиними. Які небезпеки криються за цифровізацією / Центр Разумков. 2021. 27 травня. URL : https://razumkov.org.ua/statti/ne-pozytyvamy-iedynymy-yaki-nebezpeky-kryiutsia-za-tsyfrovizatsiieiu

дають змогу здійснювати швидке опрацювання значних масивів даних про клієнтів фінансових установ з подальшим їхнім цілеспрямованим використанням на різних групах споживачів фінансових послуг. Також зазначимо, що цифрові технології значно ускладнюють процес виявлення та ідентифікації шахраїв, що вимагає від фінансових установ більших фінансових ресурсів, часу, а отже, клієнти можуть довго очікувати рішення про повернення втрачених ними коштів. Безумовно, більша частина ризиків для домогосподарств від цифровізації сфери фінансових послуг пов'язана із втратою особистої інформаційної безпеки, що може відбуватися в результаті поширення відповідної фінансової інформації про клієнтів[187].

Використання домогосподарствами таких цифровізованих явищ, як смарт-контракти, зберігання інформації в «хмарі», електронні платежі, віртуальні підприємства, віртуальні офіси, електронні кабінети, бізнес-сайти, включно з інтернет-магазинами та торговельними інтернет-платформами, використання відповідного програмного забезпечення, що мінімізує ризики, зокрема технологія блокчейну, боти, штучний інтелект, криптовалюти тощо, потребують відповідних знань і навичок, набути та підтримувати які непросто. А їхня відсутність у цифрову епоху загрожує не лише ймовірністю матеріальних втрат у відносинах зі спритними шахраями, які зазвичай краще знаються на можливостях цифрових технологій, ніж сумлінні громадяни, а й навіть фактичним безправ'ям, зумовленим відсутністю потрібних для цього можливостей (не кажучи про вади нормативного регулювання, а саме відсутність закріпленого на рівні закону поняття цифрових прав).

Кожен із цифрових ресурсів (зокрема, вищезгадані) має як сприятливі для цивілізованого суспільства риси, так і досить проблематичні. Однією із основних рис згаданих технологій є можливість діяти в інтернет-просторі анонімно, забезпечуючи максимальну не лише швидкість операцій, пов'язаних із поширенням / пошуком / використанням інформації, а й їх приватність, а отже, і залучення до відповідних процесів максимальної кількості заінтересованих осіб. З іншого боку, використання такої анонімної приватності недобросовісними особами суспільно небезпечна, оскільки ускладнює, а нерідко й унеможливлює

[187] Дубина М., Холявко Н., Попело О. Цифровізація ринку фінансових послуг: переваги та ризики для домогосподарств. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 2 (25). С. 160–177. DOI : https://doi.org/10.25140/2410-9576-2022-2(25)-160-177

визначення відповідальної особи, що своїми недобросовісними діями у віртуальному просторі (зазвичай у мережі «Інтернет» та/або з використанням мобільних телефонів / смартфонів) завдає шкоди іншим особами, та притягнення її до відповідальності. Крім того, інтернет-простір – транснаціональний, а отже, діяти в ньому можна незалежно від місця фактичного перебування, яке до того ж нерідко важко визначити, якщо заінтересована в цьому особа не називає себе або надає викривлену інформацію, бажаючи уникнути відповідальності за зловживання приватністю на шкоду іншим учасникам відносин. Виявлення таких осіб потребує участі компетентних органів різних держав, що зумовлює потребу та встановлення відповідних правил їхньої взаємодії на транснаціональному рівні[188].

Не менш неприємною та складною є проблема вдосконалення вірусів, що вражають комп'ютери / смартфони й завдають їхнім власникам значної шкоди через витік конфіденційної інформації чи грошові втрати.

Відсутність цивілізованого режиму таких електронних ресурсів, як сайти, в кращому разі може загрожувати непорозумінням або конфузом, у гіршому – завданням шкоди численним споживачам, що не можуть визначити особу інтернет-продавця, який їх ошукав завдяки недостовірній інформації (або її відсутності) про товари та про особу продавця, що мала б розкриватися відповідно до законодавства (зокрема, законів України «Про електронну комерцію»[189] та «Про захист прав споживачів»[190]).

Крім того, досить поширеним є використання таких сайтів групою осіб, яких нерідко іменують себе «віртуальним підприємством», використовуючи традиційні поняття – підприємство чи магазин. Тому більшість пересічних громадян-споживачів сприймають цифровізовані явища як реальні, що існують в аналоговій економіці. Серед них:

– віртуальне підприємство: сприймається багатьма як належно легалізоване підприємство зі статусом юридичної особи; натомість це

[188] Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 56–62. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf

[189] Про електронну комерцію : Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19 (дата звернення: 03.02.2024).

[190] Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (дата звернення: 03.02.2024).

група осіб (фізичних та/або юридичних), заінтересованих у використанні одного електронного (зазвичай інтернету) ресурсу (зокрема, бізнес-сайту), проте без оформлення їхньої організаційної єдності як юридичної особи або партнерів на підставі угоди про спільну діяльність[191];

– інтернет-магазин: нерідко сприймається як електронна версія звичайного магазину з його власником, хоча насправді це сайт, на якому його користувачі (а їх може бути кілька або навіть багато) розміщують інформацію про пропоновані до продажу товари; вітчизняне законодавство, ґрунтовним знанням якого можуть похвалитися навіть не всі професійні юристи, визначає вебсайт як сукупність програмних засобів, розміщених за унікальною адресою в обчислювальній мережі, зокрема в мережі «Інтернет», разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певних суб'єктів і забезпечують доступ юридичних і фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інших інформаційних послуг через обчислювальну мережу[192];

– боти (англ. bot, від robot – робот): сприймається як реально існуючий суб'єкт (підприємець, організація чи її працівники), хоча є програмою, що забезпечує виконання автоматично та/або за заданим розкладом (алгоритмом) комплексу послідовних дій, і має в цьому якусь схожість із людиною[193]; ботів нерідко відносять до штучного інтелекту, що критикується прибічниками альтернативного погляду (дискусію з цього приводу залишаємо знавцям цифрових технологій); система штучного інтелекту є однією із найперспективніших напрямів комп'ютерних наук, що вивчає методи розв'язання завдань, для яких не існує способів вирішення, даючи змогу оперувати даними та самонавчатися; має необмежену сферу застосування (від створення роботів, які самостійно приймають рішення, до машин з автопілотом чи онлайн-перекладачів у реальному часі)[194].

Як засвідчують результати досліджень зарубіжних і вітчизняних учених, застосування домогосподарствами продуктів цифровізації у

[191] Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 3. С. 56–62. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf

[192] Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19 (дата звернення: 03.02.2024).

[193] Штучний інтелект рекламують як вирішення усіх проблем, насправді ж він часто помиляється й не може замінити людину – інженер з Прінстона пояснює чому. URL : https://thebabel.com.ua/texts/38487 (дата звернення: 01.02.2024).

[194] Що таке СШІ. URL : http://ai.lviv.ua/ais/ (дата звернення: 01.02.2024).

сфері фінансових послуг пов'язано із суттєвими загрозами, зокрема питання кібербезпеки фінансових операцій, глибини проникнення технологій і накопичуваних даних у приватне життя індивідів і домогосподарств, рівень незахищеності таких вразливих для шахрайства верств населення, як неповнолітні та пенсіонери, які можуть потерпати від недоброчесних операторів фінансового ринку через низький рівень фінансової грамотності та інклюзії[195].

Поряд з усіма перерахованими вище проблемами та ризиками, пов'язаними із цифровізацією, особливо гострою проблемою в Україні, на нашу думку, на сьогодні є низький рівень володіння цифровими навичками та компетентностями, фінансової та цифрової грамотності населення. До того ж вирішення цієї проблеми є складним завданням з погляду реалізації, враховуючи як сучасний макроекономічний розвиток країни та війну, так і складні соціальні умови життя громадян. Саме підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності домогосподарств є запорукою мінімізації ризиків, пов'язаних із процесами цифровізації у фінансовій діяльності домогосподарств.

Отже, основним напрямом щодо уникнення негативних наслідків процесу цифровізації є подолання ряду внутрішніх перешкод для забезпечення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності населення й відкритості до високотехнологічних ініціатив і цифрової трансформації, які, на думку вітчизняних науковців[196; 197; 198; 199], сьогодні існують в Україні. Зокрема, це:

– підвищення мотивації та подолання пасивності домогосподарств щодо ефективного використання власних коштів;

---

[195] Єрмошкіна О. В. Фінансові інновації: загрози чи можливості для фізичних осіб? *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 3. С. 7–12.

[196] Онишко С. В., Чубенко В. Ю. Фінансова безпека та її особливості в умовах цифровізації економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Економічні науки*. 2021. № 5 (1). С. 69–77. DOI 10.25313/2520-2294-2021-5-7206

[197] Полях С. С. Методичні засади захисту інтересів споживачів на ринку фінансових послуг : дис. ... канд. екон. наук / Сумський державний університет. Суми, 2019. 213 с. URL : http://surl.li/mwwje

[198] Приймак С. А. Економічний механізм захисту прав споживачів на ринку банківських послуг в Україні : дис. ... канд. екон. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 246 с. URL : http://surl.li/mwwoa

[199] Тимків А. О., Сидор Г. В. Фінансова інклюзія як складова відновлення економіки України. *Інклюзія і суспільство*. 2022. Вип. 1. С. 5–14. URL : https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/2/1

– підвищення рівня довіри домогосподарств до послуг фінансових установ;

– підвищення в суспільстві розуміння важливості досягнення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності;

– підвищення рівня довіри населення до послуг кредитування, уникнення можливості використання чужих ресурсів у власній діяльності;

– підвищення довіри до стабільності роботи фінансових установ, упевненості в їхній захищеності від стороннього втручання;

– підвищення макрофінансової стабільності та мінімізація негативного впливу кризових явищ на фінансовий стан домогосподарств;

– підвищення якості та доступності методичних матеріалів у сфері фінансової та цифрової грамотності;

– підвищення рівня поширення матеріалів про фінансову та цифрову грамотність серед домогосподарств;

– підвищення рівня фінансової інклюзії;

– забезпечення достатньої кількості кваліфікованих кадрів, які можуть надавати освітні послуги у сфері фінансової та цифрової грамотності;

– мінімізація регіональних і вікових диспропорцій у формуванні знань серед громадян у сфері фінансової та цифрової грамотності;

– підвищення рівня зацікавленості фінансових установ у сфері підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності їхніх клієнтів;

– забезпечення ефективно діючої в країні системи підвищення фінансової та цифрової грамотності, яка б поєднувала в собі основні заходи в цьому напрямі;

– підвищення рівня співпраці між усіма зацікавленими в підвищенні фінансової та цифрової грамотності домогосподарств стейкхолдерами.

На нашу думку, усі ці заходи цілком можливо реалізувати через грамотну політику з боку держави. Наприклад, навіть під час війни ринок фінансових послуг повністю виконує покладені на нього функції, а органи державної влади, насамперед Національний банк України, намагається впроваджувати політику підвищення фінансової та цифрової грамотності населення, розробляючи відповідні матеріали й співпрацюючи із закладами вищої освіти.

У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р., яка розроблялася до початку війни (2023 року була призупинена), було виокремлено напрям щодо забезпечення фінансової інклюзії, у межах якого були заплановані базові заходи підвищення її рівня в країні[200]. До них належали: підвищення доступності та рівня користування фінансовими установами; посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; підвищення рівня фінансової грамотності населення[201].

Війна негативно вплинула як на спроможність НБУ впроваджувати в життя визначені в Стратегії заходи, так і на ставлення громадян до питань навчання фінансової та цифрової грамотності, враховуючи наявність більш актуальних для життєдіяльності питань. Проте, незважаючи на складну ситуацію в країні, НБУ поступово впроваджує в життя окремі заходи з метою формування умов для подальшого залучення громадян до відповідного навчання. Так, регулятором був запущений відповідний сайт із фінансової та цифрової грамотності, який отримав назву «Гаразд», на якому надається інформація про основні фінансові послуги, які найбільш поширені в Україні[202].

З огляду на вищезазначене, попри війну в країні та кризові явища в економіці, погоджуємося з думкою, викладеною в роботі О. Попело та її співавторів[203], що найменше, що можуть зробити домогосподарства заради забезпечення фінансової стабільності, це насамперед прагнути підвищувати рівень своєї цифрової та фінансової грамотності з метою ефективного та безпечного долучення до цифрових технологій, зокрема фінансових установ, якісного використання цих знань і навичок під час реалізації певної моделі фінансової поведінки й отримання від цього переваг і вигід.

---

[200] Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (припинена 2023 року) / Національний банк України : офіційний вебсайт. URL : https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/develop-strategy2023

[201] Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL : http://surl.li/cvpla

[202] Гаразд. URL : https://harazd.bank.gov.ua

[203] Вплив інноваційно-інформаційних технологій фінансових установ на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств / Попело О. В., Холявко Н. І., Дубина М. В., Тарасенко А. В. *Проблеми економіки*. 2022. № 1. С. 105–112.

На підставі цього пропонуємо класифікацію основних напрямів підвищення рівня фінансової безпеки учасників фінансових відносин в умовах цифровізації (табл. 1.7.1) [204; 205; 206; 207].

Таблиця 1.7.1 – Основні напрями підвищення рівня фінансової безпеки учасників фінансових відносин

Назва напряму	Практичні заходи	Цифрові інструменти / ресурси
1	2	3
1. Раціональне управління доходами та витратами	– складання щомісячного бюджету; – ведення обліку витрат; – формування резервного фонду; – онлайн-банкінг з функцією аналітики витрат	– мобільні додатки: Mint, Wallet, CoinKeeper
2. Диверсифікація джерел доходу	– додатковий фріланс чи підробіток; – підприємницька діяльність з декількома продуктами / послугами	– платформи фрілансу: Upwork, Freelancehunt; – онлайн-магазини: Etsy, Prom.ua
3. Підвищення цифрової фінансової грамотності	– освіта щодо інвестицій, кредитів, податків; – навчання користуванню онлайн-банкінгом, електронними платежами й інвестиційними платформами; – вивчення фінансових ринків	– онлайн-курси: Coursera, Prometheus; – фінансові портали: Investopedia, Minfin
4. Захист від фінансових ризиків	– страхування життя, здоров'я, майна; – контроль кредитного навантаження; – використання легальних фінансових інструментів	– онлайн-платформи страхових компаній: PZU, AXA; – кредитні калькулятори банків
5. Цифровізація фінансових процесів	– онлайн-банкінг та електронні платежі; – моніторинг доходів і витрат; – автоматизація обліку фінансів	– банківські додатки: Monobank, Privat24; – ERP-системи: 1C, QuickBooks; – платформи аналітики витрат: YNAB

[204] Expanding financial inclusion through digital financial services / World Bank. Washington, DC, 2024. URL : https://worldbank.org/publication/63345b1f-0d4c-48d2-b51f-6ced20233625

[205] Ukraine digital development country profile / International Telecommunication Union. Geneva, 2025. URL : https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/Europe.pdf

[206] Digital Transformation Strategy 2025. Kyiv : Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2023. URL : https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ coordination/ cifrova-transformaciya

[207] Financial Literacy and Digitalization: Policy Approaches / OECD. Paris : OECD Publishing, 2021. URL : https://www.oecd.org/content/dam/oecd /2022/04.pdf

Продовження таблиці 1.7.1

1	2	3
6. Інвестиційна активність	– формування портфелю з низько- та середньоризикових активів; – довгострокові депозити, облігації, ETF	– онлайн-брокери: Freedom Finance, Interactive Brokers; – платформи для інвестування: eToro, Robo-advisors
7. Державна підтримка та пільги	– використання податкових пільг і субсидій; – участь у державних програмах фінансової освіти	– офіційні портали: Державна податкова служба України, Міністерство фінансів України; – платформи державних послуг («Дія»)

Крім дотримання вищезазначених напрямів, для зміцнення фінансової безпеки учасників фінансових відносин в Україні, на нашу думку, потрібно забезпечити такі умови[208]:

- розвиток цифрової інфраструктури (забезпечення доступу до онлайн-фінансових сервісів у всіх регіонах країни);
- підвищення рівня кібербезпеки (захист персональних і фінансових даних від кіберзагроз);
- державне регулювання фінансових продуктів (контроль за цифровими кредитами, платформами для інвестицій та іншими фінансовими інструментами);
- створення системи соціальної підтримки (страхування доходів, державні програми допомоги, підтримка в умовах економічних криз).

Враховуючи вплив переваг і ризиків процесу цифровізації на їх поведінку й потребу в повоєнному відновленні економіки, найбільш пріоритетними напрямами раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств для забезпечення фінансової безпеки в сучасних умовах є:

1) підвищення фінансової та цифрової грамотності домогосподарств через проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи

[208] Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову безпеку учасників фінансових відносин в Україні у контексті її переваг та мінімізації ризиків. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту* : зб. наук. праць. 2025. № 1–2. DOI 10.31767/nasoa.1-2-2025.03

серед населення щодо можливостей цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг фінансових інструментів і способів їхнього використання (наприклад, створення клубів фінансових волонтерів, які будуть допомагати розібратися зі складнощами у фінансових питаннях, управлінні власним бюджетом, заощадженні, інвестуванні тощо; організація курсів фінансової та цифрової грамотності; створення фінансово-освітніх програм на телебаченні та в соцмережах за участю широкого кола експертів, аналітиків і спеціалістів з питань цифровізації у сфері фінансів; запровадження безкоштовних дистанційних програм на вебсайтах профільних університетів, що дасть змогу залучити найкращі науково-педагогічні кадри й новітні методи викладання; проведення тренінгів, лекцій щодо ощадливого ставлення до грошей, турнірів з ігор-симуляторів на кшталт «Cash Flow» або «Життєвий капітал»; проведення Днів фінансової обізнаності тощо);

2) створення умов для поступового підвищення добробуту населення за рахунок стабілізації темпів зростання реальних доходів домогосподарств (наприклад, через забезпечення достатньої кількості робочих місць, оптимізації рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, регулювання цінової політики на соціальні групи товарів);

3) розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються домогосподарствам-власникам тимчасово вільних грошових коштів з постійним інформуванням населення про наявність таких продуктів і послуг, можливостей та переваг їхнього використання;

4) удосконалення на законодавчому рівні чинної системи захисту фінансових ресурсів населення, розміщених на фінансовому ринку;

5) підвищення доступу домогосподарств до традиційних банківських кредитів (наприклад, через надання пільгових і безвідсоткових кредитів, перегляду чинних нормативних вимог щодо кредитного процесу, спрощення та стандартизації процедур розгляду заявок на отримання позики й процесу видачі кредитів домогосподарствам, що займаються підприємництвом (розробка загальних вимог до процесів кредитування усіма банками, стандартного переліку документів), становлення й налагодження системи start-up кредитування (кредити «з нуля») домогосподарств, що працюють у сфері малого бізнесу тощо) або ж залучення домогосподарств до альтернативних форм кредитування (зокрема, краудфандинг дає змогу залучити кошти або фінансування від багатьох людей зазвичай через інтернет для фінансування

проєктів, ідей або ініціативи, а краудлендінг зі свого боку є формою фінансування, в якій особи або підприємства беруть позики безпосередньо від інших осіб або інвесторів через онлайн-платформи, які сприяють зв'язку між позичальниками та кредиторами);

6) посилення довіри домогосподарств до банківської системи України (наприклад, залучення фінансових посередників до соціальних проєктів та активне поширення інформації про це серед громадян, що сприятиме зміцненню довіри населення до фінансового ринку, розміщення на офіційних вебсайтах, сторінках у соціальних мережах та в ЗМІ соціальних звітів, де буде відображено інформацію про сприяння в подоланні житлової проблеми для молодих сімей під час іпотечного кредитування, обчислено величину додаткового доходу від депозитів, залучених від домогосподарств тощо[209]; створення інституту фінансового омбудсмена в Україні, адже орган досудового врегулювання спорів між фінансовими установами й споживачами є потрібним для імплементації європейського досвіду та зростання довіри до фінансових посередників[210];

7) активізація діяльності центрів зайнятості щодо реалізації програм започаткування бізнесу домогосподарствами, де є безробітні;

8) активізація процесів залучення домогосподарств до інвестиційної діяльності (наприклад, через поширення інформації про можливості та переваги інвестування, оптимізації податкової політики в сфері оподаткування інвестиційних доходів домогосподарств; розвиток інфраструктури ринку інвестицій завдяки створенню розгалуженої мережі інноваційних менеджерів, інноваційних фінансових установ, інноваційних банків, розробити доступний і зрозумілий компенсаційний механізм у разі втрати інвестиційних активів тощо);

9) створення належних умов для диверсифікації портфеля заощаджень домогосподарств;

10) надання достатніх ресурсів домогосподарствам, що буде передбачено державною підтримкою громадянам, для підтримки фінансової стабільності в разі виникнення кризових ситуацій (пандемії,

[209] Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення / Пшик Б. І., Зварич М. С., Кашуба Я. М., Слобода Л. Я. Львів : Псолом, 2020. 274 с.

[210] Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : дис. … канд. екон. наук : 08.00.01. К., 2011. 213 с.

війни тощо) (наприклад, у формі збереження робочого місця, грошових виплат, гарантування виплат з безробіття, збереження соціальних гарантій тощо або створення фонду підтримки домогосподарств, які втратили своє майно через війну і яким можуть бути відшкодовані збитки пізніше за рахунок претензій України до російських активів, заморожених у третіх країнах)[211].

Зрозуміло, що це невичерпний перелік і він буде постійно оновлюватися та поповнюватися, адже стрімке поширення цифровізації створюватиме нові умови для діяльності домогосподарств і даватиме їм нові економічні та соціальні можливості через підбір ефективних моделей фінансової поведінки.

Цифровізація є комплексним явищем, що охоплює учасників фінансових відносин, сприяючи підвищенню прозорості фінансових потоків, контролю за витратами й зменшенню ризиків фінансової нестабільності. Водночас цифровізація є потужним інструментом підвищення фінансової безпеки учасників фінансових відносин в Україні, однак її ефективність залежить від рівня цифрової фінансової грамотності, кіберзахисту та регуляторної підтримки.

Модернізація цифрових фінансових інструментів, забезпечення їхньої доступності й мінімізація ризиків здатні підвищити рівень стійкості учасників фінансових відносин на тлі фінансових потрясінь та економічної нестабільності, а ефективне використання переваг цифровізації посилить фінансову безпеку учасників фінансових відносин.

[211] Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації : дис. ... д-ра філософії : 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Мін-во фінансів України, Державний податковий ун-т. Ірпінь, 2025. 433 с. URL : https://ir.dpu.edu.ua/handle/123456789/5028

1.8. Роль фінансового моніторингу в системі національної та міжнародної фінансової безпеки

(Н. В. Москаленко, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансових ринків і технологій, Державний податковий університет)

Сучасний етап глобалізації супроводжується рядом викликів, серед яких одним із ключових є зростаюча фінансова залежність. Поряд із новими можливостями глобалізація створила й сприятливі умови для легалізації незаконно отриманих доходів. З часом національні фінансові системи продемонстрували вразливість у сфері забезпечення безпеки, що дало змогу «брудним» коштам перетинати державні кордони та виходити на міжнародний фінансовий ринок. У такий спосіб виникла практика, коли гроші, здобуті злочинно в одній країні, набували легального статусу в іншій. Це сприяло формуванню та активізації сучасних організованих злочинних угруповань, які поступово проникали у фінансові установи й отримували вплив на окремі сектори економіки. Така ситуація ускладнила дотримання законодавчих норм і актуалізувала потребу у впровадженні ефективних механізмів фінансового контролю. У результаті тривалої еволюції фінансовий моніторинг сформувався як одна з базових складових системи економічної безпеки провідних країн світу[212].

Визначальне значення для розуміння принципів функціонування та ролі фінансового моніторингу в забезпеченні фінансової безпеки держави має усвідомлення його сутності. За таких умов важливо насамперед чітко визначити це поняття й окреслити його характерні особливості.

Під час визначення ролі фінансового моніторингу в системі фінансово-економічної безпеки держави варто зазначити про формування нового напряму фінансового контролю. Цей напрям випливає із загального поняття фінансового контролю як діяльності уповноважених державних органів та організацій, спрямованої на забезпечення дотримання законодавства в процесах збирання, аналізу, розподілу,

[212] Дропа Я. Б., Тесля С. М., Піхоцька М. Р. Розвиток системи фінансового моніторингу як складової частини формування ефективного контролю й безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 37. С. 35–43. DOI : https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-37-5

перерозподілу та використання грошових фондів держави для реалізації ефективної державної політики в суспільстві[213].

Фінансовий контроль здійснюється на основі чинних правових норм через систему органів державної влади, включно зі спеціально уповноваженими структурами, серед яких є і Державна служба фінансового моніторингу України[214].

Частково погоджуємося з підходом до визначення фінансового моніторингу як особливої форми фінансового контролю, оскільки контроль слугує регулятивним механізмом і є важливою складовою управлінського процесу. Він дає змогу отримувати актуальну інформацію про стан фінансової системи та ухвалювати рішення щодо впровадження відповідних заходів впливу. Варто також зазначити, що термін «моніторинг» виник як доповнення до поняття «контроль», яке охоплює не лише процес спостереження та збору, аналізу даних, але також містить елементи активного впливу й управління. Отже, поняття «контроль» має ширший і більш всеосяжний характер порівняно з «моніторингом».

Фінансовий моніторинг є однією із ключових тенденцій розвитку контрольної діяльності, яка зазначається зміщенням акценту від традиційного перевірного підходу до постійного нагляду за об’єктами контролю. Основна перевага моніторингу полягає в його всебічності, що дає змогу охоплювати ширший спектр аспектів, порівняно з перевірками, які обмежуються конкретними періодами чи питаннями. Крім того, моніторинг забезпечує безперервність контролю, тоді як перевірки завжди мають епізодичний характер. Його переваги також охоплюють оперативність і гнучкість правового реагування, що сприяє своєчасному виявленню порушень і запобіганню значним фінансовим проблемам. Оскільки фінансовий контроль регулює діяльність державних органів у сфері управління державними фінансами, цілком логічно, що одним із його напрямів є впровадження норм, які регулюють відносини у сфері фінансового моніторингу, що реалізуються через застосування спеціально встановлених законодавчих заходів.

---

[213] Москаленко Н. Концептуальні аспекти фінансової безпеки банку. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2024. № 1. С. 53–58. DOI : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2024.8

[214] Кузьменк О., Яровенко, Г., Радько В. Попередній аналіз процесу конвергенції систем кібербезпеки та фінансового моніторингу країн. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI : https://doi.org/10.32782/2524- 0072/2021-32-37

У цьому контексті базовий закон про фінансовий моніторинг визначає набір заходів, які виконують суб'єкти фінансового моніторингу з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення. Заходи охоплюють проведення державного та первинного фінансового моніторингу[215].

У сучасному розумінні термін «фінансовий моніторинг» остаточно утвердився як у зарубіжному, так і у вітчизняному науковому й офіційному термінологічному дискурсі. Цей термін використовується для узагальненого позначення комплексу заходів, методів і дій, що здійснюються на рівні суб'єктів господарювання, у рамках економічного сектору, адміністративно-територіальної одиниці, держави чи міжнародного простору, з метою попередження легалізації незаконно отриманих доходів. Проте через суттєві відмінності в інтерпретації законодавчих норм, а також вплив лінгвістичних, національних, культурних і соціально-політичних чинників, разом із розривом у кваліфікаційних підготовках фахівців, які спеціалізуються на протидії відмиванню коштів, одні й ті самі спеціалізовані терміни нерідко наповнюються різним або принаймні неоднозначним змістом.

У навчальному посібнику «Валютне регулювання та контроль» фінансовий моніторинг визначається як сукупність заходів, спрямованих на протидію та запобігання легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Ці заходи охоплюють не лише діяльність окремих суб'єктів господарювання, а й мають широкий характер, поширюючись на національний і міжнародний рівні[216].

Окрема увага приділяється понятійному апарату фінансового моніторингу, який розглядається як систематизована діяльність суб'єктів моніторингу, спрямована на виявлення, аналіз і перевірку інформації щодо фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією незаконно отриманих доходів. Зібрані дані передаються правоохоронним органам для відповідного реагування.

---

[215] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

[216] Ловінська Л. Г. Розвиток фінансового моніторингу як науки в контексті євроінтеграції України. *Фінанси України*. 2022. № 11. С. 49–63. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2022.11.049

Також фінансовий моніторинг описується як комплекс організаційно-правових заходів, що реалізуються фінансовими установами й уповноваженими державними органами з метою запобігання незаконним операціям, пов'язаним із легалізацією злочинних доходів і фінансуванням тероризму[217].

Практично всі дослідники погоджуються щодо ключових компонентів фінансового моніторингу (далі – ФМ), до яких належать здійснення комплексу заходів, визначення засобів та окреслення цілей. Водночас варто зазначити, що ФМ не лише передбачає реалізацію заходів, спрямованих на протидію легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму, але й формується як постійний і безперервний процес. Цей процес охоплює контроль, оцінювання, аналіз та прогнозування фінансових операцій, які мають на меті виявлення ознак легалізації коштів, отриманих незаконним способом, а також ідентифікацію випадків фінансування терористичних діяльностей. На основі результатів проведених аналітичних досліджень здійснюються конкретні дії щодо незаконно отриманих активів, а також стосовно фізичних чи юридичних осіб, які причетні до процесу легалізації доходів. Така системна діяльність дає змогу зменшити ризики поширення нелегальних фінансових практик і водночас забезпечує ефективне функціонування механізмів протидії економічним злочинам.

В Україні та більшості інших пострадянських країн для позначення заходів протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та пов'язаних із цим сфер діяльності використовується термін «фінансовий моніторинг». Це поняття охоплює комплекс дій, що здійснюються фінансовими установами й відповідними державними органами з метою попередження, виявлення та запобігання операціям, пов'язаним із легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих незаконним шляхом, а також із фінансуванням тероризму чи зброї масового знищення. На глобальному рівні органи, які виконують аналогічні функції, називаються підрозділами фінансової розвідки (Financial Intelligence Unit, FIU), а їхня діяльність має загальну назву – «фінансова розвідка». В Україні з 2003 року офіційно діє Державна служба фінансового моніторингу, яка є органом нового типу й виконує функції підрозділу фінансової розвідки.

[217] Москаленко Н., Дідківська К. Financial monitoring in Ukraine. *Збірник наукових праць ДПУ*. 2025. № 1. С. 51–58. DOI : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.8

Використання термінів «фінансова розвідка» і «підрозділ фінансової розвідки» в науковій літературі як синонімів поняття «фінансовий моніторинг» є некоректним. Таке слововживання є наслідком прямого перекладу англійського терміна «financial intelligence unit», що суперечить установленим визначенням розвідувальної діяльності, якою займаються спеціалізовані державні органи. З огляду на це більш доречним і науково обґрунтованим у контексті України є використання терміна «підрозділ фінансового моніторингу», оскільки така діяльність не належить до сфери розвідувальної роботи. Некоректно прирівнювати функції таких органів, як Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України та Державна служба фінансового моніторингу України, адже остання, відповідно до чинного законодавства, не виконує завдань, пов'язаних із розвідувальною діяльністю.

Підсумовуючи результати теоретичних досліджень, можна зробити висновок, що поняття «фінансовий моніторинг» варто розглядати в таких аспектах: як одну із ключових тенденцій у розвитку контрольної діяльності держави у фінансовій сфері; як комплекс інструментів, дій і заходів, спрямованих на попередження та протидію легалізації незаконно отриманих доходів; як процес безперервного спостереження за фінансовими операціями. Отже, фінансовий моніторинг являє собою особливу форму контрольної діяльності держави в сфері фінансів. Це безперервний процес, який охоплює спостереження, аналіз, оцінювання та прогнозування фінансових операцій. За його результатами впроваджується система засобів і дій, яка застосовується до фізичних і юридичних осіб, а також до держав, з метою протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та підтримці поширення зброї масового знищення.

Система фінансового моніторингу (далі – СФМ), як і будь-яка інша система, являє собою впорядковану організацію всіх її складових елементів. Вона характеризується такими ключовими властивостями, як цілісність, подільність, наявність стійких взаємозв'язків, організованість, емерджентність та ієрархічність. Водночас важливо підкреслити, що система насамперед є цілісною сукупністю елементів. Це означає, що, з одного боку, будь-яка система фінансового моніторингу є єдиним, нерозривним утворенням, а з іншого – у її структурі чітко можна виділити окремі цілісні компоненти (елементи),

як-от міжнародні організації, контрольно-наглядові органи, правоохоронні служби, фінансові посередники тощо[218].

Практика свідчить, що організатори схем відмивання грошей діють у всіх секторах економіки, проте основним осередком їхньої активності є кредитно-фінансова сфера, особливо банківський сектор. Саме вона функціонує як основний канал переміщення грошових потоків, пов'язаних із легалізацією прибутків. Для ефективного протистояння цій загрозі потрібно налагодити координацію та сформувати механізм спільної роботи всіх складових системи незалежно від їхнього рівня організації. Отже, цілісність стає ключовою характеристикою системи фінансового моніторингу. Вона забезпечує єдину структуру, побудовану на основі взаємодії між окремими компонентами. Важливо також враховувати емерджентні властивості системи фінансового моніторингу, які проявляються тільки на рівні всієї системи загалом і не притаманні її окремим елементам. Наприклад, жоден окремий контролювальний орган у країні не здатен самостійно виявляти операції з відмивання доходів без взаємодії та отримання даних від інших учасників системи. Аналогічно без залучення правоохоронних органів неможливо ефективно боротися із злочинними угрупованнями, які займаються відмиванням коштів. Це демонструє критичну важливість злагодженої роботи всіх елементів системи для досягнення її загальної мети.

Будь-яка система, крім основних характеристик, повинна володіти важливою властивістю – ієрархічністю. Це означає, що кожен її компонент можна трактувати як підсистему, а сама система є частиною ширшої надсистеми. Вітчизняна система фінансового моніторингу є складовою міжнародної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (далі – ПЛД / ФТ). Міжнародна система ПЛД / ФТ функціонує як зовнішнє середовище, яке визначають загальновизнані стандарти й рекомендації, прийняті в різних країнах. Серед них – рекомендації FATF, Вольфсберзькі принципи та інші норми, що встановлюють засади організації національних систем фінансового моніторингу. На цьому рівні також відбувається співпраця держав через міжнародні канали, як-от Інтерпол або група Егмонт, з метою боротьби з глобальними загрозами

[218] Москаленко Н., Дідківська К. Financial monitoring in Ukraine. *Збірник наукових праць ДПУ*. 2025. № 1. С. 51–58. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.8

відмивання коштів і фінансування тероризму. Національна СФМ формується державними органами управління, зокрема спеціалізованими уповноваженими структурами, які координують діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу. До таких суб'єктів належать фінансові посередники: банки, кредитні, страхові, лізингові та інші установи. Усі ці елементи взаємодіють у межах національної системи фінансового моніторингу на основі принципів цілісності, подільності, організації, емерджентності та ієрархічності.

Національна система фінансового моніторингу формує свою основу на базі національного законодавства, яке визначає її організаційно-функціональну структуру. Водночас потужний вплив на СФМ здійснюють міжнародні правила, стандарти та рекомендації, розроблені й ухвалені в глобальному контексті. Центральним елементом цієї системи є підрозділ фінансової розвідки (далі – ПФР), завданням якого є регулювання процесів у сфері фінансового моніторингу. Матеріали, надані ПФР, передаються до правоохоронних органів, де проводиться відповідне слідство та приймаються рішення щодо подальших дій. Взаємодія суб'єктів і об'єктів в межах фінансового моніторингу реалізується через систему процедур, спрямованих на протидію легалізації незаконно отриманих доходів. Для глибшого аналізу функціонування національної СФМ потрібно детально дослідити її організаційно-функціональні аспекти. Ця система постає як комплекс із трьох основних елементів: фінансово-наглядового, оперативно-аналітичного та правоохоронного. Кожен із них має свій унікальний набір суб'єктів, специфіку правового регулювання та характер завдань. Оперативно-аналітичний елемент представлений діяльністю Державної служби фінансового моніторингу України, тоді як фінансово-наглядовий охоплює суб'єкти первинного й державного фінансового моніторингу.

Фундамент системи фінансового моніторингу являє собою базовий наглядовий компонент, що містить визначені законодавством суб'єкти первинного фінансового моніторингу. Саме ці суб'єкти першими стикаються з потенційними злочинними схемами та об'єктами фінансового моніторингу. У рамках цього компонента вирішуються такі ключові завдання:

– ідентифікація та верифікація учасників фінансових операцій із визначенням кінцевих бенефіціарних власників;

– виявлення операцій, які можуть бути підозрілими та спрямованими на легалізацію незаконних доходів чи фінансування терористичної діяльності;

– передача інформації про такі операції до уповноваженого органу державної влади та виконання інших відповідних заходів.

До цього елемента також належать контролювальні та наглядові державні органи, відповідальні за забезпечення того, щоб суб'єкти первинного фінансового моніторингу дотримувалися законодавчих норм. Під час виявлення підозрілих операцій інформація про них аналізується відповідно до установлених критеріїв і правил. Далі опрацьовані дані переходять до наступного елемента системи – оперативно-аналітичного.

Оперативно-аналітичний елемент, згідно з міжнародними стандартами, виконує функції, покладені на центральний орган виконавчої влади, а саме підрозділ фінансової розвідки. Цей підрозділ отримує інформацію від суб'єктів первинного фінансового моніторингу (далі – СПФМ) і проводить її аналіз на предмет можливих зв'язків із відмиванням коштів або фінансуванням тероризму. Якщо підозри підтверджуються, підрозділ передає узагальнені матеріали до третього блоку – правоохоронних органів.

Суб'єктами правоохоронного елемента є установи, які займаються розслідуванням та доказовою базою злочинів, суди, що проводять правове оцінювання діянь, а також прокуратура, яка здійснює нагляд за дотриманням законності. Структура та взаємодія між елементами національної системи фінансового моніторингу регулюються положеннями базового законодавства.

Елементи національної системи фінансового моніторингу, враховуючи їх організаційно-функціональні особливості, як-от контрольно-наглядові органи, суб'єкти первинного фінансового моніторингу та ПФР, постійно взаємодіють між собою, реалізуючи спільні заходи, спрямовані на запобігання відмиванню доходів і фінансуванню тероризму. Важливо зауважити, що ключову роль у цій системі мають фінансово-наглядовий елемент і ПФР, адже саме вони відповідають за первинне виявлення й аналіз підозрілих операцій. Зі свого боку правоохоронні та судові органи відповідають за розслідування злочинів і притягнення винних до відповідальності. Розглядаючи принципи побудови системи фінансового моніторингу, можна стверджувати, що

сукупність державних і первинних суб'єктів моніторингу утворює єдину, взаємопов'язану структуру. Існуючи окремо, ці елементи не можуть ефективно виконувати свої функції в досліджуваній сфері. Водночас кожний компонент системи, зокрема серед СПФМ, містить внутрішні підсистеми, наприклад структурні одиниці, що займаються питаннями протидії легалізації доходів і фінансування тероризму (ПЛД / ФТ).

Отже, розробка та впровадження уніфікованих методологічних підходів до організації системи фінансового моніторингу на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу охоплює декілька ключових напрямів. Зокрема, це:

– створення нормативно-правових вимог у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму (ПЛД / ФТ);

– здійснення визначених обов'язків і повноважень у цій сфері;

– збір, аналіз і систематизація відомостей щодо підозрілих операцій, сучасних типологій схем відмивання коштів, а також методів фінансування тероризму з метою ефективної протидії цим явищам;

– визначення, оцінювання, моніторинг і контроль ризиків легалізації злочинних доходів із метою їхньої мінімізації[219].

Варто підкреслити, що в сучасних умовах реалізація заходів у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, стала одним із пріоритетних завдань. Її важливість полягає не лише в забезпеченні належного рівня управління комплаєнс-ризиками та ризиками відмивання незаконних доходів, але й у посиленні ділової репутації фінансових установ, що сприяє зміцненню їхньої фінансової стабільності та довіри з боку зацікавлених сторін.

Система фінансового моніторингу на національному рівні являє собою комплексно організовану взаємодію між державними інституціями, які займаються контролем, наглядом, моніторингом і правоохоронною діяльністю, а також внутрішніми структурними підрозділами суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Її основна мета полягає у виявленні та припиненні протиправної діяльності, пов'язаної зі спробами легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, фінансування терористичної діяльності чи поширення зброї масового

[219] Москаленко Н., Дідківська К. Financial monitoring in Ukraine. *Збірник наукових праць ДПУ*. 2025. № 1. С. 51–58. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.8

ураження (ПЛД / ФТ / ФЗМЗ). Така діяльність регулюється виключно в межах національного законодавства та відповідно до міжнародних стандартів. Особливо важливим є акцентування на ключових функціях цієї системи, які потрібно ефективно реалізовувати задля забезпечення її стабільного функціонування та сприяння подальшому прогресу. До таких функцій належать:

1) захисна – держава отримує можливість убезпечити національну економічну систему від незаконних дій у сфері легалізації доходів, які можуть загрожувати умовам економічної та фінансової стабільності, а також впливати на функціонування національного господарства;

2) превентивна – створення механізмів, які попереджають легалізацію незаконно отриманих коштів, що дає нагоду захищати інших учасників економічного процесу від протиправних дій. Первинний фінансовий моніторинг дає змогу здійснювати попередню перевірку фінансових операцій, запобігаючи порушенням, замість того, щоб реагувати лише на вже вчинені фінансові злочини;

3) інформаційна – збирання, обробка та систематизація даних про доходи, отримані незаконно, з подальшим переданням отриманої інформації до відповідних державних органів, які здійснюють заходи згідно з чинним законодавством;

4) контрольна – перевірка фінансової діяльності фізичних та юридичних осіб на предмет протиправних дій у сфері відмивання коштів. Це дає змогу створювати цивілізовані правила функціонування фінансового ринку та підвищувати його прозорість з метою гарантування належного рівня фінансової безпеки;

5) аналітична – аналіз методів і фінансових схем легалізації доходів злочинного походження, ведення обліку фінансових операцій, які підлягають моніторингу згідно із законодавством[220].

Також здійснюється оцінювання ефективності заходів, впроваджених суб'єктами первинного фінансового моніторингу для запобігання й боротьби з легалізацією таких доходів.

[220] Дропа Я. Б., Тесля С. М., Піхоцька М. Р. Розвиток системи фінансового моніторингу як складової частини формування ефективного контролю й безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 37. С. 35–43. DOI : https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-37-5

Основні напрями фінансового моніторингу формуються відповідно до його функціонального змісту. Їх можна охарактеризувати так:

– обов'язковий фінансовий моніторинг, який являє собою комплекс заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу. До його завдань належить виявлення фінансових операцій, які підлягають моніторингу, ідентифікація та верифікація клієнтів (або їхніх представників), ведення обліку таких операцій і даних про учасників, а також обов'язок звітування до визначеного центрального органу;

– внутрішній фінансовий моніторинг, що передбачає заходи з виявлення операцій, які потребують такого аналізу. Він базується на оцінюванні ризиків легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму. До комплексу заходів входять ідентифікація та верифікація клієнтів (або їхніх представників), ведення обліку операцій і даних про їх учасників, а також звітування до визначеного центрального органу;

– аналіз типологій легалізації незаконно отриманих доходів і фінансування тероризму;

– контроль за дотриманням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог чинного законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму і фінансування зброї масового знищення;

– розробка та впровадження єдиної державної політики в зазначеній сфері;

– представництво України в міжнародних організаціях, програмах і структурах, присвячених вирішенню проблем у сфері фінансового моніторингу;

– забезпечення співпраці з наглядовими та правоохоронними органами, а також координації їхньої діяльності в межах цієї сфери;

– формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму й фінансування зброї масового знищення[221].

[221] Москаленко Н., Дідківська К. Financial monitoring in Ukraine. *Збірник наукових праць ДПУ*. 2025. № 1. С. 51–58. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.8

На основі виділення системоутворювальних чинників і структуризації елементів системи, згідно з їхньою роллю, визначають міжнародний рівень системи ПЛДОЗШ / ФТ, національну систему фінансового моніторингу та рівень окремого суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Декомпозиція міжнародної системи ПЛДОЗШ / ФТ виявляє, що її основою є скоординована діяльність фінансових посередників у сфері боротьби з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму. Їхніми ключовими завданнями є моніторинг фінансових операцій і передача інформації до національних ПФР. В умовах сучасної економіки практично жодна фінансова операція чи угода не може здійснюватися без використання банківських рахунків, що підкреслює важливість ролі фінансових установ і підсистем фінансового моніторингу в ефективному розвитку системи протидії легалізації доходів. У цьому контексті особливу увагу потрібно приділити вдосконаленню механізмів фінансового моніторингу в суб'єктів первинного фінансового моніторингу, як-от банки, які є базовими елементами як міжнародної, так і національної системи ПЛДОЗШ / ФТ. Ці механізми охоплюють комплекс заходів, реалізованих керівництвом фінансових установ для виявлення операцій, що підлягають моніторингу, а також інших угод, пов'язаних із легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму й організацією відповідної інфраструктури.

Варто ідентифікувати національну системи фінансового моніторингу через сукупність таких ключових структурних характеристик: мета функціонування, принципи побудови та взаємодії компонентів, функції, методи проведення фінансового моніторингу та законодавче регулювання (таблиця 1.8.1).

Таблиця 1.8.1 – Структурні характеристики національної системи фінансового моніторингу

Характеристика	Зміст
1	2
Мета функціонування СФМ	Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; запобігання фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення; забезпечення фінансової безпеки держави
Принципи побудови та взаємодії компонентів	Законність; пропорційність; комплексність; взаємодія та координація між державними органами й суб'єктами фінансового моніторингу; незалежність та об'єктивність аналізу; конфіденційність інформації; ризик-орієнтований підхід

Продовження таблиці 1.8.1

1	2
Основні функції СФМ	Збір, аналіз та обробка інформації про фінансові операції; виявлення підозрілих операцій; взаємодія із суб'єктами первинного фінансового моніторингу; передача матеріалів до правоохоронних органів; міжнародне співробітництво; формування державної політики у сфері ПВК / ФТ
Методи проведення фінансового моніторингу	Ідентифікація та верифікація клієнтів; аналіз фінансових операцій; оцінювання ризиків; контроль за валютними та готівковими операціями; використання інформаційно-аналітичних систем; перевірка джерел походження коштів; моніторинг незвичних схем
Законодавче регулювання	Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів…»; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, НБУ, Мінфіну, Держфінмоніторингу; міжнародні стандарти FATF; міждержавні угоди у сфері ПВК / ФТ

Джерело: розроблене автором на основі [222].

Сучасна українська СФМ є інституційно складною системою. Це зумовлено рядом чинників, серед яких особливе значення мають такі:

1. Формування СФМ відбувалося в умовах існування вже створених ключових регулювальних органів, які забезпечують національну безпеку України, як-от НБУ, НКЦПФР, СБУ, ДПСУ та інші, із чітко визначеними межами їхньої компетенції.

2. Ця система інтегрована в загальну систему державного управління, де її формування та розвиток є результатом реалізації комплексу цілей і завдань, спрямованих на протидію відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення.

3. Система фінансового моніторингу створюється відповідно до міжнародних стандартів і принципів, щоб забезпечити її узгодженість із ключовими аспектами глобальної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

[222] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text ; Кузьменко О., Яровенко Г., Радько В. Попередній аналіз процесу конвергенції систем кібербезпеки та фінансового моніторингу країн. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-37

4. Процес формування СФМ відбувається паралельно з розробкою відповідної законодавчої бази, у зв'язку із чим чинні нормативно-правові акти зазнають значних змін і доповнень.

5. Еволюція системи фінансового моніторингу супроводжується трансформацією статусу Державної служби фінансового моніторингу України, яка відіграє ключову роль у цій системі.

Для аналізу економічного змісту поняття «система фінансового моніторингу» потрібен комплексний підхід, адже наукові підходи до його трактування зазначаються багатогранністю та різноманітністю.

На основі цього було здійснене узагальнення поглядів, представлене в таблиці 1.8.2. Аналізуючи дані таблиці, можна побачити, що вчені визначають «систему фінансового моніторингу» або через перелік суб'єктів із розкриттям їхніх функцій і повноважень, або через набір конкретних заходів. Проте очевидно, що жоден із цих підходів не дає повного уявлення про зміст системи фінансового моніторингу.

Беручи до уваги вищезазначене, пропонується розширити підходи до визначення сутності досліджуваного поняття й трактувати систему фінансового моніторингу так:

1) з правового погляду – як сукупність законодавчих і нормативних актів, що регулюють сферу фінансового моніторингу та визначають заходи реагування у випадках порушень;

2) з організаційно-інституційного погляду – як впорядкована система суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу;

3) з функціонального погляду – як набір взаємопов'язаних процедур і заходів, спрямованих на запобігання, виявлення й аналіз підозрілих фінансових операцій із подальшим застосуванням адекватних заходів впливу;

4) за цілеспрямованістю діяльності – як чітко структурована ієрархія цілей.

Таблиця 1.8.2 – Основні підходи до визначення поняття «система фінансового моніторингу»

№ з/п	Автор / джерело	Сутність визначення
1.	О. Куришко	Система як структурований комплекс підсистем функціонального, процесно-цільового, організаційного, нормативно-правового, методичного й інформаційного забезпечення контролю за фінансовими та інформаційними потоками з метою запобігання й протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом
2.	М. Борець	**У широкому значенні** – система заходів фінансово-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового й оперативно-розшукового характеру. **У вузькому значенні** – система постійного контролю фінансових операцій уповноваженими суб'єктами
3.	«Словник фінансово-правових термінів»	Сукупність методів аналізу, контролю та прогнозування, спрямованих на забезпечення фінансової стабільності як окремих суб'єктів, так і фінансово-кредитної сфери держави
4.	Електронний ресурс	Система як сукупність форм і методів взаємодії у сфері фінансових операцій клієнтів, що враховує вимоги законодавства та міжнародні тенденції, з метою запобігання легалізації злочинних доходів, фінансуванню тероризму, забезпечення економічної рівності, розвитку суспільства

Джерело: опрацьовано та складено автором на основі[223].

Сутність поняття «система фінансового моніторингу» розкривається за допомогою структурно-логічної схеми, наведеної на рисунку 1.8.1, яка відображає основні аспекти функціонування цієї системи.

[223] Дропа Я. Б., Тесля С. М., Піхоцька М. Р. Розвиток системи фінансового моніторингу як складової частини формування ефективного контролю й безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 37. С. 35–43. DOI : https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-37-5 ; Кузьменко О., Яровенко Г., Радько В. Попередній аналіз процесу конвергенції систем кібербезпеки та фінансового моніторингу країн. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-37 ; Ловінська Л. Г. Розвиток фінансового моніторингу як науки в контексті євроінтеграції України. *Фінанси України*. 2022. № 11. С. 49–63. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2022.11.049

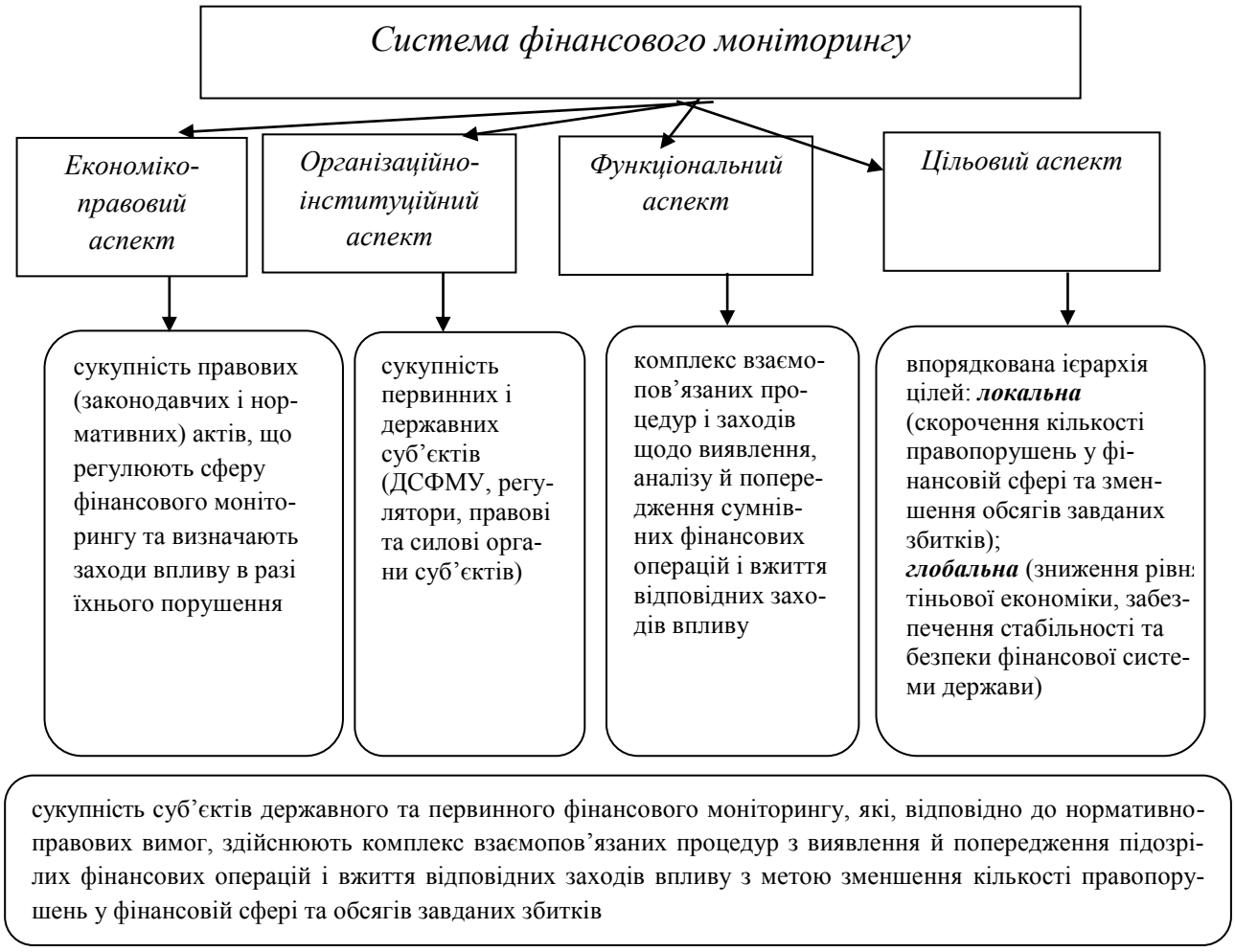

Рисунок 1.8.1 – Складові сутності
поняття «система фінансового моніторингу»

Джерело: авторська розробка.

З огляду на зазначене доцільно узагальнено визначити поняття «система фінансового моніторингу» як інтегровану взаємодію суб'єктів державного й первинного фінансового моніторингу. Ця система, керуючись нормативно-правовими вимогами, реалізує комплекс взаємопов'язаних процедур, спрямованих на виявлення та запобігання підозрілим фінансовим операціям, а також застосовує відповідні заходи впливу для мінімізації правопорушень у фінансовій сфері та зменшення збитків, завданих такими діями.

Аналіз функціонування системи фінансового моніторингу в Україні є важливим кроком для оцінювання ефективності механізмів запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та протидії фінансуванню тероризму. В умовах постійних економічних і геополітичних викликів Україна продовжує вдосконалювати інституційні та правові засади фінансового контролю, адаптуючись до міжнародних

стандартів і рекомендацій. Дослідження сучасного стану та динаміки розвитку цієї системи дає змогу визначити її сильні сторони, існуючі проблеми та перспективні напрями вдосконалення для забезпечення фінансової стабільності та підвищення рівня національної безпеки.

Система фінансового моніторингу в Україні є складним і багатокомпонентним механізмом. Провідну роль у її роботі відіграє Національний банк України, який контролює та реалізує заходи фінансового моніторингу, спрямовані на запобігання використанню банківської системи для легалізації доходів, здобутих незаконними або злочинними способами. У контексті функціонування національної фінансової системи та проведення фінансових операцій ключовими учасниками цього процесу є банківські установи. НБУ встановлює спеціальні вимоги як для банківських, так і для небанківських організацій, спрямовані на недопущення відмивання незаконно отриманих коштів[224].

Загалом питання забезпечення фінансової безпеки держави, особливо в умовах воєнного стану, вимагає від НБУ переосмислення підходів до системи фінансового моніторингу. Національний банк України змушений запроваджувати спеціальні регулятивні заходи, спрямовані на недопущення фінансування колаборантів і агентів російської федерації, які можуть діяти на території України. Особливу увагу приділяють зобов'язанням фінансових установ проводити ретельну перевірку клієнтів під час відкриття рахунків, зокрема в разі підвищеного ризику використання цих коштів для фінансування незаконних дій, співпраці із зловмисниками або відмивання грошей[225].

Згідно із визначеннями, наведеними в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», фінансовий моніторинг являє собою систему заходів, які здійснюють суб'єкти державного та первинного фінансового моніторингу. Ці заходи спрямовані на виконання вимог цього Закону та іншого нормативно-правового регулювання у сфері протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму. Отже, ефективність системи фінансового моніторингу значною мірою залежить

[224] Сержанов В. В., Максименко Я. А., Абрамов Ф. В. Ефективність формальних правил фінансового моніторингу. *Держава та регіони*. 2022. № 3 (126). С. 10–15. DOI : https://doi.org/10.32782/1814-1161/2022-3-2

[225] Річний звіт Національного банку України. 2024. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2024.pdf?v=13

від обов'язкового виконання заходів фінансового моніторингу всіма її суб'єктами[226].

Центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію політики протидії фінансовим злочинам, є Державна служба фінансового моніторингу України (далі – ДСФМУ). Важливо зазначити, що після початку повномасштабної війни проти України в лютому 2022 року значно постраждала державність і територіальна цілісність країни. У таких умовах робота системи фінансового моніторингу зазнала істотних змін і наразі спрямована не лише на забезпечення фінансової безпеки, але й на підтримку національної безпеки загалом. Воєнний стан вимагає впровадження нових стратегій адаптації фінансової системи, які дають змогу мінімізувати вплив негативних дій з боку окупантів. Упродовж 2022 року Державна служба фінансового моніторингу України заблокувала фінансові операції на суму 8 мільярдів гривень і порушила понад 800 справ, пов'язаних із фінансовими злочинами, що створюють реальну загрозу для сучасної системи фінансової безпеки держави. 2023 року приблизно на 4,1 млрд грн сума зупинених / заблокованих коштів, до правоохоронних органів передано матеріалів на суму 102,1 млрд грн підозрілих операцій. Упродовж 2024 року 7,2–7,3 млрд грн сума зупинених / заблокованих коштів за рік. ДСФМ у публічному звіті повідомляє, що 2024 року передано понад 1 050 матеріалів на понад 62 млрд грн підозрілих операцій[227].

Як уже зазначалося, національна система фінансового моніторингу, відповідно до чинного законодавства, функціонує в дворівневій структурі. Доцільно акцентувати увагу на визначенні специфіки та проблемних аспектів здійснення фінансового моніторингу, оскільки цей процес не є традиційним видом діяльності для перелічених суб'єктів, потребує додаткових ресурсів і, відповідно, може негативно позначатися на їхніх фінансових результатах.

В Україні суб'єктами фінансового моніторингу є насамперед фінансові установи, а також уповноважені органи виконавчої влади, які здійснюють регулювання й нагляд за їхньою діяльністю. Організації, що здійснюють операції з грошовими коштами чи іншим майном, є суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

---

[226] Смагло О. Функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-28

[227] Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika

Основним критерієм класифікації організацій як суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ) є характер їхньої діяльності. Особливу роль у забезпеченні функціонування національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму (ПЛД / ФТ) відіграють ті організації, які проводять операції з грошовими коштами або іншим майном. Ці організації як базові елементи системи ПЛД / ФТ зобов'язані в обов'язковому порядку або з власної ініціативи передавати Державній службі фінансового моніторингу України інформацію про транзакції, які мають високу ймовірність свідчити про факти відмивання грошей чи фінансування терористичної діяльності.

Відповідно до чинного законодавства суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані інформувати Державну службу фінансового моніторингу України про операції, які викликають підозру та підпадають під внутрішній фінансовий моніторинг. Такі операції визначаються за рядом характерних ознак, серед яких:

– складний або незвичайний характер угод, які позбавлені реального економічного сенсу чи не мають законної мети; невідповідність угоди заявленим цілям діяльності організації, визначеним її установчими документами;

– встановлення повторюваних операцій чи угод, які дають підстави припускати, що їхньою основною метою є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу, передбачених законодавством;

– наявність інших підозрілих чинників, що дають змогу зробити висновок про намір легалізувати кошти, отримані злочинним шляхом, або фінансувати терористичну діяльність.

Практика свідчить, що операції з переведення в готівку коштів у значних або особливо значних розмірах, які здійснюються через фінансові установи окремими юридичними чи фізичними особами, безумовно, належать до таких процесів. Проведення самостійного аналізу й обліку подібних угод, а також регулярне оновлення реєстру задокументованих операцій дають нагоду кожному суб'єкту первинного фінансового моніторингу не лише своєчасно передавати інформацію до уповноважених органів без шкоди для репутації, але й розробляти ефективні заходи протидії відповідно до чинного законодавства.

СПФМ повинен самостійно здійснювати оцінювання ризику своїх клієнтів, враховуючи встановлені критерії ризиків під час процесу їхньої ідентифікації, а також в інших ситуаціях, визначених

законодавством чи внутрішніми документами з питань фінансового моніторингу. Крім того, він має вживати відповідних заходів обережності щодо клієнтів із підвищеним рівнем ризику.

Аналіз динаміки ключових показників, що характеризують актуальну систему фінансового моніторингу України, варто розпочинати з 2021 року. Це зумовлено тим, що в квітні 2020 року національне законодавство щодо протидії відмиванню коштів було значно оновлено з метою приведення його у відповідність до провідних міжнародних стандартів і кращих практик у сфері боротьби із відмиванням коштів і фінансуванням тероризму (AML / CFT – Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism). До важливих нововведень, які вплинули на обсяг повідомлень, що надходять від суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ) до Держфінмоніторингу України (ДСФМУ), належать скорочення кількості ознак порогових операцій із сімнадцяти до чотирьох і підвищення мінімальної суми порогової операції до 400 тисяч гривень. Ці законодавчі зміни призвели до суттєвого скорочення кількості поданих повідомлень: з 11,4 млн 2019 року до 4,7 млн 2020 року та до 1,6 млн 2021 року, а 2022 року – 1 179 392. 2023 року спостерігається відновлення до 1 429 594, тобто зростання порівняно з попереднім роком[228].

Аналіз демонструє динаміку змін у кількості повідомлень, що надходили від суб'єктів фінансового ринку до Державної служби фінансового моніторингу України. Відповідно до представлених даних до другого кварталу 2022 року спостерігалося зниження цього показника, після чого тенденція почала набувати позитивного характеру. Згідно зі статистичними підсумками 2024 року кількість повідомлень досягла 1,75 мільйона одиниць, перевищивши результати 2021 року. Ці дані дають змогу зробити висновок, що саме 2024 року національна система протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму (AML / CFT) продемонструвала ознаки стабілізації. Варто зазначити, що раніше її функціонування було значною мірою порушено через суттєві трансформації законодавчої бази у сфері фінансового моніторингу в квітні 2020 року, а також вплив повномасштабного військового вторгнення в лютому 2022 року[229].

[228] Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika
[229] Там само.

Аналізуючи звіти, що надходять від суб'єктів ринку до Держфінмоніторингу, варто зазначити позитивну тенденцію: зростання кількості повідомлень про підозрілі фінансові операції. 2021 року частка таких звітів становила лише 4,7 % від загальної кількості. Решта звітів були створені переважно через перевищення порогових значень фінансових операцій або наявність ознак, що свідчили про пороговий характер операцій. Уже 2024 року частка підозрілих операцій досягла 17,4 %, а за перший квартал 2025 року зросла до 22 %. Така динаміка свідчить про покращення якості роботи суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Звітні установи не обмежуються формальним виконанням вимог щодо надсилання регуляторної інформації, яка базується на встановлених критеріях. Вони проводять детальний аналіз фінансових операцій клієнтів, що дає змогу обґрунтовано підозрювати наявність у клієнтів значних ризиків, пов'язаних із відмиванням коштів, фінансуванням тероризму або підтримкою розповсюдження зброї масового знищення.

Однією із багаторічних тенденцій у національній системі фінансового моніторингу України є домінування банківських установ у загальній кількості надісланих повідомлень про порогові та підозрілі фінансові операції. Так, 2024 року банки забезпечили 99,16 % таких повідомлень. Інші учасники української системи боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (AML / CFT), попри їх значну кількість, мали незначний вплив на її функціонування. Деякі сектори, як-от ломбарди, кредитні спілки, рієлтори та організації з надання бухгалтерських послуг, 2024 року взагалі не надсилали до Держфінмоніторингу повідомлень про фінансові операції, що підпадають під фінансовий моніторинг. Водночас такі установи становили 1 864 одиниці, або приблизно 17 % від усіх звітних установ національної системи фінансового моніторингу України, зареєстрованих у службі фінансової розвідки[230].

2024 року 82 % усіх звітних установ у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (AML / CFT) отримали статус спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Ці установи подали лише 0,3 % від загальної кількості повідомлень про порогові та підозрілі операції. Така структурна особливість

[230] Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika

звітності є нетиповою для розвинених систем фінансового моніторингу інших країн. Наприклад, у США 2023 року спеціально визначені звітні установи передали до національної служби фінансової розвідки (Financial Crimes Enforcement Network – FinCEN) 10 % від усіх поданих звітів про підозрілі операції.

Платіжні установи відіграють ключову роль у системах фінансового моніторингу, демонструючи значну активність у наданні звітів про підозрілі фінансові операції. Наприклад, у США 2023 року їхня частка становила 33 % від загальної кількості таких звітів. Для порівняння, внесок українських платіжних систем у структуру повідомлень до Держфінмоніторингу 2024 року становив лише 0,13 %. Особливе значення банків у системі фінансового моніторингу обумовлене як об'єктивними чинниками, як-от значні обсяги фінансових операцій і здатність формувати цілісну картину діяльності клієнтів, так і регуляторним впливом, що охоплює виїзні та безвиїзні перевірки. 2024 року Національний банк України провів 60 перевірок банків у сфері запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (AML / CFT). З огляду на те, що наприкінці року в Україні функціонувала 61 банківська установа, фактично весь сектор було охоплено моніторингом на відповідність вимогам. Інші учасники первинного рівня системи фінансового моніторингу залишилися майже поза увагою перевірок: із 10 890 учасників державні регулятори перевірили лише 93 суб'єкти, що становить менше 1 % на рік. Така низька активність підкреслює незбалансованість контролю на різних рівнях системи фінансового моніторингу.

Аналіз даних таблиці 1.8.3 свідчить, що 2024 року основним джерелом інформації для системи фінансового моніторингу залишалися банки, на які припадало понад 99 % усіх повідомлень про фінансові операції. Незважаючи на те, що частка банків серед усіх СПФМ становить лише 1,6 %, вони є найбільш активними учасниками процесу.

Водночас переважна більшість суб'єктів первинного фінансового моніторингу (понад 58 %) становлять нотаріуси, проте їхній внесок у формування повідомлень практично відсутній. Схожа ситуація характерна й для адвокатів, аудиторів, бухгалтерських компаній і рієлторів, які формально перебувають на обліку, але фактично майже не здійснюють звітності.

Таблиця 1.8.3 – Кількість суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які перебували на обліку в Держфінмоніторингу України 2024 року

Група	Вид СПФМ	Повідомлення	% повідомлень	К-сть СПФМ	% СПФМ
Фінансові установи	Банки	1 736 217	99,16	175	1,58
	Страхові установи	638	0,04	195	1,76
	Платіжні системи	49	0,00	14	0,13
	Ломбарди	0	0,00	335	3,03
	Кредитні спілки	0	0,00	164	1,48
	Фінансові компанії	5 574	0,32	477	4,31
	Ринок цінних паперів (КУА)	2 610	0,15	391	3,53
	Товарні біржі	4	0,00	4	0,04
Професійні послуги	Нотаріуси	12	0,00	6 506	58,80
	Адвокати	0	0,00	165	1,49
	Юридичні компанії	0	0,00	171	1,55
	Аудитори	2	0,00	467	4,22
	Бухгалтерські компанії	0	0,00	1 147	10,37
Інші СПФМ	Казино / Лотереї	2 685	0,15	175	1,58
	Оператор пошти	2 638	0,15	1	0,01
	Рієлтори	0	0,00	218	1,97
	Інші визначені СПФМ	11	0,00	223	2,02
Разом	–	1 750 640	100	11 947	100

Джерело: опрацьовано та складено автором на основі [231].

Активність спостерігається також серед фінансових компаній та учасників ринку цінних паперів, на які сумарно припадає приблизно 0,5 % повідомлень. Певну роль відіграють і спеціально визначені СПФМ, зокрема казино / лотереї та оператор поштового зв'язку, які сукупно сформували понад 5 тис. повідомлень.

Так, структура фінансового моніторингу України 2024 року має дисбаланс: кількісно домінують професійні учасники (нотаріуси, бухгалтери тощо), але фактично контроль і звітність забезпечують переважно банки й окремі фінансові компанії. Це свідчить про потребу в посиленні вимог і практичної активізації діяльності небанківських СПФМ.

[231] Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika

Важливо усвідомлювати, що недостатній контроль за діяльністю установ призводить до відсутності реального застосування заходів впливу до учасників системи, що фактично зводить нанівець жорсткі покарання, передбачені законодавством України за порушення вимог у сфері протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму (AML / CFT). Низька частота перевірок демотивує звітні установи витрачати ресурси на навчання персоналу щодо норм фінансового моніторингу. За останні три роки банки та небанківські установи направили на навчання значно більше працівників порівняно з кількістю професійних суб'єктів фінансового моніторингу цього виду. Зважаючи на норму профільного закону у сфері AML / CFT, яка зобов'язує відповідальних працівників проходити навчання не рідше одного разу на три роки в закладах, що перебувають під управлінням Держфінмоніторингу України, або інших установах, погоджених із цим органом, можна підтвердити виконання таких вимог установами, що перебувають під наглядом Національного банку України.

За аналізований період лише 690 працівників установ, визначених як спеціальні суб'єкти системи фінансового моніторингу України, пройшли спеціалізоване навчання. Водночас загальна кількість таких суб'єктів, зареєстрованих у Держфінмоніторингу станом на 2024 рік, становила 9 879 одиниць[232].

Як уже зазначалось, Державна служба фінансового моніторингу України є центральним елементом національної системи запобігання та протидії легалізації доходів, фінансуванню тероризму й розповсюдженню зброї масового знищення. Її діяльність охоплює комплекс взаємопов'язаних напрямів, що забезпечують ефективний захист фінансової системи держави від злочинних ризиків.

Функції Держфінмоніторингу традиційно групуються в три великі блоки: аналітичні та превентивні (збір, аналіз і оцінювання ризиків), регулятивні та контрольні (розробка нормативів, нагляд і перевірки), а також міжнародні та координаційні (взаємодія з державними й міжнародними структурами).

До сфери відповідальності ДСФМУ також належить широкий спектр стратегічних завдань, серед яких удосконалення законодавчої бази, підтримка функціонування єдиної інформаційно-аналітичної

[232] Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika

системи, забезпечення постійної міжвідомчої взаємодії та розширення міжнародного співробітництва. Крім того, важливою складовою діяльності є впровадження сучасних підходів до оцінювання ризиків і моніторингу фінансових операцій, підвищення рівня професійної підготовки фахівців, а також розвиток інструментів аналітичної обробки даних для своєчасного виявлення підозрілих транзакцій. Сукупність цих напрямів сприяє формуванню ефективної національної системи протидії легалізації доходів і фінансуванню тероризму, а деталізований перелік відповідних завдань наведено в таблиці 1.8.4.

Таблиця 1.8.4 – Основні сфери відповідальності Державної служби фінансового моніторингу України

Сфера відповідальності	Зміст діяльності
Фінансова розвідка	Збір, аналіз і передача правоохоронним органам інформації про підозрілі фінансові операції
Протидія відмиванню доходів	Виявлення та запобігання схемам легалізації злочинних доходів
Боротьба з фінансуванням тероризму	Виявлення фінансових потоків, пов'язаних із терористичною діяльністю, та блокування таких операцій
Міжнародна співпраця	Обмін інформацією з іноземними фінансовими розвідками, участь у роботі FATF, MONEYVAL та інших міжнародних організацій
Регуляторна функція	Контроль за виконанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу (банки, фінансові установи, нотаріуси тощо) вимог законодавства
Аналітична діяльність	Використання ризик-орієнтованого підходу, аналіз тенденцій відмивання коштів, підготовка звітів
Розробка та впровадження законодавства	Участь у підготовці законів та підзаконних актів у сфері фінансового моніторингу
Освітньо-методична діяльність	Підвищення кваліфікації суб'єктів фінмоніторингу, підготовка методичних рекомендацій

Джерело: розроблене автором на основі [233].

[233] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text ; Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika

У контексті воєнного стану ключовим є усвідомлення стратегічного бачення сучасної системи фінансового моніторингу в Україні, спрямованого на забезпечення фінансової безпеки. Основний акцент робиться на організації безперервного аналізу фінансових операцій для запобігання фінансовим злочинам, а також на створенні ефективної координації між органами державної влади, щоб усі процеси були якісно інтегрованими та взаємопов'язаними. Стратегічною метою залишається недопущення реалізації схем, які можуть завдати шкоди національній фінансовій системі чи спричинити зниження рівня безпеки країни.

Система фінансового моніторингу в Україні зазнала перегляду своєї ролі та значення, усвідомлюючи, що її ефективне функціонування є ключовим чинником у забезпеченні фінансової безпеки держави. Це завдання покладене на державні органи та структури, які володіють ресурсами, інструментами й механізмами для попередження фінансових злочинів.

Одним із ключових показників, що відображає ефективність і зрілість системи фінансового моніторингу, є міжнародна співпраця між підрозділами фінансових розвідок (ПФР). Згідно зі статистикою за період 2022–2024 років Держфінмоніторинг України отримував у середньому 234 запитів від іноземних ПФР щороку, що порівняно, наприклад, із середньою кількістю запитів, які отримував ПФР Канади (The Financial Transactions and Reports Analysis Centre of Canada – FINTRAC) за аналогічний період. Водночас кількість запитів, надісланих Держфінмоніторингом України, значно перевищувала відповідний показник FINTRAC. Така тенденція може бути зумовлена введенням в Україні військового стану 2022 року, що спричинило посилення аналізу фінансових операцій з боку Держфінмоніторингу України, зокрема тих, які пов'язані з ризиками для економічної безпеки держави.

Динаміка обміну запитами між ДСФМУ та FINTRAC 2022–2024 рр. свідчить про різний рівень активності сторін. FINTRAC демонструє стабільність у роботі: кількість отриманих і надісланих запитів коливається в межах 250–280 та 70–100, відповідно. Загальний обсяг за три роки становив приблизно 1 060 запитів, що вказує на порівняно рівномірну практику міжнародної співпраці. ДСФМУ, навпаки, характеризується значними коливаннями обсягів: 2022 року кількість надісланих запитів була максимальною (1 242), 2023 року – зменшилась майже в півтора раза (824), 2024 року – скоротилася більш ніж удвічі (384). Отримані запити також мають тенденцію до скорочення (з 245 – 2022 р. до 159 – 2024 р.).

Таблиця 1.8.5 – Порівняння надісланих та отриманих запитів від ДСФМУ та FINTRAC 2022–2024 років

Рік	Орган	Отримані запити	Надіслані запити	Усього
2022	FINTRAC	268	78	346
	ДСФМУ	245	1 242	1 487
2023	FINTRAC	255	103	358
	ДСФМУ	298	824	1 122
2024	FINTRAC	280	76	356
	ДСФМУ	159	384	543
Разом (2022–2024)	FINTRAC	803	257	1 060
	ДСФМУ	702	2 450	3 152

Джерело: [234].

Загалом за три роки ДСФМУ надіслав у 10 разів більше запитів, ніж отримав (2 450 проти 702). Це свідчить про переважно ініціативний характер міжнародної взаємодії з боку України, тоді як FINTRAC працює більш збалансовано. Зниження кількості запитів від ДСФМУ 2024 року може бути пов'язане як із внутрішніми викликами (воєнний стан, переформатування пріоритетів), так і з оптимізацією міжнародних інформаційних обмінів, коли запити стають більш цільовими й конкретними.

Україна залишається активним ініціатором міжнародного інформаційного обміну у сфері фінансового моніторингу, тоді як FINTRAC зберігає стабільність і баланс між отриманими й надісланими запитами[235].

Ефективна система фінансового моніторингу відіграє ключову роль у забезпеченні притягнення до відповідальності осіб, які займаються незаконною діяльністю у сфері запобігання відмиванню коштів (AML) і фінансуванню тероризму (CFT). Важливим аспектом цієї проблеми є взаємодія системи фінансового моніторингу з правоохоронними й судовими органами. Хоча українське законодавство формально відмежовує зазначені структури, недостатня ефективність опрацювання матеріалів, що передаються Державною службою фінансового моніторингу України (Держфінмоніторингом) правоохоронним

[234] Державна служба фінансового моніторингу України / Офіційний вебсайт. URL : https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika ; Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) / Офіційний вебсайт. URL : https://www.fincen.gov/reports/sar-stats/sar-filings-industry

[235] Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) / Офіційний вебсайт. URL : https://www.fincen.gov/reports/sar-stats/sar-filings-industry

органам, фактично знижує продуктивність роботи інших учасників системи. Труднощі виникають на етапах виявлення, аналізу та докладного дослідження підозрілих фінансових операцій. Цей недолік стає особливо помітним під час розгляду справ судовою владою та винесення обвинувальних вироків. 2023 року до правоохоронних і розвідувальних органів Держфінмоніторингом було скеровано 1 122 узагальнені матеріали, тоді як 2024 року їхня кількість становила 1 053 одиниці. Проте кількість кримінальних проваджень, які дійшли до суду з обвинувальним актом або клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, значно менша: 2023 року було передано 240 таких проваджень, а 2024 року – 496 одиниць. Ситуація залишається непропорційно складною, якщо врахувати дані щодо реального використання узагальнених матеріалів у судових процесах. З них лише незначна частина привела до винесення обвинувальних вироків: 2023 року – 16 вироків, а 2024 року – 21 вирок. Це становить лише майже 2 % від загальної кількості матеріалів системи фінансового моніторингу, що були спрямовані на боротьбу з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму або фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. Отже, наявний дисбаланс між обсягом підготовлених матеріалів і результативністю кінцевих судових рішень свідчить про потребу в подальшому вдосконаленні координації між фінансовим моніторингом, правоохоронними органами та судовою системою України.

Удосконалення механізмів фінансового моніторингу в контексті зміцнення фінансової безпеки держави є складним і багатовекторним завданням, що потребує поєднання сучасних технологічних рішень, оновлення нормативно-правової бази та консолідації зусиль зацікавлених інституцій. Ключовим напрямом такого розвитку стає підвищення аналітичного потенціалу системи. Застосування інструментів аналізу великих даних і алгоритмів машинного навчання істотно підвищує точність і результативність виявлення підозрілих фінансових операцій. Використання цих технологій забезпечує можливість оперативної обробки значних масивів транзакційної інформації в режимі реального часу, що сприяє ідентифікації закономірностей, пов’язаних із відмиванням коштів, шахрайством та іншими видами фінансових правопорушень

Окремим стратегічним напрямом підвищення ефективності фінансового моніторингу є інституціоналізація комплексної нормативно-правової бази. Вона має бути не лише стабільною, але й динамічною системою, здатною до адаптації під впливом змін у характері фінансових злочинів і змін що пропонують міжнародні інституції. У цьому контексті особливої ваги набуває міжнародна координація, адже глобалізований фінансовий простір формує передумови для поширення транскордонних схем легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Відтак співробітництво держав є вагомою умовою ефективного контролю транснаціональних потоків капіталу та подолання викликів, пов'язаних із функціонуванням офшорних зон і податкових гаваней[236]. Водночас теоретичне осмислення розвитку системи фінансового моніторингу неможливе без урахування людського чинника. Розвиток професійного потенціалу кадрів через запровадження механізмів безперервної освіти й інституційних програм підвищення кваліфікації є ключовим чинником забезпечення стійкості та результативності протидії фінансовій злочинності.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки держави через удосконалення механізмів фінансового моніторингу передбачає визначення та реалізацію напрямів розвитку:

1. Технологічний напрям – упровадження сучасних інформаційних технологій, зокрема аналізу великих даних, алгоритмів машинного навчання та штучного інтелекту, що забезпечують виявлення підозрілих фінансових операцій у режимі реального часу.
2. Нормативно-правовий напрям – удосконалення законодавчої та регуляторної бази фінансового моніторингу, її адаптація до нових викликів фінансової злочинності й гармонізація з міжнародними стандартами.
3. Інституційний напрям – посилення координації між державними органами, фінансовими установами та іншими суб'єктами фінансового моніторингу з метою формування цілісної системи протидії фінансовим правопорушенням.
4. Кадровий напрям – розвиток людського потенціалу через запровадження системи безперервного навчання, підвищення кваліфікації та професійної підготовки спеціалістів у сфері фінансового моніторингу.

[236] Смагло О. Функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-28

5. Міжнародний напрям – розширення співробітництва з міжнародними організаціями й іноземними фінансовими розвідками для ефективного контролю транскордонних потоків капіталу, протидії офшорним схемам і мінімізації ризиків використання податкових гаваней.

6. Аналітико-прогностичний напрям – формування методик прогнозування фінансових загроз на основі системного аналізу ризиків і моделювання сценаріїв їхнього впливу на економічну безпеку.

Враховуючи те, що ефективність функціонування системи фінансового моніторингу значною мірою визначається людським чинником, удосконалення кадрового забезпечення постає одним із ключових напрямів її розвитку. Підвищення результативності роботи в цій сфері передбачає поєднання двох взаємопов'язаних аспектів: мотиваційного та управлінсько-організаційного. З одного боку, вагомим є формування внутрішніх стимулів для професійного зростання працівників за допомогою організації спеціалізованих тренінгів, програм підвищення кваліфікації та розвитку ефективних комунікацій у колективі й з управлінською ланкою. З іншого боку, важливим є інституційне закріплення системи кар'єрного планування, що дає змогу окреслити для персоналу чіткі вектори професійного розвитку, посилюючи їх зацікавленість у якісному виконанні службових завдань. Такий комплексний підхід забезпечує не лише зростання індивідуальної компетентності співробітників, але й підвищує стійкість і результативність системи фінансового моніторингу загалом.

З огляду на значну залежність результативності фінансового моніторингу від людського чинника вдосконалення кадрового забезпечення є визначальним чинником зміцнення його інституційної ефективності. Розвиток цього напряму має спиратися на поєднання мотиваційних і управлінсько-організаційних механізмів. Зокрема, формування внутрішніх стимулів професійної активності може відбуватися за рахунок:

– запровадження системи безперервного навчання й підвищення кваліфікації через регулярні тренінги, семінари та курси з актуальних питань протидії фінансовим злочинам;

– організації програм внутрішнього наставництва, коли досвідчені фахівці передають практичні навички молодим співробітникам, що забезпечує спадкоємність знань;

– створення механізмів горизонтальної та вертикальної ротації кадрів, які дають змогу працівникам набувати різноманітного досвіду й уникати професійного вигорання;

– налагодження ефективних комунікацій у колективі та з управлінською ланкою, що сприяє формуванню командної відповідальності та підвищує оперативність ухвалення рішень;

– розробки системи кар'єрного планування, яка демонструє співробітникам чіткі перспективи професійного розвитку та забезпечує їх зацікавленість у довгостроковій роботі в системі фінансового моніторингу;

– залучення персоналу до міжнародних стажувань і програм обміну досвідом, що дає змогу переймати передові практики та сприяє гармонізації національних підходів із міжнародними стандартами.

Застосування таких механізмів у комплексі сприятиме підвищенню компетентності кадрів, формуванню мотивації до результативної праці та забезпеченню інституційної стійкості системи фінансового моніторингу в умовах зростання глобальних фінансових ризиків.

Поряд із розвитком кадрового потенціалу особливу увагу потрібно приділяти безпосередньому підвищенню ефективності системи фінансового моніторингу. Одним із ключових способів удосконалення цієї сфери є активізація співпраці з міжнародними організаціями фінансового моніторингу, які володіють перевіреними методами виявлення та протидії фінансовим правопорушенням. У цьому контексті не менш важливим є налагодження ефективної взаємодії між державним і приватним секторами, що сприяє формуванню культури відповідального ведення бізнесу й забезпеченню прозорості реалізації механізмів фінансового моніторингу. Крім того, центральним елементом підвищення результативності системи є вдосконалення існуючої програмної та технічної інфраструктури. У таблиці 1.8.6 структуровано представлені основні напрями підвищення ефективності фінансового моніторингу.

Представлена таблиця демонструє комплексний підхід до підвищення ефективності фінансового моніторингу через удосконалення ключових функціональних напрямів. Оптимізація системи звітності забезпечує своєчасне виявлення підозрілих операцій та оперативне реагування на потенційні загрози. Підвищення ефективності аудиту й внутрішнього контролю дає змогу системно виявляти слабкі місця в процесах моніторингу та своєчасно їх усувати, що підвищує загальну результативність системи. Розвиток правоохоронної підтримки й

забезпечення виконання законодавства сприяє ефективному розслідуванню фінансових злочинів, включно із транснаціональними схемами, та зміцнює правову основу функціонування системи. У комплексі ці заходи формують передумови для підвищення рівня фінансової безпеки держави та створюють стабільну, адаптивну й прозору систему фінансового моніторингу.

Таблиця 1.8.6 – Основні напрями підвищення ефективності фінансового моніторингу

Напрям	Механізми реалізації	Очікуваний ефект
Удосконалення системи звітності щодо підозрілих операцій	Спрощення й автоматизація подання звітів; інтеграція аналітичних інструментів; створення централізованої платформи обміну інформацією між державними та фінансовими установами	Своєчасне виявлення аномалій, підвищення оперативності реагування, зменшення ризику пропуску підозрілих транзакцій
Підвищення ефективності аудиту та внутрішнього контролю	Регулярні перевірки та внутрішні аудити; впровадження ризик-орієнтованого підходу; моніторинг ключових вразливих ділянок	Виявлення й усунення слабких місць у системі, оптимізація процесів контролю, підвищення загальної ефективності моніторингу
Покращення правоохоронної підтримки та виконання законодавства	Створення спеціалізованих підрозділів; навчання правоохоронців сучасним методам виявлення фінансових злочинів; міжнародне співробітництво	Забезпечення ефективного розслідування та переслідування фінансових правопорушень, протидія транснаціональним схемам, зміцнення правового режиму фінансового моніторингу

Джерело: розроблено автором.

Як уже зазначалося, інтеграція цифрових технологій є невід'ємним елементом удосконалення системи фінансового моніторингу. Це обумовлено тим, що сучасні фінансові правопорушення частіше відбуваються в цифровому середовищі і не можуть бути ефективно виявлені застарілими та статичними механізмами контролю, орієнтованими на традиційні форми правопорушень. У цьому контексті особливого значення набуває адаптація існуючих систем фінансового моніторингу до новітніх програмних рішень, а також забезпечення інтеграції різнорідного програмного забезпечення з метою уніфікації та сумісності баз даних. Додатково критичним напрямом є використання сучасного технічного оснащення, що дає змогу оперативно обробляти

великі обсяги даних. Основні напрями цифровізації фінансового моніторингу в контексті забезпечення фінансової безпеки держави представлені в таблиці 1.8.7.

Таблиця 1.8.7 – Основні напрями цифровізації фінансового моніторингу в системі забезпечення фінансової безпеки держави

Напрям цифровізації	Механізми реалізації	Очікуваний ефект
Адаптація існуючих систем	Впровадження сучасного програмного забезпечення; інтеграція різних видів ПЗ для сумісності баз даних	Підвищення точності та швидкості обробки фінансових операцій, уніфікація даних
Використання аналітичних інструментів	Інтеграція алгоритмів машинного навчання, штучного інтелекту, аналізу великих даних	Виявлення аномалій і підозрілих операцій у режимі реального часу
Технічне оснащення	Використання сучасних серверних і хмарних рішень, автоматизованих систем обробки транзакцій	Можливість обробляти великі масиви даних оперативно й ефективно
Інтеграція інформаційних потоків	Створення централізованих платформ для обміну даними між державними органами та фінансовими установами	Забезпечення прозорості, зменшення дублювання та ризику втрати інформації
Цифрова взаємодія з міжнародними системами	Підключення до міжнародних баз даних та аналітичних платформ	Підвищення здатності протидіяти транснаціональним фінансовим правопорушенням

Джерело: розроблено автором.

У таблиці 1.8.7 демонструються ключові напрями цифровізації фінансового моніторингу, які є визначальними для підвищення ефективності системи й зміцнення фінансової безпеки держави. Адаптація існуючих систем та інтеграція програмного забезпечення забезпечують уніфікацію даних і підвищують точність обробки фінансових операцій. Використання аналітичних інструментів, алгоритмів машинного навчання та штучного інтелекту дає змогу виявляти підозрілі операції в режимі реального часу. Сучасне технічне оснащення й централізовані платформи забезпечують оперативну обробку великих масивів інформації та ефективний обмін даними між державними органами й фінансовими установами. Підключення до міжнародних інформаційних систем дає змогу протидіяти транснаціональним схемам фінансових правопорушень, підвищуючи інтеграцію національної системи

в глобальний фінансовий простір. У комплексі ці заходи створюють передумови для формування адаптивної, прозорої та результативної системи фінансового моніторингу.

Фінансовий моніторинг є ключовим інструментом виявлення ризиків, пов'язаних із фінансовими операціями й ринковими трансакціями. Для забезпечення ефективності ухвалення рішень доцільно впроваджувати передові аналітичні методи обробки даних, що дають нагоду своєчасно й точно оцінювати потенційні загрози. Сучасна система фінансового моніторингу потребує розвитку за кількома напрямами. Насамперед критично важливим є вдосконалення існуючих механізмів контролю з акцентом на цифровізацію та автоматизацію процесів. Повноцінна модернізація інформаційно-комунікаційного забезпечення дає змогу підвищити оперативність і результативність фінансового аудиту, а також ефективніше виявляти порушення у фінансовій сфері. Крім того, серед пріоритетних напрямів розвитку потрібно виділити зміцнення взаємодії між державним і приватним секторами, а також забезпечення системної та ефективної законодавчої підтримки функціонування фінансового моніторингу, що відображено в таблиці 1.8.8.

Таблиця 1.8.8 – Основні вектори розвитку сучасної системи фінансового моніторингу

Вектор розвитку	Механізми реалізації	Очікуваний ефект
Цифровізація та автоматизація	Модернізація інформаційно-комунікаційних систем; впровадження автоматизованих інструментів збору й обробки даних	Підвищення оперативності й точності фінансового аудиту; ефективніше виявлення правопорушень
Використання передової аналітики	Застосування алгоритмів машинного навчання, великих даних і штучного інтелекту	Своєчасне виявлення аномалій у фінансових операціях і прогнозування ризиків
Взаємодія державного й приватного секторів	Створення спільних платформ обміну інформацією; регулярні консультації та координація між фінансовими установами й регуляторними органами	Підвищення прозорості фінансових процесів; формування культури відповідального ведення бізнесу
Законодавча підтримка	Удосконалення нормативно-правової бази; створення механізмів забезпечення дотримання законодавства	Підвищення правової ефективності фінансового моніторингу; забезпечення належного розслідування фінансових правопорушень

Джерело: розроблено автором.

Фінансовий моніторинг у системі національної та міжнародної фінансової безпеки є ключовим інструментом запобігання фінансовим злочинам і забезпечення стабільності економічного середовища. Цифровізація та автоматизація процесів підвищують швидкість і точність обробки даних, що дає змогу оперативно виявляти порушення та мінімізувати ризики. Використання сучасних аналітичних підходів, зокрема технологій штучного інтелекту та машинного навчання, сприяє глибшому аналізу фінансових операцій і виявленню потенційних загроз. Важливу роль має також зміцнення співпраці між державними органами й приватним сектором, що підвищує прозорість і культуру відповідальної діяльності на ринку. Підтримка ефективної нормативно-правової бази забезпечує належний контроль і розслідування фінансових правопорушень. У сукупності ці чинники формують адаптивну, прозору й ефективну систему фінансового моніторингу, яка є фундаментальним елементом фінансової безпеки держави та її інтеграції в міжнародний фінансовий простір.

ЧАСТИНА ІІ
ІНСТРУМЕНТАРІЙ І МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Розділ 2
Бюджетно-боргові механізми в системі фінансової безпеки

2.1. Державний борг у складі макроекономічного інструментарію забезпечення стійкості фінансової системи України

(Д. О. Бірюк, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

У сучасних умовах існування та розвиток держави неможливі без залучення до бюджету додаткових, запозичених в інших суб'єктів коштів. З одного боку, це здатне підтримати стійкість фіскальної підсистеми, розширити потенціал фінансової системи й на цій основі покращити фінансове забезпечення економічного зростання, а з іншого – формує передумови для боргового навантаження в майбутньому з можливими негативними наслідками, зокрема для фіскальної підсистеми. Схоже нерівноцінне за потенційними можливостями та за значенням використання державного боргу пояснює особливу увагу теорії й практики до цього макроекономічного інструменту підтримання стійкості фінансової системи. Проте, незважаючи на здійснені вагомі напрацювання в сфері особливостей управління державним боргом, сучасні реалії України засвідчують їх відірваність від формування системно-комплексного механізму нарощування потенціалу фіскальної підсистеми, адаптованого до потреб реалізації загальної стратегії забезпечення стійкості фінансової системи як базису відновлення й економічного розвитку. Схожа багатогранність окресленої проблематики та її вагомість потребують як відправної точки – першочергового з'ясування діалектики сутнісного взаємозв'язку окремих складових формування державного боргу з позиції виявлення способів їхньої взаємної трансформації в напрямі впливу на стійкість фінансової системи.

Поняття державного боргу широко досліджено багатьма вченими та визначено як на науковому, так і на законодавчому рівнях. Чарльз Бастебл, один з основоположників класичної теорії державного

боргу, стверджував, що зовнішній державний борг є тягарем для майбутніх поколінь. Ця теорія сформувалася наприкінці XIX століття завдяки роботам Бастебла та інших економістів, як-от Генрі Адамс і П'єр Поль Леруа-Больє[237]. Вагомий вплив на розуміння того, як державна політика має підходити до питання державного боргу, мали роботи А. Лернера[238]. Замість того, щоб фокусуватися на співвідношенні податків і позик, він вважав, що політикам потрібно приділяти більше уваги вибору між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями, оскільки вони мають різні наслідки для економіки й майбутніх поколінь[239]. У Бюджетному кодексі України державний борг визначено як загальну суму боргових зобов'язань держави з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного запозичення[240]. На відміну від поняття «державний борг» поняття «внутрішній державний борг» не визначено в чинному законодавстві, але закріплено в Законі України «Про державний внутрішній борг» (нині втратив чинність) як строкові боргові зобов'язання Уряду України в грошовій формі[241]. В. Бортняк та інші вважають, що державний борг – це система фінансових зобов'язань держави, які виникають у результаті здійснення запозичень з наданих державою гарантій із зобов'язань третіх осіб суб'єктів господарської діяльності; боргових зобов'язань, прийнятих на себе відповідно до чинного законодавства; сум бюджетних асигнувань, перерахованих із порушенням строків чи в неповному розмірі: суми компенсації за несвоєчасну чи неповну виплату суми платежу юридичним і фізичним особам тощо[242].

Загалом аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного, чіткого та комплексного визначення поняття «державний борг». Існуючі визначення часто є суперечливими й не враховують

---

[237] Bastable, Ch. (1917). Public finance. The Theory of Public Credit and Public Debts. 3th ed. Macmillan and Co., Limited, London. URL : http://www.econlib.org/library/bastable/bastbPF34.html (Accessed 15 April 2020).

[238] Lerner, A. P. (1943). Functional finance and the federal debt. *Social Research*, pp. 468–478. URL : https://www.gc.cuny.edu/CUNY_GC/media/LISCenter/pkrugman/lerner-functionfinance.pdf (Accessed 15 April 2020).

[239] Там само.

[240] Бюджетний кодекс України від 01.01.2021 № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

[241] Про державний внутрішній борг : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1992. № 41. Ст. 598. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2604-12#Text

[242] Бортняк В. А., Попіль В. І. Проблемні питання формулювання поняття «державний борг» та інституціональне реформування системи управління ним. *Правничий вісник Університету «КРОК».* 2010. № 6 (1). С. 66–70.

усіх аспектів цього явища. Так, існуюче в законодавстві визначення не враховувало поділу державного боргу на дві частини – внутрішню та зовнішню. Крім того, додаткового врахування під час визначення державного боргу потребують суб'єкти управління ним (можуть бути органи влади на різних рівнях), а також форми залучення коштів (облігації чи кредит) та їхній вплив на макроекономічну стабільність. Також існують різні думки щодо того, чи можна вважати обов'язкові платежі громадян (податки) формою внутрішнього боргу. Для усунення цих неточностей важливо уточнити визначення державного боргу, яке б враховувало широкий спектр фінансово-економічних аспектів цього явища, а також зіставлялося зі стійким станом фінансової системи.

Особливу увагу варто звернути на те, що внутрішній державний борг здебільшого складається із заборгованості щодо облігацій внутрішньої державної позики й інших державних цінних паперів громадянам і підприємствам своєї країни, які є кредиторами держави. По суті, це результат перерозподільних процесів у суспільстві, коли тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб спрямовуються на фінансування суспільних потреб через вилучення (добровільного й недобровільного) за допомогою випуску й реалізації державних цінних паперів, зазвичай це – облігації внутрішньої державної позики (далі – ОВДП). Попит на них залежить від рівня відсоткової ставки та є каналом відтягування коштів з депозитно-фінансового ринку. Тому в разі непродуктивного використання державою залучених коштів темпи розвитку економіки можуть загальмуватися із відповідним пришвидшенням інфляційних процесів і виникненням макроекономічних структурних деформацій. Домінування ОВДП серед цінних паперів на фінансовому ринку країни також здатне справити негативний вплив на її стабільність і параметри через канал фінансового ринку та відсоткових ставок.

Враховуючи вищезазначені аспекти, державний борг потрібно визначити як заборгованість держави перед вітчизняними та іноземними кредиторами й утримувачами державних цінних паперів унаслідок залучення до фінансування суспільних потреб розширеного відтворення тимчасово вільних коштів як фізичних, так і юридичних осіб. Це визначення охоплює цільове призначення державного боргу – фінансування суспільних потреб розширеного відтворення, що підкреслює його спрямованість на продуктивне використання, а отже,

вказує на: 1) потенційні можливості формування прибутків, з яких він буде погашатися; 2) потенціал економічного зростання, що сприятиме зниженню боргового навантаження. Так, за умови реалізації свого цільового призначення державний борг стає потужним макроекономічним інструментом прискорення економічного зростання та забезпечення на такій основі фінансової безпеки держави.

У зазначеному контексті актуалізуються питання визначення напряму й сили впливу державного боргу на макроекономічну ситуацію. Відповідь на ці питання лежить у площині як цільового спрямування залучених державою коштів і використаних з цією метою інструментів його залучення, так і ефективності управління ним. У доробку О. Бец[243] управління внутрішнім державним боргом класифіковано як систему організаційних, стратегічних фінансових, облікових і контрольних заходів, спрямованих на регулювання структури й вартості боргу. Очевидно, що управління державним боргом – це багатоплановий комплексний процес у рамках фінансової політики уряду, спрямований на залучення коштів для фінансування видатків уряду, що сприяють підтриманню стійкості фінансової системи та орієнтовані на економічне зростання.

З позиції підтримки стійкості фінансової системи пріоритетним в управлінні державним боргом є забезпечення оптимального співвідношення використання внутрішніх і зовнішніх запозичень, виважених пропорцій між державними й приватними паперами на фондовому ринку, ефективного управління валютними ризиками зовнішніх зобов'язань держави.

Для стійкості фінансової системи першочергове значення має безпековий компонент управління державним боргом. Його реалізація визначає потребу у використанні (на додаток до загальних принципів управління державним боргом) специфічних принципів, дотримання яких забезпечує фінансову безпеку держави. Серед них виділяють:

1) принцип безумовності – забезпечення режиму безумовного виконання державою всіх своїх зобов'язань перед інвесторами й кредиторами, своєчасність і повну сплату суми основного боргу;

2) принцип зниження ризиків – оптимізація розміщення й погашення позик і в часі та просторі відповідно до кон'юнктури міжнародного фінансового ринку, забезпечення сприятливих умов позик;

[243] Бец О. Економічні та соціальні ефекти державного боргу. *Ринок цінних паперів України.* 2014. № 9–10. С. 125–136.

3) принцип оптимальної структури боргових зобов'язань держави у формі різних боргових інструментів та їхнього розміщення між резидентами й нерезидентами;

4) принцип прозорості – дотримання відкритості щодо державних позик, оприлюднення параметрів ОВДП та ОВЗДП, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до інформації про економічний стан у державі для оцінки кредитних рейтингів;

5) принцип запобігання неефективному та нецільовому використанню запозичених коштів;

6) принцип мінімізації вартості державного боргу в спосіб зменшення витрат на його обслуговування й підвищення ефективності використання коштів;

7) принцип стабілізації рівня боргового навантаження через запровадження кількісних обмежень стосовно щорічного приросту державних запозичень або їхніх відносних значень щодо ВІІП[244].

Варто зауважити, що на дотримання цих принципів впливає комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників, врахування комплексного впливу яких можна вважати мистецтвом управління державним боргом. А репутація відповідального боржника дає змогу країні залучати фінансування на більш вигідних умовах. З одного боку, зовнішні запозичення є потужним інструментом для стимулювання економічного розвитку, якщо спрямовувати їх на продуктивні цілі, наприклад державне стимулювання інвестиційно-інноваційних проєктів. Вони не лише забезпечують додаткові фінансові ресурси, але й впливають на різні сфери економіки: стимулюють інвестиції, збільшують рівень міжнародних резервів центрального банку та стабілізують валютний курс, що сприяє загальному підвищенню добробуту населення. З іншого боку, державні запозичення несуть ризики, пов'язані з потребою в обслуговуванні боргу. Часто саме зовнішній борг стає однією з основних причин економічних криз і є особливо небезпечним для макрофінансової стабільності через спроможність створити негативне замкнене коло. Неефективне управління боргом погіршує фінансові показники держави, що зі свого боку підвищує ризик неспроможності виконання боргових зобов'язань. Оскільки за неефективного використання запозичених коштів можуть посилитися такі негативні наслідки

[244] Богдан Т. П. Державний борг України: особливості формування та правління в сучасних умовах. *Фінанси України.* 2013. № 1. С. 32–46.

державного боргу, як надмірна залежність від кредиторів, що спроможна обмежити політичний та економічний суверенітет країни й змусити її приймати рішення, диктовані зовнішніми кредиторами, спричинити вимивання економічних ресурсів на погашення боргів. Це може призвести до втрати державою контролю над економічною політикою та загального ослаблення економічної системи. Загалом спектр негативних наслідків неефективного використання зовнішніх запозичень досить широкий, зокрема висока вірогідність виникнення:

фінансових наслідків (скорочення видатків, збільшення податків, валютної нестабільності);

соціальних наслідків (погіршення добробуту населення);

політичних наслідків (втрата суверенітету в політичних та економічних рішеннях);

економічних наслідків (гальмування економічного зростання через відтягування коштів на боргові потреби).

Потреба в погашенні боргів і сплаті відсотків щодо них скорочує обсяги ресурсів, які виділяють на інвестиційну й соціальну діяльність, і обмежує фінансові можливості розвитку. Це відштовхує інвесторів і ще більше ускладнює ситуацію з обслуговування боргу, створюючи негативну боргову спіраль: так званий «подвійний дефіцит» – дефіцит бюджету й платіжного балансу, який перетворюється в «замкнене коло боргової бідності» країни, яке досить складно розірвати. У світі ще із 1980-х років боргова проблема перетворилася в хронічну, що зумовило постійний пошук способів виходу з неї та розробку спектра інструментів вирішення боргової проблеми.

Отже, державний борг має ряд як позитивних, так і негативних наслідків. Їхнє оцінювання для країн з нестабільною економікою, якою на поточному етапі є Україна, ускладнена постійними економічними викликами: з одного боку, позитивні прояви можуть стабілізувати фіскальну підсистему, макроекономічну ситуацію та стимулювати економічне зростання в поточному періоді, а з іншого – негативні наслідки можуть привести до посилення фінансової нестабільності в майбутньому. Тому рішення про нарощування державного боргу має прийматися на основі узгодження поточних і стратегічних планів економічного розвитку та пріоритетності завдання розширення внутрішньої фінансової бази в поточному чи довгостроковому періодах.

Звертаючись до еволюції боргової політики України, варто зазначити, що починаючи з перших років незалежності, ситуація у сфері зовнішнього боргу була досить складною, періодично то покращувалася, то погіршувалася залежно від фази економічного циклу та зовнішньої кон'юнктури. Падіння виробництва й періодичні валютно-фінансові кризи спричиняли девальвацію гривні, в результаті зростало боргове навантаження (відношення боргу до ВВП перевищувало 80 % після 1998 року).

У 2015–2021 роках Україна проводила порівняно зважену боргову політику, підтримуючи дефіцит бюджету не більше 3 % ВВП, і намагалася утримувати первинний (до виплати відсотків) профіцит бюджету. Отже, уряду вдалося суттєво знизити боргове навантаження. Зовнішні запозичення здебільшого спрямовувалися на фінансування дефіциту бюджету, але звертає на себе увагу ситуація 2015 року, коли дефіцит державного бюджету був найнижчим за період 2011–2020 Це було обумовлено потребою в збільшенні державних видатків на оборону через військові дії на Сході країни. Водночас уряд прагнув зберегти соціальні стандарти й компенсувати зростання інфляції. Тому саме 2015 рік відзначився значним зростанням ролі зовнішнього фінансування, яке втім перевищило потреби бюджету більш ніж удвічі. Чималу частину зовнішніх запозичень 2015 р., а саме 73,3 %, становили позики від міжнародних фінансових організацій. Загалом фінансування бюджету цього року дорівнювало його дефіциту. Це свідчить про існування в той період інших причин для залучення значних обсягів зовнішніх коштів, крім фінансування бюджетного дефіциту. Вірогідно, це пов'язано з такими чинниками, як потреба в рефінансуванні попередніх боргів, інвестиції в стратегічні проєкти або нагромадження резервів НБУ. Водночас можна зробити припущення, що впродовж аналізованого періоду, крім 2015 року, зовнішні позики не були єдиним джерелом покриття бюджетного дефіциту. Держава також використовувала внутрішні позики, доходи від приватизації та інші фінансові інструменти.

Ситуація кардинально погіршилася з початком повномасштабного вторгнення та збільшенням видатків на оборону: дефіцит бюджету зріс з 3,6 % ВВП 2021 року до 16,3 % ВВП 2022 року та 20,6 % 2023 року. Водночас економіка країни зменшилася майже на третину – масова міграція населення, постійні обстріли міст і руйнування енергетичної інфраструктури та багатократне зростання ризиків ведення бізнесу спричинили падіння ВВП.

Загальна сума державного й гарантованого державою боргу впродовж 2022 року зросла до 111 млрд дол., 2023 року – до 125 млрд дол. США. Негативні наслідки збільшення боргового навантаження на економіку країни посилювалися зростанням частки зовнішнього боргу (за станом на серпень 2024 р. до 72,5 %). Для порівняння: у країнах-аналогах членах ЄС частка зовнішнього боргу становить 43 %, у країнах-аналогах не членах ЄС – 70 %. Значна частка зовнішнього боргу посилює валютні ризики. У підсумку очевидно, що надмірні зовнішні запозичення держави, потрібні для стабілізації ситуації в бюджетній сфері в поточному періоді, формують передумови майбутньої нестабільності фінансової системи.

Водночас здійснення більшості зовнішніх запозичень України в період війни на пільгових умовах дало змогу поліпшити загальні характеристики строковості її боргу, однак продуктивність використання залучених коштів була не на високому рівні, оскільки спрямовувалася на обслуговування адміністративної й соціальної сфери. Упродовж аналізованого періоду більш ніж у вісім разів зросли видатки на оборону, що є об'єктивною потребою сучасних реалій. Видатки на громадський порядок, безпеку й судову владу збільшилися в 4,4 раза, водночас видатки на соціальний захист населення та соціальне забезпечення зростали значно повільніше – у 3,4 раза. Отже, у період воєнного стану тягар великих бюджетних витрат значною мірою перекладається на населення, що ще більше ускладнює ситуацію в соціальній сфері та демотивує громадян України повертатися, що погіршує стан людського капіталу в Україні. Така ситуація хоча є віддзеркаленням реалій воєнного часу, не сприяє формуванню основ для довгострокової фінансової стійкості.

Обсяги та структура державного боргу не лише впливають на бюджетну політику, макрофінансову стабільність і стійкість фінансової системи країни, але й мають значний вплив на монетарну сферу. Крім посилення валютних ризиків у довгостроковому періоді, у короткостроковому приплив іноземної валюти в країну змінює кон'юнктуру валютного ринку в напрямі зміцнення національної валюти та може спровокувати інфляцію внаслідок викупу надлишкової пропозиції іноземної валюти. Для нейтралізації цього ефекту центральний банк проводить стерилізаційні операції, які, однак, спричиняють зростання відсоткових ставок і можуть негативно вплинути як на інвестиційну активність, так і на боргові виплати.

Випуск ОВДП є вагомим джерелом фінансування бюджету, особливо це характерно з початку воєнного стану. Найбільшим кредитором уряду, який тримає майже половину ОВДП, є НБУ, ще приблизно 30 % перебуває у власності державних банків, решта розподілена між приватними комерційними банками, компаніями, нерезидентами й населенням. Надмірно велика частка ОВДП у власності банків означає наявність прихованої монетизації бюджету й ризики інфляції. Починаючи з 2020 р. спостерігається зростання частки ОВДП в іноземній валюті – погіршення валютної структури ОВДП в обігу свідчить про наростання валютних ризиків,

Загальна оцінка показників боргового навантаження України засвідчує суттєве перевищення їхніх порогових значень, що свідчить про потужний кризовий потенціал державного боргу та потребу в негайних заходах щодо його стабілізації. Для зниження боргових ризиків потрібно забезпечити розвиток економіки та підвищення її конкурентоспроможності на світових ринках, що потребує застосування стимулюючих заходів, зокрема податкових. Наприклад, створення пільгового податкового режиму для нерезидентів-інвесторів не призведе до втрат бюджету, оскільки цих податкових надходжень ще не існує, натомість прихід іноземних інвесторів запустить позитивну мультиплікативну хвилю, що позитивно вплине на економічну активність і забезпечить приплив коштів до бюджету.

Отже, ефективне управління зовнішнім боргом ґрунтується на дотриманні балансу між обсягом залучених коштів і фінансовими можливостями їх обслуговувати та повертати. Така врівноваженість фінансових потоків залучених коштів і боргових платежів характеризує боргову стійкість фінансово-економічної системи та є критичним чинником збереження фінансової стабільності країни-боржника в довгостроковому періоді. Водночас мінливість зовнішніх і внутрішніх умов вимагає гнучкості й адаптивності стратегії управління зовнішнім боргом, що має враховувати як поточний стан економіки, так і перспективні фінансово-технологічні тренди, а також зміни в зовнішньому глобальному середовищі.

Очевидно, що до закінчення війни борг України буде й надалі зростати без суттєвого покращення здатності його обслуговування, що підвищує важливість контролю за його вартістю та строковістю.

У цьому контексті для України основним завданням є залучення якомога більше грантів та дешевих і «довгих» кредитів. У пошуках джерел фінансування боргових виплат певні надії покладаються на конфіскацію активів рф та її громадян як в Україні, так і за кордоном. Експерти пропонують декілька опцій щодо отримання компенсацій від агресора. Наприклад, керівник аналітичного відділу Concorde Capital О. Паращій пропонує залучати кредити від партнерів під низькі відсоткові ставки за умови, що вони повертатимуться за рахунок репарацій від росіян. Це стимулюватиме західні країни до стягнення репарацій з росії[245]. Фахівець Bluebay Asset Management Тімоті Еш пропонує використовувати відсотки, які нараховуються на заморожені російські активи, на купівлю українських єврооблігацій[246]. Проте чіткого рішення щодо механізму використання активів росії західними країнами дотепер не ухвалено. Тому основним принциповим моментом лишається зосередження зусиль уряду країни на зміцненні внутрішнього фінансового фундаменту за рахунок розвитку вітчизняного ринку капіталу.

Підсумовуючи, очевидна потреба в кардинальних змінах у підходах до управління державним боргом України. Для забезпечення макроекономічної стабільності, поточної збалансованості фіскальної підсистеми та довгострокової стійкості фінансової системи можна наголосити на важливості:

– максимально активно залучати довгострокове пільгове та грантове фінансування від міжнародних партнерів, що дасть змогу подовжити середньозважений строк до погашення державного зовнішнього боргу;

– посилення контролю за умовами кредитів, що не мають підривати фінансову безпеку та суверенітет України. Зростання зовнішнього боргу має бути регламентоване державною борговою стратегією як невід'ємною складовою фінансової політики, спрямованої на забезпечення зміцнення внутрішнього фінансового потенціалу для стабільного післявоєнного розвитку країни;

[245] Томіліна М. Борг України б'є рекорди. Але з цим можна жити. URL : https://ces.org.ua/borg-ukra%D1%97ni-b%D1%94-rekordi-ale-z-czim-mozhna-zhiti/
[246] Там само.

– вдосконалення ризик-менеджменту в борговій сфері: зниження ризиків рефінансування й ліквідності, відсоткового та валютного ризиків через застосування відповідних інструментів, зокрема оптимізації графіка погашення державного боргу, пріоритетності запозичень у національній валюті за продовження термінів випуску ОВДП та обмежень випуску короткострокових ОВДП з погашенням у поточному році, зниження відсоткових ставок;

– розвиток внутрішнього ринку капіталів як складової фінансово-цифрового простору, що забезпечить можливості роловеру гривневих ОВДП, поширення віртуальних боргових активів і формування цифрових майданчиків для торгівлі віртуальними активами, що приваблює іноземних інвесторів[247].

Кардинальне вирішення боргової проблеми лежить у площині виваженого поєднання гнучкості поточної фінансової політики в частині недопущення фіскального розбалансування й покриття поточної нестачі надходжень до бюджету зовнішніми запозиченнями, зі стратегічною орієнтованістю на дотримання принципів безпеки боргового фінансування. Це передбачає подовження термінів і зниження вартості обслуговування боргу, максимально продуктивне використання залучених коштів, зокрема через задіяння потенціалу сучасного фінансово-цифрового простору, поступове заміщення зовнішніх боргових надходжень внутрішніми фінансовими джерелами. Отже, поточний зовнішній борг формуватиме внутрішню фінансову основу для майбутнього повоєнного відновлення, а зовнішні запозичення успішно трансформуватимуться в джерела внутрішнього фінансування.

[247] Програма управління зовнішнім боргом на 2024 р. / затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2024 № 43. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/ %D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0_%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BC_%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%BC_%D0%BD%D0%B0_2024_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf

2.2. Вплив цифрових трансформацій на стан бюджетного дефіциту та державного боргу

(С. О. Криниця, кандидат економічних наук, доцент, докторант, Державний податковий університет)

У сучасному світі цифровізація стала важливим каталізатором змін у багатьох сферах, зокрема в економіці та фінансах. Цей процес трансформації характеризується активним використанням інформаційних технологій, які змінюють традиційні моделі управління й моніторингу фінансових ресурсів. В умовах глобалізації, коли держави стикаються з численними викликами, згадані зміни відіграють ключову роль у впорядкуванні фінансових потоків і підвищенні прозорості. Дослідження, присвячені впливу цифровізації на публічні фінанси, набувають усе більшої популярності, адже вони демонструють, як технології можуть оптимізувати проведення фінансових операцій та управлінських рішень. Це питання є особливо актуальним для країн з високим рівнем бюджетного дефіциту й державного боргу, де управління фінансовими ресурсами є критично важливим для економічної стабільності. Основні теми, які висвітлюються в дослідженнях, стосуються впровадження електронних систем управління бюджетом, автономізації фінансових процесів і можливостей для зменшення бюрократії[248]. Як показують дослідження, використання цифрових платформ може вдосконалити процеси збору й аналізу даних, підвищити прозорість і підзвітність фінансів, а також знизити адміністративні витрати[249]. Водночас бюджетний дефіцит і державний борг залишаються значущою проблемою для багатьох країн, оскільки його зростання може призвести до економічної нестабільності та зниження соціальних витрат на важливі сфери, як-от охорона здоров’я та освіта[250].

[248] The Lancet Global Health Commission on financing primary health care: putting people at the centre. Hanson, Kara et al. *The Lancet Global Health*. 2023. Volume 10, Issue 5, pp. 715–772.

[249] Вплив цифрових трансформацій на транспарентність фінансово-економічних відносин та фінансову безпеку України / Гриценко Л., Захаркіна Л., Захаркін О., Новіков В., Чухно Р. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. 3 (44), 167–175. DOI 10.55643/fcaptp.3.44.2022.3767

[250] Assessment of the external debt impact on a country’s economic development indicators: Evidence from Ukraine / Petrushenko Y., Korneyev M., Nebaba N., Banchuk-Petrosova O., Bohorodytska A. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. 19 (1), 360–369. DOI 10.21511/imfi.19(1).2022.28

Основною метою цього дослідження є вивчення впливу цифровізації на зміни у фіскальному балансі країн і розмір їхнього державного боргу.

Взаємозв'язок між цифровізацією публічних фінансів та бюджетним дефіцитом і державним боргом є надзвичайно актуальним, адже він може виявити нові механізми оптимізації витрат та управління боргові зобов'язаннями держави[251]. У цьому контексті варто розглянути, як фіскальний баланс і державний борг може змінюватися під тиском технологічної трансформації, зокрема в публічному секторі, що підтверджується рядом досліджень, які акцентують увагу на перевагах автоматизації та електронного урядування[252]. Основними темами, які висвітлюються в існуючій літературі, є вплив цифровізації на прозорість державних фінансів, ефективність зборів податків, а також інтеграцію нових цифрових рішень у бюджетні процеси[253; 254]. Наприклад, дослідження показує, що електронні платформи для моніторингу витрат можуть знизити ризики корупції та неуправлінських витрат, що зі свого боку зменшує загальний обсяг державного боргу[255]. Проте, попри ці позитивні результати, залишається ряд невизначеностей, які можуть впливати на реальний ефект цифровізації. Нестача даних та обмеження в методології досліджень у цій галузі вказують на значні прогалини в знаннях, які потребують глибшого й систематичного аналізу[256]. Так, дослідження показують, що недоліки в інфраструктурі можуть підвищити вразливість державного боргу в умовах нестабільності[257]. Крім того, ефекти цифровізації варто розглядати в контексті різних країнових умов і аналітичних рамок з метою виявлення кращих практик і помилок.

---

[251] Sarkar M. Management Research in Emerging Economies. *Vikalpa : The Journal for Decision Makers.* 2007. Volume (32), 125–138. URL : https://www.semanticscholar.org/paper/cdb7a75e5463d803a48ef921b4ed0760e61e23f7

[252] Schelkle W. Fiscal Integration in an Experimental Union: How Path-Breaking Was the EU's Response to the COVID-19 Pandemic? *JCMS : Journal of Common Market Studies.* 2021. Volume (59), 44–55. DOI 10.1111/jcms.13246

[253] Baker S., Bloom N., Davis S. J. Measuring Economic Policy Uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics.* 2016. Volume (131), 1593–1636. DOI 10.1093/qje/qjw024

[254] Millennium Development Goals Report. UN-iLibrary. 2016. DOI 10.18356/98544aa9-en

[255] Fikri M., Goumghar S. Digitalization and digital platforms as a facilitator for project finance access for entrepreneurs: Exploratory study. 2022. URL : https://core.ac.uk/download/543113197.pdf

[256] Derr T. Unlocking fiscal space: leveraging opportunities to empower progress in developing countries. 2023. URL : https://core.ac.uk/download/639217515.pdf

[257] Schramm L., Krotz U., De Witte B. Building 'Next Generation' after the pandemic: The implementation and implications of the EU Covid Recovery Plan. *JCMS : Journal of Common Market Studies.* 2022. Volume (60), 114–124. DOI 10.1111/jcms.13375

З розвитком цифровізації, яка охопила всі сфери суспільного життя, тема впливу цифровізації на публічні фінанси та державний борг почала отримувати все більшу увагу. На початку 2000-х років дослідження в цій галузі зосереджувались переважно на базових технологіях, що використовуються в управлінні фінансами, і їхній здатності підвищити ефективність державних витрат. Однак поступово та за допомогою нових аналітичних підходів вивчалась їхня роль у зменшенні державного боргу. У 2020-х роках акцент змістився на взаємозв'язок між цифровізацією та прозорістю фінансових процесів. Багато досліджень показали, що використання електронних платформ і відкритих даних значно зменшує ймовірність корупційних схем, що зі свого боку може сприяти стабільності та скорочення державного боргу. Також зверталась увага на вплив цифрових технологій на методологію бюджетного планування, яка стала більш адаптованою до сучасних умов[253]. Останніми роками значно зросла кількість досліджень, які висвітлюють культурні та соціальні аспекти цифровізації. Ці роботи демонструють, як нові технології змінюють сприйняття публічних фінансів суспільством, а також їх здатність формувати відповіді на економічні виклики. Висновки, зроблені в цих роботах, вказують на те, що цифровізація не лише покращує ефективність управлінських процесів, але й допомагає впливати на стан фіскального балансу та державного боргу.

Узагальнюючи, наявні дослідження демонструють, що цифровізація має складний вплив на державний борг, виконуючи як позитивну, так і негативну роль. Постійно зростаючі обсяги інформації стосовно цифрових фінансів свідчать про потребу в глибшому аналізі цього феномена, особливо в умовах глобалізаційних викликів.

Для аналізу впливу цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг у країнах Європейського Союзу було сформовано панельний датасет за період 2016–2023 років, який охоплює всі держави-члени ЄС. Цифровізацію виміряно за допомогою індексу DESI (Digital Economy and Society Index), який щорічно публікується Європейською комісією. Оскільки дані DESI розраховуються на основі інформації за попередній рік, значення індексу було зміщено на один рік назад (наприклад, DESI2024 відповідає бюджетним показникам за 2023 рік)[258].

[258] Digital Economy and Society Index (DESI) / European Commission. 2024. URL : https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi

Показники бюджетного дефіциту (net lending (+) / net borrowing (−)) та державного боргу (government consolidated gross debt) були отримані з бази даних Євростату[259]. Для усунення впливу інфляції та різниць у купівельній спроможності між країнами дані були скориговані відповідно до ВВП на душу населення в постійних цінах 2015 року (chain-linked volumes)[260] та індексу ВВП на душу населення в паритеті купівельної спроможності (PPS)[261]. Отже, отримані показники дефіциту та боргу були нормовані до реального скоригованого ВВП на душу населення в умовних одиницях PPS 2015 року.

Оскільки з 2023 року методика розрахунку DESI була оновлена, значення для 2023–2024 років було реконструйовано на основі окремих індикаторів відповідно до методології 2022 року[262], що забезпечує порівнюваність даних у часовій динаміці.

Для обґрунтування застосування панельного підходу було проведено тест Лагранжа (Breusch – Pagan Lagrange Multiplier Test), який дає змогу визначити, чи має модель випадкові ефекти і, відповідно, чи доцільне використання панельної структури даних[263]. Нульова гіпотеза тесту полягає у відсутності значущих міжіндивідуальних варіацій, що виправдовує використання звичайної об'єднаної регресії (pooled OLS). Альтернативна гіпотеза припускає наявність суттєвих індивідуальних ефектів, що потребує застосування моделей панельного аналізу.

Результати тесту для моделі, що оцінює вплив цифровізації (індекс DESI) на розмір бюджетного дефіциту, показали наявність значущих випадкових ефектів ($\chi^2 = 94.296$, df = 1, $p < 0.001$), що свідчить на користь використання панельного підходу. Аналогічно для моделі, в якій досліджується вплив DESI на обсяг державного боргу, також зафіксовано високий результат тесту ($\chi^2 = 725.09$, df = 1, $p < 0.001$). Отже, для обох залежних змінних – дефіциту бюджету та державного боргу – підтверджено наявність панельних ефектів, що виправдовує застосування методів панельної регресії для подальшого аналізу.

---

[259] General government deficit/surplus and debt statistics [GOV_10DD_EDPT1] / Eurostat. 2024. DOI 10.2908/GOV_10DD_EDPT1

[260] Gross domestic product at market prices per capita [NAMA_10_PC] / Eurostat. 2024. DOI 10.2908/NAMA_10_PC

[261] GDP per capita in PPS [TEC00114] / Eurostat. 2024. DOI 10.2908/TEC00114

[262] Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. Methodological Note / European Commission. 2022. URL : https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/88557

[263] Breusch T. S., Pagan A. R. The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies.* 1980. 47 (1). 239–253. DOI 10.2307/2297111

Результати панельного аналізу впливу цифровізації (DESI) на розмір бюджетного дефіциту та державного боргу показали такі результати (табл. 2.2.1, 2.2.2).

Таблиця 2.2.1 – Результати панельного аналізу впливу цифровізації (DESI) на бюджетний дефіцит у країнах ЄС у 2016–2023 рр.

	Модель		Тест Хаусмана
	З фіксованими ефектами (FE)	З випадковими ефектами (RE)	
Кількість спостережень (N)	216	216	
Кількість країн (n)	27	27	
Вільний член (Intercept)	–	510,64	
Коефіцієнт DESI	–27,86	–21,40	
Стандартна похибка	4.74	4.53	
p-значення	$< 2{,}2\ e^{-16}$	$< 2{,}2\ e^{-16}$	$4{,}18\ e^{-6}$
R^2	0.155	0.094	
F / χ^2	34,50	22,31	21,18
Висновок	Приймається	Приймається	Приймається модель FE

Джерело: розраховано автором.

В обох моделях оцінка коефіцієнта для DESI є достатньо високою, що означає, що зростання DESI на 1 одиницю асоціюється з бюджетного дефіциту на 1 мешканця на 21,40–27,86 євро зі стандартною похибкою приблизно 4,6.

Модель пояснює майже 15,5 % (FE) чи 9,4 % (RE) варіації державного боргу, що є помірним результатом, утім апріорі зрозуміло, що цифровізація є не єдиним чинником, який впливає на публічні фінанси, а внесення до моделі інших чинників, що не стосуються впливу цифровізації, наразі не є нашою метою.

Висока значущість обох моделей (F-статистика 34,5, χ^2 22,31, p-value $< 2{,}22\ e^{-16}$) підтверджує, що DESI є важливим предиктором.

Вибір поміж двох моделей панельного аналізу (Fixed Effects чи Random Effects) залежить від результатів тесту Хаусмана (табл. 2.2.1). Нульова гіпотеза Hausman Test (H_0) стверджує, що індивідуальні ефекти (специфічні для кожної країни) корелюють із предиктором. У такому випадку модель із фіксованими ефектами (FE) є узгодженою і більш ефективною, ніж Random Effects модель[264].

[264] Hausman J. A. Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*. 1978. 46 (6), 1251–1271. DOI 10.2307/1913827

Отже, лінійну модель впливу цифровізації на розмір бюджетного дефіциту можна виразити формулою:

$$SDpC_{it} = -27.86 \cdot DESI_{it} + u_i + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

де:
$SDpC_{it}$ – бюджетний профіцит / дефіцит (+ / –) на 1 мешканця для країни i в часі t;
$DESI_{it}$ – the Digital Economy and Society Index для країни i в часі t;
u_i – випадкові ефекти, специфічні для кожної країни (наприклад, рівень економічного розвитку, особливості податкової системи тощо);
ε_{it} – ідіосинкратична похибка, яка змінюється в часі та між країнами.

А отже, попередньо гіпотеза про позитивний вплив цифровізації на стан публічних фінансів відхиляється, оскільки за моделлю (1) зростання індексу цифрового розвитку економіки та суспільства асоціюється з поглибленням бюджетного дефіциту.

Таблиця 2.2.2 – Результати панельного аналізу впливу цифровізації (DESI) на державний борг у країнах ЄС у 2016–2023 рр.

	Модель		Тест Хаусмана
	З фіксованими ефектами (FE)	З випадковими ефектами (RE)	
Кількість спостережень (N)	216	216	
Кількість країн (n)	27	27	
Вільний член (Intercept)	–	16 690.73	
Коефіцієнт DESI	46,15	46,04	
Стандартна похибка	12,42	12,38	
p-значення	0,0003	0,0002	0,9136
R^2	0,068	0,061	
F / χ^2	13,80	13,83	0,01
Висновок	Приймається	Приймається	Приймається модель RE

Джерело: розраховано автором.

Аналогічно щодо впливу DESI на бюджетний дефіцит результати панельного аналізу впливу цифровізації на розмір державного боргу не дають нам змогу підтвердити гіпотезу про позитивний вплив цифрових трансформацій на стан публічних фінансів, оскільки зростання

індексу цифрового розвитку економіки та суспільства асоціюється зі зростанням державного дефіциту (модель 2):

$$DpC_{it} = 16690{,}73 + 46.04 \cdot DESI_{it} + u_i + \varepsilon_{it}\ , \qquad (2)$$

де:
DpC_{it} – розмір державного боргу на 1 мешканця для країни *i* в часі *t*.

Проте для повного схвалення отриманих значень моделей потрібно провести ряд тестів (таблиця 2.2.3).

Таблиця 2.2.3 – Результати тестування лінійних панельних моделей оцінки впливу цифровізації (DESI) на бюджетний дефіцит і державний борг у країнах ЄС у 2016–2023 рр.

Тест	Ціль тесту	Результат впливу на		Інтерпретація
		бюджетний дефіцит	державний борг	
F-тест на двосторонні ефекти	Перевірка наявності двосторонніх (часових та індивідуальних) фіксованих ефектів	$F = 35.7$, $p < 2.2e^{-16}$	$F = 6.1$, $p < 0.001$	Є статистично значущі індивідуальні та часові ефекти
Тест Песарана	Перевірка на перехресну залежність між панелями	$z = 35.378$, $p < 2.2e^{-16}$	$z = 14.475$, $p < 2.2e^{-16}$	Значуща перехресна залежність між панелями
Тест Бреуша-Годфрі / Вулріджа	Перевірка автокореляції ідіосинкратичних залишків	$\chi^2 = 71.98$, $p = 1.981e^{-12}$	$\chi^2 = 89.92$, $p = 4.829e^{-16}$	Наявна автокореляція залишків
Тест Бреуша-Пагана	Перевірка гетероскедастичності залишків	$BP = 11.552$, $p = 0.00068$	$BP = 14.122$, $p = 0.00017$	Наявність гетероскедастичності
Тест Шапіро-Вілка	Перевірка нормальності розподілу залишків	$W = 0.96741$, $p = 7.014e^{-5}$	$W = 0.94796$, $p = 5.074e^{-7}$	Модель може бути чутливою до розподілу
Робастні стандартні похибки (Дрісколл-Краай)	Робастна оцінка стандартних похибок з урахуванням автокореляції та залежності між панелями	Стандартні похибки не змінено	Слабко значущий позитивний зв’язок ($t = 1.949$, $p = 0.053$)	Проблемою може бути невелика вибірка

Джерело: розраховано автором.

Проведені тести вказали на доцільність врахування як фіксованих індивідуальних, так і часових ефектів. Зокрема, тест Фішера для двосторонніх ефектів засвідчив для обох моделей статистично значущу наявність як індивідуальних, так і часових ефектів, що відповідає результатам аналогічного тесту між моделями з фіксованими індивідуальними та двосторонніми ефектами.

За обома моделями також було виявлено крос-секційні залежності між країнами, серійну кореляцію, гетероскедастичність, а також відхилення від нормальності залишків. У зв'язку з цим було використано робастні стандартні похибки на кшталт HC0[265, 266].

Результати моделі з робастними похибками свідчать про статистично значущий негативний вплив цифровізації (DESI) на стан бюджетного балансу: збільшення значення DESI на 1 пункт асоціюється зі зростанням бюджетного дефіциту за модулем, тобто зі збільшенням негативного значення дефіциту на 21,4 євро на душу населення. Це може свідчити про те, що в короткостроковій перспективі цифровізація супроводжується додатковими бюджетними витратами, які погіршують фіскальний баланс. Такий ефект може бути пов'язаний із високими початковими інвестиціями в цифрову інфраструктуру, модернізацію державних послуг або цифрову трансформацію управлінських процесів.

Щодо впливу на державний борг застосування робастних похибок показало позитивний зв'язок між індексом DESI та обсягом державного боргу, однак статистична значущість цього зв'язку перебуває на межі. Це свідчить про можливу асоціацію між цифровізацією та зростанням державних витрат, наприклад через інвестиції в цифрову інфраструктуру, що зі свого боку може призводити до збільшення боргового навантаження в короткостроковій перспективі. Схожі результати були також виявлені в дослідженні[267], де зазначено, що цифрові трансформації супроводжуються підвищенням боргового фінансування.

---

[265] Driscoll J. C., Kraay A. C. Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics.* 1998. 80 (4), 549–560. DOI 10.1162/003465398557825

[266] Hoechle D. Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence. *Stata Journal.* 2007. 7 (3), 281–312. DOI 10.1177/1536867X0700700301

[267] Hai-feng Zha, Wei Li. Digital Finance, Fiscal Transparency and Government Debt Risk. *Journal of Risk Analysis and Crisis Response*. 2022. 12 (4), 155–169. URL : https://jracr.com/index.php/jracr/article/download/341/388/1149

Але досліджуваний період охоплює 2016–2023 роки – часовий відрізок, який містить пандемічну кризу COVID-19, що мала значний вплив на державні фінанси, зокрема й країн Європейського Союзу. З одного боку, внаслідок реалізації антикризових заходів, програм підтримки домогосподарств і бізнесу, а також зростання видатків на охорону здоров'я відбулося суттєве збільшення державних витрат. З іншого боку, запровадження локдаунів, обмежень економічної активності та порушення глобальних ланцюгів постачання спричинили скорочення податкових надходжень та уповільнення економічного зростання[268]. Водночас пандемія стала потужним каталізатором цифровізації: в умовах обмеженого фізичного доступу до публічних послуг, освіти та робочих місць різко зросла потреба у віддалених формах взаємодії, що пришвидшило цифрову трансформацію як приватного, так і державного секторів[269]. У зв'язку з цим постає запитання: чи не зумовлений виявлений нами статистичний зв'язок між рівнем цифровізації (DESI) та бюджетним дефіцитом / державним боргом впливом часових чинників, зокрема пандемічної кризи? З огляду на встановлену присутність часових ефектів (на основі відповідних тестів) доцільним є застосування корекції Мандлака, що дає змогу відокремити внутрішньогрупову (within) варіацію змінних від міжгрупової (between) та, відповідно, більш коректно ідентифікувати причинно-наслідкові зв'язки в умовах динамічних змін у часі[270, 271].

Результати застосування корекції Мандлака засвідчили, що поточне значення індексу цифровізації DESI не має статистично значущого зв'язку з бюджетним дефіцитом (табл. 2.2.4), тоді як середнє значення DESI за країною, хоча також не виявило значущого міжкраїнного ефекту, але демонструє позитивний вплив, тобто зростання середнього показника DESI асоціюється зі скороченням бюджетного

[268] The EU economy after COVID-19: Implications for economic governance / European Commission. Brussels, 2021. URL : https://www.europeansources.info/record/the-eu-economy-after-covid-19-implications-for-economic-governance/

[269] Technology and Innovation Report 2021: Catching Technological Waves – Innovation with Equity / United Nations Conference on Trade and Development. 2022. URL : https://unctad.org/page/technology-and-innovation-report-2021

[270] Mundlak Y. On the pooling of time series and cross section data. *Econometrica.* 1978. 46 (1), 69–85. DOI 10.2307/1913646

[271] Bell A., Jones K. Explaining fixed effects: Random effects modeling of time-series cross-sectional and panel data. *Political Science Research and Methods.* 2015. 3 (1), 133–153. DOI 10.1017/psrm.2014.7

дефіциту. У моделі було враховано часові фіктивні змінні (dummy), з яких найбільш значущим виявився 2020 рік, що свідчить про істотне зростання дефіциту в рік пандемічної кризи.

Таблиця 2.2.4 – Результати моделей впливу цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг у країнах ЄС з корекцією часових ефектів Мандлака

Залежні змінні	Бюджетний дефіцит на особу		Державний борг на особу	
Предиктори	Коефіцієнт	Стандартна похибка	Коефіцієнт	Стандартна похибка
DESI	–13.29	19.67	–29.25	71.46
Середній DESI по країні	32.33	22.98	22.88	281.32
Dummy: 2017	204.51	122.61	–140.43	445.41
Dummy: 2018	242.40	149.42	–146.04	542.79
Dummy: 2019	355.10	193.45	–310.05	702.75
Dummy: 2020	–1185.92***	267.23	1836.46*	970.79
Dummy: 2021	–528.63	362.10	2260.40*	1315.42
Dummy: 2022	–34.14	423.80	1559.20	1539.57
Dummy: 2023	–46.86	554.16	1169.86	2013.11
R^2 / Adj. R^2	0.617 / 0.600	–	0.224 / 0.190	–
N (панель)	27 країн × 8 років = 216			
Примітка	*p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001			

Джерело: розраховано автором.

Аналогічна модель для пояснення рівня державного боргу на душу населення показала ще слабший зв’язок із цифровізацією: як поточне значення DESI, так і міжкраїнний середній рівень виявилися статистично незначущими. Водночас коефіцієнти щодо часових фіктивних змінних 2020 й 2021 років були позитивними та статистично наближеними до порогів значущості, що узгоджується з очікуваннями щодо зростання боргового навантаження в умовах пандемії.

Загалом результати вказують на обмежений прямий ефект цифровізації, виміряної через DESI, на дефіцит і борг у короткостроковому періоді, з чутливістю цих показників до екзогенних шоків, зокрема COVID-19.

Аналіз значень часових фіктивних змінних у моделей залежності бюджетного дефіциту та державного боргу від індексу цифрової економіки й суспільства (DESI) із застосуванням корекції Мандлака

дає змогу виокремити вплив загальносвітових макроекономічних шоків і тенденцій. Зокрема, статистично значущі позитивні коефіцієнти для 2017–2019 років у моделі бюджетного дефіциту свідчать про покращення бюджетного балансу в ці роки порівняно з базовим 2016 роком. Водночас аналогічні (хоч і статистично менш значущі) негативні коефіцієнти в моделі державного боргу демонструють тенденцію до скорочення боргового навантаження до пандемії. Однак відсутність статистичної значущості як динамічного (value), так і середнього (mean_value) компонента індексу DESI в обох моделях вказує, що виявлені позитивні бюджетні тенденції до 2020 року не були безпосередньо зумовлені рівнем цифровізації. Відповідно, такі зміни, ймовірно, зумовлювалися іншими чинниками, зокрема сприятливою економічною кон'юнктурою або реалізацією заходів фіскальної консолідації, що підтверджує важливість охоплення часових фіктивних змінних для коректного виділення ефектів цифровізації.

Загалом моделі (1, 2) після врахування часових ефектів за корекцією Мандлака можна представити як:

$$SDpC_{it} = -13.29 \cdot DESI_{it} + \\ +32{,}33 \cdot \overline{DESI_i} + \sum_{t=2017}^{2023} \gamma_t D_t + u_i + \varepsilon_{it}; \quad (3)$$

$$DpC_{it} = 18359.06 - 29.25 \cdot DESI_{it} + \\ +22{,}88 \cdot \overline{DESI_i} + \sum_{t=2017}^{2023} \gamma_t D_t + u_i + \varepsilon_{it}, \quad (4)$$

де:

$DESI_{it}$ – індикатор DESI країни *i* в рік *t*, що виражає короткостроковий вплив змінної;

$\overline{DESI_i}$ – середнє значення DESI країни *i*, що виражає довгостроковий вплив змінної;

D_t – набір тимчасових даммі-змінних (для кожного року, крім базового 2016);

γ_t – коефіцієнти для тимчасових даммі-змінних, що враховують часові ефекти (табл. 2.2.4).

Отже, за результатами емпіричного дослідження впливу цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг у країнах ЄС, проведеного на основі панельних даних за 2016–2023 роки з використанням

індексу цифрової економіки та суспільства (DESI), виявлено складний характер взаємозв'язку між цифровою трансформацією й бюджетним дефіцитом і державним боргом.

Однак панельний аналіз даних з обмеженою кількістю спостережень, що охоплює 27 країн ЄС упродовж 8-річного періоду, становить методологічний виклик для традиційних частотних підходів статистичного аналізу. У контексті дослідження впливу цифровізації (за індексом DESI) на рівень державного боргу розмір вибірки (n = 216) може виявитися недостатнім для отримання надійних оцінок із належною статистичною потужністю, особливо в разі потреби контролю за численними ковариатами та врахування можливої гетерогенності між країнами. За таких умов баєсівська регресійна методологія представляє більш обґрунтований альтернативний підхід з кількох ключових причин.

По-перше, баєсівські методи демонструють перевагу в роботі з малими та середніми вибірками завдяки можливості інкорпорувати апріорну інформацію, що особливо важливо в контексті макроекономічних досліджень, де існує значний обсяг попередніх теоретичних та емпіричних знань. Охоплення інформативних апріорних розподілів дає змогу компенсувати обмеженість даних і підвищити точність оцінок параметрів моделі, зменшуючи ризик переоцінки або недооцінки ефектів впливу цифровізації на державний борг[272]. Водночас для параметрів, щодо яких існує значна невизначеність, можливе застосування неінформативних апріорних розподілів, забезпечуючи в такий спосіб методологічну гнучкість.

По-друге, баєсівська регресія надає комплексну картину невизначеності через надання повних апостеріорних розподілів параметрів, а не лише точкових оцінок з довірчими інтервалами. У контексті аналізу зв'язку між цифровізацією та державним боргом це дає змогу більш акуратно відобразити стохастичний характер досліджуваних відносин і уникнути проблеми множинного тестування, що часто виникає під час застосування стандартних економетричних методів до панельних даних. Крім того, баєсівський підхід забезпечує природний спосіб врахування ієрархічної структури даних, де спостереження

[272] Bayesian Workflow / Gelman A., Vehtari A., Simpson D., Margossian C. 2020. DOI 10.48550/arXiv.2011.01808

вкладені в країни через застосування багаторівневих моделей з випадковими ефектами, що дає нагоду оцінити варіативність впливу цифровізації між різними країнами ЄС[273].

Нарешті, баєсівська методологія пропонує більш надійний підхід до вирішення проблеми мультиколінеарності, що потенційно може виникнути через високу кореляцію між різними вимірами індексу DESI. Регуляризувальний ефект апріорних розподілів забезпечує стабільність оцінок параметрів навіть за наявності сильної кореляції між предикторами. Це особливо важливо для правильної інтерпретації внеску різних аспектів цифровізації в динаміку бюджетного дефіциту та державного боргу[274]. Додатково баєсівські методи надають інструментарій для порівняння альтернативних моделей через інформаційні критерії або прогностичну перевірку, що дає змогу обрати оптимальну специфікацію моделі з урахуванням складності даних і теоретичних припущень.

Поєднуючи баєсівський підхід з панельним аналізом даних, застосовуємо модель з такою специфікацією (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.5 – Специфікація моделі впливу цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг із застосуванням баєсівської регресії в поєднанні із панельним аналізом

Характеристика	Значення / Опис
Формули моделей	*SDpC ~ DESI + (1 / Geo)* *DpC ~ DESI + (1 / Geo),* де Geo – країна
Сімейство розподілу	Gaussian
Функція зв’язку	Identity
Кількість спостережень	216
Кількість країн	27
Кількість ланцюгів	4
Кількість ітерацій	4 000
Період прогрівання (warmup)	2 000
Проріджування (thin)	1
Загальна кількість використаних вибірок	8 000

Джерело: складено автором.

[273] Burkner P.-Ch. Advanced Bayesian Multilevel Modeling with the R Package brms. *The R Journal*. 2018. 10 (1), 395–411. DOI 10.32614/RJ-2018-017

[274] Piironen J., Vehtari A. Sparsity information and regularization in the horseshoe and other shrinkage priors. *Electronic Journal of Statistics*. 2017. 11 (2). DOI 10.1214/17-EJS1337SI

Проведений баєсівський регресійний аналіз взаємозв'язку між рівнем цифровізації (за індексом DESI) та розміром державного боргу на душу населення в 27 країнах ЄС демонструє певні закономірності, хоча статистична значущість ефекту не є однозначною (табл. 2.2.6).

Таблиця 2.2.6 – Результати оцінки впливу цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг із застосуванням методу баєсівської регресії в поєднанні із панельним аналізом

Параметр	Оцінка	Стандартна похибка	95 % довірчий інтервал	Rhat	Bulk_ESS	Tail_ESS
Вплив на бюджетний дефіцит						
Фіксовані ефекти						
Вільний член (Intercept)	129,81	171,61	[–204.75; 466.70]	1.00	19 190	5 932
Індекс (DESI)	–2,84	3,67	[–10.02; 4.38]	1.00	19 151	5 956
Випадкові ефекти						
sd(Intercept) для країн	1,01	1,02	[0.02; 3.78]	1.00	11 144	4 390
Параметри розподілу						
sigma	971.94	48.65	[881.59; 1074.52]	1.00	21 765	5 182
Вплив на державний борг						
Фіксовані ефекти						
Вільний член (Intercept)	-3.56	231,50	[–465.15; 451.56]	1.00	16 954	5 365
Індекс (DESI)	0,08	4,95	[–9.68; 9.93]	1.00	16 949	5 435
Випадкові ефекти						
sd(Intercept) для країн	1,00	1,02	[0.03; 3.74]	1.00	9 323	4 510
Параметри розподілу						
sigma	22 222.59	1 066.65	[20 273.5; 24 461.1]	1.00	14 784	6 061

Джерело: розраховано автором.

Спочатку варто звернути увагу на оцінку коефіцієнта щодо змінної цифровізації (DESI), який становить –2,84 з досить широким довірчим інтервалом: від –10,02 до 4,38. Від'ємний знак коефіцієнта вказує на тенденцію до зростання бюджетного дефіциту на душу населення під час зростання індексу цифровізації DESI. Зокрема, збільшення індексу DESI на одиницю асоціюється із середнім зростанням

бюджетного дефіциту на душу населення приблизно на 2,84 євро за умови незмінності інших чинників. Однак довірчий інтервал 95 % для цього коефіцієнта охоплює нуль, що свідчить про відсутність статистично значущого ефекту на загальноприйнятому рівні достовірності (рис. 2.2.1).

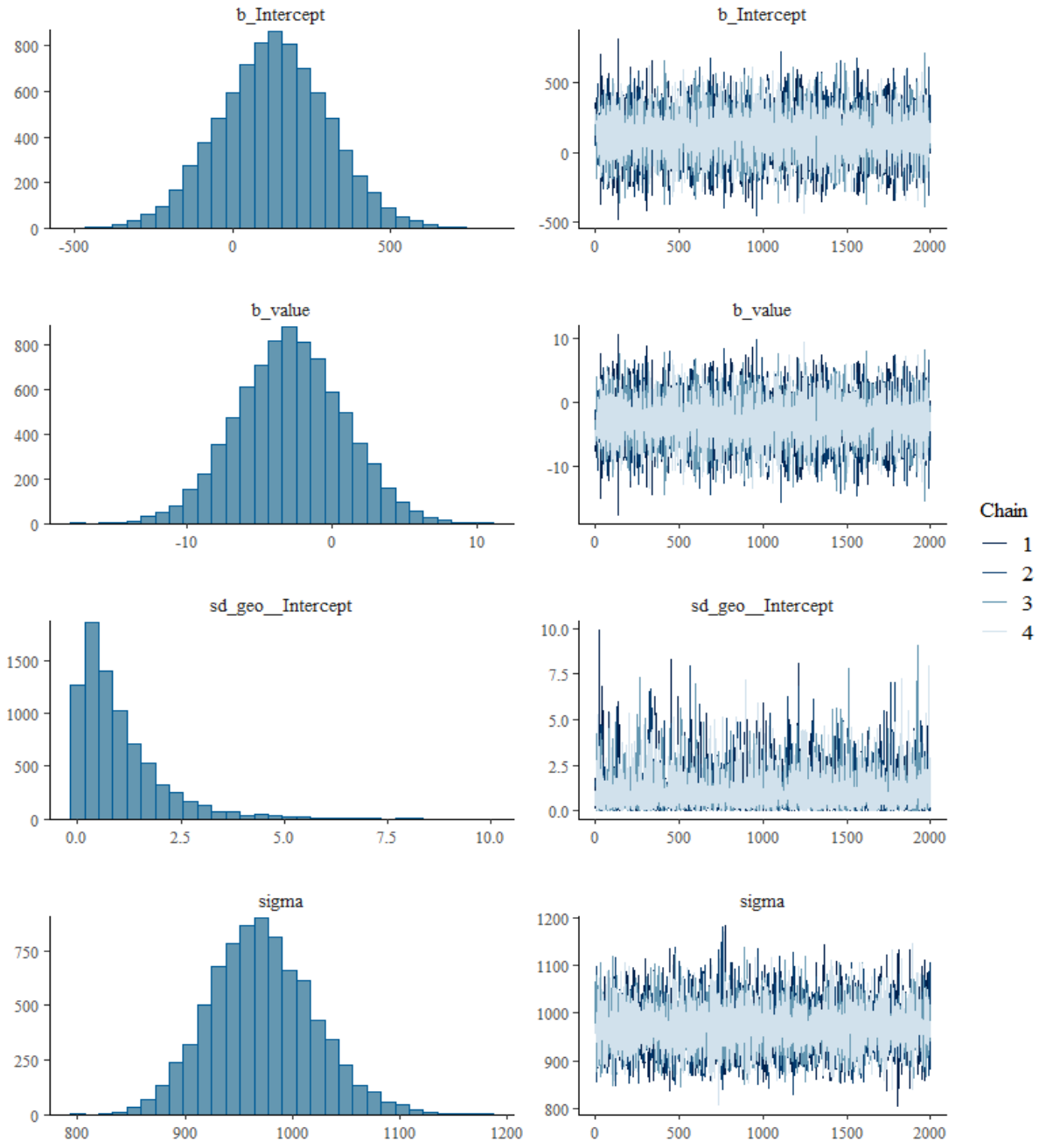

Рисунок 2.2.1 – Оцінка впливу цифровізації на бюджетний дефіцит із застосуванням методу баєсівської регресії

Джерело: складено автором.

Важливо звернути увагу на параметр багаторівневої моделі – стандартне відхилення випадкових ефектів для країн (sd(Intercept)), яке оцінюється на рівні 1,01 з довірчим інтервалом від 0,02 до 3,78. Це вказує на наявність певної варіативності в базовому рівні бюджетного дефіциту між країнами, хоча ефект є помірним. Параметр sigma (971,94) свідчить про значний розкид залишків моделі, що відображає вплив неврахованих чинників на рівень державного боргу.

Показники діагностики моделі є задовільними: значення Rhat для всіх параметрів становлять 1,00, що свідчить про належну конвергенцію ланцюгів Маркова. Ефективні розміри вибірки (Bulk_ESS та Tail_ESS) є достатньо високими для всіх параметрів, що підтверджує надійність отриманих апостеріорних розподілів.

Формально отриману модель можемо представити так:

$$SDpC_{it} = 129.81 - 2.84 \cdot DESI_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \qquad (5)$$

із:

$$\mu_i \sim \mathcal{N}(0; 1{,}01^2);$$
$$\varepsilon_{it} \sim \mathcal{N}(0; 971{,}01^2),$$

де:
μ_i – випадковий ефект для країни i;
ε_{it} – залишкова похибка.

Постеріорний розподіл коефіцієнта щодо змінної DESI (рис. 2.2.2) дає змогу глибше зрозуміти характер взаємозв'язку між цифровізацією та бюджетним дефіцитом у країнах ЄС:

1. Центральна тенденція розподілу: пік розподілу перебуває близько значення –2,84, що відповідає точковій оцінці коефіцієнта. Це підтверджує виявлену тенденцію до негативного зв'язку між рівнем цифровізації та бюджетним дефіцитом на душу населення.

2. Розташування порівняно нуля: розподіл охоплює нульове значення, але більша частина маси розподілу перебуває в сфері негативних значень. Це свідчить про те, що негативний ефект є більш імовірним, ніж позитивний, хоча нульовий ефект також залишається правдоподібним.

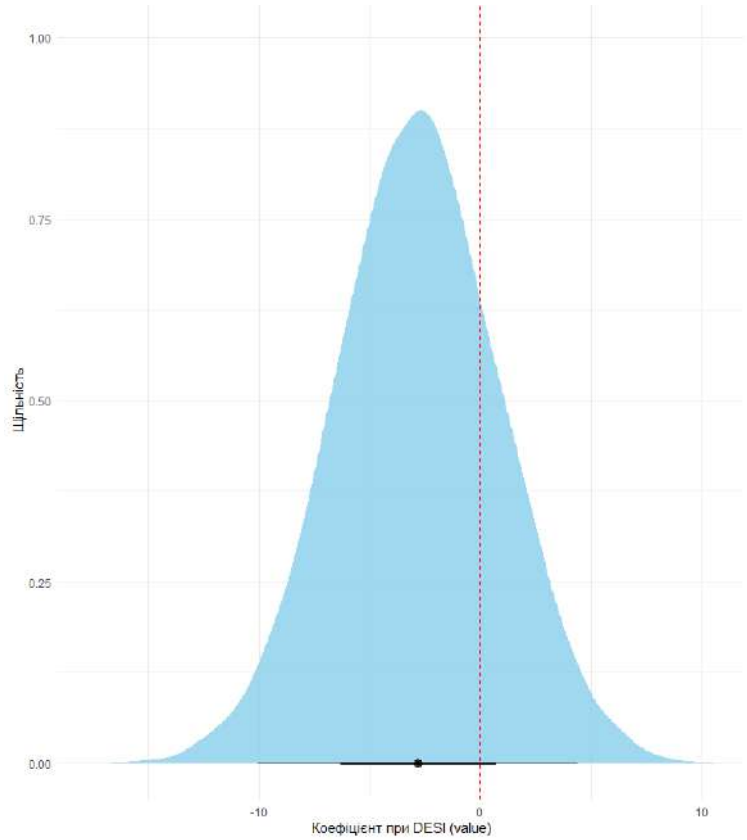

Рисунок 2.2.2 – Постеріорний розподіл впливу цифровізації (DESI) на бюджетний дефіцит у країнах ЄС

Джерело: складено автором.

3. Форма розподілу: розподіл має приблизно симетричну дзвоноподібну форму, що вказує на відсутність значної асиметрії в оцінках параметра й відповідає припущенням нормальності апостеріорного розподілу.

4. Ширина розподілу: спостерігається значне розсіювання розподілу (приблизно від –10 до +5), що відображає рівень невизначеності щодо точного значення параметра. Це узгоджується з раніше зазначеними широкими довірчими інтервалами.

5. Ймовірнісна інтерпретація: з огляду на графік (рис. 2.2.2) можна оцінити, що ймовірність негативного ефекту цифровізації на бюджетний дефіцит (його поглиблення) становить приблизно 70–80 %, тоді як імовірність позитивного ефекту (скорочення дефіциту) – майже 20–30 %.

Такий постеріорний розподіл свідчить про наявність помірних доказів на користь гіпотези про негативний вплив цифровізації на рівень бюджетного дефіциту, але водночас вказує на значний рівень невизначеності. Це типова ситуація для баєсівського аналізу з обмеженим

обсягом даних, коли модель виявляє певну тенденцію, але не може категорично усунути альтернативні гіпотези. У контексті ухвалення рішень цей розподіл дає змогу більш зважено оцінити можливі ефекти цифровізації, враховуючи не лише точкову оцінку, але й повний спектр правдоподібних значень параметра.

Щодо впливу ефекту цифровізації на державний борг, то за результатами баєсівського аналізу (табл. 2.2.6) маємо зауважити, що ця модель демонструє майже нульову центральну оцінку впливу DESI (0.08 євро) щодо досить широкого 95 % довірчого інтервалу, що охоплює як від'ємні, так і додатні значення. Це свідчить про відсутність статистично значущого зв'язку між цифровізацією та обсягом державного боргу на душу населення в обраній вибірці. Велике стандартне відхилення залишків (σ ≈ 22 тис. євро) також вказує на значну неврахована гетерогенність між країнами та роками.

Формально такий вплив можна зобразити:

$$DpC_{it} = -3.56 - 0.08 \cdot DESI_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it} \qquad (6)$$

із:

$$\mu_i \sim \mathcal{N}(0; 1{,}00^2);$$
$$\varepsilon_{it} \sim \mathcal{N}(0; 22222{,}59^2).$$

Хоча на теоретичному рівні цифровізація державного управління має потенціал сприяти підвищенню ефективності видатків, зменшенню втрат бюджету та покращенню боргової дисципліни, результати проведеного аналізу не виявили статистично значущого впливу DESI на ключові показники фіскальної стійкості. Можливими причинами відсутності чіткого ефекту може бути вплив зовнішніх шоків, зокрема пандемії COVID-19, що суттєво змінила боргову динаміку незалежно від рівня цифровізації.

Тому з метою коректного оцінювання впливу цифровізації на рівень державного боргу в країнах ЄС у рамках панельного аналізу з використанням баєсівської регресії доцільним є охоплення корекції Мандлака (Mundlak correction). У класичних моделях з випадковими ефектами існує припущення про незалежність індивідуальних ефектів від регресорів, що часто є надто обмежувальним у соціально-економічних дослідженнях. Порушення цього припущення призводить до зміщених і неефективних оцінок. Підхід Мандлака полягає у введенні

середніх значень незалежних змінних по крос-секціях (у цьому випадку по країнах), що дає змогу частково контролювати кореляцію між змінними та випадковими ефектами, забезпечуючи наближення до результатів моделі із фіксованими ефектами, зберігаючи водночас гнучкість випадкових коефіцієнтів.

У контексті застосування баєсівської ієрархічної моделі з випадковими коефіцієнтами така корекція забезпечує більш реалістичне представлення структурної неоднорідності між країнами, даючи змогу моделі одночасно враховувати як внутрішньочасові варіації (within variation), так і міжкраїнові (between variation). Це особливо важливо під час аналізу впливу цифровізації, яка має як короткострокові ефекти (через швидке впровадження політик), так і довгострокові (через структурні зміни в управлінні державними фінансами). Отже, охоплення корекції Мандлака підвищує достовірність отриманих результатів і забезпечує більшу валідність висновків щодо впливу цифрової трансформації на фіскальну стабільність.

Результати моделювання на основі проведеного баєсівського регресійного аналізу з використанням панельних даних і корекції Мандлака демонструють кілька важливих закономірностей щодо впливу індексу цифрової економіки та суспільства (DESI) на бюджетний дефіцит і державний борг країн ЄС (табл. 2.2.7).

Таблиця 2.2.7 – Результати оцінки впливу цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг із застосуванням методу баєсівської регресії в поєднанні із панельним аналізом і корекцією Мандлака

Показник	Бюджетний дефіцит	Державний борг
1	2	3
Короткостроковий ефект цифровізації	–44.12* [–84.16, –2.20]	–39.53 [–174.05, 92.10]
Довгостроковий ефект цифровізації	12.38 [–9.53, 34.33]	–9.19* [–1056.52, –3.31]
Міжкраїнна варіативність (SD)	538.59 [404.07, 733.84]	12643.46 [9575.19, 16973.06]
Варіативність впливу цифровізації (SD)	28.31 [20.12, 39.59]	122.27 [89.53, 168.86]
Кореляція між базовим рівнем і впливом цифровізації	0.52* [0.13, 0.79]	0.17 [–0.22, 0.53]

Продовження таблиці 2.2.7

1	2	3
Часові ефекти:		
2017	269.54* [74.86, 469.08]	–115.12 [–738.49, 513.83]
2018	392.56* [127.45, 654.08]	–110.40 [–948.42, 727.87]
2019	596.98* [234.54, 953.87]	–238.28 [–1365.52, 922.35]
2020	–827.07* [–1345.78, –323.06]	2 009.45* [369.94, 3639.81]
2021	–7.17 [–725.96, 680.71]	2 458.08* [229.28, 4713.50]
2022	596.31 [–254.12, 1398.76]	1 718.72 [–904.59, 4379.50]
2023	783.04 [–328.50, 1840.30]	1 440.17 [–2029.63, 4927.43]
Стандартне відхилення помилки (sigma)	324.89 [290.34, 364.23]	1 037.73 [929.69, 1162.17]

Примітка. Значення в квадратних дужках представляють 95 % довірчий інтервал.

Зірочкою (*) позначені статистично значущі ефекти (довірчий інтервал не містить нуль). Для бюджетного дефіциту від'ємні значення означають збільшення дефіциту (погіршення фіскального балансу), для державного боргу від'ємні значення означають зменшення боргу.

Джерело: розраховано автором.

Короткостроковий ефект цифровізації в його впливі на бюджетний дефіцит є статистично значущим і свідчить про збільшення бюджетного дефіциту в короткостроковій перспективі, що підтверджує раніше висловлену нами тезу про збільшення бюджетних видатків, пов'язаних з цифровізацією (інвестиції в цифрову інфраструктуру, модернізацію державних послуг тощо).

Конкретніше, збільшення значення DESI на одну одиницю пов'язане зі збільшенням бюджетного дефіциту на особу приблизно на 44,12 євро.

Натомість довгостроковий ефект цифровізації пов'язаний зі зменшенням бюджетного дефіциту в середньому на 12,38 євро на особу, але оскільки довірчий інтервал містить нуль, не можемо зробити статистично значущий висновок про вплив середнього рівня цифровізації на бюджетний дефіцит у довгостроковій перспективі (рис. 2.2.3).

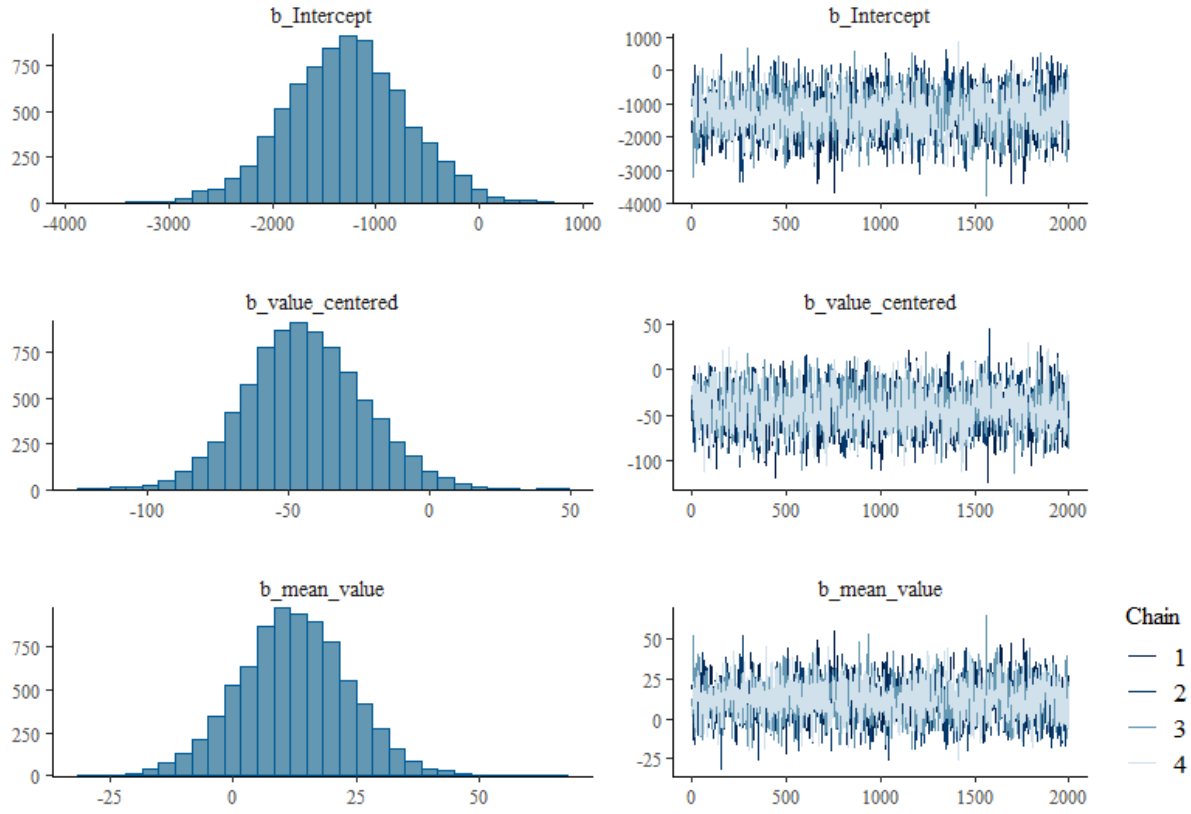

Рисунок 2.2.3 – Оцінка впливу цифровізації на бюджетний дефіцит із застосуванням методу баєсівської регресії в поєднанні із панельним аналізом і корекцією Мандлака

Джерело: складено автором.

Аналіз часових ефектів показує їхній значний вплив упродовж аналізованого періоду. У 2017–2019 роках спостерігається поступове скорочення бюджетного дефіциту, тоді як 2020 року – різке його нарощування, що, безперечно, пов'язано із впливом пандемічної кризи COVID-2019. З 2021 року спостерігається поступова стабілізація до скорочення дефіциту бюджету 2022–2023 роках.

Значне стандартне відхилення для випадкових ефектів вказує на суттєві відмінності в базовому рівні бюджетного дефіциту між країнами. Крім того, кореляція між випадковими ефектами для перехоплення та значення цифровізації (0.52) свідчить про те, що країни з вищим базовим дефіцитом мають тенденцію до ще більш значного збільшення дефіциту від впливу цифровізації.

Загалом модель впливу цифровізації на бюджетний дефіцит можна представити так:

$$SDpC_{it} = -1291{,}95 - 44.12 \cdot DESI_{it}^{centered} + \\ +12{,}38 \cdot \overline{DESI_i} + \sum_{t=2017}^{2023} \gamma_t D_t + u_{0i} + u_{1i} \cdot DESI_{it}^{centered} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

де:

$DESI_{it}^{centered}$ – відхилення значення індексу цифровізації від середнього для країни *i* в році *t*;

u_{0i} – випадковий ефект для перехоплення

$$u_{0i} \sim \mathcal{N}(0; 538{,}59^2);$$

u_{1i} – випадковий ефект для нахилу

$$u_{0i} \sim \mathcal{N}(0; 28{,}31^2);$$
$$cor(u_{0i}, u_{1i}) = 0.52;$$

ε_{it} – залишкова похибка

$$\varepsilon_{it} \sim \mathcal{N}(0; 324{,}89^2).$$

Короткостроковий вплив цифровізації на державний борг засвідчує негативний вплив (у середньому скорочення боргу на 39,53 євро на особу), але не можемо зробити статистично значущий висновок про короткостроковий вплив цифровізації на державний борг, оскільки довірчий інтервал містить нуль (табл. 2.2.7, рис. 2.2.4).

Водночас у довгостроковій перспективі підвищення середнього рівня цифровізації пов'язане зі зменшенням державного боргу на особу (в середньому на 9,19 євро) і це значення є статистично значущим (табл. 2.2.7, рис. 2.2.4).

Аналіз часових ефектів показує їхній значний вплив упродовж аналізованого періоду. У 2017–2019 роках спостерігається незначне скорочення державного боргу, тоді як у 2020–2021 роках – різке нарощування, що відображає фіскальні наслідки пандемічної кризи. З 2022 року спостерігається поступове зменшення нарощування державного боргу, але вплив на державний борг усе ще залишається позитивним, що пов'язано з посткризовим стимулюванням економіки.

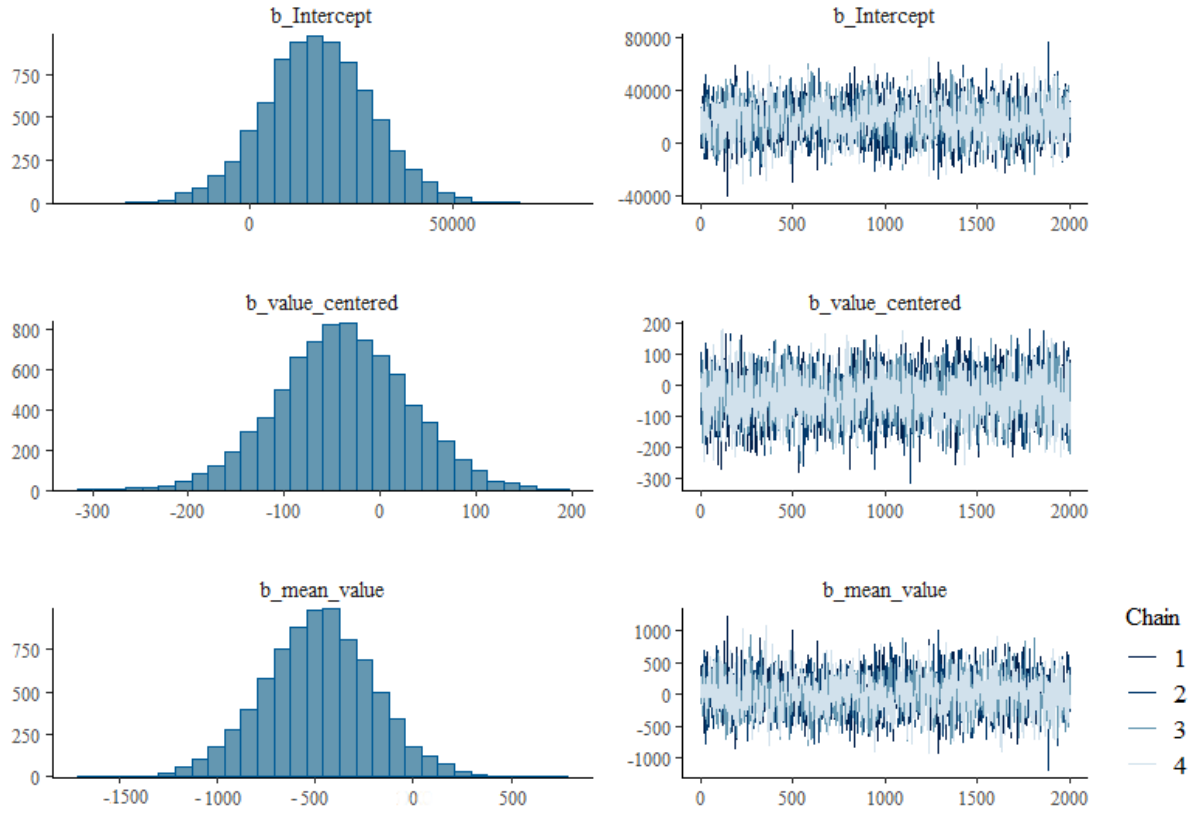

Рисунок 2.2.4 – Оцінка впливу цифровізації на державний борг із застосуванням методу баєсівської регресії в поєднанні з панельним аналізом і корекцією Мандлака

Джерело: складено автором.

Значне стандартне відхилення для випадкових ефектів вказує на суттєві відмінності в базовому рівні державного боргу між країнами. Кореляція між випадковими ефектами (0.17) є слабкою та статистично незначущою, що свідчить про відсутність чіткого зв'язку між базовим рівнем боргу та впливом цифровізації.

Загалом модель впливу цифровізації на державний борг можна представити так:

$$DpC_{it} = 17307{,}88 - 39.53 \cdot DESI_{it}^{centered} - \\ -9{,}19 \cdot \overline{DESI_i} + \sum_{t=2017}^{2023} \gamma_t D_t + u_{0i} + u_{1i} \cdot DESI_{it}^{centered} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

де випадкові ефекти розподілені так:

$$u_{0i} \sim \mathcal{N}(0; 12643, 46^2);$$
$$u_{0i} \sim \mathcal{N}(0; 122, 27^2);$$
$$cor(u_{0i}, u_{1i}) = 0.17;$$
$$\varepsilon_{it} \sim \mathcal{N}(0; 1037, 73^2).$$

За результатами аналізу на основі баєсівської регресії із застосуванням панельного підходу та корекції часових ефектів Мандлака можна зробити такі висновки:

1. Цифровізація має статистично значущий вплив на зростання бюджетного дефіциту в короткостроковій перспективі, проте в довгостроковій перспективі цифровізація впливає на поступове скорочення бюджетного дефіциту (цей ефект не є достатньо статистично визначеним).

2. Цифровізація має статистично значущий позитивний вплив у довгостроковій перспективі на зниження державного боргу, але невизначений ефект у короткостроковому періоді.

3. Країни з вищим базовим бюджетним дефіцитом мають тенденцію до ще більш значного збільшення дефіциту від впливу цифровізації. Це вагомий висновок, який свідчить про те, що країни з уже наявними фіскальними проблемами можуть зіткнутися з додатковими фіскальними викликами під час впровадження цифрових технологій у короткостроковій перспективі.

Узагальнюючи результати, можна констатувати наявність тенденції до негативного зв'язку між рівнем цифровізації та державним боргом у країнах ЄС, що може відображати потенційну роль цифрової трансформації в підвищенні економічної ефективності й покращенні фіскальної спроможності держав. Водночас порівняно широкі довірчі інтервали вказують на потребу в обережності під час інтерпретації результатів і на доцільність подальших досліджень з урахуванням додаткових чинників впливу на бюджетний дефіцит і державний борг.

Варто зазначити кілька обмежень поточного аналізу:

– можливі опущені змінні: хоча модель враховує багато чинників через охоплення випадкових ефектів і часових фіксованих ефектів, можуть існувати інші важливі змінні, які впливають як на цифровізацію, так і на фіскальні показники;

– подальша деталізація механізмів: майбутні дослідження могли б зосередитися на конкретних каналах впливу цифровізації на фіскальні показники (наприклад, через податкові надходження, оптимізацію державних витрат, зростання продуктивності тощо), варто також перевірити гіпотезу про відкладений вплив (з лагами 2–3 і більше років, що, однак, на цьому етапі є обмеженим через невелику кількість спостережень щодо індексів, які виражають цифровий розвиток);

– аналіз на рівні компонентів DESI: дослідження могло б бути розширене за рахунок аналізу впливу окремих компонентів індексу DESI на фіскальні показники, що допомогло б визначити найбільш ефективні напрями цифрової трансформації.

На основі отриманих результатів можна сформулювати кілька рекомендацій для економічної політики:

1. Інвестиції в цифровізацію можуть вимагати додаткових фіскальних ресурсів у короткостроковому періоді, збільшуючи дефіцит, але в довгостроковій перспективі сприяють зниженню державного боргу.

2. Країни з вищими рівнями дефіциту бюджету повинні бути готові до потенційного подальшого погіршення фіскального балансу в короткостроковому періоді під час інвестування в цифрову трансформацію.

3. Планування фіскальної політики повинно враховувати цю тимчасову асиметрію ефектів, передбачаючи більший фіскальний простір для інвестицій у цифровізацію з розумінням, що ці інвестиції можуть окупитися через зниження державного боргу в довгостроковій перспективі.

4. Під час кризових явищ (наприклад, пандемія COVID-19) країни з вищим рівнем цифровізації можуть зіткнутися з більшими фіскальними викликами в короткостроковому періоді, але потенційно мати кращі умови для відновлення в довгостроковій перспективі.

Загалом отримані результати вказують на те, що вплив цифровізації на бюджетний дефіцит і державний борг реалізується переважно через довгострокові структурні зміни в економіці, а не через короткострокові коливання рівня цифрового розвитку. Це підкреслює важливість послідовної та довгострокової політики цифрової трансформації для забезпечення стійкого зростання економіки, відтак і податкової бази, ефективності податкового адміністрування й бюджетної політики і на цій основі скорочення бюджетного дефіциту та державного боргу.

2.3. Системна роль гарантованого боргу у формуванні параметрів боргової безпеки

(Ю. Ю. Вергелюк, канд. екон. наук, доцент, Державний податковий університет)

Боргова безпека є невід'ємним складником фінансової безпеки держави, адже саме вона визначає межі стійкості державних фінансів і здатність країни виконувати свої боргові зобов'язання без загрози для макроекономічної стабільності. У цьому контексті особливу роль відіграє гарантований державою борг, що формується внаслідок надання державних гарантій за кредитами суб'єктам господарювання. Механізм його виникнення має подвійний ефект. З одного боку, державні гарантії виступають ефективним інструментом стимулювання інвестиційної активності та сприяють реалізації масштабних інфраструктурних проєктів, які самостійно підприємницькі структури профінансувати не мають змоги. За рахунок такого механізму формується потужний інвестиційний фундамент для розвитку економічно важливих галузей, що в середньостроковій перспективі здатен посилити фінансову стійкість країни, а отже, зміцнити й параметри її боргової безпеки.

Водночас надання державних гарантій завжди пов'язане з потенційними борговими ризиками. У разі втрати платоспроможності позичальниками зобов'язання автоматично переходять на державу, трансформуючись у гарантований борг. Це створює додаткове навантаження на бюджет і посилює вразливість боргової стійкості держави. Проблема особливо загострюється в умовах неефективного управління, корупційних ризиків і відсутності належного моніторингу за реалізацією інвестиційних проєктів. Українська практика підтверджує, що значна частина підприємств, які отримали кредити під державні гарантії, так і не реалізували заплановані програми, внаслідок чого зростає обсяг гарантованого боргу та погіршуються індикатори боргової безпеки.

Варто наголосити, що управління гарантованим боргом має істотні відмінності від регулювання прямих державних запозичень. Якщо останні є очевидними зобов'язаннями держави, то гарантований борг довгий час залишається потенційним, але в критичні моменти може швидко перетворитися на реальний борговий тягар. Це зумовлює потребу у формуванні дієвої системи контролю та моніторингу у

сфері державних гарантій, спрямованої на мінімізацію боргових ризиків і недопущення зростання боргового навантаження до небезпечних рівнів. Тому гарантований борг є системним чинником, який визначає параметри боргової безпеки держави.

Збалансоване використання механізму державних гарантій може забезпечити стратегічний розвиток і підвищення фінансової безпеки, але за відсутності належного регулювання він здатен трансформуватися в джерело серйозних загроз для стабільності боргової системи країни. Саме тому детальне дослідження гарантованого боргу в контексті боргової безпеки є важливою науковою та практичною проблемою сучасних державних фінансів.

Природа виникнення державних гарантій безпосередньо пов'язана з рядом ризиків, що чинять негативний вплив на фінансову безпеку країни, зокрема на її боргову складову (рис. 2.3.1).

Рисунок 2.3.1 – Причинно-наслідковий процес впливу державних гарантій на формування фінансової безпеки держави

Джерело: побудовано автором.

Державні гарантії є інструментом кредитування суб'єктів господарювання, що забезпечує реалізацію інвестиційних та інфраструктурних проєктів, водночас формуючи гарантований борг. Потенційні боргові ризики, пов'язані із неплатоспроможністю позичальників,

впливають на рівень боргової безпеки, яка за умови ефективного контролю та управління забезпечує зміцнення фінансової безпеки держави. Отже, гарантований борг є проміжним елементом між інструментами державного стимулювання та стратегічною метою – стабільною фінансовою безпекою, відображаючи баланс між економічними перевагами й ризиками державних гарантій.

Попри очевидні переваги надання кредитів суб'єктам господарювання України на умовах державних гарантій, проблема зростання частки гарантованого державного боргу в структурі державного боргу України залишається надзвичайно актуальною. Законодавство України визначає сутність гарантованого державного боргу як загальну суму боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих і непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями[275]. Гарантований борг виникає внаслідок боргових зобов'язань резидентів України, наданих за рішенням КМУ або на підставі міжнародних договорів (рис. 2.3.2).

Рисунок 2.3.2 – Сутність і структура гарантованого боргу

Джерело: побудовано автором за [276].

Повноваження щодо управління гарантованим державою боргом України належать Міністерству фінансів України. Спеціалізований орган, який би зосереджувався на моніторингу виконання зобов'язань за державними гарантіями, в Україні відсутній. Водночас у

[275] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI, зі змінами та доповненнями. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

[276] Там само.

світі сформувалися успішні практики управління гарантованим боргом через спеціалізовані інститути. Так, прикладом є Управління з питань державного боргу Великої Британії (UK Debt Management Office, DMO) – виконавчий орган, відповідальний за управління державним боргом країни, включно зі стратегією запозичень та управлінням грошовими потоками. DMO підпорядковується Міністерству фінансів Великої Британії та має чітко визначені функції щодо контролю й управління борговими зобов'язаннями[277]. Також аналогічна інституція функціонує у Філіппінах – Philippine Guarantee Corporation (PhilGuarantee). Це спеціалізоване агентство, яке надає державні гарантії за кредитами суб'єктів господарювання, інвестиційними й інфраструктурними проєктами. PhilGuarantee підпорядковане Міністерству фінансів і зосереджує весь процес гарантування в межах одного агентства[278].

Варто зазначити, що процес управління державними гарантіями в Україні досить складний і багатоетапний, а також диференційований залежно від типу гарантій, що надаються. Державні гарантії в Україні надаються за звичайними умовами та на портфельній основні, проте обов'язково на умовах платності, строковості й забезпеченості. Для залучення кредитних ресурсів під державні гарантії здійснюється відбір інвестиційних проєктів на конкурсній основі. Інформація про такі проєкти вноситься до Державного реєстру інвестиційних проєктів та проєктних (інвестиційних) пропозицій. Наступним кроком є проведення експертного оцінювання, спрямованого на визначення економічної ефективності проєкту й формування відповідних експертних висновків. У разі отримання позитивного висновку проєкт переходить до етапу ухвалення рішення про допустимість державної допомоги. Це рішення ухвалює Антимонопольний комітет України відповідно до положень Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»[279]. У загальному вигляді процедура отримання суб'єктами господарювання фінансування під державні гарантії складається із шести етапів, що відображено на схемі (рис. 2.3.3).

[277] UK Debt Management Office (DMO). URL : https://www.dmo.gov.uk
[278] Philippine Guarantee Corporation. URL : www.philguarantee.gov.ph
[279] Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text

Рисунок 2.3.3 – Процедура отримання суб'єктом господарювання державної гарантії для фінансування інвестиційного проєкту в загальному вигляді

Джерело: [280].

В умовах дефіциту фінансових ресурсів суб'єктів економіки постає питання їхньої фінансової підтримки та стимулювання залучення інвестицій. У контексті складної економічної ситуації ці питання для України набувають ще більшої актуальності. Залучення фінансування в стратегічно важливі для економіки України сектори сприятиме пом'якшенню наслідків економічної кризи. Водночас це стимулюватиме розвиток комплексної системи державних фінансових інструментів підтримки, спрямованих на пріоритетні галузі, здатні виробляти високотехнологічну продукцію та підвищувати конкурентоспроможність національної економіки. Підтвердженням позитивної ролі фінансової підтримки підприємств під державні гарантії може бути практика успішної їхньої реалізації в кризові періоди в зарубіжних країнах. Державне гарантування, що надавалось підприємствам у Португалії під час кризи COVID-19, продемонструвало позитивний

[280] Вергелюк Ю. Ю., Болдова А. А., Москаленко Н. В. Роль державних гарантій в стимулюванні інвестиційної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 1. DOI : https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.1.67

вплив на фінансову стійкість[281]. Успіх реалізації державних гарантій за участю банківських установ Португалії, які почали активно кредитувати економіку за рахунок перейняття державою частини кредитних ризиків, ілюструє, що вплив державних гарантій на фінансову безпеку й фінансову стійкість країни може бути прямим та опосередкованим.

Проте в українських реаліях спостерігається протилежна тенденція: кількість успішно виконаних проєктів і належно повернутих кредитів неухильно зменшується. Така ситуація зумовлена рядом чинників: складними макроекономічними умовами, воєнними діями та їхніми руйнівними наслідками, різким зниженням кредитоспроможності підприємств, моральним і фізичним зношенням виробничих потужностей, високим рівнем фінансових ризиків і поширеними корупційними практиками[282].

У результаті гарантовані державою зобов'язання нерідко перетворюються з інструменту підтримки економіки на додатковий тягар для бюджету. Коли позичальники неспроможні обслуговувати свої борги, відповідальність за їхнє погашення автоматично лягає на державу. Це збільшує навантаження на публічні фінанси, спричиняє додаткові видатки бюджету та ускладнює управління загальним державним боргом. У разі системного накопичення таких зобов'язань гарантований борг може трансформуватися в серйозну загрозу борговій безпеці країни, оскільки фактично означає перенесення приватних ризиків на державний сектор. Відповідно, відсутність дієвих механізмів контролю та належного управління державними гарантіями створює ризики фінансової нестабільності й підвищує уразливість України до боргових шоків у середньо- та довгостроковій перспективі.

Об'єктивною потребою в умовах поточної економічної конфігурації є збалансування ризиків, що виникають через надання фінансування під державні гарантії та потенційної економічної ефективності, якої вдається досягти за допомогою кредитного стимулювання економіки. По суті, залучення позикового фінансування під державні гарантії за будь-яких обставин супроводжується ризиками, втім чим

[281] De Lorenzo Buratta, I., Pinheiro, T. Sovereign loan guarantees and financial stability. *Journal of Banking & Finance*. 2025. Vol. 178. DOI : https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2025.107483

[282] Verheliuk Y., Hantsiak, M. Державні гарантії в контексті забезпечення боргової безпеки. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2024. № 2 (14). С. 95–102. DOI : https://doi.org/10.32750/2024-0210

більш турбулентним є макроекономічне середовище, тим вищі ризики погіршення платоспроможності суб'єктів господарювання. Через суттєве погіршення фінансових показників суб'єктів господарювання державного та комунального секторів, спричинене війною в Україні, значно зростає ризик невиконання ними зобов'язань за кредитами, забезпеченими державними гарантіями. Це зі свого боку створює загрозу реалізації фіскальних ризиків, пов'язаних із гарантованим державою боргом, що в перспективі може призвести до істотного збільшення видатків державного бюджету[283].

Однак не потрібно вважати проблеми управління гарантованим державою боргом наслідком впливу війни та криз. Вони носять перманентний характер і накопичувались з початком набуття Україною незалежності. На діаграмі (рис. 2.3.4) відображено показники абсолютного розміру гарантованого державою боргу та його частка в структурі сукупних боргових зобов'язань України.

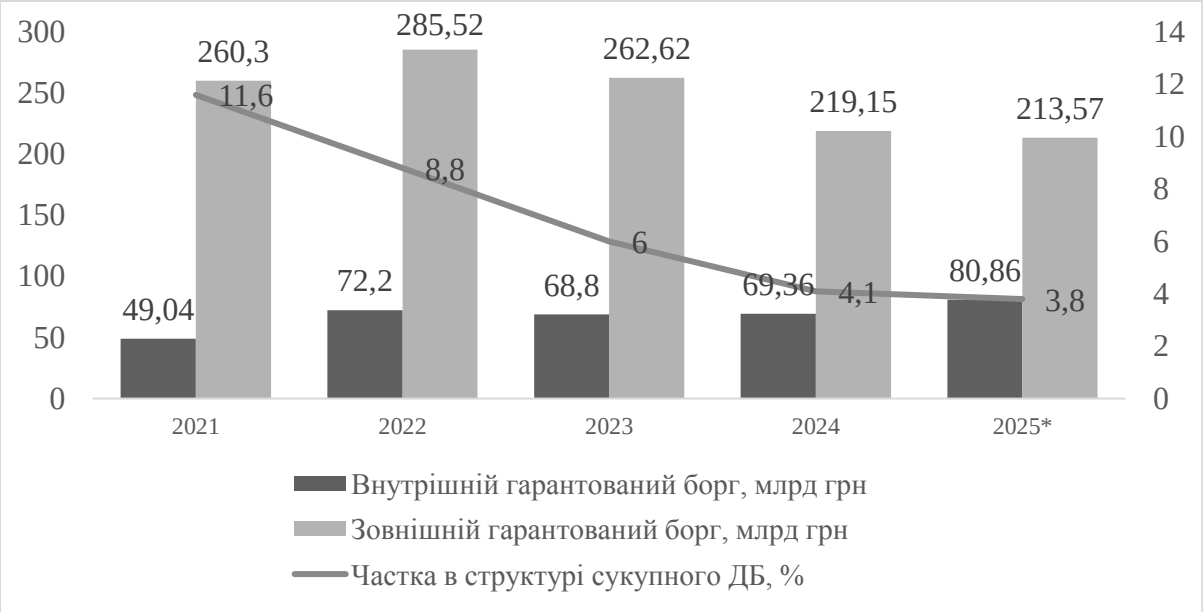

Рисунок 2.3.4 – Динаміка гарантованого боргу України в структурі державної заборгованості

Джерело: побудовано автором за [284].

[283] Посаднєва О., Березинська М. Вплив гарантованого державою боргу на прогнозні показники державного бюджету України. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 3 (50). С. 296–303. DOI : https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-44

[284] Державний борг та гарантований державою борг / Статистика МФУ. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg

Незважаючи на те, що частка гарантованого боргу в структурі державної заборгованості України демонструє стрімке зменшення (з 11,6 % 2021 року до 3,8 % 2025 року), його розмір в абсолютному вимірі є значним. 2021 року він становив 309,34 млрд грн. Водночас 2022 рік ознаменувався збільшенням обсягу гарантованого державою боргу в абсолютному розмірі, який досяг 357,72 млрд грн, що на 15,6 % більше від попереднього періоду. Наступні періоди відзначилися зменшенням абсолютного розміру гарантованого державою боргом, а також зменшенням його питомої ваги в структурі сукупного боргу. Однак це скорочення переважно сталося через збільшення безумовних зобов'язань і зростання державного боргу, а не через зменшення загального обсягу гарантованих зобов'язань.

Попри підвищені ризики погіршення платоспроможності та зниження кредитоспроможності позичальників, що залучають позикове фінансування під державні гарантії, боргова політика не лімітує розміри їхнього надання. До того ж насторожуючим аспектом є відсутність чіткої методики визначення платоспроможності підприємств – резидентів України, що є претендентами отримання позик під державні гарантії. Через несприятливу економічну та політичну ситуацію призупинено дію вимог статті 18 Бюджетного кодексу України, що стосується граничних обсягів державних гарантій і сукупного розміру гарантованого державою боргу, які відображені в таблиці 2.3.1. Це означає, що в Україні фактично відсутні граничні межі розмірів боргових зобов'язань, зокрема в контексті збереження боргової безпеки.

Таблиця 2.3.1 – Ліміти обсягів державних гарантій і гарантованого боргу передбачені статтею 18 БКУ

Граничний обсяг державних гарантій	Сукупний розмір гарантованого державою боргу
Визначається на бюджетний рік і фіксується відповідним Законом України «Про Державний бюджет України».	Відносний показник сумарного гарантованого боргу не передбачений законодавством.
Граничний обсяг надання державних гарантій не може перевищувати 3 % планових доходів загального фонду ДБ	Визначається загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу (сукупний борг), що не повинен перевищити 60 % річного номінального ВВП країни

Джерело: побудовано автором за [285].

[285] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI, зі змінами та доповненнями. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

Науковці звертають увагу на ризики, які несе неефективне управління державними гарантіями й відображає негативний вплив на стан боргової безпеки. За певних обставин ці потенційні фінансові вимоги до уряду реалізуються та спричиняють борговий тиск на державний бюджет[286]. Канали впливу гарантованого боргу на боргову безпеку є досить багатогранними. У таблиці 2.3.2 відображено механізм реалізації ризиків неефективності управління гарантованим боргом та їхній вплив на фінансову й боргову стійкість.

Таблиця 2.3.2 – Канали впливу ризиків неефективного управління гарантованим боргом на фінансову та боргову стійкість

Ризики	Вплив
Фіскальні ризики	Державні гарантії можуть змінити обсяг зобов'язань держави, що призводить до прихованих боргових ризиків. Якщо гарантії активуються, це може суттєво вплинути на дефіцит бюджету й боргове навантаження
Ризики порушення боргової стійкості	Неефективне управління гарантіями здатне підірвати боргову стійкість, адже гарантовані зобов'язання часто недооцінюються в офіційній статистиці. Збалансована політика вимагає врахування не лише прямого, але й умовного боргу
Ризики зниження фінансової стабільності	Гарантії можуть як зміцнити фінансову систему (через підтримку критично важливих проєктів і банків), так і створити моральний ризик, якщо позичальники очікують, що держава завжди підтримає їх у разі кризи
Управлінські та корупційні ризики	У документі підкреслюється важливість рамкових стратегій управління: прозорого обліку, лімітів на обсяг гарантій, моніторингу ризиків і оцінки вартості гарантій. Такі підходи допомагають уникати накопичення прихованих зобов'язань, що в майбутньому можуть стати загрозою макрофінансовій стабільності

Джерело: побудовано автором.

Практики управління державним боргом демонструють, що майже 50 % країн із низьким і нижчим за середній рівнем доходів не застосовували належних підходів до управління гарантованими зобов'язаннями. Лише приблизно однієї четвертої держав мали формалізовані й ефективні процедури, які охоплювали процеси ухвалення рішень щодо надання гарантій, їхнього офіційного затвердження та

[286] Боргова стійкість державних фінансів / за ред. Т. І. Єфименко, С. А. Єрохіна, Т. П. Богдан. К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2014. 712 с. URL : https://afu.kyiv.ua/wp-content/uploads/2023/06/01-53_bsdf.pdf

подальшого моніторингу[287]. Отримані результати свідчать, що в більшості випадків контроль за гарантованим боргом здійснювався значно менш ретельно та системно, ніж управління прямими борговими зобов'язаннями, що потенційно створює додаткові ризики для боргової стійкості й фінансової безпеки держав. Із наведеного випливає, що високорозвинені держави приділяють значно більшу увагу управлінню гарантованим державою боргом, ніж країни, що розвиваються. Це зі свого боку забезпечує жорсткий контроль за ризиками його зростання та дає змогу ефективніше згладжувати його вплив на фінансову безпеку. Натомість у економічно нерозвинених країнах боргова політика майже не зосереджується на гарантованому борзі та державних гарантіях, що провокує виникнення нових ризиків і загроз.

Державні гарантії завжди супроводжуються виникненням боргових ризиків, що зумовлює потребу в удосконаленні політики їхнього управління, передусім у сфері мінімізації ризиків неповернення кредитних ресурсів. Аналіз динаміки боргових процесів в Україні засвідчує обґрунтованість цього твердження. Так, у 1990-х роках більша частина гарантованих зобов'язань була погашена за рахунок коштів державного бюджету, що спричинило суттєве обмеження практики надання кредитів під державні гарантії у 2000-х роках. Починаючи з 2010 року, витрати бюджету на обслуговування таких зобов'язань різко зросли, а їхній загальний обсяг 2004–2012 років можна зіставити з окремими вагомими статтями державних видатків[288]:

у 16 разів вищий ніж обсяги державного пільгового кредитування освіти;

у 34,9 раза вище обсягів кредитів, наданих на будівництво (придбання) житла для НП та НПП;

у 3 рази більше обсягу державного пільгового кредитування індивідуальних сільських забудовників;

у 7,6 раза вище обсягів кредитів фермерським господарствам;

у 2,8 раза вище обсягів пільгового довгострокового державного кредитування молодих сімей на придбання житла.

[287] Razlog, L., Irwin, T., Marrison, C. A Framework for Managing Government Guarantees. MTI Global Practice, Discussion Paper No. 20. Washington, DC: World Bank, 2020. 87 p. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/444621590552809834/pdf/A-Framework-for-Managing-Government-Guarantees.pdf

[288] Стирська О. І. Особливості процесу інвестиційного кредитування під державні гарантії. *Бізнес Інформ.* 2013. № 2. С. 91–94. URL : https://www.businessinform.net/pdf/2013/2_0/91_94.pdf

Це підтверджує думку про те, що проблеми управління гарантованим боргом в Україні з'явились давно й носять накопичувальний характер. Водночас така динаміка вказує на низьку ефективність механізмів контролю за виконанням гарантованих зобов'язань. У результаті державні гарантії з інструменту підтримки пріоритетних сфер розвитку фактично перетворилися на додатковий канал зростання боргового навантаження на бюджет.

У структурі гарантованого державою боргу України значно переважає зовнішній гарантований борг. Водночас зовнішні боргові зобов'язання несуть значні загрози борговій безпеці. Ряд проблем притаманні процесам менеджменту зовнішнього гарантованого боргу України. Висока частка гарантованого боргу деномінованого в іноземній валюті створює додаткові валютні ризики, що на тлі складної макроекономічної ситуації, яка супроводжується девальвацією національної грошової одиниці, несе значний рівень негативного впливу на валютну безпеку. Хоча обсяги зовнішнього гарантованого боргу поступово скорочувалися, він усе ж залишався домінуючим у структурі гарантованого боргу.

Державні гарантії, надані в досліджуваний період за кредитами в межах міжнародних договорів, значною мірою використовувалися для фінансування великих підприємств, серед яких були й ті, що перебували у фінансовій скруті та демонстрували стійку збитковість упродовж останніх років, що фактично нівелювало ефективність застосування такого інструменту підтримки.

Ще однією важливою проблемою управління державними гарантіями, що надавалися для залучення зовнішніх кредитів, є низька інституційна спроможність як державного, так і приватного секторів. Кількість реалізованих проєктів за рахунок гарантованих зовнішніх кредитів залишається незначною. Це свідчить про низький рівень освоєння залучених коштів, що зі свого боку знижує ефективність використання державних гарантій і не дає змогу повною мірою досягати запланованих соціально-економічних результатів. На цю проблему звертали увагу фахівці Національного інституту стратегічних досліджень і зазначали такі її аспекти[289]: «відсутність стратегії співпраці

[289] Колосова В. П. Щодо покращення використання Україною кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій. *Аналітична записка.* 2020. № 10. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-03/kolosova-1_0.pdf

України з МФО, недостатня координація підготовки та імплементації проєктів, відсутність контролю за виконанням показників спецфонду бюджету, низький рівень кваліфікації фахівців, що впроваджують проєкти».

У цьому руслі досить показовим є приклад надання кредиту за міжнародними договорами на фінансування великих підприємств, що зіштовхнулись із фінансовими труднощами та демонстрували збитковість упродовж останніх років. Заслуговує на увагу кейс з оцінювання надання державних гарантій за зовнішніми позиками, отриманими підприємством АТ «Укрзалізниця», що демонструє щорічну збитковість упродовж останніх років. За підсумками 2024 року збиток компанії становив 4,19 млрд грн[290]. Згідно із фінансовим планом Укрзалізниці на 2025 рік прогнозується збитковість у розмірі 22 млрд грн[291]. Попри високі ризики, під час війни АТ «Укрзалізниця» отримало кілька зовнішніх кредитів під державні гарантії: 2023 року – 200 млн євро від ЄБРР, а 2025 року – черговий транш у розмірі 300 млн євро[292].

Це лише один із суперечливих прикладів з погляду доцільності проєктів, реалізованих в Україні за рахунок державних гарантій. Основними зовнішніми кредиторами останніх років є ЄБРР, МБРР, Кредитна установа для відбудови (KfW) та Європейський інвестиційний банк. Частина проєктів, профінансованих ще до 2021 року, нині перебуває на стадії реалізації. ЄБРР визначив п’ять ключових напрямів підтримки України в державному та приватному секторах: енергетична безпека, розвиток інфраструктури, продовольча безпека, підтримка бізнесу та торгове фінансування.

Отже, попри те, що Бюджетним кодексом України заборонено надання державних гарантій для забезпечення боргових зобов’язань суб’єктів господарювання у випадках, коли безпосереднім джерелом повернення кредитів передбачаються кошти державного бюджету, збиткові підприємства все ж продовжують їх отримувати. Крім того, законодавство зобов’язує суб’єктів господарювання своєчасно погашати й

[290] Лише половина топ компаній у сфері транспорту та логістики отримали прибуток торік / Опендатабот. 2025. URL : https://opendatabot.ua/analytics/index-transport-and-mail-2025

[291] Укрзалізниця прогнозує 22 млрд грн збитків і натякає на підвищення тарифів / Комерсант Український. 2025. URL : https://www.komersant.info/ukrzaliznytsia-prohnozuie-22-mlrd-hrn-zbytkiv-i-natiakaie-na-pidvyshchennia-taryfiv/

[292] Інформація щодо наданих державних гарантій у 2004–2025 роках (станом на 30.06.2025) / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/Надані гарантії 2004-2025_30_06_2025.pdf

обслуговувати позики, а надання державних гарантій підприємствам, які мають заборгованість за попередніми позиками, прямо забороняється.

Недосконаліть системи управління гарантованим державним боргом в Україні насамперед пов'язана з відсутністю чіткої та уніфікованої методики оцінювання кредитоспроможності суб'єктів господарювання, зумовлює виникнення суттєвих фіскальних ризиків, що здатні призвести до додаткового навантаження на державний бюджет. У довгостроковій перспективі це створює загрози фінансовій безпеці держави, адже посилюється ризик накопичення боргових зобов'язань, не підкріплених належною платоспроможністю позичальників. Отже, сучасна політика у сфері надання та управління державними гарантіями потребує глибокого вдосконалення, спрямованого на посилення контролю, підвищення прозорості та запровадження дієвих механізмів оцінювання ризиків.

Для забезпечення боргової безпеки держави потрібно встановлювати чіткі кількісні орієнтири щодо обсягів гарантованих зобов'язань з урахуванням макроекономічної ситуації. Основна мета полягає в тому, щоб гарантований борг не перевищував рівня, за якого він перетворюється з інструменту розвитку на чинник боргових ризиків. Для цього визначено домінантні напрями вдосконалення процесу управління державними гарантіями та гарантованим боргом (рис. 2.3.5). Запропоновані напрями вдосконалення процесів надання державних гарантій і управління гарантованим боргом передбачають поєднання моніторингу, законодавчо-інституційних змін і сучасних інструментів ризик-менеджменту. Важливим елементом є макроконтроль сукупного обсягу гарантованого боргу, що має здійснюватися з урахуванням стану макроекономіки та потенційних ризиків конверсії гарантованих зобов'язань у прямий державний борг. Такий підхід дає змогу запобігти неконтрольованому зростанню боргового навантаження та знизити ймовірність фінансової дестабілізації.

Ключовими складовими системи є: моніторинг рішень про надання гарантій, встановлення дієвих законодавчих та інституційних механізмів контролю, а також управління ризиками й диверсифікація портфеля зобов'язань. Їхня інтеграція сприятиме підвищенню прозорості, забезпеченню фінансової дисципліни та зниженню боргових ризиків, що в підсумку посилить стійкість державних фінансів і фінансову безпеку України.

Рисунок 2.3.5 – Домінантні напрями вдосконалення процесів надання державних гарантій та управління гарантованим боргом

Джерело: побудовано автором.

Макроконтроль сукупного обсягу гарантованого боргу полягає в запровадженні лімітів гарантованого боргу, що залежать від макроекономічних показників (ВВП, інфляція, дефіцит бюджету). Для зменшення ризику перетворення гарантованих зобов'язань у прямий державний борг доцільним є проведення стрес-тестів за базовим, оптимістичним і песимістичним сценаріями перед наданням гарантій.

Моніторинг рішень про видачу гарантій охоплює регулярне оцінювання кредитоспроможності підприємств-одержувачів, запровадження механізмів «червоних прапорців» для проблемних держпідприємств і проєктів державно-приватного партнерства, посилення прозорості процесів ухвалення рішень і звітності щодо виданих гарантій.

Встановлення законодавчих та інституційних механізмів контролю передбачають надання повноважень спеціалізованим інституціям, що відповідатимуть за моніторинг гарантованою державою боргу (за прикладом Великої Британії чи Філіппін); щорічне закріплення в Законі про Державний бюджет граничного рівня гарантованого боргу, коригованого на макропоказники; запровадження плати за ризик гарантії (fee for guarantee risk).

Ризик-менеджмент і диверсифікація портфеля зобов'язань означає обмеження частки валютних гарантій (не більше 50 % загального обсягу) для мінімізації валютного ризику; використання інструментів

хеджування (swaps, derivatives) для фінансово стійких держпідприємств; проведення щорічного аналізу боргової стійкості (Debt Sustainability Analysis) з урахуванням макроекономічних прогнозів.

Таблиця 2.3.3 – Кількісні індикатори для обчислення лімітів контролю сукупного обсягу гарантованого боргу

Індикатор	Опис	Порогове значення (для України, з урахуванням макро)	Макроекономічний зв'язок
Відношення гарантованого боргу до ВВП (Guaranteed Debt / GDP)	Обсяг гарантованого боргу як % від номінального ВВП	< 5–10 % ВВП (зменшити до 3 % під час інфляції > 10 % або спаді ВВП < 0 %)	Враховує зростання ВВП; у разі низького зростання (< 2 %) ліміт скорочується для уникнення навантаження на економіку
Присутня вартість (PV) гарантованого боргу до ВВП (PV Guaranteed Debt / GDP)	Дисконтована вартість майбутніх платежів за гарантіями як % від ВВП	< 7 % ВВП (за базовим сценарієм DSA; буфер +10 % для стресів)	Адаптується до відсоткових ставок та інфляції; високі ставки (> 5 %) знижують ліміт через зростання PV
Обслуговування гарантованого боргу до бюджетних доходів (Debt Service / Revenue)	Річні платежі за гарантіями як % від податкових та неподаткових доходів бюджету	< 15 % доходів (зменшити до 10 % під час дефіциту бюджету > 3 % ВВП)	Пов'язано з бюджетним дефіцитом; у разі девальвації гривні (зростання на 70 %) індикатор переглядається
Частка валютного гарантованого боргу (Foreign Currency Share)	% гарантованого боргу в іноземній валюті від загального	< 50 % (обмежити в разі волатильності курсу > 20 %)	Враховує обмінний курс; ризики від глобальних чинників (наприклад, USD LIBOR)
Покриття експортом (Debt Service / Exports)	Платежі за гарантіями як % від експорту товарів і послуг	< 20 % експорту (для зовнішніх гарантій)	Зв'язок з поточним рахунком; у разі негативного балансу торгівлі ліміт зменшується

Джерело: побудовано автором.

Запропоновані кількісні індикатори слугують основою для динамічного обчислення лімітів на обсяг гарантованого боргу, що є ключовим елементом системного підходу до забезпечення боргової безпеки держави. У рамках теорії стійкості державного боргу, розробленої Міжнародним валютним фондом (МВФ) у межах Debt Sustainability Analysis (DSA)[293], такі індикатори дають змогу не лише моніторити поточний стан contingent liabilities, але й оперативно реагувати на зміни макроекономічного середовища, тим самим запобігаючи накопиченню прихованих ризиків, які можуть перетворити гарантований борг на прямий державний борг. Зокрема, механізм динамічного обчислення передбачає регулярну (щоквартальну або щорічну) оцінку індикаторів на основі актуальних даних про ВВП, інфляцію, бюджетний дефіцит та інші макроекономічні параметри. Якщо будь-який з індикаторів перевищує встановлений пороговий рівень (наприклад, відношення PV гарантованого боргу до ВВП > 7 %), це активує «тригерний» механізм, який передбачає тимчасову блокаду видачі нових державних гарантій до моменту коригування політики, наприклад через реструктуризацію[294] існуючих зобов'язань, посилення колатералізації або скорочення обсягів contingent liabilities. Такий підхід, аналогічний до «early warning systems» у фіскальній політиці, забезпечує превентивне управління ризиками, мінімізуючи ймовірність боргової кризи, як це спостерігалося в Україні під час макроекономічної дестабілізації 2014–2015 років, коли накопичення гарантованого боргу державних підприємств (наприклад, у секторі енергетики) призвело до зростання загального державного боргу до 81 % ВВП[295].

Актуальність контролю за державними гарантіями та гарантованим боргом України посилюється в умовах війни, коли ризик невиконання зобов'язань позичальниками, які отримали державні гарантії, зростає через руйнування інфраструктури, логістичні проблеми та зниження платоспроможності підприємств. Оцінювання прогнозу боргових показників, проведенні Т. Богдан за різними сценаріями,

[293] International Monetary Fund. Debt Sustainability Analysis. 2025. URL : https://www.imf.org/external/pubs/ft/dsa/

[294] Ганцяк М. Дефолт та реструктуризація як можливі сценарії врегулювання боргових проблем. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2023. № 1 С. 20–27. DOI : https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-3

[295] Любіч О. О., Дробязко А. О. Макроекономічні аспекти фінансової стабільності України. *Фінанси України*. 2020. № 1. С. 8–25. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2020.01.008

демонструють серйозні виклики для боргової стійкості. Навіть базовий сценарій прогнозує зростання співвідношення сукупного боргу до ВВП 2026 року до 102,4 %, а негативний сценарій прогнозує зростання до 128,8 % 2028 року[296]. Зазначене підтверджує потребу враховувати запропоновані індикатори гарантованого боргу, які формують сукупну заборгованість України та визначають її боргову стійкість.

До того ж запропонована система індикаторів є адаптивною до циклічних коливань економіки, що дає змогу диференціювати порогові значення залежно від фази бізнес-циклу. У періоди стабільної макроекономічної ситуації характеризується стійким реальним зростанням ВВП понад 3 % та низьким рівнем інфляції менше 5 % (це відповідає критеріям фіскальної стабільності за методологією Європейського центрального банку)[297], порогові рівні індикаторів можуть бути підвищені на 20 % для стимулювання інвестиційної активності. Це обґрунтовано принципом «проциклічної фіскальної політики», де помірне розширення гарантованого боргу на комерційно обґрунтовані проєкти (наприклад, інфраструктурні інвестиції чи підтримку стратегічних галузей) сприяє прискоренню економічного зростання, одночасно зберігаючи стійкість боргових параметрів. Наприклад, у такому сценарії ліміт на відношення гарантованого боргу до ВВП може бути скоригований з 5–10 % до 6–12 %, що дасть змогу державі використовувати гарантії як інструмент структурних реформ, схоже до практик країн з інвестиційним кредитним рейтингом (за класифікацією S&P чи Moody's)[298]. Водночас у періоди рецесії чи високої волатильності (зростання ВВП < 0 % або інфляція > 10 %), пороги, навпаки, скорочуються, забезпечуючи консервативний підхід до боргової безпеки. Загалом інтеграція цих індикаторів у законодавчу базу (наприклад, через щорічний Закон про Державний бюджет України) посилює системну роль гарантованого боргу, перетворюючи його з потенційного джерела вразливості на елемент проактивного управління фінансовою стійкістю країни.

---

[296] Bogdan, T. Debt sustainability analysis and its policy implications for Ukraine. *Public and Municipal Finance*. 2024. № 13 (2). P. 204–219. DOI : https://doi.org/10.21511/pmf.13(2).2024.17

[297] Financial Stability Review, May 2025 / European Central Bank. URL : https://www.ecb.europa.eu/press/financial-stability-publications/fsr/html/ecb.fsr202505~0cde5244f6.en.html

[298] Erhart, S. The Impact of Euro Adoption on Sovereign Credit Ratings and Long-term Rates, EUR 30617 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021. URL : https://data.europa.eu/doi/10.2760/59588

Державні гарантії та гарантований борг відіграють системну роль у формуванні параметрів боргової безпеки країни, виступаючи як інструментом стимулювання економічного розвитку, так і джерелом потенційних ризиків для фінансової стабільності. Позитивний вплив гарантій проявляється у сприянні реалізації масштабних інвестиційних та інфраструктурних проєктів, що зміцнюють економічно важливі галузі й сприяють фінансовій стійкості країни в середньостроковій перспективі. Водночас у разі неплатоспроможності позичальників ці зобов'язання трансформуються в реальний борговий тягар, створюючи додаткове навантаження на бюджет і підвищуючи вразливість боргової безпеки. В українських реаліях проблема посилюється через неефективне управління, корупційні ризики та слабкий моніторинг проєктів, що призводить до низької результативності гарантій і зростання боргових ризиків, особливо в умовах війни та економічної нестабільності.

Ефективність управління державними гарантіями є визначальним чинником того, чи стануть вони інструментом розвитку, чи джерелом загроз для фінансової безпеки. Для забезпечення позитивного впливу потрібна дієва система контролю, прозорі механізми відбору проєктів, а також створення спеціалізованих інституцій для моніторингу гарантованого боргу, схожих до практик країн світу. Запровадження чітких критеріїв оцінювання кредитоспроможності позичальників, ризик-менеджменту та макроконтролю за обсягом гарантій дає змогу мінімізувати фіскальні ризики та запобігти перетворенню умовних зобов'язань у прямі боргові навантаження. Отже, системна роль гарантованого боргу у формуванні параметрів боргової безпеки залежить від якості менеджменту, який визначає баланс між економічними перевагами та потенційними загрозами для фінансової стабільності країни.

2.4. Державні запозичення та забезпечення бюджетної прозорості в умовах війни

(Д. О. Сидоренко, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

Збройна агресія російської федерації спричинила кардинальні зміни у сфері публічних фінансів, докорінно змінивши структуру бюджету, ускладнивши боргову позицію України, призвівши до перегляду інструментів фінансування бюджетного дефіциту та зумовивши корекцію практик бюджетної відкритості.

В умовах воєнного стану актуалізується потреба у формуванні збалансованої, ефективної та адаптивної моделі боргового управління, яка здатна не лише забезпечити фінансову стабільність і зберегти макроекономічну рівновагу, але й підтримувати процеси відновлення критичної інфраструктури, стимулювання економічного зростання та реагування на зростаючі оборонні потреби.

Окреме значення в сучасних умовах набуває пошук оптимального балансу між забезпеченням національної безпеки й збереженням високого рівня бюджетної прозорості, потрібної для підтримки довіри громадян і міжнародних партнерів.

Система управління державним боргом розглядається як ключовий інструмент реалізації фіскальної політики, що покликаний забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток, мінімізувати ризики фінансової нестабільності та сприяти підвищенню кредитного рейтингу країни у середньо- та довгостроковій перспективі.

Війна очікувано спричинила різке розбалансування бюджету України, результатом якого став рекордний бюджетний дефіцит. Стосовно довоєнного рівня дефіцит зріс у 4 рази – до рекордних за всю історію незалежності значень. В абсолютному виразі дефіцит збільшився з приблизно 9 млрд дол. США 2020 року до майже 25 млрд дол. США 2022 року, перевищив 30 млрд дол. США 2023 року та 2025 року планується у розмірі більше 36,4 млрд дол. США[299].

У частині першій статті 14 Бюджетного кодексу України зазначено, що визначений Бюджетною декларацією показник дефіциту

[299] Бюджет 2025 року / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770 (дата звернення: 02.06.2025).

державного бюджету на кожен рік середньострокового періоду не може перевищувати 3 % прогнозного номінального обсягу ВВП України на відповідний рік[300].

Упродовж останніх п'яти років Україна не дотримувалась цих вимог з об'єктивних причин – услід за викликами пандемії COVID відбулося повномасштабне вторгнення Росії. У результаті Верховній Раді України щорічно доводиться призупиняти дію вказаного пункту Бюджетного кодексу України, затверджуючи закон про державний бюджет на наступний рік.

Для оцінювання рівня дефіциту державного бюджету, контролю за його динамікою та забезпечення ефективного управління бюджетними дисбалансами доцільно використовувати підходи, викладені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України[301]. У межах цих рекомендацій бюджетна безпека трактується як такий стан державних фінансів, який забезпечує їх платоспроможність і стійкість, створюючи належні передумови для ефективного виконання органами державної влади покладених на них функціональних завдань.

Оцінка динаміки даних індикаторів, відповідно до рекомендованих значень, дає змогу оцінити стан бюджетної безпеки, а також ключові ризики (таблиця 2.4.1).

Індикатор «Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП» (ваговий коефіцієнт 0,2671) є найпрогнознішим маркером бюджетної безпеки, оскільки прямо відображає співвідношення видатків і доходів у масштабі економіки та задає тон для інших складових фінансової стійкості.

Починаючи з 2022 року, унаслідок воєнної агресії показник «Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП» (який лише за рік до цього повернувся до задовільного рівня після «небезпечних» значень як наслідок пандемії COVID) перейшов одразу у «критичну» зону й залишається в ній донині.

---

[300] Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 50–51. Ст. 572. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 20.05.2025).

[301] Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення: 20.05.2025).

Таблиця 2.4.1 – Індикатори бюджетної безпеки України та їхня оцінка відповідно до характеристичних значень

Рік	Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до номінального ВВП, % / рівень безпеки	Дефіцит / профіцит бюджетних і позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до номінального ВВП, % / рівень безпеки*	Рівень перерозподілу номінального ВВП через зведений бюджет, % / рівень безпеки	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, % / рівень безпеки
2020	–5,2 / небезп	–5,2 / небезп	32,8 / задов	47,0 / крит
2021	–3,6 / задов	–3,6 / задов	33,9 / задов	46,0 / крит
2022	–17,6 / крит	–17,6 / крит	58,1 / крит	33,9 / крит
2023	–20,4 / крит	–20,4 / крит	67,9 / крит	25,6 / крит
2024	–17,4 / крит	–17,7 / крит	64,6 / крит	45,4 / крит
2025**	–19,4 / крит	–18,4 / крит	58,0 / крит	41,6 / крит

* для розрахунків використано показник дефіциту / профіциту зведеного бюджету, який фактично дорівнює дефіциту державного бюджету (до якого внесено дефіцит найбільшого соціального фонду – Пенсійного фонду) та сектору загальнодержавного управління;

** планові показники відповідно до даних Міністерства фінансів України.

Джерело: складено та розраховано на основі [302, 303].

Для повернення індикатора до «задовільного» рівня потрібно насамперед зменшити дефіцит через підвищення ефективності податкового адміністрування, диверсифікацію джерел доходів і мобілізацію податкових надходжень через підвищення ставок податків. Уряд уже вдався до перших кроків у цьому напрямі не лише за рахунок підвищення податків[304], але й податкового адміністрування.

У результаті за 1 квартал 2025 року загальні податкові надходження становили 11,8 млрд дол. США, що на 11,1 % більше порівняно з аналогічним періодом 2024 року, а виконання цільових показників перевищило план на 14,3 % [305, с. 2].

[302] Наглядова статистика / Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators (дата звернення: 20.05.2025).

[303] Міністерство фінансів України / Офіційний вебсайт. URL : https://www.mof.gov.ua/uk (дата звернення: 20.05.2025).

[304] Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text (дата звернення: 20.04.2025).

[305] Fiscal Digest Q1 / KSE Institute. 2025. 8 p. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/05/DIGEST-Q1-2025.pdf (дата звернення: 08.06.2025).

Починаючи з 2022 року, приблизно третина всіх бюджетних ресурсів України забезпечувалася за рахунок зовнішніх надходжень – грантів і кредитів від союзників. 2023 року залежність ще зросла: зовнішнє фінансування покривало вже понад 35 % сумарних потреб бюджету. Для порівняння, у довоєнному 2020 році український бюджет майже не отримував грантової підтримки від інших держав, спираючись загалом на кредити МВФ та інших донорів, внутрішні доходи та ринкові запозичення[306]. Отже, війна зробила українські фінанси дефакто залежними від рішень міжнародної спільноти, а роботу з ними – пріоритетом фінансового блоку уряду.

Міжнародна допомога дала змогу Україні покривати значний воєнний дефіцит без неконтрольованої емісії чи повного колапсу фінансової системи. Характерною ознакою наданої допомоги є її безпрецедентно сприятливі умови, що суттєво відрізняються від параметрів ринкових запозичень як за ціною, так і за борговим навантаженням.

Так, за перші три роки після повномасштабного вторгнення Україна отримала понад 100 млрд дол. США зовнішньої бюджетної підтримки. 33,7 млрд дол. США або більш ніж третину від цієї суми становили безповоротні гранти[307]. Такий рівень грантової підтримки є винятковим у міжнародній практиці бюджетного фінансування.

Решта зовнішнього фінансування надавалась як пільгові кредити та супровідні компенсації за їхнє обслуговування.

Ще один механізм фінансової підтримки – Extraordinary Revenue Acceleration for Ukraine (ERA) – почав працювати наприкінці 2024 року й розрахований до 1 кварталу 2027 року. Його сутність полягає в тому, що країни G7 частинами надають Україні кредит на загальну суму 50 млрд дол. США, який буде погашений за рахунок прибутків від заморожених російських активів. Частина з цих коштів спрямовується в державний бюджет і дає змогу забезпечити пріоритетні соціальні, військові потреби, відновлення критично важливої інфраструктури, економічний розвиток.

---

[306] Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення: 21.05.2025).

[307] Понад 30 % із зовнішнього фінансування з лютого 2022 року – гранти. Які умови $100 млрд залучених коштів? / Міністерство фінансів України. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-30-iz-zovnishnoho-finansuvannia-z-liutoho-2022-roku-hranty-iaki-umovy-100-mlrd-zaluchenykh-koshtiv (дата звернення: 21.05.2025).

Можна стверджувати, що поточна структура міжнародної підтримки державного бюджету України є унікальною за своєю гнучкістю й масштабом залучених ресурсів. Висока частка грантів, широка застосовуваність пільгових ставок, наявність механізмів компенсації відсотків і капіталізації обслуговування є свідченням безпрецедентного рівня солідарності з боку міжнародної спільноти та водночас інституційного визнання спроможності України ефективно управляти публічними фінансами навіть в умовах війни.

Проте навіть у таких сприятливих з погляду фінансової допомоги умовах стрімке нарощення дефіциту в поєднанні із падінням ВВП призвело до різкого збільшення боргового навантаження. Так, 2020 року рівень державного та гарантованого державою боргу становив приблизно 60,6 % ВВП (після позик, залучених для подолання наслідків пандемії). 2021 року на тлі економічного відновлення борг знизився до 49 % ВВП. Однак після початку повномасштабног вторгнення тренд розвернувся: станом на кінець 2022 року борг зріс до 78 % ВВП, а наприкінці 2023 року досяг приблизно 82 % ВВП. Фактично за два роки війни сукупний держборг України збільшився в півтора раза. За попередніми розрахунками, державний борг України до очікуваного ВВП 2024 року становить 87,9 %[308]. За прогнозом МВФ, 2025 року держборг становитиме 95,6 % ВВП за базовим сценарієм з подальшим зростанням до 106,6 % 2026 року[309].

Відмічається стрімке зміщення структури в бік зовнішнього боргу. Якщо 2020 року зовнішній борг становив менше половини всіх боргових зобов'язань, то на кінець 2024 року його частка становила майже ¾ державного та гарантованого державою боргу. Це означає, що держава переважно фінансує дефіцит за рахунок зовнішніх джерел, тоді як частка внутрішніх запозичень скорочується. Це зі свого боку свідчить про суттєву залежність від зовнішнього фінансування, зокрема міжнародної допомоги. Така структура створює додаткові валютні ризики, оскільки обслуговування зовнішніх зобов'язань залежить від курсу гривні та міжнародної кон'юнктури.

[308] Державний борг та гарантований державою борг / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 02.06.2025).

[309] Ukraine: Fifth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility / International Monetary Fund. 2024. URL : https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/10/18/Ukraine-Fifth-Review-Under-the-Extended-Arrangement-Under-the-Extended-Fund-Facility-556465 (дата звернення: 02.06.2025).

У 2022–2025 роках спостерігалось поступове зниження питомої ваги гарантованого державою боргу: з 10,87 % у березні 2022 року до 3,65 % у квітні 2025 року[310]. Це свідчить про перехід до більш централізованого фінансування потреб бюджету без залучення інструментів квазідержавного боргу (наприклад, позик під гарантії для підприємств чи державних банків).

Витрати на обслуговування боргу також зростають: якщо до війни виплати відсотків становили приблизно 2,9 % ВВП, то 2024 року відсотки за боргом були вже на рівні 5,5 % ВВП.

З 2020 по 2024 рр. розмір витрат на обслуговування боргу та виплати за державними деривативами в гривневому еквіваленті зросли більш ніж у 2,5 раза. Водночас їхня питома вага у видатках державного бюджету знизилася з 9,3 до 6,9 %. Це стало можливим завдяки послідовній політиці Міністерства фінансів України з подовження строків державного боргу та зниження його вартості, яка прослідковується впродовж досліджуваного періоду.

З початку 2022 року станом на кінець 2024 року середньозважена вартість державного та гарантованого державою боргу України скоротилася в 1,5 раза – з 7,79 до 5,09 %, а середньозважена строковість збільшилася в 2 рази – з 6,27 до 12,26 років.

У розрізі валютної структури державного й гарантованого боргу частка євро – 33 %, дол. США – 27 %, гривні – 25 %, Спеціальні права запозичення – 11 %, а в інших валютах, зокрема у фунтах стерлінгів, канадських доларах та японських єнах – 4 %[311]. У розрізі кредиторів найбільшу частку державного й гарантованого боргу становлять пільгові позики, одержані від міжнародних фінансових організацій та урядів іноземних держав – 58 %. Зобов'язання за цінними паперами становлять 40 % боргу, з яких 28 % – це папери, випущені на внутрішньому ринку, а 12 % – на зовнішньому ринку[312].

Отже, сукупний розмір і структурна деформація боргу (валютна, строкова, за джерелами запозичень) вимагає адаптації стратегії управління державним боргом, зокрема зменшення валютних ризиків, розвитку внутрішнього ринку та розширення кола інвесторів, зокрема фізичних осіб.

---

[310] Державний борг та гарантований державою борг / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 02.06.2025).

[311] Там само.

[312] Там само.

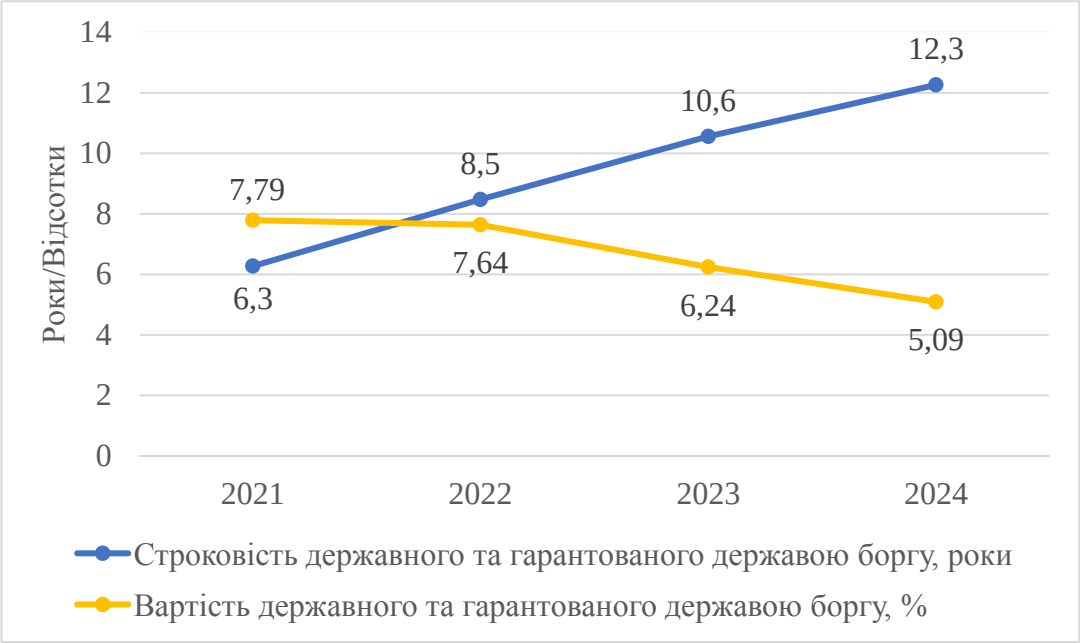

Рисунок 2.4.1 – Середньозважена вартість і середньозважена строковість державного та гарантованого державою боргу

Джерело: складено на основі [313].

Окремою проблемою стало відтермінування суттєвих виплат, що припадали на 2022 рік. Саме тому уряд звернувся до групи офіційних кредиторів України з країн G7 та Паризького клубу кредиторів із проханням про відстрочку виплат основної суми боргу й відсотків за суверенним боргом, щоб уникнути дефолту. Клуб кредиторів погодив річне замороження боргових виплат[314], яке в подальшому було продовжено до березня 2027 року, що тимчасово зменшило борговий тягар[315].

У практиці суверенних реструктуризацій середня частка боргу, що підлягала обміну, становила 16 % (медіана) та 35 % (середнє) від

[313] Державний борг та гарантований державою борг / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 02.06.2025).

[314] Міжнародні партнери України у G7 і члени Паризького клубу кредиторів оголошують про відстрочення платежів з обслуговування боргу для України / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/international_partners_of_ukraine_in_the_g7_and_paris_club_announce_suspension_of_debt_service_payments_for_ukraine-3532 (дата звернення: 02.06.2025).

[315] Україна підписала зміни до Меморандуму про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом з міжнародними партнерами у G7 та Паризькому клубі / Міністерство фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraine_signed_amendments_to_the_memorandum_of_understanding_on_official_debt_payments_suspension_with_international_partners_in_the_g7_and_paris_club-4354 (дата звернення: 02.06.2025).

загального обсягу зобов'язань [316, с. 33]. Тому обмін Україною 2024 року приблизно 16 % від загального державного боргу, які становили єврооблігації та нараховані за ними відсотки, не вирізняється з глобальної практики частки покриттям зобов'язань.

Історичні кейси свідчать, що часті реструктуризації без суттєвого охоплення боргу призводять до серійних свопів і підвищують сумарні втрати кредиторів, не вирішуючи проблему стійкості боргу. Тож у майбутньому Україні важливо прагнути узгодити якомога ширший спектр зобов'язань у рамках одного етапу реструктуризації та максимально знижувати відсоткову ставку в нових інструментах, щоб уникнути багаторазових незначних угод і сумарного нарощування списань за аналогією з кейсом Бразилії 1982–1994 років [317, с. 33].

Середня величина знижки за поточною вартістю (NPV) за індивідуальними реструктуризаціями коливається приблизно 38 % в середньому й досягає 47 % під час акумуляції втрат за весь період кризи [318, с. 12]. Це свідчить, що українська операція 2024 року за рівнем дисконту також відповідає типовим масштабам середніх реструктуризацій останніх десятиліть, хоча й відбувається в умовах військового тиску та обмеженої ліквідності, що додає їй додаткової складності й ризиковості.

Проте залишається ризик щодо іншого боргу, що також створює значне фінансове навантаження. Йдеться про групу кредиторів – власників ВВП-варантів, випущених 2015 року в рамках реструктуризації державного боргу. Цей крок був частиною угоди з кредиторами, згідно з якою замість списаних єврооблігацій на 3,2 млрд дол. США інвестори отримали варанти, виплати щодо яких залежать від зростання реального ВВП[319].

---

316 Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Debt: 200 years of creditor losses. 24th Jacques Polak Annual Research Conference at the IMF. 2023. 45 p. URL : https://www.imf.org/-/media/Files/News/Seminars/2023/ARC/session-iv-second-paper-reinhart-et-al.ashx (дата звернення: 17.05.2025).

317 Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Haircuts: 200 Years of Creditor Losses / National Bureau of Economic Research. 2024. 53 p. URL : https://www.nber.org/papers/w32599 (дата звернення: 17.05.2025).

318 Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Debt: 200 years of creditor losses. 24th Jacques Polak Annual Research Conference at the IMF. 2023. 45 p. URL : https://www.imf.org/-/media/Files/News/Seminars/2023/ARC/session-iv-second-paper-reinhart-et-al.ashx (дата звернення: 17.05.2025).

319 ВВП-варанти були створені для економічної реальності, якої вже не існує, – міністр фінансів / Interfax-Україна. URL : https://interfax.com.ua/news/economic/1066453.html (дата звернення: 03.05.2025).

Наприклад, зростання ВВП 2023 року на 5,3 % (тобто вище прогнозованих 3 %, закладених у варантах) призвело до суттєвих виплат у розмірі 520 млн дол. США вже 2025 року. Перемовини між Мінфіном і кредиторами були невдалими: сторони провели декілька раундів переговорів, пропонуючи різні варіанти реструктуризації, проте так і не дійшли згоди. У результаті міжнародне рейтингове агентство S&P Global оголосило про дефолт за ВВП-облігаціями України, оскільки 2 червня 2025 року вона не здійснила плановий платіж[320].

Варто зазначити, що в липні 2024 року було ухвалено спеціальний закон, який надав уряду України право до 1 жовтня 2024 року тимчасово призупинити виплати за зовнішнім державним боргом у разі потреби[321]. Відповідно до цього закону уряд ухвалив постанову про мораторій на виплату за єврооблігаціями до досягнення домовленості з кредиторами про реструктуризацію боргу[322].

Також у серпні 2024 року з умов державних деривативів було вилучено положення про крос-дефолт. Це означає, що дотримання мораторію на виплати за державними деривативами не призводить до крос-дефолту за зобов'язаннями щодо облігацій зовнішньої державної позики та не створює загрози для фінансової стабільності держави[323]. Але якщо угоди з кредиторами так і не буде досягнуто або ж умови варантів залишаться незмінними, навіть попри угоду, то будь-яке зростання ВВП України понад прогнозований у варантах буде означати суттєві виплати з державного бюджету, які потенційно можливі до 2040 року.

---

[320] S&P знизило рейтинг ВВП-варантів України до дефолтного через невиплату $665 млн / Forbes Ukraine. URL : https://forbes.ua/news/sampp-global-znizilo-reyting-ukraini-cherez-neviplatu-ponad-500-mln-za-vvp-varantami-04062025-30275 (дата звернення: 04.06.2025).

[321] Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України : Закон України від 18.07.2024 № 3880-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3880-%D0%86%D0%A5#Text (дата звернення: 20.04.2025).

[322] Про здійснення у 2024 році правочинів з державним боргом і гарантованим державою боргом : постанова Кабінету Міністрів України від 31.07.2024 № 865. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.04.2025).

[323] Мінфін оголошує розрахункову суму платежу за державними деривативами за результатами 2023 року та націлений на продовження переговорів з тримачами інструментів для їх комплексної реструктуризації відповідно до параметрів програми МВФ / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ogoloshuie_rozrakhunkovu_sumu_platezhu_za_derzhavnimi_derivativami_za_rezultatami_2023_roku_ta_natsilenii_na_prodovzhennia_peregovoriv_z_trimachami_instrumentiv_dlia_ikh_kompleksnoi_restrukturizatsii_vidpovidno_do_parametriv_programi_mvf-5186 (дата звернення: 20.04.2025).

У світовій історії суверенного боргу дедалі частіше фіксуються так звані послідовні реструктуризації, коли одна й та сама держава впродовж одного дефолтного епізоду неодноразово реемітує нові облігації або реструктурує зобов'язання перед приватними кредиторами. Як показав аналіз 321 кейсу реструктуризацій 1815–2020 років, майже 40 % дефолтів супроводжувалися двома й більше послідовними угодами з кредиторами, а середня кількість реструктуризацій на один дефолт сягала 1,6 [[324], с. 3].

Водночас сукупний розмір кредиторських втрат прямо корелює з тривалістю реструктуризаційного циклу, коли кожна додаткова ітерація обміну боргових зобов'язань зазвичай супроводжується зростанням сукупного обсягу списання [[325], с. 20]. Для України ця динаміка може виявитися важливою: якщо нові раунди переговорів розтягнуться в часі, потенційний обсяг знижок може зрости, повторюючи закономірності попередніх багатоступеневих реструктуризацій.

Ще одним важливим аспектом боргової політики є випуск облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП), що дає змогу не вдаватися до емісійних інструментів підтримки бюджету. Наприклад, лише впродовж 2024 року Мінфін провів 201 аукціон з розміщення ОВДП, залучивши 640 млрд грн на покриття дефіциту державного бюджету[326].

Варто зазначити також започаткування практики обміну ОВДП Мінфіном. Так, 19 лютого 2025 р. у спільній організації Міністерства фінансів України та Національного банку України з використанням нової функції платформи Bloomberg було проведено перший switch-аукціон державних облігацій. Це свідчить про розвиток інструментів активного управління державним боргом на внутрішньому ринку. Запровадження механізму обміну раніше випущених паперів, що близькі до погашення, на нові інструменти дає змогу згладити вершину навантаження із погашення та одночасно підтримати ліквідність

[324] Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Debt: 200 years of creditor losses. 24th Jacques Polak Annual Research Conference at the IMF. 2023. 45 p. URL : https://www.imf.org/-/media/Files/News/Seminars/2023/ARC/session-iv-second-paper-reinhart-et-al.ashx (дата звернення: 17.05.2025).

[325] Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Haircuts: 200 Years of Creditor Losses. National Bureau of Economic Research. 2024. 53 p. URL : https://www.nber.org/papers/w32599 (дата звернення: 17.05.2025).

[326] Оголошення та результати аукціонів / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/ogoloshennja-ta-rezultati-aukcioniv (дата звернення: 02.06.2025).

зобов'язань на більш віддалених термінах. Використання прозорої технологічної платформи Bloomberg забезпечує підвищену привабливість і доступність аукціонів для різних груп інвесторів, сприяючи зниженню транзакційних ризиків та оптимізації часових профілів зобов'язань держави[327].

16 квітня 2025 року було успішно проведено другий схожий аукціон[328], що демонструє успішність застосованого механізму в контексті оптимізації структури державного боргу та ліквідності держави. З позиції управління державним боргом ключовим результатом обміну стало погашення та анулювання короткострокових зобов'язань: на рахунок у цінних паперах Міністерства фінансів України було зараховано 9 758 415 штук облігацій із терміном погашення 21 травня 2025 року[329]. Така операція дала змогу зменшити обсяг короткострокової заборгованості, що зі свого боку знижує ризики форс-мажорних витрат з поточного бюджету на обслуговування боргу найближчим часом.

Водночас перенесення зобов'язань на більш віддалений термін сприяє вирівнюванню графіка погашення боргу та підвищенню загальної ліквідності державних запозичень. В умовах, коли гранична дохідність залишається високою, успішний swap-аукціон забезпечує оптимізацію портфеля ОВДП та одночасно підтримує ліквідність ринку державних цінних паперів.

На основі аналізу даних щодо державного та гарантованого державою боргу можна виокремити такі ключові аспекти:

– зростання обсягів і переважання зовнішніх джерел, після 2022 року борг активно нарощувався за рахунок офіційної зовнішньої допомоги;

– переорієнтація на довші строки погашення, адже нові запозичення часто мають пільгові умови, включно з відтермінуванням виплат та частковою реструктуризацією;

– зміцнення ролі Національного банку України як покупця ОВДП. У критичних періодах саме НБУ підтримував стабільність внутрішнього ринку запозичень.

---

[327] Українці за рік збільшили обсяг інвестицій в ОВДП на понад 30 % / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ukraintsi_za_rik_zbilshili_obsiag_investitsii_v_ovdp_na_ponad_30-5055 (дата звернення: 27.04.2025).

[328] Мінфін успішно провів другий в історії аукціон з обміну ОВДП / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uspishno_proviv_drugii_v_istorii_auktsion_z_obminu_ovdp-5119 (дата звернення: 25.04.2025).

[329] Там само.

Хоча боргова стратегія уряду дала змогу уникнути дефолту й профінансувати війну у 2022–2024 роках, технічний дефолт 2025 року за єврооблігаціями та загальне зростання боргу має такі довгострокові наслідки:

− імовірне зростання вартості обслуговування боргу після нормалізації ставок;

− зростання боргового навантаження на наступні бюджети, 2024 року співвідношення боргу до ВВП сягнуло майже 90 %, а 2026 року, за прогнозом, перетне психологічно важливу позначку в 100 % ВВП[330].

Отже, повномасштабна війна докорінно змінила підходи до управління боргом в Україні. Сучасна боргова політика стала інструментом виживання держави, адаптованим до критичних потреб оборони, гуманітарної підтримки та забезпечення базових функцій уряду.

Водночас поствоєнна стабілізація вимагатиме перегляду підходів до фіскального планування, скорочення дефіциту бюджету та реформи у сфері боргового менеджменту. Управління державним боргом в умовах війни стає викликом не лише з погляду обсягів залученого фінансування, а й із позиції довіри до державних інституцій і дотримання принципів відкритості публічних фінансів. Війна посилює асиметрію інформації між державою й громадянським суспільством, адже в умовах надзвичайного стану частина процедур ухвалення бюджетних і боргових рішень спрощується або відбувається в закритому режимі. Відтак навіть за умов обмеженого часу на ухвалення рішень держава не повинна відходити від зобов’язань щодо прозорості та публічної звітності.

У світовій практиці численні дослідження демонструють стійкий зв’язок між рівнем бюджетної прозорості й макропоказниками. Зокрема, аналіз крос-національних панельних даних показав, що в країнах із вищими оцінками прозорості дефіцит бюджету в середньому на 1 % ВВП нижчий у післявиборчий рік, ніж у рік виборів, а рівень державного боргу зростає повільніше, ніж у державах із обмеженою доступністю фінансової інформації. Крім того, дослідження свідчать, що підвищена відкритість знижує вартість запозичень за рахунок

[330] Ukraine: Fifth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility / International Monetary Fund. 2024. URL : https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/10/18/Ukraine-Fifth-Review-Under-the-Extended-Arrangement-Under-the-Extended-Fund-Facility-556465 (дата звернення: 02.06.2025).

зниження ризикових надбавок на державні облігації та обмежує практики зловживань з даними, що дає змогу урядам підтримувати фінансову стійкість і уникати раптових фіскальних шоків [[331], с. 11–12].

Зокрема, пільгове фінансування від міжнародних партнерів (наприклад, гранти або пільгові кредити МВФ, ЄС, урядів США, Канади, Японії) має інституційні зобов'язання щодо прозорості їхнього використання. Порушення таких вимог може позначитися на подальшій макрофінансовій підтримці[332]. Євроінтеграційні зобов'язання України також передбачають потребу у відновленні бюджетної прозорості, за винятком випадків, коли цьому перешкоджають міркування безпеки [[333], с. 26].

У відповідь на повномасштабне вторгнення 2022 року уряд України запровадив воєнний стан, що призвело до призупинення стандартних бюджетних процедур і тимчасового обмеження публікації ключових фінансових звітів. Із метою захисту національної безпеки була обмежена доступність даних у системі «Прозорий бюджет» та інших публічних реєстрах, а законодавство у сфері публічних закупівель спрощено для пришвидшення процедур у кризових умовах [[334], с. 67]. Ці зміни, попри підвищену оперативність ухвалення рішень, спричинили зниження рівня бюджетної прозорості, що зафіксували міжнародні індекси.

Аналіз динаміки бюджетної прозорості за Індексом відкритості бюджетів в Україні за період 2008–2023 років виявляє хвилеподібний характер змін, що відображає як внутрішні реформи, так і зовнішні виклики. Після 2014 року спостерігалося чітке пожвавлення індикаторів відкритості, коли завдяки комплексним реформам у сфері публічних фінансів, запровадженню електронних платформ для обговорення бюджетних документів і розширенню повноважень парламентського аудиту значення Індексу відкритості бюджетів зросло із 46 балів 2015 року до 65 балів 2021 року. Це зростання відображало не лише покращення

---

[331] Paolo de Renzio, Joachim Wehner. The Impacts of Fiscal Openness. *World Bank Research Observer*. 2017. № 32. 36 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/320709234_The_Impacts_of_Fiscal_Openness (дата звернення: 10.05.2025).

[332] Меморандум про економічну та фінансову політику / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic__financial_policies-677 (дата звернення: 02.06.2025).

[333] Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. Ukraine 2024 Report. Brussels, 2024. 104 p.

[334] Sydorenko D. O. The Impact of War on Budget Transparency in Ukraine. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2025. № 1. С. 65–71. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.10 (дата звернення: 05.06.2025).

доступності детальної бюджетної інформації, але й зміцнення механізмів громадської участі через регулярні консультації та слухання, а також впровадження цифрових інструментів (наприклад, системи «Прозорий бюджет»), що сприяли зростанню рівня підзвітності органів влади та підвищенню довіри з боку міжнародних партнерів [335, с. 97].

Проте 2023 року показник відкритості бюджету обвалився до 38 балів – найнижчого рівня за останні п'ятнадцять років. До ключових чинників цього зниження належать обмеження доступу до річних звітів та інших основоположних документів через запровадження воєнного стану, скасування або тимчасове припинення консультаційних процедур із громадськістю та перехід на спрощені закупівельні режими без передбаченого механізму оприлюднення. Така трансформація створює серйозні ризики: зниження прозорості загрожує ерозією довіри громадян і міжнародних партнерів, погіршенням прогнозованості бюджетного процесу та посиленню корупційних інцидентів [336, с. 67].

Моніторинг за методикою SIGMA – спільною ініціативою ОЕСР та Європейського Союзу, що надає підтримку країнам Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії у впровадженні реформ державного управління, показав зниження в Україні індикатора «Прозорість та всебічність бюджетної звітності та контролю» зі значення «4» 2021 року до «2» 2023 року (табл. 2.4.2) [337, с. 179].

Проаналізувавши звіт SIGMA, можна визначити, що публікація та аналіз бюджетних звітів в Україні має кілька рівнів. Державна казначейська служба України регулярно оприлюднює щомісячні та щоквартальні звіти про виконання державного бюджету, які містять дані щодо доходів, видатків і трансфертів, проте в них відсутні пояснення відхилень від початкових прогнозів. Міські та районні органи самоврядування також подають аналогічні звіти, однак їхня структура залишається доволі узагальненою та не надає достатньої деталізації за стовпцями витрат і джерел доходів [338, с. 68].

---

335 Давиденко Н. М., Сидоренко Д. О. Прозорість бюджетних операцій в Україні та її забезпечення в умовах війни. *Фінанси України.* 2025. № 3. С. 92–110. URL : https://doi.org/10.33763/finukr2025.03.092 (дата звернення: 01.06.2025).

336 Sydorenko D. O. The Impact of War on Budget Transparency in Ukraine. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2025. № 1. С. 65–71. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.10 (дата звернення: 05.06.2025).

337 Державне управління в Україні. Оцінювання на відповідність Принципам державного управління. Моніторинговий звіт Програми SIGMA. 2023. 219 с.

338 Sydorenko D. O. The Impact of War on Budget Transparency in Ukraine. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2025. № 1. С. 65–71. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.10 (дата звернення: 05.06.2025).

Таблиця 2.4.2 – Показники України за індикатором «Прозорість та всебічність бюджетної звітності та контролю» за оцінкою програми SIGMA, бали

	2021	2023
Вичерпність опублікованої інформації		
1. Якість річних звітів про державні доходи, видатки та запозичення	6,5 / 7	1 / 7
2. Якість річного фінансового звіту уряду	6 / 7	7 / 7
3. Якість річних звітів державних підприємств, позабюджетних фондів та органів місцевого самоврядування	4 / 5	4 / 5
4. Чіткість національних стандартів бухгалтерського обліку та відповідність міжнародним стандартам	4 / 4	4 / 4
5. Наявність звітності про виявлені в бюджеті фіскальні ризики	1 / 1	1 / 1
Контроль і нагляд з використанням опублікованої інформації		
6. Якість річного фінансового звітування щодо використання державних фінансів	0 / 3	0 / 3
7. Своєчасність подання до Верховної Ради України звіту РПУ	1 / 2	0 / 2
8. Своєчасність обговорення Верховною Радою України звіту РПУ	3 / 3	0 / 3
Усього	25,5 / 32	17 / 32

Джерело: складено на основі [339].

Річна фінансова звітність розпорядників бюджетних коштів, що подається до парламенту до 1 квітня та повинна бути опублікована Державною казначейською службою України упродовж наступних десяти днів, за результатами 2021–2022 років затверджувалася із затримкою. Водночас ці звіти містили пояснення причин бюджетних відхилень і нефінансові показники виконання планових завдань, що посилює їх аналітичну цінність.

Державні підприємства подають свої фінансові звіти до 1 квітня або 1 червня залежно від організаційно-правової форми, а місцеві органи влади – до Державної казначейської служби України не пізніше 1 березня. Однак відсутність обов'язкового зовнішнього аудиту для цих звітів істотно обмежує довіру до достовірності оприлюднених даних.

Розпорядники бюджетних коштів виконують стандарти бухгалтерського обліку, визначені наказами Міністерства фінансів України із посиленою адаптацією до європейських норм ESA 2010. Водночас

339 Sydorenko D. O. The Impact of War on Budget Transparency in Ukraine. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2025. № 1. С. 65–71. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.10 (дата звернення: 05.06.2025).

недостатній контроль за дотриманням цих стандартів створює ризики невідповідності облікових процедур міжнародним вимогам [[340], с. 68]. Моніторинг фіскальних ризиків організовано через щорічний звіт Міністерства фінансів України, який охоплює боргові, макроекономічні та інші загрози фінансовій стабільності. Рахункова палата вчасно готує висновки про виконання бюджету, проте не аналізує зведену річну фінансову звітність уряду, що обмежує повноту зовнішньої перевірки державних фінансів.

Окремо варто зазначити проблеми з поданням Бюджетної декларації на наступні три роки, яку Кабінет Міністрів України має схвалювати не пізніше ніж 1 червня та у триденний строк подавати до Верховної Ради України. У 2022 і 2023 роках через воєнний стан і складну ситуацію в країні формальне подання декларації було порушене або відкладене, 2024 року декларація була подана із затримкою[341], 2025 року уряд також не вклався у відведені законом строки. Це є прямим свідченням ускладнень для середньострокового планування в бюджетній сфері України на сьогодні. Вказані вище зміни порушують усталені міжнародні стандарти бюджетної відкритості та обмежують можливості громадського контролю й участі в бюджетному процесі.

Отже, в умовах війни бюджетна система України зазнала глибокої трансформації. Через втрату частини територій і падіння економічної активності податкові надходження 2022 року зменшилися на 14,2 %, а їхня частка в доходах бюджету – з 85 до 53 %. Одночасно оборонні витрати зросли із 4,1 % ВВП 2020 року до понад 40 % ВВП 2023 року, що призвело до концентрації внутрішніх ресурсів винятково на військових потребах, тоді як соціальні програми забезпечуються переважно за рахунок зовнішнього фінансування.

Як наслідок, дефіцит бюджету досяг історичних максимумів – від 17,6 до 20,4 % ВВП у 2022–2023 роках, із прогнозом на 2025 рік – у межах 18,4 % ВВП. Усі індикатори бюджетної безпеки після 2022 року перебувають у «критичній зоні». Хоча 2025 року спостерігається зростання податкових надходжень (+11,1 % в першому кварталі), це досі не компенсує структурних дисбалансів.

---

[340] Sydorenko D. O. The Impact of War on Budget Transparency in Ukraine. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2025. № 1. С. 65–71. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.10 (дата звернення: 05.06.2025).

[341] Щодо Бюджетної декларації на 2025–2027 роки, схваленої Кабінетом Міністрів України / Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. URL : https://budget.rada.gov.ua/news/Zakonoproektna_robota/Visnovki_ZP_golovni_9skl/78665.html (дата звернення: 15.04.2025).

Задля покращення управління публічними фінансами та зменшення фіскальних ризиків рекомендується адаптувати бюджетні процеси з урахуванням умов воєнного стану:

1. Забезпечити стабільність і передбачуваність бюджетного законодавства, особливо в частині закупівель, щоб уникнути невизначеності та зловживань.

2. Оптимізувати структуру видатків, зокрема поступово переводячи видатки на відбудову інфраструктури в проєктний режим і знижуючи оборонні витрати після закінчення гострої фази війни.

3. Розробити гнучкі механізми оперативного коригування бюджетного процесу як у період воєнних дій, так і під час післявоєнного відновлення для раціонального управління фінансовими ресурсами.

4. У середньостроковій перспективі (після завершення активних бойових дій) рекомендується поступово переходити до профіциту первинного сальдо бюджету (у розмірі 0,5–1,5 % ВВП). Це потребуватиме як розширення внутрішніх джерел доходів (зокрема, через обговорюваний варіант підвищення ставки ПДВ), так і суворої дисципліни у витратах на оборону та соціальну сферу [342, с. 7].

Повномасштабна війна спричинила докорінні зміни в структурі, динаміці та пріоритетах управління державним боргом України. З одного боку, втрата доступу до ринкових запозичень через різке погіршення кредитного рейтингу обмежила здатність уряду фінансувати дефіцит за рахунок комерційних інструментів. З іншого – безпрецедентний обсяг міжнародної допомоги дав змогу підтримати функціонування держави, уникнути неконтрольованої емісії та забезпечити виконання ключових соціальних та оборонних зобов'язань. Уже за рік після початку повномасштабного вторгнення Україна успішно мобілізувала пакет зовнішнього фінансування обсягом приблизно 148,8 млрд дол. США на період до першого кварталу 2027 року, що стало ключовим «якорем» макроекономічної політики й забезпечило прогнозованість бюджетного планування навіть в умовах непевності воєнного часу [343, с. 1].

Основними характеристиками нової боргової архітектури стали: різке зростання зовнішнього боргу (до понад 74 % у його структурі), переорієнтація на довгострокові пільгові кредити, підвищення частки

[342] Меморандум про економічну та фінансову політику. МВФ-Україна. URL : https://bank.gov.ua/ua/files/TthPXxBXfCFpGQo (дата звернення: 21.04.2025).
[343] Там само.

грантового фінансування (приблизно третини всієї допомоги), а також проведення реструктуризацій, зокрема за єврооблігаціями. Попри це, загальний борг зріс із 60,6 % ВВП 2020 року до майже 90 % 2024 року, з прогнозом перевищити 100 % ВВП 2026 року, що вказує на зростаюче боргове навантаження.

У внутрішній політиці запозичень ключову роль відіграли військові ОВДП, а також запровадження механізмів активного управління (switch-аукціони), що дало змогу частково пом'якшити тиск короткострокових виплат. Зростання портфеля фізичних осіб і комерційних банків в ОВДП свідчить про певну стабілізацію довіри до інструментів державного боргу. Сучасна боргова політика України перетворилася на інструмент макрофінансової адаптації до умов війни. Вона ґрунтується на зовнішній підтримці, реструктуризації та керованому зростанні зобов'язань, однак водночас генерує стратегічні ризики, пов'язані з обмеженим простором для маневру, високою часткою валютних боргів і потребою в погодженні майбутніх умов обслуговування з міжнародними партнерами.

Стратегічними напрямами подальшого розвитку системи управління державним боргом в Україні є:

1. Продовження політики залучення довгострокових позик під нижчі ставки, щоб подовжувати та здешевлювати запозичення.

2. Поступове підвищення частки внутрішніх запозичень за рахунок розвитку роздрібного ринку ОВДП, включно із податковими стимулами для фізичних осіб. Адже лише за рік (з березня 2024 до березня 2025 року) обсяг інвестицій юридичних та фізичних осіб в ОВДП зріс на третину[344].

3. Продовження практики реструктуризації боргу для зменшення боргового навантаження.

4. Оптимізація валютної структури боргу – зменшення частки зобов'язань у валютах з високим ризиком конверсії або обмеженим ринком обслуговування.

Ефективна система управління державним боргом має спиратися не лише на прозорість класичних фінансових звітів, а й на регулярне виявлення й аналіз специфічних ризиків від валютних коливань і

[344] Українці за рік збільшили обсяг інвестицій в ОВДП на понад 30 % / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ukraintsi_za_rik_zbilshili_obsiag_investitsii_v_ovdp_na_ponad_30-5055 (дата звернення: 27.04.2025).

відсоткових ризиків до невизначеності щодо майбутніх зобов'язань за пільговими кредитами та грантами. Рекомендується впровадити практику щорічної публікації фінансових звітів, доповнених аналізом основних ризиків і показників довгострокової стійкості, наприклад співвідношення дефіциту до ВВП, обсяг витрат на обслуговування боргу до доходів бюджету [345, с. 13]. Це допоможе забезпечити комплексне бачення фіскальної позиції та дасть змогу не лише реагувати на поточні виклики, а й прогнозувати подальші зсуви в борговому навантаженні.

Управління державним боргом має також брати до уваги так звані умовні (контингентні) зобов'язання, які формально не обслуговуються за рахунок бюджету, але істотно впливають на довгострокову стійкість фінансів. Так, зростання загального державного боргу у першому кварталі 2025 року до 171,7 млрд дол. США (+13,6 % рік до року) відбулося передусім через умовні зобов'язання, пов'язані із наданням кредиту країнами ЄС у межах механізму ERA, виплати за яким не підлягають безпосередньому погашенню з державного бюджету, адже покриваються за рахунок майбутніх доходів від заморожених російських активів, проте додаються до державного боргу [346, с. 2]. Врахування контингентних зобов'язань у борговій стратегії допоможе об'єктивніше оцінити потенційні ризики і розробити механізми їхнього моніторингу.

Варто зазначити, що найбільшу частину виплат з 50 млрд дол. США в рамках механізму ERA, як очікується, Україна отримає 2025 року – виплати досягнуть 39,4 млрд дол. США. І уряд обіцяє виділити частину коштів як попереднє фінансування дефіциту бюджету й підтримуватиме достатній буфер на випадок непередбачених шоків [347, с. 7].

Управління державним боргом і публічними фінансами в умовах воєнного стану супроводжується зниженням рівня відкритості та підзвітності. Запровадження обмежень на доступ до ключових фінансових даних, призупинення консультаційних процедур із громадськістю, а також спрощення процедур закупівель негативно позначилися на

345 Fiscal Transparency Handbook. International Monetary Fund / Fiscal Affairs Dept. 2018. 182 p. URL : https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781484331859/9781484331859.xml (дата звернення: 10.05.2025).

346 Fiscal Digest Q1 / KSE Institute. 2025. 8 p. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/05/DIGEST-Q1-2025.pdf (дата звернення: 08.06.2025).

347 Меморандум про економічну та фінансову політику. МВФ-Україна. URL : https://bank.gov.ua/ua/files/TthPXxBXfCFpGQo (дата звернення: 21.04.2025).

позиції України в міжнародних рейтингах прозорості. Зокрема, Індекс відкритості бюджету 2023 року впав до 38 балів – найнижчого рівня з 2008 року, що свідчить про суттєве звуження прозорості бюджетного процесу. Дані моніторингу програми SIGMA фіксують різке погіршення індикаторів бюджетної звітності – загальна оцінка впала із 25,5 балів 2021 року до 17 2023 року. Найгірші результати спостерігались у сфері парламентського контролю та своєчасності звітування.

Хоча органи державної влади продовжують публікувати регулярну бюджетну статистику, відсутність глибокого аналізу відхилень і неузгодженість у дотриманні строків подання звітності свідчать про ослаблення механізмів підзвітності.

В умовах коли частка міжнародної допомоги у фінансуванні бюджету перевищує 35 %, прозорість публічних фінансів набуває не лише внутрішньої, а й зовнішньої ваги. Високий рівень відкритості є важливою умовою збереження довіри міжнародних партнерів, які очікують дотримання належних процедур у частині звітності, аудиту й оцінки ефективності використання коштів. Отже, хоча воєнні обставини виправдовують певні обмеження щодо бюджетної інформації, стале зниження прозорості створює ризики для фіскальної дисципліни, підзвітності та довіри до державних інституцій. У довгостроковій перспективі це може ускладнити залучення зовнішнього фінансування й відновлення бюджетної стійкості.

Відтак відновлення повноцінної системи звітності, розширення публічного доступу до даних і посилення контролю повинні стати пріоритетними напрямами бюджетної політики. Зокрема, рекомен-дується:

1. Після завершення воєнного стану відновити повний обсяг публічності бюджетних даних, за винятком інформації, що становить загрозу національній безпеці.

2. Удосконалити публікацію бюджетної інформації. Наприклад, досвід багатьох країн свідчить, що щомісячна публікація звітів про виконання бюджету значно підвищує оперативність реагування на відхилення від планових показників. Такі звіти мають виходити не пізніше ніж за один місяць після звітного періоду й містити інформацію про сукупні надходження, видатки, запозичення та ліквідність на казначейському рахунку із зіставленням з поточними прогнозами [[348], с. 30].

[348] Fiscal Transparency Handbook. International Monetary Fund / Fiscal Affairs Dept. 2018. 182 p. URL : https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781484331859/9781484331859.xml (дата звернення: 10.05.2025).

Це дасть змогу оперативно виявляти ризики бюджетного дефіциту, наприклад у разі несподіваного зростання потреб сфери оборони, та вчасно коригувати розподіл коштів між пріоритетними напрямами.

До переходу на повноцінні місячні звіти можна почати із впровадження середньорічного звітування для моніторингу виконання бюджету та пояснення відхилень від планових показників.

Також потрібно чітко дотримуватися вже наявних вимог бюджетного законодавства у частині прозорості, зокрема забезпечити своєчасну та повну публікацію на всіх етапах бюджетного процесу: від бюджетних запитів і паспортів програм до звітів про їхнє виконання та оцінювання ефективності.

3. Посилити залучення громадськості, адже практика партисипативного бюджетування та інші форми прямої участі громадян у розподілі бюджетних коштів також демонструють реальні переваги для якості управління публічними ресурсами. Так, аналіз понад 200 муніципалітетів Бразилії показав, що запровадження регулярних зборів громадян для обговорення проєктів сприяло збільшенню частки видатків на охорону здоров'я й освіту на 20–30 % порівняно з містами, де такі практики не застосовувалися [[349], с. 13]. Експериментальні дослідження в Індонезії та Афганістані підтвердили, що пряме й анонімне голосування за проєкти суттєво покращує задоволення потреб населення через мітигацію втручання політичних еліт [[350], с. 14].

В українському контексті доречними кроками будуть:

– запровадити формалізовані процедури для участі громадських і професійних організацій у розробці та виконанні бюджету, включно з «бюджетами участі» на місцевому рівні;

– організовувати просвітницькі кампанії та серії публічних консультацій, щоб підвищити фінансову грамотність і створити суспільний запит на контроль за бюджетними витратами й борговою політикою.

– створювати доступні для нефахівців огляди й інфографіку ключових бюджетних документів і Стратегії управління боргом, що сприятиме більшому розумінню процесів широкою аудиторією.

---

[349] Paolo de Renzio, Joachim Wehner. The Impacts of Fiscal Openness. *World Bank Research Observer*. 2017. № 32. 36 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/320709234_The_Impacts_of_Fiscal_Openness (дата звернення: 10.05.2025).

[350] Там само.

4. Ширше використовувати інноваційні технології:

− розширити онлайн-доступ до звітності місцевих бюджетів і перейти на машиночитані формати для полегшення аналізу даних зацікавленими сторонами;

− підтримувати актуальність центральних і регіональних інформаційних платформ через регулярне оновлення;

− інтегрувати українські системи електронного урядування з європейськими цифровими стандартами, щоб забезпечити сумісність даних і сприяти процесам євроінтеграції;

− розвивати аналітичні модулі для прогнозування фіскальних ризиків і моделювання наслідків бюджетних та боргових рішень.

Боргову прозорість можна підсилити за рахунок розширення практик централізації та зручного представлення даних про джерела надходження й використання грантів і позик. Як приклад, може слугувати ініціатива DREAM, яка збирає, упорядковує та публікує відкриті дані на всіх етапах проєктів відновлення в режимі реального часу[351].

OECD рекомендує, щоб бюджетні документи чітко демонстрували, як фінансові видатки пов’язані з основними політичними пріоритетами та як вимірюється їхня результативність. Зокрема, пропонується додавати інформацію про ключові показники планів і виконання для кожної державної програми, що дає змогу парламенту та громадськості оцінювати ефективність використання коштів і коригувати бюджетні параметри за потреби [[352], с. 59]. В українських умовах це доречно реалізувати через оприлюднення фактичних показників реалізації програм з відбудови із порівнянням із запланованими обсягами витрат і цільовими результатами.

Також дієвим механізмом підсилення довіри донорів, кредиторів і громадськості стане запровадження практики проведення незалежного аудиту використання всіх великих зовнішніх позик, грантів і публікацій результатів такого аудиту. Щодо публікації інформації, то варто покращити формат подачі інформації для нефахової аудиторії, зокрема через інфографіку та презентації, а для фахової аудиторії –

[351] Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням / DREAM. URL : https://dream.gov.ua/ (дата звернення: 04.06.2025).

[352] OECD Budget Transparency Toolkit. Practical Steps for Supporting Openness, Integrity and Accountability in Public Financial Management / OECD Publishing. Paris, 2017. 104 p. URL : https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/10/oecd-budget-transparency-toolkit_g1g82a3c/9789264282070-en.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

через сучасні інструменти бізнес-аналітики й у машиночитному форматі інформації та даних.

Крім того, подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на деталізацію понять «прозорість» та «участь» і дослідження того, які саме бюджетні документи, статті видатків і форми залучення громадян дають найбільший ефект у різних контекстах [[353], с. 25]. Такий підхід дасть змогу розробити більш таргетовані рекомендації для оптимізації бюджетних процедур і посилення підзвітності в умовах воєнного стану.

2.5. Роль державних запозичень у фінансовому стимулюванні відновлення України в післявоєнний період

(Є. М. Козлов, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

Післявоєнне відновлення України потребуватиме значних фінансових ресурсів для відбудови зруйнованої інфраструктури, підтримки економіки та забезпечення соціальної стабільності. Власних бюджетних доходів держави буде недостатньо для покриття масштабних витрат, що зумовлює потребу в активному використанні державних запозичень. Вони можуть стати ключовим джерелом фінансування відновлення країни, але водночас їхнє залучення потребує збалансованого підходу, щоб уникнути надмірного боргового навантаження та фінансових ризиків.

Залучення як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових ресурсів створює можливості для прискореного економічного зростання, розвитку критичної інфраструктури, підтримки бізнесу й соціальних програм. Водночас ефективне використання державних запозичень вимагає прозорого управління, чіткої стратегії боргової політики й інтеграції міжнародної фінансової допомоги в систему публічних фінансів України.

[353] Paolo de Renzio, Joachim Wehner. The Impacts of Fiscal Openness. *World Bank Research Observer*. 2017. № 32. 36 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/320709234_The_Impacts_of_Fiscal_Openness (дата звернення: 10.05.2025).

Адже поряд із можливостями використання позикових ресурсів супроводжується значними викликами та ризиками, які можуть впливати на фінансову стабільність держави й ефективність відновлювальних процесів.

Одним із ключових викликів є зростання боргового навантаження на державний бюджет. Післявоєнне відновлення передбачає потребу в залученні значних обсягів фінансових ресурсів, що може призвести до швидкого накопичення державного боргу. Надмірне боргове навантаження обмежує фінансові можливості країни в майбутньому, оскільки значна частина бюджетних коштів спрямовуватиметься на обслуговування боргу, а не на проєкти розвитку чи соціальні потреби.

Ще одним ризиком є залежність від зовнішніх кредиторів. Міжнародна фінансова допомога та кредити від іноземних урядів і фінансових інституцій можуть супроводжуватися певними умовами, які впливатимуть на внутрішню економічну політику України. Це може охоплювати потребу в проведенні структурних реформ, скороченні бюджетних видатків або зміни в податковій політиці, що не завжди відповідатиме внутрішнім пріоритетам країни.

Важливим чинником є валютні ризики, особливо в разі значної частки зовнішніх запозичень. Коливання валютних курсів можуть збільшити вартість обслуговування боргу, що створюватиме додатковий тиск на державний бюджет і валютні резерви країни. Крім того, нестабільна макроекономічна ситуація може негативно впливати на кредитний рейтинг України, що підвищить вартість нових запозичень.

Окремий виклик становить ефективність використання запозичених коштів. Умови післявоєнного періоду можуть ускладнити контроль за цільовим використанням фінансових ресурсів, що підвищує ризики корупції, неефективного розподілу та втрати коштів. Відсутність чітких механізмів моніторингу й звітності може призвести до того, що запозичені кошти не будуть використані на відновлення критично важливих сфер економіки, а натомість розподілятимуться нераціонально.

Також значний ризик пов’язаний із потенційною нестачею внутрішніх фінансових ресурсів для обслуговування боргу в майбутньому. Якщо економічне зростання не буде достатньо динамічним, виплати за борговими зобов’язаннями можуть створити додаткове навантаження на бюджет, що змусить уряд скорочувати витрати або шукати

нові джерела фінансування. Це може спричинити боргову спіраль, коли нові позики залучаються для покриття старих зобов'язань, що лише погіршує фінансову ситуацію.

У зазначеному контексті особливого значення набуває пошук внутрішніх джерел фінансового стимулювання відновлення України. Державні облігації є ключовим інструментом внутрішніх запозичень, який дає змогу залучати фінансові ресурси для відновлення економіки та соціальної інфраструктури країни. У післявоєнний період їхня роль значно зростає, оскільки бюджетні надходження можуть бути обмеженими через падіння економічної активності, а потреба у фінансуванні відбудови залишається критичною.

Розміщення державних облігацій на внутрішньому ринку сприяє мобілізації заощаджень громадян, бізнесу та фінансових установ для фінансування державних витрат. Банки, страхові компанії, пенсійні фонди та інші інституційні інвестори є основними покупцями таких облігацій, що забезпечує стабільний приплив коштів до бюджету. Крім того, залучення внутрішніх ресурсів зменшує залежність країни від зовнішніх кредиторів, що особливо важливо для збереження фінансової незалежності та стабільності.

У післявоєнний період важливим є використання різних видів державних облігацій, зокрема короткострокових, середньострокових і довгострокових. Короткострокові облігації дають змогу оперативно залучати кошти для покриття поточних бюджетних потреб, тоді як довгострокові інструменти спрямовані на фінансування великих інфраструктурних проєктів.

Особлива увага належить залученню населення до інвестування в державні облігації через спрощення процедур купівлі, підвищення дохідності та впровадження цифрових платформ для розміщення цінних паперів. Такі заходи можуть сприяти не лише фінансуванню державних потреб, а й підвищенню фінансової грамотності громадян і зміцненню довіри до фінансової системи країни.

У післявоєнний період залучення кредитних ресурсів від національних банків і фінансових установ стає іншим важливим внутрішнім джерелом фінансування відновлення економіки та інфраструктури країни. В умовах обмеженого бюджетного фінансування держава може використовувати внутрішні кредитні ресурси для покриття дефіциту бюджету, реалізації стратегічних проєктів і підтримки ключових галузей економіки.

Національні банки, зокрема центральний банк країни, відіграють вирішальну роль у наданні фінансової підтримки державному сектору. Вони можуть виступати кредиторами останньої інстанції, забезпечуючи ліквідність для урядових програм за рахунок викупу державних облігацій або надання короткострокових кредитів. Однак важливою умовою такої підтримки є збереження макроекономічної стабільності та контроль за рівнем інфляції, щоб уникнути надмірного тиску на національну валюту.

Крім центрального банку, вагоме значення мають комерційні банки та інші фінансові установи, як-от страхові компанії, пенсійні фонди й інвестиційні фонди. Вони можуть надавати державі кредитні ресурси через купівлю державних облігацій, участь у фінансуванні державних програм і надання довгострокових позик.

Іншим важливим джерелом фінансуванні відновлення економіки в післявоєнний період є зовнішні запозичення.

Так, одним із основних джерел зовнішнього фінансування є міжнародні кредити, які можуть надаватися урядам або державним установам на пільгових або ринкових умовах. Кредити міжнародних фінансових організацій, як-от Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), зазвичай супроводжуються вимогами до макроекономічної політики країни, що сприяє фінансовій дисципліні та структурним реформам. Крім того, окремі держави-партнери можуть надавати двосторонні кредити на відбудову критичної інфраструктури й підтримку ключових секторів економіки.

Важливим інструментом зовнішніх запозичень є випуск єврооблігацій – боргових цінних паперів, номінованих у іноземній валюті та розміщених на міжнародних фінансових ринках. Єврооблігації дають країні змогу отримати доступ до значних обсягів капіталу від міжнародних інвесторів, проте їхній випуск залежить від рівня кредитного рейтингу країни й довіри ринку до її економічної стабільності. У післявоєнний період успішний випуск єврооблігацій може свідчити про позитивні очікування інвесторів щодо перспектив розвитку України та сприяти залученню додаткових фінансових ресурсів.

Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями є ще одним важливим напрямом залучення зовнішнього фінансування. Крім кредитів, ці організації можуть надавати гранти, технічну допомогу та

інвестиційні програми, що сприяють модернізації економіки, реформуванню державних інституцій і розвитку фінансового сектору. Важливим аспектом такої співпраці є узгодження умов кредитування та забезпечення ефективного використання залучених коштів для досягнення стратегічних цілей післявоєнного відновлення.

Оптимальне співвідношення між внутрішніми й зовнішніми запозиченнями є ключовим чинником у забезпеченні фінансової стабільності держави в післявоєнний період. Раціональний підхід до управління державним боргом дає змогу забезпечити відповідний рівень фінансування відновлювальних програм, мінімізуючи водночас ризики надмірного боргового навантаження й залежності від зовнішніх кредиторів.

Внутрішні запозичення мають ряд переваг. Вони не створюють валютних ризиків, оскільки номіновані в національній валюті, а також сприяють розвитку внутрішнього фінансового ринку. Крім того, використання внутрішніх ресурсів для фінансування бюджетного дефіциту зменшує залежність від зовнішніх запозичень, що дає змогу державі зберігати більший рівень автономії у визначенні економічної політики.

Зовнішні запозичення дають нагоду залучити значні фінансові ресурси для відбудови країни, особливо в умовах, коли внутрішні резерви є недостатніми. Вони можуть надаватися на більш вигідних умовах, ніж внутрішні позики, якщо залучаються пільгові кредити від міжнародних фінансових організацій. Водночас залежність від зовнішніх кредиторів створює певні виклики, зокрема потребу у виконанні умов, які можуть обмежувати свободу держави в проведенні економічної політики. Крім того, валютні ризики та можливі коливання міжнародних ринків можуть впливати на вартість обслуговування зовнішнього боргу.

Оптимізація боргового навантаження передбачає досягнення балансу між внутрішніми й зовнішніми запозиченнями залежно від економічної ситуації та макроекономічних умов. Важливим підходом є диверсифікація джерел фінансування, що дає змогу уникнути надмірної залежності від одного кредитора чи типу боргових інструментів.

Отже, збалансоване використання внутрішніх і зовнішніх запозичень є обов’язковою передумовою для фінансування післявоєнного відновлення України.

Таблиця 2.5.1 – Державний і гарантований державою борг України 2022–2024 років, млрд дол. США

	31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023	31.12.2024
Державний борг	86,62	101,59	136,59	159,20
внутрішній борг	38,95	38,00	41,80	44,32
зовнішній борг	47,66	63,59	94,79	114,88
заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	16,98	30,09	59,31	82,83
заборгованість за випущеними цінними паперами	19,91	19,66	19,76	15,22
заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	0,89	4,39	6,32	7,63
Гарантований державою борг	11,34	9,86	8,73	6,86
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	97,96	111,45	145,32	166,06

Джерело: Міністерство фінансів України[354].

Після початку широкомасштабного вторгнення рф 2022 року державний борг значно зріс. Якщо на кінець 2021 року він становив 86,62 млрд дол. США, то, поступово зростаючи, наприкінці 2024 року цей показник досяг уже 159,20 млрд дол. США.

Частка зовнішніх запозичень є переважною, і станом на кінець 2024 року становила 72 %. Упродовж 2022–2024 років розмір зовнішнього боргу зріс із 47,66 млрд дол. США на кінець 2021 року до 114,88 млрд дол. США на кінець 2024 року, що відображає значну потребу в залученні міжнародного фінансування для покриття бюджетного дефіциту впродовж періоду військового часу.

Найвагомішою складовою, що призвела до збільшення зовнішнього боргу, є заборгованість перед міжнародними фінансовими організаціями, що зросла із 16,98 млрд дол. США 2021 року до 82,83 млрд дол. США 2024 року. Саме цей інструмент став найбільш значущим для підтримки економіки під час війни.

Заборгованість за цінними паперами виявила тенденцію до зниження з 19,91 млрд дол. США на кінець 2021 року до 15,22 млрд дол. США на кінець 2024 року. Це свідчить про значні складнощі із залученням додаткових коштів через випущення різноманітних

[354] URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3_31_12_2024_%D1%80%D1%96%D0%BA_%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4_.xls

боргових інструментів (насамперед єврооблігацій) на міжнародних фондових ринках під час військового стану.

Внутрішній борг за період з 2021 по 2024 рр. залишався більш стабільним у доларовому вимірі. Він знизився із 38,95 млрд дол. США в кінці 2021 року до 38,00 млрд дол. США 2022 року, але потім знову зріс до 41,80 млрд дол. США 2023 року та до 44,32 млрд дол. США 2024 року. Але потрібно враховувати, що в гривневому виразі внутрішній борг також стабільно зростав, але через поступову девальвацію гривні приріст внутрішнього боргу в доларовому еквіваленті є значно меншим.

Гарантований державою борг зменшився з 11,34 млрд дол. США 2021 року до 6,86 млрд дол. США 2024 року. Таке зниження є результатом зменшення можливостей для залучення позик, за якими держава є гарантом.

Отже, аналіз динаміки державного та гарантованого боргу в Україні з 2021 по 2024 роки дає змогу оцінити вплив війни на фінансову політику країни. Основним джерелом фінансування стали зовнішні позики у формі кредитів від міжнародних фінансових організацій. Зовнішній борг зріс значно більше за внутрішній, що свідчить про залежність від міжнародного фінансування в післявоєнний період. Водночас внутрішні запозичення через облігації залишалися важливим інструментом для покриття короткострокових потреб, зокрема для фінансування соціальних програм і відновлення інфраструктури.

Похідною від стрімкого зростання державного боргу є і зростання витрат на його обслуговування.

Таблиця 2.5.2 – Витрати на обслуговування державного боргу 2021–2024 років, млрд дол. США

	2021		2022		2023		2024	
	Факт	Питома вага витрат, %	Факт	Питома вага витрат, %	Факт	Питома вага витрат, %	Факт	Питома вага витрат, %
Усього видатків	1490,3	100,0	2705,7	100,0	4014,8	100,0	4488,3	100,0
Обслуговування боргу та виплати за державними деривативами	155,7	10,4	157,9	5,8	247,6	6,2	308,3	6,9

Джерело: підготовлено автором на підставі інформації Міністерства фінансів України про виконання Державних бюджетів України[355].

[355] URL : https://mof.gov.ua/uk/state-budget

У номінальному вимірі видатки на обслуговування державного боргу за останні три роки зросли майже вдвічі: з 155,7 млрд грн 2021 року до 308,3 млрд грн 2024 року.

2022 року питома вага видатків на обслуговування державного боргу в структурі бюджету скоротилася до 5,8 % (з 10,4 % 2021 р.), що зумовлено різким зростанням загальних видатків держави через потреби оборони. У 2023 і 2024 роках частка витрат на обслуговування боргу поступово зростала і становила 6,2 % та 6,9 %, відповідно.

Хоча Україна демонструє порівняну стабільність у частці видатків на обслуговування боргу впродовж дії військового стану, їхнє стійке зростання в абсолютних величинах є прямим наслідком підвищення боргового навантаження. Поточна ситуація є керованою, проте вимагає довгострокової стратегії управління державним боргом, щоб уникнути фіскального тиску в післявоєнний період.

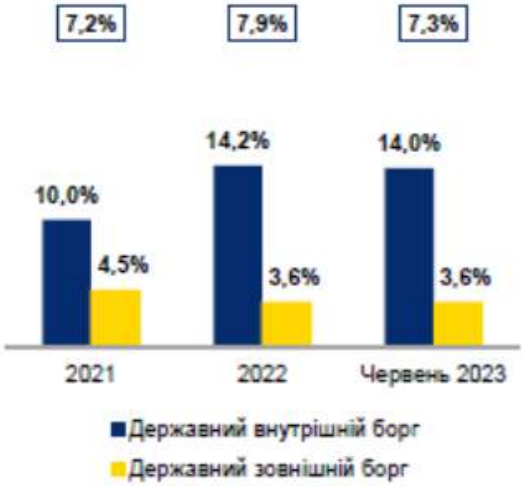

Рисунок 2.5.1 – Динаміка середньозваженої вартості боргу в Україні, %

Джерело: середньострокова стратегія управління державним боргом на 2024–2026 роки[356].

Середньозважена вартість державного боргу України станом на червень 2023 року становила 7,3 %. Водночас вартість обслуговування зовнішнього боргу (3,6 %) є істотно нижчою за вартість внутрішнього боргу (14 %).

Хоча вартість залучення внутрішнього фінансування після 2022 року значно зросла (з 10 до 14 %), середньозважена вартість державного боргу залишається порівняно стабільною через поступове збільшення

[356] URL : https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS2024-2026.pdf

частки зовнішнього боргу, який може надаватись на пільгових умовах і є більш дешевим у обслуговуванні.

Попри складні внутрішні та зовнішні умови, Україна демонструє відносну ефективність управління державним боргом, зберігаючи помірну середню вартість його обслуговування. Завдяки активному залученню пільгових зовнішніх кредитів вартість боргу зросла несуттєво, що позитивно впливає на фіскальну стабільність. Однак високі внутрішні ставки та зростання частки зовнішнього боргу створюють потенційні ризики в середньо- та довгостроковій перспективі, які потребують продовження зваженої боргової політики й стратегічного планування.

У стимулюванні відновлення України особливу роль мають інструменти міжнародної фінансової допомоги та їхня інтеграція в систему публічних фінансів України. Вони дають змогу залучення значних ресурсів на вигідних умовах, сприяючи реконструкції критичної інфраструктури, підтримці соціальних програм і стимулюванню економічного зростання.

Міжнародні кредити зазвичай передбачають чітко визначені умови використання та погашення. До основних кредиторів України належать Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), а також уряди країн-партнерів. Умови кредитування можуть охоплювати фіксовані або змінні відсоткові ставки, терміни погашення й певні вимоги до економічної політики країни-отримувача.

Гранти є безповоротною фінансовою допомогою, що надається для реалізації певних проєктів або підтримки соціально-економічного розвитку. Вони надходять як від міжнародних організацій, так і від іноземних урядів. Гранти часто спрямовуються на конкретні сфери, як-от відновлення інфраструктури, розвиток енергетичного сектору, реформи державного управління та підтримка малого бізнесу.

Механізми використання міжнародних кредитів і грантів передбачають чітку інтеграцію цих ресурсів у систему публічних фінансів України. Отримані кошти розподіляються через державний бюджет або спеціальні фонди, що забезпечує їхнє цільове використання. Важливу роль мають механізми моніторингу та контролю, які запобігають неефективному витрачанню коштів і сприяють прозорості фінансування.

Загалом упродовж 2022–2024 років Україна отримала понад 115 млрд дол. США фінансової допомоги від міжнародних партнерів у формі кредитів та грантів.

Післявоєнне відновлення України вимагає значних фінансових ресурсів, які акумулюються не лише через кредити та гранти, а й через спеціальні фонди й міжнародні програми підтримки. Використання таких фінансових механізмів дає змогу спрямовувати кошти на конкретні стратегічні напрями, забезпечуючи швидке й ефективне відновлення інфраструктури.

До основних створених фондів відновлення України можна віднести: Фонд підтримки малого та середнього бізнесу, Гуманітарний фонд, Фонд підтримки армії, Фонд обслуговування та погашення державного боргу, Фонд відновлення й трансформації економіки, Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури[357]. Кожен з зазначених фондів має свою спеціалізацію й направленість, що збільшує ефективність використання отриманих коштів.

Окремо варто зазначити програму Європейського Союзу «Ukraine Facility», яка передбачає довгострокову фінансову підтримку України, поєднуючи грантові кошти, кредити й технічну допомогу. Загалом обсяг програми фінансової підтримки України від Європейського Союзу становить 50 мільярдів євро у 2024–2027 роках, які будуть спрямовані на фінансування державного бюджету України (38,3 млрд євро), стимулювання інвестицій (7 млрд євро), а також технічну підтримку в реалізації програми (4,7 млрд євро)[358]. Реалізація програми також передбачає здійснення певних реформ в Україні, які поділені на три основні блоки: базові реформи (в сфері державного управління, управління державними фінансами, судової системи, боротьби з корупцією та відмиванням коштів), економічні реформи (в сфері фінансових ринків, управління державними активами, людського капіталу, бізнес-середовища, децентралізації та регіональної політики), а також ключові сектори (енергетичний сектор, транспорт, агропродовольчий сектор, критичні матеріали, підприємництво, розвиток МСП і переробна промисловість, цифрова трансформація, зелений перехід та охорона довкілля).

[357] URL : https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini
[358] URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/

Світовий банк виділив 432 млн доларів на новий проєкт «Створення стійкої інфраструктури у вразливих середовищах в Україні» DRIVE, який спрямований на ремонт і відновлення критично важливих транспортних шляхів, зокрема доріг і мостів, а також на реформування системи управління цим сектором[359].

Ресурсні угоди є іншим важливим інструментів залучення іноземних інвестицій, спрямованих на відновлення й розвиток національних економік, особливо в післявоєнний період. Цей тип угод передбачає співпрацю між державами чи міжнародними компаніями в галузі видобутку природних ресурсів, як-от рідкісноземельні метали, енергоносії та інші стратегічні матеріали.

Ресурсні угоди зазвичай містять механізми спільного видобутку природних ресурсів, що дає змогу країні отримувати доступ до сучасних технологій та інвестицій, а іноземним партнерам – доступ до значних запасів ресурсів. Водночас ресурсні угоди можуть стати значним джерелом прямих іноземних інвестицій. Прибутки від видобутку ресурсів можуть направлятись на реалізацію наступних видобувних проєктів, відновлення інфраструктури, модернізацію промислових підприємств та інші цілі.

Показовим прикладом є ресурсна угода між Україною та США, укладена 2025 року. Вона передбачає стратегічну співпрацю у сфері критично важливих мінералів, зокрема рідкісноземельних металів, що мають ключове значення для високотехнологічної, енергетичної та оборонної промисловості. Угода містить положення про спільне геологічне вивчення, створення інфраструктури для видобутку і переробки, а також забезпечення прозорого механізму розподілу прибутків. Важливо, що в рамках домовленостей частина прибутків може спрямовуватись на фінансування відновлення об’єктів критичної інфраструктури, розвиток переробної промисловості в Україні та створення нових робочих місць у регіонах, що постраждали від війни.

У сучасних умовах післявоєнного відновлення України прямі іноземні інвестиції (далі – ПІІ) відіграють ключову роль як джерело фінансових ресурсів, потрібних для відбудови економіки, модернізації виробництва, створення робочих місць і підвищення конкурентоспроможності національного господарства. Аналіз динаміки ПІІ дає змогу оцінити рівень довіри міжнародної інвестиційної спільноти до

[359] URL : https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/procurement-detail/OP00353850

країни, ефективність внутрішньої політики з покращення інвестиційного клімату, а також ідентифікувати основні тренди залучення капіталу за секторами й регіонами.

Вивчення змін у структурі, обсягах і джерелах ПІІ дає нагоду визначити потенційні точки зростання, оцінити ефективність міжнародних економічних партнерств і сформувати підходи до стратегічного планування фінансування відновлення. 2022 рік – рік початку повномасштабного вторгнення рф, ознаменувався значним скороченням ПІІ із 65 746,8 млн дол. США 2021 року до 50 986,7 млн дол. США. Проте основним чинником такого скорочення став не відтік інвестицій з країни, а курсова різниця та переоцінка капіталу внаслідок девальвації курсу гривні до долара США.

Проте за 2023–2024 роки обсяг ПІІ почав зростати: до 54 950,8 млн дол. США 2023 року і 54 573,1 млн дол. США 2024 року, що є результатом адаптації бізнесу до нових умов і часткового відновлення довіри інвесторів. Більша частина ПІІ складається із інструментів участі в капіталі, які 2024 року становили 37 849,3 млн дол. США. Водночас обсяг боргових інструментів також є досить значним – 16 723,8 млн дол. США 2024 року. Варто зазначити, що оскільки інвестиції в Україні навіть у період військових дій усе ще залишаються на досить значному рівні, це свідчить про потенціал для економічного відновлення, особливо в періоді, коли безпекова ситуація буде стабілізована.

Оцінити ефективність використання державних запозичень та їхнє значення для соціального відновлення країни можна за допомогою аналізу структури витрат Державного бюджету України.

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення з 2021 по 2024 роки скоротилися з 22,8 до 10,4 %. Це є результатом значного збільшення державних витрат, починаючи з 2022 року, пов’язаного з військовими витратами та іншими витратами на оборону. Проте, незважаючи на зниження частки, в абсолютному розмірі сума соціальних витрат збільшилась з 339,3 млрд грн 2021 року до 464,7 млрд грн 2024 року, що свідчить про важливість забезпечення гарантій і соціальної підтримки під час військового стану.

Витрати на освіту залишаються на порівняно невисокому рівні, зменшившись з 4,3 % 2021 року до 1,4 % 2024 року, а в абсолютному вимірі майже не змінившись за три роки (63,8 млрд грн 2021 року та 64,7 млрд грн 2024 року), що вказує на обмежені можливості для фінансування освіти впродовж дії військового стану.

Таблиця 2.5.3 – Видатки Державного бюджету України 2021–2024 років за функціональною класифікацією

Статті видатків	2021		2022		2023		2024	
	Факт, млрд грн	Питома вага витрат, %	Факт, млрд грн	Питома вага витрат, %	Факт, млрд грн	Питома вага витрат, %	Факт, млрд грн	Питома вага витрат, %
Усього видатків, зокрема:	1490,3	100,0	2705,7	100,0	4014,8	100,0	4488,3	100,0
загальнодержавні функції	51,0	3,4	44,1	1,6	48,5	1,2	66,8	1,5
Обслуговування боргу та виплати за державними деривативами	155,7	10,4	157,9	5,8	247,6	6,2	308,3	6,9
Оборона	127,5	8,6	1143,2	42,3	2097,6	52,2	2305,2	51,4
Громадський порядок, безпека та судова влада	174,4	11,7	443,3	16,4	574,8	14,3	692,7	15,4
Економічна діяльність	181,0	12,1	95,4	3,5	134,6	3,4	163,1	3,6
Охорона навколишнього природного середовища	8,2	0,6	4,7	0,2	5,2	0,1	9,5	0,2
Житлово-комунальне господарство	0,2	0,0	0,5	0,0	8,4	0,2	7,5	0,2
Охорона здоров’я	170,5	11,4	184,3	6,8	179,3	4,5	201,4	4,5
Духовний і фізичний розвиток	16,0	1,1	11,1	0,4	11,8	0,3	16,2	0,4
Освіта	63,8	4,3	58,5	2,2	60,4	1,5	64,7	1,4
Соціальний захист і соціальне забезпечення	339,3	22,	426,0	15,7%	469,3	11,7	464,7	10,4

Джерело: підготовлено автором на підставі інформації Міністерства фінансів України про виконання Державних бюджетів України.

Видатки на охорону здоров’я також мають тенденцію до зниження у відсотковому відношенні (з 11,4 % 2021 року до 4,5 % 2024 року), хоча в абсолютних значеннях вони залишаються на стабільному рівні – приблизно 201,4 млрд грн 2024 року. Однак, зважаючи на важливість медичної та реабілітаційної допомоги, особливо в умовах післявоєнного часу, можна очікувати на збільшення витрат на охорону здоров’я в майбутньому.

Витрати на житлово-комунальне господарство в абсолютних цифрах залишаються невеликими (7,5 млрд грн 2024 року), але вони можуть стати важливими для відновлення інфраструктури в післявоєнний період унаслідок пошкодження значної кількості об'єктів в Україні в результаті бойових дій.

Іншим показником, що безпосередньо відображає соціально-економічну ситуацію в країні та дає змогу оцінити вплив військових дій, є рівень безробіття в країні. Зміни в рівні безробіття впливають на обсяги споживання, доходи населення, податкові надходження й потребу в соціальній підтримці.

У 2019–2021 роках рівень безробіття залишався порівняно стабільним і невисоким, що свідчило про відносну соціально-економічну стабільність і сприятливу ситуацію на ринку праці.

Початок повномасштабного вторгнення рф 2022 року призвів до стрімкого зростання рівня безробіття, який досяг піку в середині 2022 року (понад 25 %). Таке зростання було зумовлено масштабною вимушеною міграцією, руйнуванням підприємств, призупиненням діяльності бізнесу та загальною дестабілізацією економіки.

У другій половині 2022 року та впродовж 2023–2024 років спостерігається стабільна тенденція до зниження рівня безробіття внаслідок адаптації економіки до умов воєнного часу, поступового відновлення бізнес-активності, розвитку нових секторів (особливо пов'язаних із обороною та відновленням), а також цільового використання бюджетних коштів на програми підтримки зайнятості.

Динаміка рівня безробіття в Україні у 2019–2024 роках чітко корелює із соціально-економічними потрясіннями, спричиненими війною. Проте тенденція до стабілізації свідчить про поступове відновлення ринку праці, що є результатом ефективного використанням державних запозичень (зокрема, за рахунок реалізації програм підтримки внутрішньо переміщених осіб, малого та середнього бізнесу тощо).

Прогноз макропоказників України, підготовлений Міжнародним валютним фондом, демонструє помірний, але стабільний напрям економічного відновлення України після економічного шоку, спричиненого початком широкомасштабного вторгнення рф. Основними викликами залишаються збереження макрофінансової стабільності, зменшення рівня інфляції, зниження безробіття й покращення зовнішнього торговельного балансу. Водночас такі тенденції створюють підґрунтя для подальшого стратегічного планування фінансування відновлення, залучення інвестицій і міжнародної допомоги.

Розділ 3
Забезпечення фінансової безпеки в контексті використання інструментарію фінансового та соціального секторів

3.1. Кібербезпека як системний імператив та елемент бізнес-моделей фінансової безпеки в умовах цифрової трансформації

(Я. В. Белінська, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної політики, маркетингу та бізнес аналітики;
Р. І. Дюк, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

В умовах стрімкої цифровізації посилюються ризики кібератак на всіх рівнях фінансової системи, що потребує підвищеної уваги до безпекових проблем. Так, за останні 20 років фінансова індустрія зазнала збитків у розмірі 12 млрд дол. від кібератак, а кількість випадків шахрайства з ідентифікацією у фінтех-секторі зросла на 73 % у період з 2021 по 2023 роки, водночас викрадені дані використовуються для покупок, кредитів або відкриття нових рахунків (рис. 3.1.1).

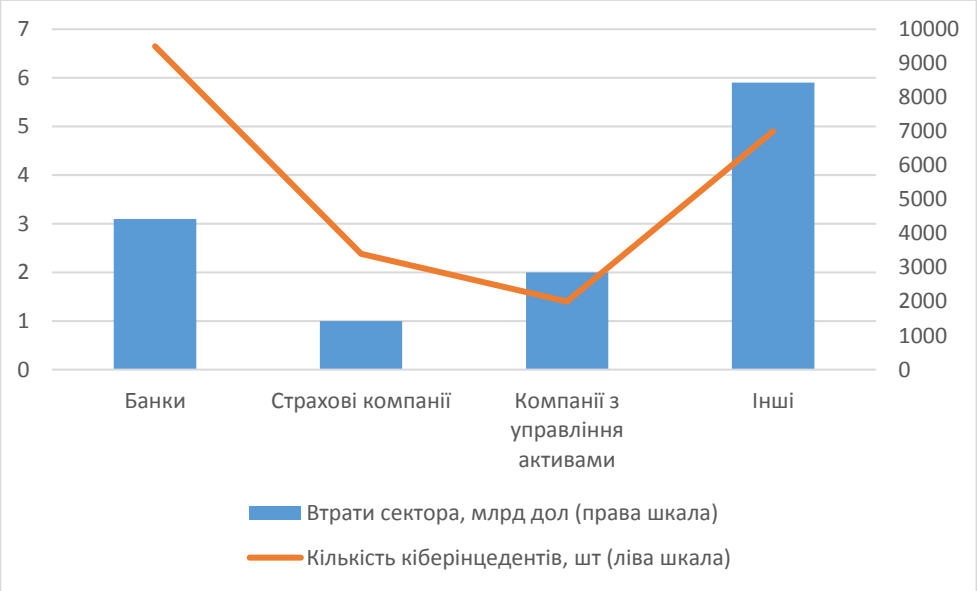

Рисунок 3.1.1 – Кількість кіберінцидентів та обсяг втрат від них фінансових установ упродовж 2004–2023 років

Джерело: [360; 361].

[360] Financial crime trends to watch out for in 2023. URL : https://fintech.global/2023/01/30/financial-crime-trends-to-watch-out-for-in-2023 (дата звернення: 07.10.2025).
[361] Traynor O. The Ultimate Guide to Financial Services Cybersecurity. November 18, 2024. URL : https://cybelangel.com/financial-services-cybersecurity-the-ultimate-guide/ (дата звернення: 07.10.2025).

Суттєво посилює негативні наслідки кібератак взаємопов'язаність фінансових систем, зокрема їхніх банківських секторів. У звіті про кіберризики Федерального резервного банку Нью-Йорка особливо наголошено на небезпеці «ефекту переливу» або «каскадного ефекту» кібератак. Фахівці банку змоделювали, як кіберінцидент може вплинути на фінансову систему США, і дійшли висновку, що атака на будь-який із п'яти провідних банків США вплине на майже 38 % національної фінансової системи та може спричинити різнопланові події – від зупинки онлайн-банкінгу до блокування торгових систем. Такі системні збої можуть призвести до мільйонних втрат, охоплюючи оцінювання можливості втрати даних і репутації надійного партнеру, підрив довіри клієнтів, регуляторні штрафи в разі витоку даних і, як наслідок, суттєві збитки, та створити серйозні незручності для клієнтів[362]. Тому дійсно надійна система кібербезпеки вимагає загальногалузевого обміну інформацією, скоординованих механізмів захисту й регуляторного нагляду, який сприяє колективній стійкості, розглядаючи кіберризик як ризик фінансової стабільності.

Відтак у сучасному глобалізованому світі кібербезпека у фінансовому секторі є не лише відповідальністю окремих фірм, а й колективним викликом для всієї фінансової екосистеми. Партнерство між фінансовими установами, центральними банками, компаніями з кібербезпеки та державними органами є життєво важливим для розробки проактивних механізмів захисту.

Для запобігання кіберризикам і мінімізації втрат від них формується система кібербезпеки, що представляє комплекс заходів, спрямованих на захист цифрових активів окремих суб'єктів, корпорацій і держав. У сучасному цифровому світі це стає фундаментальною умовою підтримки довіри клієнтів, захисту репутації постачальників послуг і забезпечення стабільності критичної інфраструктури. Кібербезпека охоплює всі аспекти, що стосуються безпеки інформації в цифровій площині функціонування фінансового сектору, починаючи від банківських платформ і закінчуючи фінансовими даними окремих установ, а саме:

інформаційна безпека, що полягає в запобіганні витокам даних і забезпеченні збереження цифрових активів;

[362] Eisenbach T. M., Kovner A., Lee M. J. Cyber Risk and the U.S. Financial System: A Pre-Mortem Analysis / Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, no. 909. New York : Federal Reserve Bank of New York, 2020. (Revised May 2021). URL : https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr909.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

аналіз загроз (Threat intelligence): проактивний моніторинг кіберзагроз з метою упередження хакерських атак;

управління зовнішньою поверхнею атаки (EASM) – розбудова кіберстійкості публічно доступних активів та фінансових систем.

Оскільки фінансові установи й фінтех-платформи активно нарощують свої пропозиції цифрових фінансових послуг, то зростає вартість і обсяг інформації, що робить їх привабливими мішенями для кіберзлочинців. Підвищена увага до кібербезпеки фінансових установ обумовлюється також специфікою цифрового фінансового простору, де довіра стає найважливішим активом фінансової індустрії: від фінансових установ клієнти очікують не лише зручності та персоналізації послуг, але й гарантій безпеки своїх фінансових операцій і захисту особистої інформації. Без надійної системи кібербезпеки зручність і персоналізація, пропоновані цифровою трансформацією, будуть нівельовані відсутністю довіри, що призведе до відтоку клієнтів – лише одне порушення спроможне підірвати суспільну довіру та спонукати клієнтів перевести свої активи до конкурентів. Відтак в умовах тотальної цифровізації фінансові установи продають не лише послуги, а й «довіру», що перетворює безпечність на основну характеристику продукту.

На практиці кіберризики реалізуються у формі кібератаки – це широкий термін, що охоплює будь-який навмисний злочинний напад на комп'ютерні пристрої, мережі чи інфраструктуру[363]. 2020 року кібератаки посіли одне із п'яти основних місць серед глобальних загроз, і щорічно хакери розробляють нові методи кібератак, використовуючи системні інформаційні вразливості фінансових установ у злочинних цілях. Для ілюстрації масштабу проблеми наведемо такі цифри: 67 % населення Америки зазнали кібератак; 2021 року було зафіксовано понад 623 мільйони атак-вимагачів, що вдвічі перевищує показник 2020 р., середній збиток від таких програм становив 812 тис. дол. США[364], а сукупні втрати від кібератак зросли в чотири рази, досягнувши приблизно 2,5 мільярда доларів прямих втрат з 2020 року.

[363] Різні типи кібератак та як не стати їх жертвою. URL : https://nordvpn.com/uk/blog/shcho-take-kiberataka/ (дата звернення: 07.10.2025).

[364] Traynor O. The Ultimate Guide to Financial Services Cybersecurity. November 18, 2024. URL : https://cybelangel.com/financial-services-cybersecurity-the-ultimate-guide/ (дата звернення: 07.10.2025).

Основною мотивацією для кіберзлочинних угруповань є отримання фінансової винагороди, адже банки, кредитні спілки та інші фінансові організації обробляють значні суми коштів. Кіберзлочинці легко можуть цим скористатися. Наприклад, вони можуть спробувати обійти контроль доступу та вимагати викуп за цінні дані або здійснювати шахрайські транзакції (табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1 – Цілі, мотиви та суб'єкти кібератак

Суб'єкт кібератаки	Мотиви	Цілі	Приклад
Держави, групи, спонсовані урядом	Геополітичні, ідеологічні	Руйнування, пошкодження, загрози, фінансова вигода	Кіберкорупція, цілеспрямований фізичний злам систем, злам платіжної системи, шахрайські перекази, шпигунство
Кіберкримінал	Збагачення	Загроза / фінансова вигода	Тіньові потоки ліквідності, шахрайські перекази, наклеп, крадіжка облікових даних
Терористичні групи, хактивісти, внутрішня загроза	Ідеологічні, руйнування	Руйнація	Шахрайські перекази, витік інформації, хакерські атаки на кшталт «відмова в обслуговуванні»

Джерело: [365].

Поширеним видом кіберзлочинів у фінансовому секторі є крадіжка конфіденційних даних установ і клієнтів, які зловмисники можуть використовувати у власних інтересах. Наприклад, вони можуть продати конфіденційні дані іншим учасникам загроз, використати їх для крадіжки особистих даних або змусити організацію заплатити викуп за повернення даних.

До кібератак належать також маніпулятивні дії у формі «економічного шпигунства», що може дати змогу злочинним групам працювати на випередження ринків і маніпулювати цінами на акції та цінні папери. Так, 25 % фінансових лідерів виявили, що їхні ринкові дані були основною мішенню для кібератак.

[365] Traynor O. The Ultimate Guide to Financial Services Cybersecurity. November 18, 2024. URL : https://cybelangel.com/financial-services-cybersecurity-the-ultimate-guide/ (дата звернення: 07.10.2025).

Деякі кіберзлочинці прагнуть завдати шкоди репутації або дестабілізувати економіку. Наприклад, кібератака на національний банк країни може посилити нестабільність і підірвати суспільну довіру до фінансової установи. Деякі хакери зламують комп'ютерні системи відомих корпорацій лише з ціллю прославитися, використовуючи атаки на основі ШІ, шахрайство з використанням діпфейків та автоматизовані методи злому для обходу традиційних заходів безпеки. Наприклад, 2020 року було багато фішингових електронних листів, пов'язаних з COVID-19. Зловмисники розсилали інформацію від імені Всесвітньої організації охорони здоров'я, граючи на страху людей. Інші кіберзлочинці використовували клікбейт-заголовки, пов'язані з бізнесом, кредитами й політикою.

Ці мотиви можуть бути притаманними різним суб'єктам – від хакерів до національних держав і навіть простежуватися в інсайдерських загрозах, наприклад від незадоволених співробітників. Відтак, крім зовнішніх, суттєвими є внутрішні загрози, що походять від колишніх або нинішніх співробітників чи партнерів, які мають авторизований доступ до баз даних, і можуть вчинити крадіжки даних, зловживання та шахрайські дії. Загрози кібератаки посилюються за рахунок ризиків, пов'язаних з третіми сторонами, оскільки багато фінансових установ покладаються на сторонніх постачальників, постачальників хмарних послуг та інтеграції API.

Варто зазначити, що основним чинником кібератак унаслідок їхньої інформаційної природи залишається людський фактор. Аналіз випадків шахрайства свідчить про те, що 68 % випадків були пов'язані з людськими помилками та зловмисними діями інсайдерів[366]. Як співробітники, так і клієнти можуть несвідомо піддавати фінансові системи кіберризикам через низький рівень обізнаності щодо правил кібербезпеки. Нині існує глобальний дефіцит фахівців із кібербезпеки (за експертними оцінками, приблизно 4 мільйони), а понад половини державних організацій називають брак ресурсів і навичок кібербезпеки своєю найбільшою проблемою в підвищенні кіберстійкості. Тому поряд із технологічними рішеннями кібербезпеки потрібні значні інвестиції в розвиток людського капіталу, комплексне навчання співробітників, провадження програм підвищення обізнаності з кібербезпеки.

[366] Ozarslan S. Key Threats and Cyber Risks Facing Financial Services and Banking Firms in 2022. URL : https://www.picussecurity.com/key-threats-and-cyber-risks-facing-financial-services-and-banking-firms-in-2022 (дата звернення: 07.10.2025).

Щодо об’єктів кібератаки, то ними можуть бути:

індивідуальні користувачі інтернету в частині їхніх особистих пристроїв, даних та облікових записів;

підприємства й корпорації, а саме корпоративні мережі, бази даних, інтелектуальна власність, фінансові активи;

державні установи, урядові мережі, критична інфраструктура, конфіденційні державні дані;

організації охорони здоров’я, зокрема медичні записи пацієнтів, інфраструктура лікарень, дослідницькі дані;

освітні установи – дані студентів, результати досліджень, мережева інфраструктура;

телекомунікаційні мережі, зокрема інфраструктура зв’язку, послуги передачі даних;

центри обробки даних, серверні потужності, хмарні сховища, клієнтські дані.

Зважаючи на різноманіття об’єктів атаки, важливим поняттям у кібербезпеці є «зовнішня поверхня атаки», що охоплює всі онлайн-об’єкти фінансової установи, видні зовнішньому світу: публічні вебсайти, мобільні додатки, портали для клієнтів, API, хмарні сервери, до яких потенційно може отримати доступ будь-хто, хто має підключення до інтернету. Зовнішня поверхня атаки у фінансовій індустрії постійно розширюється. Ця тенденція особливо посилилася після пандемії COVID-19, коли фінансові організації пройшли масштабну цифрову трансформацію для адаптації до дистанційних режимів роботи. Кожне додавання нового інструменту, програми чи сервера призводить до збільшення поверхні атаки фінансових послуг. З часом деякі з цих активів – особливо застарілі системи або тіньові ІТ (несанкціоноване, некероване програмне забезпечення) – можуть залишитися поза сферою моніторингу. Якщо ці «забуті» активи залишаються незахищеними, вони стають легкими мішенями для зловмисників. Водночас кіберзлочинці постійно вдосконалюють свою тактику, використовуючи передові методи для злому фінансових систем.

Для кібератак хакери використовують чотири основні категорії: пасивні, активні, інсайдерські, зовнішні атаки та їхні види (рис. 3.1.2).

Рисунок 3.1.2 – Суб’єкти, об’єкти та типи кібератак

Джерело: складено автором за [367].

[367] Cybersecurity Threats to Digital Banking and How to Guard Against Them. URL : https://www.guardrails.io/blog/the-top-ten-cyber-security-threats-to-digital-banking-and-how-to-guard-against-them (дата звернення: 07.10.2025).

У сучасному глобальному світі регулярне повторення кібератак набуває форми такого явища, як кібертероризм. На відміну від типових кіберзлочинців, які шукають швидкої наживи, кібертерористи можуть атакувати фінансові установи, щоб дестабілізувати національні економіки, спричинити суспільну паніку або зробити політичні заяви.

Основними формами кібертероризму є:

державно-спонсовані атаки, які використовуються для підриву фінансової стабільності в конкуруючих державах і можуть бути надзвичайно складними. Наприклад, 2016 року Центральний банк Бангладеш зазнав державно-спонсованої кіберкрадіжки (ймовірно, здійсненої Північною Кореєю), що призвело до втрати 81 мільйона доларів[368];

хактивізм: хактивісти часто атакують великі фінансові компанії, щоб привернути увагу до таких проблем, як екологічна політика, соціальні питання або економічна нерівність. Їхньою метою може бути витік конфіденційних даних або спотворення вебсайтів, а не пряме отримання прибутку від атаки. Наприклад, 2010 року хактивістська група Anonymous здійснила атаки на декілька фінансових установ, включно із Visa та Mastercard[369].

Основним наслідком кібератак є значні фінансові втрати, які можуть досягати мільйонів доларів і складатися з витрат на ідентифікацію кіберзлочину, відновлення втрачених даних або систем, інформування клієнтів і зацікавлених сторін про кіберінцидент, а також покращення стандартів безпеки за результатами вразливостей. Прямі витрати охоплюють витрати на відновлення даних та ІТ, виплати викупів і юридичні та регуляторні штрафи. Публічні компанії зазнають значного падіння цін на акції (у середньому на 7,5 %) після витоку, що відображає занепокоєння інвесторів щодо майбутньої безпеки й прибутковості компанії. Непрямі витрати охоплюють втрату довіри споживачів, зменшення лояльності клієнтів і зниження продажів. Втрата репутації внаслідок витоку конфіденційних даних може значно зашкодити бізнесу та його клієнтам з фінансовими наслідками, що перевищують витрати на відновлення.

Аналіз показує, що кібервразливість може негативно впливати на вартість компанії та доходи інвесторів, відповідно, компанії з вищим рівнем ризику демонструють нижчі показники на фондовому

[368] Хакери зламали вебсайт Mastercard / BBC news Україна. 2010. 9 жовтня. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/12/101209_wikileaks_mastercard_attack_er

[369] Там само.

ринку. Однак ці ризики не повністю відображаються в цінах акцій, особливо у фірмах з менш досвідченими інвесторами. Це вказує на ринкову неефективність, де кіберризик систематично недооцінюється, що призводить до потенційно неправильного розподілу капіталу й наражає акціонерів на непередбачені втрати. Ця недооцінка кіберризиків у поєднанні з глибокими міжсекторальними зв'язками в цифровому ланцюжку поставок і потенціалом системної ескалації свідчить про те, що кіберврразливість окремих фірм є системним ризиком для всієї фінансової економіки, створюючи негативні зовнішні ефекти для суспільства.

Звіт IBM за 2024 рік показав, що фінансова індустрія має другу за величиною вартість витоків даних, поступаючись лише сектору охорони здоров'я (рис. 3.1.3).

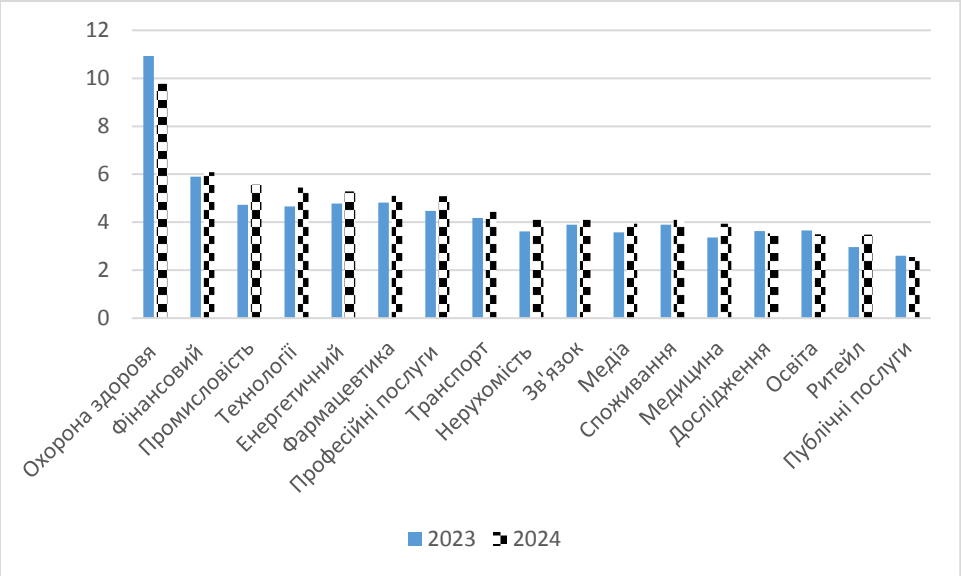

Рисунок 3.1.3 – Втрати від витоку даних унаслідок кібератак у різних сферах економіки

Джерело: [370].

В умовах глобальної фінансиалізації та стрімкого поширення мобільного банкінгу, цифрових гаманців і децентралізованих фінансів (DeFi) питання полягає вже не в тому, чи станеться кібератака, а в тому, коли вона станеться та наскільки вчасно фінансові організації зможуть її виявити, ефективно відреагувати й відновитися після неї. Така ситуація вимагає оновлення парадигми управління кіберризиками, де акцент зміщується з профілактичних заходів і простого реагування

[370] Traynor O. The Ultimate Guide to Financial Services Cybersecurity. November 18, 2024. URL : https://cybelangel.com/financial-services-cybersecurity-the-ultimate-guide/ (дата звернення: 07.10.2025).

на кіберінциденти до забезпечення безперервного моніторингу кіберзагроз і підвищення стійкості фінансової установи до наслідків кібератак. Водночас фінансові установи повинні виходити з того, що атаки й періодичні витоки інформації неминучі, що виводить на перше місце завдання розвитку засобів їхнього швидкого виявлення, локалізації та відновлення захисту організації після атаки. Тобто в умовах цифрової фінансиалізації система кібербезпеки як сукупності заходів щодо управління й захисту від кіберризиків стає фундаментальною складовою бізнес-моделі фінансового сектору.

Зважаючи на посилення складності кіберзагроз упродовж усього життєвого циклу фінансової організації формування її системи кібербезпеки має відбуватися на основі підходу «безпека за задумом», де заходи кібербезпеки інтегровані в бізнес-модель ще на етапі проєктування (підхід «shift-left»). Саме «вбудовування» заходів кібербезпеки в бізнес-модель на початкових етапах її формування дає змогу формувати найбільш ефективні засоби виявляти шахрайство на основі ШІ та захищати конфіденційні дані для безпечного впровадження інноваційних технологій і нових бізнес-моделей, як-от онлайн-банкінгі відкритий банкінг. Це дасть змогу клієнтам користуватися перевагами цифровізації, відчуваючи себе в безпеці та не стикаючись із надмірними регуляторними перешкодами. Водночас кібербезпека за допомогою таких технологій, як біометрія та багатофакторна автентифікація (MFA), певною мірою стає «невидимою» завдяки інтеграції в діяльність фінансових установ, тим самим формуючи довіру клієнтів і стимулюючи впровадження нових цифрових послуг. У такий спосіб реалізується принцип «безперешкодної безпеки», де заходи безпеки покращують взаємодію з користувачем, а не перешкоджають їй.

Сучасні системи кібербезпеки базуються на концепції «нульової довіри» (ZTA), яка орієнтована на стратегії ідентифікації ризиків через мікросегментації та передбачає, що жодна подія й елемент – всередині чи зовні мережі – не повинна автоматично вважатися надійною.

Для ідентифікації та моніторингу кіберризиків, забезпечення безпеки активів фінансові організації мають використовувати відповідний інструментарій. Наприклад, кіберангел (CybelAngel) – це інструмент управління поверхнею зовнішньої атаки (EASM), який спеціалізується на захисті цифрової діяльності від кібератак і витоків даних. Його функціонал охоплює:

ідентифікацію вразливих цифрових активів до того, як їх виявлять хакери;

виявлення будь-яких витоків даних до того, як вони стануть проблемою;

запобігання захопленню й продажу викрадених облікових даних на Dark Web;

відстеження кіберзлочинної діяльності темного вабу (Dark Web) для запобігання атакам;

зняття зловмисних сайтів до того, як вони завдадуть шкоди репутації бренду або клієнтам.

На жаль, фінансові організації не можуть повністю покласти відповідальність за кібербезпеку лише на IT-відділ. Це ключова складова загальної стратегії компанії, і провідну роль у ній відіграє головний фінансовий директор (далі – CFO). Саме CFO має знайти баланс між інвестиціями в кібербезпеку та досягненням широких фінансових цілей компанії. Зокрема, CFO повинен:

розпізнавати фінансові кібербезпекові загрози й забезпечувати наявність ресурсів та інструментів, як-от CybelAngel, для їхнього усунення;

контролювати дотримання організацією всіх фінансових і регуляторних норм щодо захисту даних;

тісно співпрацювати з головними офіцерами з інформаційної безпеки (CISO) для визначення пріоритетних напрямів зусиль у сфері кібербезпеки.

Розпочинати формування ефективної системи кібербезпеки Американське Агентство з кібербезпеки та інфраструктурної безпеки (CISA) рекомендує, спираючись на такі чотири «стовпи»:

1. Визнання ключовим пріоритетом обмін інформацією між організаціями, сторонніми постачальниками й керівними органами, водночас комунікація має бути «своєчасною та дієвою».

2. Дотримання найкращих практик щодо управління ризиками на основі рекомендацій Національного інституту стандартів і технологій (NIST) Cybersecurity Framework, зокрема для забезпечення безпеки операцій зі сторонніми постачальниками.

3. Створення планів реагування на інциденти й алгоритмів відновлення в процесі співпраці банків і фінансових установ з керівними органами та правоохоронними органами для відновлення після будь-яких кіберінцидентів, використовуючи скоординовані плани реагування.

4. Постійне вдосконалення регуляторних рамок щодо дотримання кібербезпеки.

У міжнародній практиці вже існує досить розвинена нормативно-правова база, основні акти якої наведені в таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2 – Міжнародні нормативно законодавчі акти, що регулюють сферу кіберризиків

Назва	Зміст
Рамка кібербезпеки NIST (NIST CSF)	Широко прийнята, гнучка й комплексна рамка, що надає стандарти, рекомендації та найкращі практики для управління кіберризиками. Вона зосереджена на п'яти «стовпах»: ідентифікація, захист, виявлення, реагування, відновлення. Багато великих світових організацій використовують NIST CSF
GDPR (Загальний регламент про захист даних ЄС)	Обов'язковий для підприємств, що обробляють дані, пов'язані з громадянами ЄС, зі значними штрафами за недотримання
SOX (Закон Сарбейнса-Окслі)	Обов'язковий для всіх публічних компаній у США, що визначає найкращі практики безпеки для запобігання шахрайським фінансовим операціям і вимагає регулярних аудитів
PCI DSS (Стандарти безпеки даних індустрії платіжних карток)	Стандарти для зменшення шахрайства з кредитними картками та захисту даних власників карток
DORA (Закон про цифрову операційну стійкість)	Європейський регламент, що зосереджується на цифровій операційній стійкості фінансових установ
Директиви AML та вимоги KYC	Закони, що вимагають від фірм виявляти й повідомляти про підозрілі фінансові операції та перевіряти особи клієнтів для запобігання шахрайству й відмиванню грошей

Джерело: [371; 372].

Хоча дотримання загальноприйнятих нормативних вимог (GDPR, SOX, DORA тощо) є важливою умовою під час вибору заходів кібербезпеки, акцент на «проактивних, керованих розвідкою стратегіях безпеки», «безперервному моніторингу та виявленні загроз» і менталітеті «коли, а не якщо» свідчить про вихід фінансових установ за межі простого дотримання рекомендованих вимог щодо непорушення кібербезпеки. Це означає, що фінансові установи еволюціонують від

[371] Traynor O. The Ultimate Guide to Financial Services Cybersecurity. November 18, 2024. URL : https://cybelangel.com/financial-services-cybersecurity-the-ultimate-guide/ (дата звернення: 07.10.2025).

[372] Cost of a Data Breach Report 2025 / IBM. URL : https://www.ibm.com/reports/data-breach (дата звернення: 07.10.2025).

дотримання мінімальних регуляторних стандартів до побудови всебічної кіберстійкості, яка може адаптуватися до динамічних загроз і забезпечувати безперервну діяльність навіть під час атаки. Інакше кажучи, спостерігається стратегічний перехід від статичного, заснованого на правилах підходу кібербезпеки до динамічного, адаптивного до ризиків.

Для науково обґрунтованого й методологічно виваженого вибору ефективних методів протидії кіберінцидентам критично важливим є методика аналізу кіберзагроз. Аналіз кіберзагроз – це процес систематизації інформації, спрямований на підвищення стійкості фінансових установ і організацій підвищити свою стійкість до кібератак. Він спирається на фактологічні дані й аналітичні висновки, що надають уявлення про ландшафт загроз. Це зі свого боку дає змогу приймати обґрунтовані рішення щодо підготовки до кібератак, їхнього раннього виявлення та ефективного реагування. Аналітично-структурована інформація про поведінку кіберзлочинців, їхні інструменти й методи, цільові вразливості та нововиявлені загрози допомагає організації обрати найбільш ефективні методи й інструменти забезпечення кібербезпеки.

У сучасному світі обробка значних обсягів даних щодо нових або вже відомих кіберзагроз здійснюється на аналітичних платформах. Основними джерелами даних для аналізу кіберзагроз є:

використання публічно доступної інформації з відкритих джерел;

інформаційні канали, що охоплюють потоки спеціалізованих даних від постачальників інформації;

внутрішні дані, зібрані всередині самої організації.

Хоча канали даних про кіберзагрози містять значний обсяг інформації про кіберінциденти, проте для вирішення завдання безпосереднього визначення й оцінювання загроз і внутрішніх вразливостей фінансових установ та розробки плану дій залучається людина-аналітик. Водночас сучасні аналітичні технології активно використовують інструменти на основі штучного інтелекту й машинного навчання з розширеними можливостями, як-от оркестрація безпеки, автоматизація та реагування (SOAR), керування інформацією та подіями безпеки (SIEM), розширене виявлення й реагування (XDR). Це дає змогу автоматично блокувати шкідливі файли та IP-адреси в разі виявлення ознак кібератаки.

Так, фірма Банц (Bunq) використовує ШІ-платформу Nvidia для перевірки 520 атрибутів платежів на предмет шахрайства. Рішення Mastercard для аналізу рішень сканує трильйон точок даних у реальному часі для виявлення справжності транзакцій, підвищуючи ефективність виявлення шахрайства до 300 %. Фірма Клоуз бразер (Close Brothers) використовує UiPath для автоматизації обробки платежів, зменшуючи затримки й помилки. Інноваційні технології забезпечують безпечний цифровий онбординг: наприклад, система SmartServe від HSBC, що використовує ШІ, машинне навчання та біометричну верифікацію, дає змогу відкривати нові рахунки та проходити процедуру KYC (Знай свого клієнта) віддалено за лічені хвилини, покращуючи клієнтський досвід і забезпечуючи безпеку. Це не тільки запобігає втратам, але й прискорює обробку транзакцій, оскільки роботизація та автоматизація процесів (RPA) заощаджує час і зменшує кількість помилок за умови, що автоматизовані процеси захищені від маніпуляцій. Сьогодні в умовах постійного потоку інформації нові загрози складно визначити, що є дійсно актуальним і вимагає негайних дій.

Щоденна агрегація глобальних даних та їхній аналіз на основі наукових принципів для фільтрації хибних спрацювань і пріоритизації ризиків, безперебійність і зручність цифрових процесів забезпечує прийняття швидких та раціональних рішень і дає змогу перейти від реактивного реагування до проактивного запобігання кібератакам, а саме:

ефективно планувати заходи реагування на інциденти, що забезпечує швидку локалізацію атаки, відновлення системи та зв’язок із зацікавленими сторонами під час кіберінцидентів, мінімізуючи час простою та захищаючи репутацію установи;

безперервний моніторинг і розвідка кіберзагроз: цілодобові послуги моніторингу забезпечують виявлення загроз у реальному часі, збір розвідувальних даних про загрози, хоча часто її неформальний, має вирішальне значення для випередження загроз, що розвиваються;

безпека «shift-left»: інтеграція безпеки на ранніх етапах циклу розробки зменшує обсяг переробок, технічний борг і вплив на бізнес. Автоматизований безперервний аналіз безпеки коду та ШІ в технологіях безпеки коду прискорюють пріоритизацію вразливостей.

Ключові заходи в системі кібербезпеки наведені в таблиці 3.1.3.

Таблиця 3.1.3 – Ключові заходи кібербезпеки у фінансовому секторі

Захід / Технологія кібербезпеки	Опис	Пряма вигода для цифрової трансформації / бізнес-моделі
Багатофакторна автентифікація (MFA)	Вимагає кілька форм ідентифікації для доступу, значно зменшуючи ризик несанкціонованого доступу	Підвищення довіри клієнтів та безпечне цифрове онбординг, мінімізація крадіжки облікових даних
Виявлення шахрайства на основі ШІ	Використання штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу даних і виявлення аномальних транзакцій у реальному часі	Покращена операційна ефективність завдяки автоматичному виявленню та запобіганню шахрайству, зменшення фінансових втрат
Шифрування даних	Перетворення даних на закодований формат для захисту конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу	Забезпечення конфіденційності даних і відповідності нормативним вимогам, захист даних під час передачі та зберігання
Планування реагування на інциденти	Розробка структурованих протоколів для швидкого реагування на кіберінциденти, локалізації та відновлення	Безперервність бізнесу й захист репутації, мінімізація часу простою та наслідків витоків
Рамка кібербезпеки NIST (NIST CSF)	Комплексний набір стандартів і рекомендацій для управління кіберризиками, що охоплює ідентифікацію, захист, виявлення, реагування та відновлення	Цілісне управління ризиками та адаптивність, масштабована й гнучка основа для програм безпеки
Безпека «shift-left»	Інтеграція заходів безпеки на ранніх етапах циклу розробки програмного забезпечення	Швидші й безпечніші інновації, зменшення технічного боргу та витрат на виправлення вразливостей

Джерело: складено автором за [373].

Серед методів, що дають змогу оперативно ідентифікувати потенційні кіберзагрози та мінімізувати їхні наслідки, виділяють такі:

1. Мережевий моніторинг, який є ключовим інструментом для відстеження й аналізу обміну даними в мережі та призначений для виявлення аномальної мережевої активності, що може свідчити про спроби зловмисників здійснити атаку. Предметом аналізу є обсяги трафіку, типи з'єднань, портів і протоколів, що дає змогу вчасно виявити відхилення від нормальної поведінки.

[373] Financial crime trends to watch out for in 2023. URL : https://fintech.global/2023/01/30/financial-crime-trends-to-watch-out-for-in-2023 (дата звернення: 07.10.2025).

2. Аналіз поведінки систем і користувачів як потужний метод ідентифікації нетипових змін у їхній роботі. Системи поведінкового аналізу здатні виявляти аномалії в динаміці, як-от нехарактерні години активності, незвичайні обсяги завантажень або доступ до нетипових ресурсів. Це дає нагоду фахівцям з кібербезпеки отримувати своєчасні сповіщення про підозрілі дії та реагувати на них.

3. Управління журналами подій (Log Management) за рахунок збору, зберігання й аналізу даних із системних журналів, які містять детальну інформацію про дії користувачів і систем у реальному часі, що є критично важливим для постінцидентного аналізу. Завдяки цій системі в разі атаки можна відновити хронологію подій, ідентифікувати джерело та вектор атаки, а також виявити підозрілі дії, що передували інциденту.

4. Регулярні тести на проникнення (Penetration Testing), проведення яких є проактивним підходом до забезпечення кібербезпеки. Ці тести імітують атаки реальних зловмисників на систему, даючи змогу виявити слабкі місця та вразливості до того, як їх використають кіберзлочинці. Результати таких тестів допомагають удосконалювати захисні механізми й розробляти ефективніші плани реагування на інциденти.

5. Використання штучного інтелекту (ШІ), який разом із алгоритмами машинного та глибокого навчання дає змогу аналізувати значні обсяги даних у режимі реального часу, виявляючи підозрілі дії та аномалії, які можуть вказувати на шахрайство або кібератаки. Центри операцій з безпеки (SOC), керовані ШІ, використовують автоматизацію для виявлення та нейтралізації загроз до їхньої ескалації. Ці моделі постійно вдосконалюються, навчаючись на попередніх спробах шахрайства, що дає нагоду фінансовим установам діяти пруденційно щодо нових кіберзагроз.

6. Технологію блокчейн, що забезпечує децентралізований підхід до безпеки цифрових фінансів, зменшуючи залежність від централізованих систем, які є більш вразливими до кібератак. Незмінний реєстр блокчейну забезпечує цілісність фінансових транзакцій, запобігаючи спотворенню даних. Смарт-контракти дають змогу укладати безпечні й автоматизовані фінансові угоди без потреби в посередниках. Крім того, системи верифікації ідентифікації на основі блокчейну підвищують автентифікацію та зменшують крадіжку ідентифікаційних даних.

7. Децентралізовані фінанси (DeFi), які забезпечують підвищену фінансову доступність послуг та їх прозорість, вони також стикаються з унікальними проблемами безпеки, як-от вразливості смарт-контрактів, маніпуляції оракулами й флеш-кредити атаки. Щоб усунути ці ризики, платформи DeFi впроваджують розширені аудити безпеки, методи формальної верифікації та децентралізовані рішення для управління ідентифікацією.

Для підвищення кібербезпеки й зменшення шахрайства фінансові установи все частіше впроваджують біометричні та поведінкові методи автентифікації, як-от сканування відбитка пальця, розпізнавання обличчя та голосу. Ці технології забезпечують додатковий рівень захисту, що виходить за межі традиційних паролів і PIN-кодів, вимагаючи кількох методів верифікації, зокрема:

багатофакторна автентифікація (MFA) та біометрія є критично важливими для запобігання несанкціонованому доступу й мінімізації крадіжки облікових даних / токенів, на які припадає значна частина витоків даних. Безпарольні підходи, як-от FIDO, є новими стандартами в цій сфері;

шифрування та токенізація потрібні для захисту конфіденційної фінансової інформації як у стані її зберігання, так і під час передачі, забезпечуючи, що навіть у разі перехоплення даних вони залишаться нечитабельними;

брандмауери, системи виявлення / запобігання вторгненням (IDS / IPS), брандмауери вебдодатків (WAF) та системи запобігання DDoS-атакам, що є вирішальними для захисту фінансової інфраструктури;

рішення щодо управління ідентифікацією та доступом (IAM), охоплюючи фреймворки з нульовою довірою та принцип найменших привілеїв, які дають змогу запобігти несанкціонованому доступу до критично важливих систем і даних.

Під час побудови системи кібербезпеки зазначені технології інтегруються в банківські додатки, банкомати та платформи мобільних платежів з метою поглибленого аналізу поведінки користувачів (швидкість набору тексту, рухи миші та жести на сенсорному екрані) для виявлення аномалій, що можуть вказувати на шахрайську діяльність. Такий підхід підвищує безпеку, не впливаючи на користувацький досвід. Отже, експертний аналіз загроз у поєднанні із цифровими

інструментами їх виявлення та запобігання, що спираються на ШІ й машинне навчання, суттєво підвищує ефективність протидії кіберзагрозам через:

викриття ймовірних зловмисників та їхніх мотивів;

виявлення тактики, методів і процедур противника;

аналіз потенційного впливу різних атак на бізнес;

визначення загальних індикаторів компрометації;

формування алгоритму відповідних дій банку, ефективних під час кібератаки;

автоматичне блокування атак;

формування бази даних про загрози для формування стратегій безпеки й тактичних заходів;

отримання контексту для оцінювання загроз та їхнього співвідношення з іншими діями для визначення оптимальної та найефективнішої відповіді;

глибше розуміння вразливостей, заходів протидії їм і методів, які зловмисники використовують для компрометації систем;

визначення релевантних для фінансової організації загроз для надання обґрунтованих рекомендацій щодо бюджету системи кібербезпеки.

На практиці в останні роки НБУ значно посилив контроль за дотриманням банками заходів кібербезпеки та інформаційної безпеки у сфері переказу коштів. Ще 2021 року було ухвалено Положення про організацію кіберзахисту в банківській системі України[374]. 2025 року проєкт постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про кіберзахист та інформаційну безпеку в платіжних системах та системах розрахунків» оприлюднено на сайті для громадського обговорення[375]. Цей документ розроблено на виконання вимог Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», згідно з яким Національний банк України має визначити порядок, вимоги та заходи із забезпечення кіберзахисту й інформаційної безпеки для суб'єктів переказу коштів, а також здійснювати контроль за їхнім виконанням.

[374] Про затвердження Положення про організацію кіберзахисту в банківській системі України / Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/proekt_2021-11-04.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

[375] Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту надавачами фінансових послуг : постанова НБУ. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/proekt_2025-03-10.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

Загальною метою цього посиленого нагляду є підвищення стійкості та безпеки банківських операцій на тлі все більш складних сучасних кіберзагроз. Для досягнення цього постанова запровадила нові категорії контролю, що охоплюють як виїзні перевірки, так і дистанційний нагляд, які ретельно проводяться спеціалізованими експертами НБУ у сферах кібербезпеки й інформаційної безпеки. Крім того, банки тепер зобов'язані проводити щорічні самооцінки стану своєї інформаційної безпеки та кібербезпеки. Вони також повинні готувати та подавати до НБУ комплексний річний звіт, що деталізує їхнє оцінювання ризиків інформаційної безпеки та кіберризиків.

Зобов'язуючи проводити ретельні самооцінки та здійснюючи всебічний регуляторний нагляд, НБУ стратегічно позиціонує кібербезпеку не просто як пункт у списку відповідності банку, а як фундаментальний і беззаперечний елемент довгострокової життєздатності, цілісності та надійності цифрових фінансових послуг. Цей акцент є особливо критичним, враховуючи поточний геополітичний контекст, де кіберзагрози часто спонсоруються державою та є високотехнологічними.

Провідні фінансові установи в Україні, як-от Райффайзен Банк Україна, своїми діями підтверджують, що безпека клієнтських даних є першочерговим пріоритетом. Вони демонструють це, дотримуючись суворих міжнародних стандартів, зокрема ISO 27001:2022, впроваджуючи системи безперервного моніторингу, призначені для виявлення нетипової поведінки й підозрілих подій у своїй інфраструктурі. Вони також використовують передові інструменти, спеціально розроблені для виявлення та запобігання шахрайським діям, тим самим захищаючи кошти, довірені їм клієнтами. Додатково НБУ також встановив конкретні вимоги до надання певних обмежених платіжних послуг (набрали чинності 28 грудня 2022 року), що стосуються таких операцій, як платежі за цифровий контент і благодійні внески. Їхня мета полягає в підвищенні безпеки користувачів і проактивному запобіганні шахрайським операціям, пов'язаним з цими видами цифрових платежів.

Підсумовуючи, кібербезпека є не просто технічною вимогою, а невід'ємним стратегічним імперативом функціонування установ в умовах цифрової трансформації фінансового сектору. Вона є основою, на якій будуються сучасні бізнес-моделі, забезпечуючи інновації, сприяючи довірі клієнтів і гарантуючи операційну стійкість у все більш взаємопов'язаному та загрозливому цифровому ландшафті.

3.2. Теоретичні й практичні аспекти використання боргових фінансових інструментів на фондовому ринку України

(В. Ю. Шепиленко, старший викладач кафедри публічних фінансів, Державний податковий університет)

Ринок державних боргових цінних паперів є ключовим для ефективного функціонування бюджетної та грошово-кредитної політики країни, оскільки він дає змогу уряду залучати кошти для підтримки економіки й стимулювання інвестицій. Його успішний розвиток залежить від ефективного обігу державних цінних паперів і активної боргової політики уряду. Так, процес управління боргом, як показує досвід розвинених країн, передбачає активне використання ринкових інструментів, як-от державні облігації. Це фінансові інструменти, що засвідчують зобов'язання держави відшкодувати номінальну вартість цінного паперу та виплатити дохід власникам. Хоча випуск облігацій допомагає залучити кошти, для їхнього успішного продажу потрібна довіра інвесторів і репутація держави, а дохідність від них нижча, ніж від корпоративних облігацій[376].

Державні облігації традиційно вважаються безпечнішими інвестиціями, ніж корпоративні, оскільки держава, на відміну від компанії, має право залучати нові позики або здійснювати додаткову емісію грошей для покриття своїх боргових зобов'язань навіть під час економічних труднощів. Унаслідок нижчого ризику прибутковість за державними облігаціями зазвичай нижча порівняно з корпоративними.

Рівень відсоткових ставок за державними цінними паперами визначається рядом ключових чинників[377]:

1. Політична стабільність – висока нестабільність вимагає зростання ставок для компенсації інвестиційного ризику.

2. Економічний розвиток – стійка економіка дає змогу залучати кошти за нижчими ставками.

3. Індекс споживчих цін – очікуване або фактичне зростання інфляції призводить до підвищення відсоткових ставок.

---

[376] Богріновцева Л. М., Ключка О. В. Особливості розвитку ринку державних боргових цінних паперів України. *Економіка та суспільство.* 2023. Випуск 53. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2629/2547

[377] Вергелюк Ю. Ю. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. 2022. № 24 (52). С. 84–89.

4. Термін залучення – довші терміни запозичень асоціюються з вищими ставками.

5. Державна економічна політика – впливає на довіру інвесторів і рівень ставок.

6. Ринок розміщення й валюта – характеристики ринку, де розміщуються папери, та валюта запозичення.

Варто наголосити, що, порівняно з кредитами, державні боргові цінні папери мають кілька переваг[378]:

– гнучкість – існує широкий вибір видів державних боргових паперів, що дає змогу підібрати найбільш відповідний інструмент для конкретних потреб;

– доступ до інвестицій – вони допомагають залучити значний капітал від великого кола інвесторів, що є особливо важливим для фінансування великих проєктів, які не можуть або не бажають підтримувати приватні інвестори;

– мобільність і диверсифікація – оскільки випуск цінних паперів не прив'язаний до конкретного кредитора, держава може продавати їх багатьом інвесторам. Крім того, ці папери можуть вільно торгуватися на вторинних ринках;

– контроль умов випуску – держава самостійно встановлює всі умови випуску цих паперів. Покупці можуть або прийняти ці умови, придбавши папери, або відмовитися від них.

Розвиток ринку боргових інструментів України умовно можна поділити на шість етапів. Початок першого припадає на 1994–1995 роки, які характеризуються активними процесами приватизації державного майна. Другий етап, що тривав у 1996–1997 роках, зазначався стрімким розвитком ринку цінних паперів. Третій етап припав на період світової кризи 1998 року, яка призвела до дестабілізації на ринку цінних паперів. Під час четвертого етапу, що охоплює 1999–2000 роки, здійснювалися процеси трансформації та реструктуризації. П'ятий етап характеризувався повільним формуванням нової моделі ринку державних боргових зобов'язань, і він охоплює період з 2001 по 2007 роки. Шостий етап, який розпочався 2008 року, відзначився значним

[378] Лукбей Н. П. Державні цінні папери як інструмент боргової політики держави. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2016. Випуск 14. URL : http://global-national.in.ua/archive/14-2016/164.pdf

зростанням ринку облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) і підвищенням активності середньо- та довгострокових облігацій[379].

З практичного погляду інтенсивність використання державних боргових цінних паперів напряму пов'язана з обсягом формування державного боргу за рахунок емісії та продажу вказаних інструментів.

Упродовж 2022–2024 років державний борг країни значно зріс саме за рахунок цінних паперів, що підтверджує їх ключову роль у фінансуванні державних потреб. Зокрема, 2022 року загальний обсяг боргу зріс на 35,4 %, 2023 р. – на 10,6 %, а 2024 р. – ще на 9,3 % (рис. 3.2.1).

Рисунок 3.2.1 – Структура державного боргу в розрізі облігацій, млрд грн

Джерело: [380].

У структурі державного боргу України, сформованого за рахунок боргових цінних паперів, найбільшу питому вагу мають облігації внутрішньої державної позики. Упродовж досліджуваного періоду спостерігається зростання обсягу цього боргового інструменту: на початку повномасштабного вторгнення їхній приріст становив приблизно 31 %, з 2023 по 2024 роки зростання частки ОВДП перебувало в межах 14–17 %. Зростання витрат на утримання військового комплексу й дефіцит державного бюджету стали основними передумовами до приросту вищезазначених показників.

---

[379] Левандівський О. Т., Плець І. І., Криховецька З. М. Державні боргові інструменти у фінансово-кредитній системі України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* 2023. Випуск 19, том 2. DOI 10.15330/apred.2.19.96-106

[380] Державний борг та гарантований державою борг / Боргова статистика МФУ. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanijderzhavju-borg

Початок повномасштабного вторгнення став каталізатором до активного просування військових облігацій на внутрішньому фондовому ринку країни. З першого кварталу 2025 року, за даними Національного банку України, на первинному ринку було залучено кошти в національній валюті (1 097,6 млрд грн) і запозичення в іноземній валюті ($8 600,4 млн та €2 468,0 млн). Ця тенденція демонструє підтримку держави з боку інвесторів та є свідченням підвищення рівня довіри до відносно нового виду боргових активів.

Порівнюючи ОВДП з облігаціями зовнішньої державної позики (далі –ОЗДП), варто відмітити нерівномірність їхньої купівлі з боку інвесторів. Зростання 2022 року майже на 33 % було тимчасовим. Станом на 2023 рік, зростання залучених активів на ринку ОЗДП відбулось на рівні 4,3 %, що в грошовому еквіваленті приблизно 865 млрд грн. Упродовж 2024 року прослідковується скорочення обсягів операцій на 11,4 %, що сприяло зменшенню обсягів боргових зобов'язань держави.

Зважаючи на динаміку операцій з ОВДП та ОЗДП, можна зробити такі висновки:

– уряд країни зосередив увагу на внутрішньому ринку боргових цінних паперів, проте обсяг потенційних запозичень не може забезпечити потреби держави повним обсягом;

– проблеми із залученням ресурсів на зовнішньому ринку можуть бути пов'язані із зниженням рівня довіри інвесторів. Однак, з іншого боку, зниження рівня зовнішнього боргу дає змогу знизити обсяг боргового навантаження. Наявні тенденції потребують розгляду обсягів операцій ОВДП на внутрішньому ринку з метою оцінювання інвестиційних настроїв.

На початку повномасштабного вторгнення придбання державних цінних паперів значно скоротилось. Увага інвесторів на внутрішньому ринку була направлена на короткострокові фінансові активи, які характеризувались вищим рівнем ліквідності та низьким ризиком. Статистичні дані свідчать, що, станом на 2022 рік, найбільшим попитом користувались ОВДП з терміном погашення до 1 року: обсяг операцій становив майже 66 % від усього ринку. З 2023 по 2024 роки спостерігалось незначне скорочення обсягів операцій із короткостроковими ОВДП у межах 53–56 %.

Операції із середньостроковими ОВДП 2022 року скоротились до 112,434 млрд грн. Цей показник становив 24 % від рівня аналогічних операцій 2021 року. Однак уже 2023 року обсяг операцій із середньостроковими активами зріс у 3,2 раза.

Операції із довгостроковими цінними паперами держави демонструють незначне, але періодичне зростання. 2023 року обсяг операцій зазнав зростання в 30 разів. Ця тенденція свідчить про поступове відновлення довіри з боку інвесторів до довгострокових цінних паперів.

Обсяг операцій у розрізі валюти запозичення у 2022–2023 роках характеризувався такими тенденціями:

– частка операцій з ОВДП у національній валюті скоротилась до 59 %;

– обсяг операцій з ОВДП у іноземній валюті зріс, порівняно з національною, на 27 %. Визначальними чинниками в цьому випадку стали зниження довіри інвесторів до державних цінних паперів і зростання рівня інфляції.

З погляду основних інвесторів на ринку державних цінних паперів потрібно відмітити роль банківських установ. Так, з моменту незалежності України банківський сектор використовує цей вид цінних паперів для збільшення рівня капіталізації. З 2011 року НБУ оголосив про випуск так званих «капітальних ОВДП». Такі облігації залишались на банківських рахунках з метою отримання відсотків і для фінансування окремих напрямів діяльності. Обсяг витрат на обслуговування таких боргових інструментів з 2009 по 2020 роки становив 97,3 млрд грн.

Процес докапіталізації передбачав випуск банком нових акцій в обмін на державні ОВДП, що одночасно збільшувало капітал і активи банку. Банк може утримувати ці папери до погашення, отримуючи відсотки. Важливо зазначити, що якщо банк продає частину цих ОВДП стороннім інвесторам (іншим банкам, фізичним особам, нерезидентам), кінцевим отримувачем відсоткових платежів стає покупець, а не банк-емітент. Однак ці виплати все одно залишаються прямими витратами держави на підтримку банківського сектору[381].

[381] Боцман Ю. О. Роль банків у формування ринку держаних цінних паперів: аналіз впливу та оцінка взаємодії. *Економіка та суспільство.* 2024. Випуск 59. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-97

На практиці банки з державною формою власності використовують ОВДП для капіталізації. Такий вид доходу має вплив на фінансову стабільність і рентабельність банківських установ. Щорічно впродовж 2019–2020 років банківські установи отримували дохід від капіталізації ОВДП у розмірі приблизно 12 млн грн. Такий вид пасивного доходу відіграє важливу роль у формуванні капіталу та знижує ризики інвестиційного портфеля.

Зокрема, в «Укрексімбанку» та «Ощадбанку» співвідношення доходу від «капітальних ОВДП» до чистого відсоткового доходу було найвищим – 78 % та 42 %, відповідно. Це свідчить, що без цих доходів, зважаючи на їхні значні операційні витрати, «Укрексімбанк» та «Ощадбанк», ймовірно, мали б операційні збитки й негативний чистий фінансовий результат 2019 та 2020 років. Структура власників ОВДП відображена в таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1 – Структура власників облігацій внутрішньої державної позики з 2020 по 2024 н. р.

Суб'єкти / роки	2020	2021	2022	2023	2025
НБУ	37,8	31,9	43,4	47,3	36,8
Банки країни	46,9	50,5	42,9	38,1	48,4
Юридичні особи	3,3	4,9	5,5	8,1	8,3
Фізичні особи	0,8	1,8	2,4	3,0	4,2
Нерезиденти	11,3	11,0	5,9	3,4	1,2

Джерело: [382].

У досліджуваний період структура власності облігацій внутрішньої державної позики в Україні мала ряд характерних особливостей. Зокрема, варто наголосити на тому, що основними інвесторами на ринку державних цінних паперів залишалися Національний банк України та комерційні банки. Частка НБУ в загальній структурі власників ОВДП змінювалася відповідно до динаміки вартості капіталу, на яку безпосередньо впливає сам центральний банк. Зацікавленість банків у придбанні ОВДП пояснюється обмеженими можливостями для ефективного інвестування в інші активи за умов військового часу.

382 Ганцяк М. О., Бруцький Є. Й. Роль державних облігацій у розвитку фондового ринку України. *European scientific journal of Economic and Financial innovation.* 2025. № 2 (16). URL : https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/486/378

Дослідники у сфері фондового ринку зазначають, що одним із ключових стимулюючих чинників для банків стали спекулятивні мотиви. Порівняно з іншими способами розміщення капіталу, які могли б принести більшу користь економіці, банки віддавали перевагу варіантам з вищою дохідністю та мінімальним рівнем ризику[383].

Інвестиційна активність на ринку державних цінних паперів найбільш виразно проявляється в зміні частки нерезидентів. Так, 2020 року їхня частка в загальній структурі суттєво зросла й досягла 11,3 %. Проте в період війни, попри високий рівень дохідності, цей показник різко скоротився до 1,2 % 2024 року. Варто зазначити, що значний обсяг іноземних інвесторів на внутрішньому ринку облігацій традиційно може призвести до зниження в коротко- та довгостроковій перспективах. З іншого боку, в умовах мирного часу іноземні інвестори могли б бути каталізаторами розвитку фондового ринку.

Незважаючи на вагомий потенціал фізичних осіб як інвесторів на ринку державних боргових фінансових інструментів, їхня частка в структурі власності ОВДП залишається незначною. В умовах військового часу інвестиційна активність фізичних осіб зросла порівняно з мирним часом, однак таке зростання не можна вважати достатньо високим відповідно до структури власників боргових цінних паперів. Частка власників боргових цінних паперів з категорії юридичних осіб також зросла: частка цінних паперів зросла на 5 % порівняно з 2020 роком.

Механізм обігу ОВДП має значний вплив на економічні процеси, особливо через облікову ставку. За умови зростання облікової ставки дохідність ОВДП також підвищується. Це стимулює попит на ці облігації як серед резидентів, так і, що особливо важливо, серед нерезидентів. Приплив інвестицій у ОВДП від нерезидентів призводить до збільшення пропозицій іноземної валюти в Україні. За умови стабільної пропозиції гривні це сприяє зміцненню національної валюти на ринку, що зі свого боку допомагає сповільнити темпи інфляції.

Водночас підвищення відсоткової ставки за державними запозиченнями має й негативний ефект: це створює додатковий тиск на вартість приватних боргових інструментів. За інших умов зростання ставок за державними цінними паперами неминуче підвищує вартість запозичень для приватних емітентів.

---

[383] Рисін В. В., Папірник С. Є. Трансформація ролі банків на ринку державних боргових цінних паперів. *Економіка та суспільство.* 2022. № 44. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-6

Огляд статистичних даних щодо структури ринку державних боргових цінних паперів дав змогу виділити причини, які спонукають інвесторів купувати саме цей вид цінних паперів (табл. 3.2.2).

Таблиця 3.2.2 – Причини, які спонукають учасників фондового ринку до операцій з борговими цінними паперами

Активні учасники	Причини	Наслідок
Держава	Брак вільних фінансових активів. Залучення коштів для фінансування поточних витрат. Залучення коштів для реалізації інвестиційних проєктів. Фінансування військових потреб	Зростання державного боргу. Зміна обсягу грошової маси в обігу. Зростання інвестиційної активності на фондовому ринку. Розвиток інфраструктури. Фінансування науки, освіти, екології. Пожвавлення економічної активності
Банківські установи, зокрема НБУ	Стабільний і гарантований прибуток	Капіталізація. Диверсифікація інвестиційного портфеля. Ризики ліквідності
Юридичні особи	Зміна інвестиційного клімату	Зростання обсягів інвестиційного прибутку. Зменшення ризиковості інвестиційного портфеля
Фізичні особи	Отримання додаткового прибутку (доходу). Патріотичні настрої	Додатковий дохід. Зростання рівня заощаджень. Зростання купівельної та споживчої спроможності
Нерезиденти	Отримання доходу через низький рівень ризикованості	Диверсифікація інвестиційного портфеля. Мінімізація ризиків. Можливість виведення капіталу за межі країни

На основі проведеного аналізу можна підсумувати, що для подальшого розвитку ринку державних цінних паперів потрібно заохотити банки та інші фінансові установи до активного просування цього виду цінних паперів. Активна участь банків у ринку державних цінних паперів (ОВДП) є ключовою для фінансової стабільності, оскільки вона запобігає «друкуванню грошей» для покриття дефіциту бюджету,

покращує структуру банківських коштів і знижує ризики для курсу гривні та цін. У воєнний час ця роль стає ще критичнішою, оскільки банки є основними покупцями держоблігацій, що забезпечує стабільність фінансів і фінансування потреб оборони. Проте надмірна залежність від ОВДП може створити ризики ліквідності, тому банкам потрібно збалансовано керувати своїми інвестиціями. Ця рекомендація лежить у площині наявних розширених можливостей банків щодо можливостей інвестування порівняно з фізичними особами.

Для досягнення цієї мети пропонується:

– впровадження ряду заходів, спрямованих на захист інтересів інвесторів, які інвестують кошти в боргові цінні папери держави;

– здійснення заходів щодо підвищення рівня фінансової грамотності серед населення з метою розширення джерел пасивного доходу, формування навичок роботи на ринку цінних паперів тощо;

– звільнення доходів від ОВДП від оподаткування податком на доходи фізичних осіб і військовим збором. Такий підхід здатний розширити потенційне коло учасників фондового ринку;

– випуск облігацій із фіксованими ставками доходу;

– створення нових видів (або ж похідних від уже існуючих) боргових фінансових інструментів, які діятимуть виключно на внутрішньому ринку цінних паперів. У цьому разі варто свідчити про облігації, які мають цільовий характер використання: на відновлення інфраструктури, промисловості, соціальної сфери, логістичних зв’язків тощо. Такі цінні папери можуть мати вищу дохідність, яка окупиться в майбутньому у зв’язку із зростанням економічної чи соціальної активності в межах країни. Однак використання таких боргових активів, на нашу думку, можливе лише за умов повоєнного відновлення;

– розширити мережу маркетплейсів, де покупці вільно зможуть купувати облігації внутрішньої державної позики.

Комплексний підхід забезпечить максимально раціональний процес використання обмежених ресурсів і створить передумови для посилання фінансової безпеки України.

3.3. Методи й моделі оцінювання фінансової безпеки банківської системи

(В. В. Британ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

Критичної гостроти набуває проблематика забезпечення фінансової безпеки банківської системи в умовах геополітичної нестабільності, економічної невизначеності та інтенсифікації кіберзагроз. Методологічна недосконаліть існуючого інструментарію діагностики фінансової безпеки банківської системи, відсутність ефективних механізмів раннього детектування гібридних загроз і дефіцит адекватних моделей антикризового менеджменту в умовах воєнного стану генерують системні ризики для стабільності фінансового сектору.

Проблематика ускладнюється потребою в синхронному вирішенні стратегічно важливих завдань: забезпечення операційної резильєнтності в умовах воєнних дій, адаптації до нових парадигм кібербезпеки, інтеграції принципів сталого розвитку (ESG) у банківську практику та підготовки до євроінтеграційних процесів. Принципи екологічного, соціального та корпоративного управління (ESG) набувають парадигмального значення в українському банківському секторі через імплементацію міжнародних стандартів, що детермінує потребу в розробці нових методологічних підходів до оцінювання фінансової безпеки з урахуванням чинників сталого розвитку.

Інституційна недосконаліть нормативно-правового забезпечення регулювання фінансової безпеки в умовах надзвичайних ситуацій, нечіткість розмежування компетенцій регуляторних органів під час воєнного стану та відсутність транспарентних механізмів відповідальності за управлінські рішення створюють додаткові ризики для ефективного забезпечення фінансової стабільності. Потреба в методологічній адаптації підходів до оцінювання фінансової безпеки банківської системи детермінується також активною імплементацією міжнародних стандартів банківського регулювання, зокрема Базельських принципів, що вимагає розробки релевантного інструментарію моніторингу й контролю рівня фінансової безпеки з урахуванням специфіки функціонування вітчизняного банківського сектору в екстремальних умовах.

Актуальні виклики та невирішені проблеми формування ефективної архітектури забезпечення фінансової безпеки банківської системи детермінує потребу в кардинальному переосмисленні методологічних підходів до її діагностики з урахуванням нових реалій функціонування фінансового сектору. В умовах експоненціальної цифрової трансформації фінансового сектору, емерджентності нових типів кіберзагроз і гібридних ризиків проблематика розробки адекватного інструментарію оцінювання фінансової безпеки набуває стратегічної актуальності.

Наукові дослідження підтверджують трансформаційний вплив цифровізації на архітектуру фінансової безпеки банківських установ, що обґрунтовує потребу в поглибленому аналізі цієї проблематики. Водночас критичний аналіз наукових праць, нормативних документів та аналітичних матеріалів демонструє відсутність консенсусу щодо визначення оптимальних параметрів фінансової безпеки й методології її комплексного оцінювання в умовах мультифакторних викликів сучасності.

Особливої наукової уваги потребують недостатньо досліджені аспекти, зокрема: методологія оцінювання впливу технологій штучного інтелекту та процесів автоматизації на параметри фінансової безпеки; інструментарій real-time детектування й нейтралізації кіберзагроз; моделі прогнозування системних ризиків в умовах підвищеної волатильності та інформаційного протиборства; підходи до діагностики резільєнтності банківської системи в кризових умовах з інтеграцією ESG-факторів; методології інкорпорації геополітичних ризиків у систему оцінювання фінансової безпеки.

Четверта промислова революція, синергетично поєднана з воєнними діями та санкційним тиском, детермінує потребу у відповідній адаптації методології оцінювання фінансової безпеки з урахуванням технологічних викликів, військових ризиків та інноваційних форм економічного протиборства. Актуалізується попит розробки інтегрованих оціночних моделей, які б забезпечували системний аналіз взаємозв’язків між традиційними фінансовими ризиками, кіберзагрозами, геополітичними чинниками та імперативами сталого розвитку.

Крім того, недостатньо концептуалізованими залишаються питання адаптації міжнародних стандартів оцінки фінансової безпеки до специфіки функціонування банківської системи в умовах воєнного

стану, розробки механізмів оперативного реагування на гібридні загрози та створення систем раннього попередження про системні ризики в умовах інформаційних обмежень і підвищеної невизначеності.

Діагностика фінансової безпеки відіграє парадигмальну роль у забезпеченні стабільності як індивідуального банківського інституту, так і банківської системи загалом. Враховуючи мультиаспектність і багатовимірність цього конструкту, його оцінювання детермінує застосування комплексного міждисциплінарного підходу, що синергетично поєднує кількісні та якісні методи аналізу з урахуванням динамічної природи сучасного фінансового середовища. Математичний апарат такого оцінювання має бути одночасно практико-орієнтованим для формування стратегій безпеки й достатньо універсальним для адекватного відображення реальності, особливо в контексті еволюції вимог Базельського комітету та імплементації принципів фінансової стабільності. Критичний аналіз наукових джерел демонструє відсутність консенсусу щодо уніфікованої методики оцінювання фінансової безпеки, водночас кожен з існуючих підходів характеризується специфічними перевагами й методологічними обмеженнями. Систематизація наукового доробку дає змогу структурувати всі методи й моделі оцінювання фінансової безпеки банків у такі концептуальні групи:

1. Традиційні методи оцінювання. Методи та моделі, що ґрунтуються на використанні економічних нормативів, представляють класичний підхід до діагностики фінансової стійкості банківських установ. Ці методи базуються на аналізі дотримання регуляторних вимог щодо капіталу, ліквідності, кредитних ризиків та операційної ефективності, проте їхня обмеженість полягає в ретроспективному характері аналізу й недостатній чутливості до нових типів ризиків. Методи та моделі, що базуються на коефіцієнтах і показниках, включно із інтегральними методами оцінювання, забезпечують комплексну діагностику фінансового стану через систему фінансових індикаторів. Інтегральні підходи дають змогу агрегувати множину показників у єдиний індекс, проте викликають методологічні дискусії щодо вагових коефіцієнтів і релевантності отриманих результатів[384].

[384] Muath A., Alia T. Integrating machine learning for sustaining cybersecurity in digital banks. *Heliyon.* 2024. № 10 (17). URL : https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S240584402413602X (дата звернення: 24.10.2024).

2. Статистичні та математичні методи. Статистичні методи й моделі оцінювання банківських ризиків охоплюють широкий спектр інструментарію: метод Монте-Карло для симуляції сценаріїв, Z-модель Альтмана для прогнозування банкрутства, модель Дюрана для аналізу кредитних ризиків, VAR-методи для квантифікації ринкових ризиків. Ці підходи характеризуються високим ступенем формалізації, проте вимагають значних обсягів статистичних даних і можуть бути чутливими до структурних змін у фінансовому середовищі. Методи економіко-математичного моделювання забезпечують побудову формалізованих моделей взаємозв'язків між чинниками фінансової безпеки, даючи змогу здійснювати прогностичний аналіз і сценарне планування. Водночас складність таких моделей може створювати проблеми їхньої практичної імплементації та інтерпретації результатів[385].

3. Експертні та аналітичні підходи. Методи експертних оцінювань містять метод Делфі, рейтингові системи, методи перехресного впливу, ієрархічний аналіз Сааті, метод аналогій і сценарний підхід. Ці методи є незамінними в разі відсутності статистичних даних для нових або малоймовірних ризиків і можуть застосовуватись як експліцитно (мережі Байєса, нечіткі моделі), так і імпліцитно в складних моделях прийняття рішень. Аналітичні методи диференціюються на дві категорії: перша охоплює дюрацію, стрес-тестування та GAP-аналіз для оцінювання відсоткового й ліквідного ризиків; друга – методи інтелектуального аналізу даних і нечіткої логіки, включно із скоринговими моделями для кредитного аналізу[386; 387].

4. Інноваційні технологічні підходи. Методи, засновані на машинному навчанні та штучному інтелекті, представляють новітній напрям у діагностиці фінансової безпеки банків. Дослідження демонструють ефективність застосування машинного навчання в управлінні банківськими ризиками, охоплюючи кредитні, ринкові, операційні та ліквідні ризики. Машинне навчання пропонує потужні можливості

---

[385] Давиденко Н. М., Колодяжна В. О. Оцінювання фінансової безпеки банківської системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки».* 2020. Вип. 40. С. 51–58.

[386] Martin L., Suneel Sh., Maddulety K. Machine learning in banking risk management: a literature review. *Risks.* 2019. № 7 (1), 29. URL : https://doi.org/10.3390/risks7010029 (дата звернення: 24.10.2024).

[387] Nishant B. Top 8 machine learning use cases in fintech for 2025 / Codiste Blog. 2024. URL : https://www.codiste.com/machine-learning-use-cases-in-fintech (дата звернення: 24.10.2024).

обробки даних, які є критично важливими для обробки значних обсягів інформації, типових для фінансової сфери, та оптимізує операції за рахунок автоматизації рутинних завдань. Сучасні алгоритми машинного навчання дають змогу виявляти складні нелінійні залежності у фінансових даних, що традиційні статистичні методи можуть не розпізнати. Використання машинного навчання в управлінні ризиками забезпечує предиктивну аналітику й моніторинг у реальному часі, що дає банкам нагоду проактивно ідентифікувати та реагувати на ризики, які виникають. Методи оцінювання кібербезпеки та інформаційної безпеки набувають критичного значення в умовах цифровізації банківської діяльності. Кібербезпека продовжує залишатися важливою проблемою для фінансових установ з огляду на швидкий розвиток технологій і зростаючу адаптацію цифрових рішень. ЄЦБ провів першу в історії перевірку стійкості до кіберризиків 2024 року, яка оцінювала, як банки реагують на кібератаки та відновлюються після них[388].

5. Комбіновані та гібридні методи. Комбіновані методи, що охоплюють динамічне оцінювання, методи заповнення пропусків і ймовірнісно-статистичні підходи, дають змогу долати обмеження окремих методів через їхнє синергетичне поєднання. Такі підходи забезпечують більш робоче та всебічне оцінювання фінансової безпеки, проте вимагають значних обчислювальних ресурсів і експертизи для коректної інтерпретації результатів[389].

Сучасні виклики та перспективні напрями полягають в тому, що еволюція методологічного апарату оцінювання фінансової безпеки детермінується новими викликами сучасності. Стрес-тестування прагне забезпечити достатню стійкість банківської системи для продовження підтримки домогосподарств і бізнесу в умовах серйозних, але правдоподібних комбінацій несприятливих шоків. Стрес-тести оцінюють, чи можуть фінансові компанії витримати економічні шоки за різними сценаріями, включно із тими, що виникають від кліматичних змін. Інтеграція ESG-факторів у систему оцінювання фінансової безпеки стає обов’язковою вимогою сучасного банківського регулювання.

[388] Davydenko N. Genesis of enterprise financial security. *Economic processes management* : international scientific E-journal. 2015. № 2. URL : http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_2/2015_2_3.pdf (дата звернення: 24.10.2024).

[389] Muath A., Alia T. Integrating machine learning for sustaining cybersecurity in digital banks. *Heliyon.* 2024. № 10 (17). URL : https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S240584402413602X (дата звернення: 24.10.2024).

Кліматичні стрес-тести, які впроваджуються провідними центральними банками світу, демонструють потребу у врахуванні довгострокових екологічних і соціальних ризиків у системі фінансової безпеки банків. Перспективним напрямом розвитку є створення інтегрованих платформ оцінювання фінансової безпеки, що поєднують традиційні методи з інноваційними технологіями штучного інтелекту, машинного навчання та блокчейн-технологій для забезпечення комплексного, динамічного й прогностичного аналізу фінансової стійкості банківських установ в умовах цифрової трансформації та геополітичної нестабільності.

Забезпечення фінансової безпеки банків являє собою критично важливу передумову підтримання стабільності національної фінансової системи та ефективного захисту інтересів усіх категорій клієнтів. У сучасних умовах зростаючої геополітичної невизначеності, кліматичних змін і прискореної трансформації глобального фінансового ландшафту ключовими детермінантами досягнення належного рівня фінансової безпеки банківських установ існують такі стратегічні напрями: впровадження комплексної системи ризик-менеджменту нового покоління, що охоплює не лише традиційні фінансові ризики, а й сучасні виклики, включно із кліматичними ризиками, ESG-факторами, кіберзагрозами та репутаційними ризиками; забезпечення оптимального рівня ліквідності й капіталізації відповідно до міжнародних стандартів Basel III / IV і майбутніх вимог Basel V; підтримання високих стандартів якості кредитного портфеля з урахуванням ESG-критеріїв і сталого фінансування; неухильне дотримання регуляторних вимог, включно із новими директивами ЄС щодо цифрової операційної стійкості (DORA); стратегічне впровадження фінансових інновацій, охоплюючи штучний інтелект, квантові технології та блокчейн, з одночасним забезпеченням кібербезпеки й операційної стійкості; формування інституційної культури управління ризиками та етичного корпоративного управління відповідно до принципів сталого розвитку[390].

Особливої уваги в контексті сучасних викликів заслуговує здатність банківських установ до швидкої адаптації до регуляторних змін і ефективного управління новими типами ризиків в умовах прискореної

[390] Basel Committee on Banking Supervision. Climate-related risk drivers and their transmission channels. 2021. P. 45. URL : https://www.bis.org/bcbs/publ/d517.pdf (дата звернення: 24.10.2024).

цифрової трансформації фінансової галузі. Згідно із методологічним підходом Національного банку України оцінювання фінансової безпеки банків базується на порівняльному аналізі ключових характеристик банківської установи із встановленими нормативними рівнями та експертному оцінюванні за критерієм відсутності негативних індикаторів фінансової нестабільності. Розробка сучасної методології оцінювання фінансової безпеки банків має ґрунтуватися на системі фундаментальних принципів, які доцільно розширити додатковими концептуальними засадами, релевантними для сучасного фінансового середовища: принцип об'єктивності, що передбачає використання достовірної та верифікованої інформації, яка адекватно відображає реальну ринкову ситуацію й базується на надійних і незалежних джерелах даних; принцип кількісної вимірюваності, що забезпечує можливість точного кількісного виміру показників та їх придатність для проведення економіко-статистичного аналізу з використанням сучасних методів математичного моделювання; принцип всебічності та комплексності, що гарантує максимально повне відображення всіх аспектів фінансово-економічної діяльності банку через систему взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих критеріїв оцінювання[391]; принцип узагальненості, що дає змогу зведення множини різнорідних показників до єдиного інтегрального значення з чітко визначеними межами й градаціями оцінювання; принцип оперативності та реалтайм-моніторингу, що забезпечує здатність проведення оцінювання в режимі реального часу з активним використанням інноваційних аналітичних інструментів і технологій штучного інтелекту; принцип періодичності та систематичності, що передбачає регулярне проведення оцінювання з урахуванням можливостей машинного навчання й адаптивних алгоритмів; принцип можливості вдосконалення, що забезпечує гнучкість методологічного апарату щодо внесення змін, модифікацій і покращень; принцип прозорості та відкритості, що гарантує забезпечення доступності релевантної інформації для всіх зацікавлених сторін з відповідною диференціацією даних для різних категорій користувачів; принцип інтерактивності й зворотного зв'язку, що передбачає наявність ефективних механізмів впливу зовнішніх суб'єктів на процес удосконалення методики оцінювання; принцип економічної доцільності, що забезпечує значне перевищення отриманих результатів над витратами

[391] Cyber resilience and financial market infrastructures / European Central Bank. URL : https://www.ecb.europa.eu/paym/cyber-resilience/fmi/html/index.en.html (дата звернення: 12.07.2024).

на їхнє досягнення з урахуванням довгострокової вартості управління ризиками; принцип регуляторної сумісності, що гарантує відповідність методології міжнародним стандартам і національним регуляторним вимогам. Сучасні виклики цифрової епохи та посилення геополітичних ризиків обумовлюють потребу в доповненні традиційних принципів новими концептуальними засадами: принцип цифрової адаптивності, що забезпечує здатність методології до швидкого пристосування до динамічних змін у цифровому фінансовому середовищі, включно із розвитком цифрових валют центральних банків (CBDC)[392]; принцип антикризової адаптивності, що гарантує можливість оперативного врахування нових типів ризиків, охоплюючи пандемічні, військові та санкційні загрози; принцип кіберстійкості, що забезпечує захист від кіберзагроз і підтримання операційної стійкості відповідно до стандартів ISO 27001/27032; принцип ESG-інтеграції, що передбачає врахування чинників екологічної, соціальної та управлінської відповідальності в процесі оцінювання. Фундаментальні принципи формування комплексної системи оцінювання фінансової безпеки банків охоплюють такі ключові елементи: системну погодженість і взаємозв'язаність методологічних підходів; процедурну повноту охоплення всіх етапів оцінювального процесу; функціональну ортогональність незалежних аналітичних модулів; інформаційну взаємозалежність і консистентність отриманих результатів; цілеспрямовану відповідність критеріїв оцінювання поставленим завданням; функціональну раціональність без дублювання процедур та інструментів; багатоцільову універсальність і адаптивність методологічного апарату; процедурну відкритість для постійного вдосконалення та модернізації; раціональну доповнюваність системи новими методами й підходами. У контексті останніх міжнародних практик і зростаючих кіберзагроз особливої актуальності набуває впровадження гібридної системи оцінювання фінансової безпеки, що органічно поєднує традиційні методи фінансового аналізу з передовими технологіями квантового шифрування, розподіленого реєстру (blockchain), штучного інтелекту й хмарних обчислень[393].

[392] Martin L., Suneel Sh., Maddulety K. Machine learning in banking risk management: a literature review. *Risks.* 2019. № 7 (1), 29. URL : https://doi.org/10.3390/risks7010029 (дата звернення: 24.10.2024).

[393] Cyber resilience and financial market infrastructures / European Central Bank. URL : https://www.ecb.europa.eu/paym/cyber-resilience/fmi/html/index.en.html (дата звернення: 12.07.2024).

Такий підхід уже успішно апробовано та впроваджено провідними міжнародними банками, включно із Goldman Sachs, Morgan Stanley та європейськими системно важливими банками, що демонструє його практичну ефективність і перспективність. Зокрема, інтеграція технологій машинного та глибинного навчань (deep learning) дає змогу виявляти складні нелінійні взаємозв'язки між різними чинниками ризику, прогнозувати потенційні загрози на основі патерн-аналізу й забезпечувати раннє попередження про системні ризики[394].

Проведений системний аналіз сучасних досліджень у сфері оцінювання фінансової безпеки банків, здійснений провідними вітчизняними та зарубіжними дослідниками, засвідчує, що переважна більшість існуючих методик базується на традиційному економічному й фінансовому аналізі, зосереджуючись на комплексному оцінюванні таких ключових параметрів: структури та якості активів банку; достатності капіталу відповідно до міжнародних стандартів; рівня ліквідності та її управління; спектру й рівня ризиків; показників прибутковості та ефективності; якості корпоративного управління й ризик-менеджменту. Основні методологічні підходи до оцінювання охоплюють: інтегральний метод, що дає змогу об'єднати різнорідні показники в єдиний комплексний індикатор; коефіцієнтний аналіз, заснований на розрахунку й інтерпретації системи фінансових коефіцієнтів; рейтинговий підхід, що передбачає ранжування та порівняльний аналіз; експертний метод, що базується на професійних судженнях і якісній оцінці спеціалістів. Для забезпечення комплексності та об'єктивності оцінювання широко використовується таксономічний аналіз, методологія якого охоплює такі етапи: побудову матриці спостережень із релевантними показниками; стандартизацію елементів матриці для забезпечення порівнянності; формування вектора-еталону як базису для порівняння; визначення статистичних відстаней між досліджуваними елементами; розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки. Варто особливо зазначити, що сучасний міжнародний досвід провідних фінансових установ світового рівня (як-от JP Morgan Chase, Deutsche Bank, HSBC, Santander, BNP Paribas тощо) демонструє критичну потребу в доповненні традиційних методів оцінювання

[394] Latest updates on the banking package / European Commission. 2023. URL : https://finance.ec.europa.eu/news/latest-updates-banking-package-2023-12-14_en (дата звернення: 24.10.2024).

фінансової безпеки банків сучасними інструментами предиктивної аналітики, заснованими на обробці великих даних (Big Data), технологіях штучного інтелекту та квантових обчислень. Такий інноваційний підхід дає змогу виявляти потенційні загрози й ризики на значно ранніх стадіях їхнього розвитку, ще до їхньої фактичної матеріалізації, що суттєво підвищує ефективність превентивних заходів та антикризового управління. Крім того, використання технологій Natural Language Processing (NLP) дає змогу аналізувати неструктуровані дані, охоплюючи новини, соціальні мережі й регуляторні повідомлення, для виявлення репутаційних та операційних ризиків[395].

На сучасному етапі розвитку банківської системи ефективний аналіз рівня фінансової безпеки потребує розробки та впровадження комплексного інтегрального показника, здатного адекватно відображати багатоаспектну природу фінансової безпеки. Відповідно до концептуального підходу провідних дослідників у цій сфері існуючі інтегровані показники можна систематизувати за двома основними групами: 1) показники комплексного оцінювання загального рівня фінансової безпеки банку як цілісної системи; 2) показники, що здійснюють оцінювання окремих структурних складників з подальшою їхньою інтеграцією в узагальнений індикатор.

Сучасний методологічний підхід вимагає значного розширення системи інтегрованих показників через охоплення таких інноваційних категорій: динамічні показники з урахуванням часових рядів і трендового аналізу з використанням ARIMA та GARCH-моделей; показники, засновані на результатах стрес-тестування та сценарного моделювання, включно із кліматичними стрес-тестами; показники оцінювання взаємозв'язків і системних ризиків з використанням мережевого аналізу; показники, що базуються на аналізі ринкових даних та альтернативних індикаторів (включно із супутниковими даними); показники кібербезпеки й операційної стійкості відповідно до стандартів NIST; показники ESG-факторів і сталого розвитку з урахуванням таксономії ЄС; показники геополітичних та санкційних ризиків. У контексті антикризового управління й підвищення резилієнтності банківської системи особливої актуальності набувають такі інноваційні методи:

[395] Achieving greater convergence in cyber incident reporting / Financial Stability Board. 2023. URL : https://www.fsb.org/2023/04/recommendations-to-achieve-greater-convergence-in-cyber-incident-reporting-final-report/ (дата звернення: 24.10.2024).

динамічне стрес-тестування з використанням Monte Carlo симуляцій і методів машинного навчання; сценарне моделювання з елементами штучного інтелекту, включно із нейронними мережами та алгоритмами глибинного навчання; комплексе оцінювання системної та кіберстійкості з використанням мережевого аналізу й теорії графів; всебічне оцінювання репутаційної стійкості з аналізом sentiment-аналізу та соціальних мереж; аналіз геополітичних і макроекономічних шоків з використанням Vector Autoregression (VAR) моделей; оцінювання кліматичних та ESG-ризиків із застосуванням satellite imagery та альтернативних даних[396].

Критичний аналіз існуючих інтегральних методик дає змогу ідентифікувати такі фундаментальні недоліки й обмеження: недостатню гнучкість та адаптивність до різких структурних змін у фінансовому середовищі; обмежену здатність враховувати складні нелінійні взаємозв'язки між різними чинниками ризику; недостатнє врахування системних, військових, геополітичних і кліматичних ризиків; обмежену прогностичну здатність та недостатнє врахування впливу інноваційних фінансових продуктів і технологій; відсутність механізмів реалтайм-моніторингу й раннього попередження. В умовах гібридних загроз, військової агресії та геополітичної нестабільності, включно із санкційними режимами й торговельними війнами, надзвичайно актуальним стає впровадження інтегральних методик оцінювання фінансової безпеки банків, які здатні в режимі реального часу враховувати військові, кібернетичні, геополітичні та санкційні ризики, забезпечуючи швидку адаптацію банківської системи до критичних змін зовнішнього середовища й підтримання фінансової стабільності в екстремальних умовах. Особливе значення має розробка систем раннього попередження, здатних детектувати каскадні ефекти та системні ризики[397].

Перспективним напрямом розвитку методології оцінювання фінансової безпеки банків є інтеграція технологій квантових обчислень для обробки надскладних багатофакторних моделей, використання блокчейн-технологій для забезпечення прозорості й незмінності

[396] Achieving greater convergence in cyber incident reporting / Financial Stability Board. 2023. URL : https://www.fsb.org/2023/04/recommendations-to-achieve-greater-convergence-in-cyber-incident-reporting-final-report/ (дата звернення: 24.10.2024).

[397] Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the sound management of operational risk / Bank for International Settlements. 2021. URL : https://www.bis.org/bcbs/publ/d515.pdf# (дата звернення: 24.10.2024).

даних, впровадження систем штучного інтелекту для автоматизованого виявлення аномалій і прогнозування кризових сценаріїв, а також застосування технологій доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) для візуалізації ризиків. Окрема увага приділяється розвитку федеративного навчання (federated learning) для співпраці між банками без розкриття конфіденційної інформації. Такий комплексний підхід дасть змогу створити принципово нову генерацію систем оцінювання фінансової безпеки, здатних ефективно функціонувати в умовах зростаючої складності та невизначеності сучасного фінансового ландшафту, охоплюючи виклики Web 3.0 і децентралізованих фінансів (DeFi)[398].

Відповідним дослідникам[399; 400; 401] вдалося помітити певні закономірності, що методика кількісного оцінювання фінансової безпеки банку базується на двох ключових групах показників: показники ефективності діяльності й показники рівня захищеності банку. Детальний аналіз наукових праць засвідчує, що показники ефективності діяльності охоплюють фінансові коефіцієнти рентабельності, ліквідності, капіталізації та якості активів, які характеризують спроможність банківської установи генерувати прибуток і підтримувати стабільне функціонування в конкурентному середовищі. Водночас показники рівня захищеності банку охоплюють індикатори кредитного ризику, операційного ризику, ринкового ризику та ризику ліквідності, які дають змогу оцінити стійкість фінансової установи до внутрішніх і зовнішніх загроз. Комплексний підхід до застосування цих двох груп показників дає нагоду сформувати цілісну картину фінансової безпеки

[398] Cyber resilience and financial market infrastructures / European Central Bank. URL : https://www.ecb.europa.eu/paym/cyber-resilience/fmi/html/index.en.html (дата звернення: 12.07.2024).

[399] Analysis of the impact of state-owned banks on the sustainability of public finances / Davydenko N., Boiko S., Cherniavska O., Nehrey M. *Economies.* 2023. № 11 (9). P. 229. URL : https://doi.org/10.3390/economies11090229 (дата звернення: 24.10.2024).

[400] Informational and analytical systems for forecasting the indicators of financial security of the banking system of Ukraine / Davydenko N., Lutsyk Y., Buriak A., Vovk L. *Journal of Information Technology Management.* 2023. Vol. 2 (15). P. 1–13. URL : https://jitm.ut.ac.ir/article_92315_f5446ad0813cf2c7e8a457125265b371.pdf (дата звернення: 24.10.2024).

[401] Ключка О. В., Богріновцева Л. М., Федорчук Н. М. Особливості використання сучасних банківських продуктів та технологій в діяльності банків як суб'єктів фінансового ринку. *Актуальні проблеми економіки.* 2023. № 12 (270). С. 86–93. URL : https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/12/12.23._topic_Olha-V.-Kliuchka-Liudmyla-M.-Bohrinovtseva-Natalia-%D0%9C.-Fedorchuk-86-93.pdf (дата звернення: 07.10.2024).

банку, оскільки високі показники ефективності без належного рівня захищеності можуть призвести до надмірного ризику, а надмірна обережність може знизити прибутковість діяльності. Тому сучасні методології оцінювання фінансової безпеки банківської системи передбачають збалансоване використання обох категорій індикаторів з урахуванням їхнього взаємозв'язку та взаємозалежності в контексті макроекономічних умов і регуляторних вимог.

В умовах прогресуючої цифровізації фінансового сектору та впровадження технологій Industry 4.0 найбільш ефективним і науково обґрунтованим методом оцінювання інформаційних ризиків визнається побудова байєсових мереж з елементами нечіткої логіки, що дає змогу оптимально комбінувати суб'єктивні експертні оцінки зі статистичними даними та машинним навчанням, забезпечуючи високий рівень точності прогнозування й адаптивність до динамічних змін операційного середовища. Ця методологія особливо ефективна в контексті невизначеності та обмеженості історичних даних щодо нових типів цифрових загроз, включно із квантовими обчисленнями та їхнім потенційним впливом на криптографічні системи банків. Комплексний аналіз сучасних підходів дає змогу констатувати, що система оцінювання фінансової безпеки банківської системи базується на трьох фундаментальних групах показників з урахуванням принципів ESG (Environmental, Social, Governance) та сталого розвитку.

Перша група – фінансові результати – охоплює комплексне оцінювання загальних активів і їхньої якості з використанням алгоритмів штучного інтелекту для аналізу кредитоспроможності, структури кредитного портфеля з диференціацією корпоративного та роздрібного сегментів, включно із зеленими кредитами, депозитної бази юридичних і фізичних осіб з урахуванням цифрових депозитів і стейблкоїнів, співвідношення ключових показників до валового внутрішнього продукту, аналіз відсоткових та невідсоткових доходів від фінтех-сервісів, ефективності резервування й покриття ризиків з використанням динамічних моделей IFRS 9.

Друга група – фінансова стабільність – містить розширений аналіз достатності регулятивного капіталу першого та другого рівнів відповідно до міжнародних стандартів Basel IV і вимог до цифрового операційного ризику, якості кредитного портфеля та рівня непрацюючих кредитів з використанням машинного навчання для раннього виявлення проблемних активів, показників рентабельності активів

(ROA) і власного капіталу (ROE) з корекцією на кліматичні ризики, структури доходів і витрат, включно з інвестиціями в кібербезпеку, коефіцієнтів ліквідності (LCR, NSFR) з урахуванням криптоактивів, валютної позиції та валютних ризиків у контексті цифрових валют центральних банків (CBDC), концентрації великих ризиків, включно з технологічними провайдерами, операцій з деривативами та DeFi протоколами, операційної ефективності через призму автоматизації та cost-to-income ratio з урахуванням цифрової трансформації[402].

Третя група – макроекономічна стабільність – враховує динаміку реального ВВП з урахуванням цифрової економіки, інфляційні процеси, включно з криптоінфляцією, монетарну політику центрального банку в контексті цифрової валюти, стан зовнішнього боргу та його цифрову компоненту, стабільність валютного курсу щодо глобальних стейблкоїнів, платіжний баланс країни з урахуванням транскордонних цифрових платежів, а також геополітичні ризики та їхній вплив на кібербезпеку фінансової системи.

Водночас поточна методологічна основа оцінювання, закріплена в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277, передбачає системний підхід через п’ять послідовних етапів: формування релевантної системи індикаторів з урахуванням специфіки національної банківської системи, визначення їхніх характеристичних значень і науково обґрунтованих допустимих меж, нормалізацію показників для забезпечення їхньої статистичної порівнянності, встановлення вагових коефіцієнтів значущості на основі експертних оцінок та емпіричного аналізу, а також розрахунок інтегрального індексу банківської безпеки з можливістю декомпозиції за окремими компонентами.

Можна з упевненістю стверджувати, що сучасні виклики цифрової трансформації та Четвертої промислової революції створюють принципово нові вектори загроз банківській безпеці, які потребують інноваційних підходів до оцінювання й управління на основі технологій real-time моніторингу. До таких загроз належать: ризики, пов’язані

[402] International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Crypto-assets and decentralized finance – navigating risks, regulation, and innovation. Washington DC : IMF Publications, 2024. URL : https://www.imf.org/en/Publications/GFSR (дата звернення: 24.10.2024).

з децентралізованими фінансовими протоколами (DeFi) та їхнім потенційним використанням для відмивання коштів і фінансування тероризму, експоненціальне зростання кількості та складності кібератак з використанням генеративного штучного інтелекту й квантових алгоритмів, шахрайство із застосуванням методів соціальної інженерії та deepfake-технологій нового покоління, критичні вразливості програмних інтерфейсів (API) і мультихмарних архітектур, ризики витоку й компрометації біометричних даних у контексті міжнародних стандартів приватності, загрози безперервності бізнесу через масштабні технологічні збої, кіберінциденти та потенційні квантові атаки на криптографічні системи, а також ризики маніпулювання алгоритмами машинного навчання (adversarial attacks)[403]. Не менш важливим аспектом сучасного банківського нагляду є ефективна інтеграція макро- та мікропруденційних підходів до регулювання банківської безпеки з використанням технологій RegTech і SupTech. Макропруденційний нагляд зосереджується на ідентифікації та мітигації системних ризиків через алгоритми раннього попередження, забезпеченні стабільності банківської системи загалом через динамічні антициклічні буфери капіталу й посилені вимоги до глобальних системно важливих банків (G-SIBs), тоді як мікропруденційний підхід забезпечує персоналізований контроль на рівні окремих фінансових установ через індивідуальні вимоги до капіталу, ліквідності й операційних ризиків з урахуванням їхнього цифрового профілю та інноваційної діяльності[404].

Сучасні тенденції у сфері оцінювання фінансової безпеки банківської системи характеризуються впровадженням технологій глибокого машинного навчання для прогнозування кредитних і операційних ризиків, використанням розширених регуляторних пісочниць (regulatory sandboxes) для тестування блокчейн-рішень і криптоактивів, розвитком комплексного стрес-тестування на основі кліматичних та кіберризиків відповідно до рекомендацій Групи двадцяти, впровадженням концепції відкритого банкінгу з посиленими вимогами до zero-trust-архітектури, розробкою міжнародних стандартів для оцінювання

[403] Assessment of risks to financial stability from crypto-assets / Financial Stability Board. 2022. URL : https://www.fsb.org/2022/02/assessment-of-risks-to-financial-stability-from-crypto-assets/ (дата звернення: 24.10.2024).

[404] Group of Twenty. Policy ɜriorities for ɸddressing climate-ĸelated ainancial ĸisks / G20 Sustainable Finance Working Group Report. 2024. URL : https://www.g20.org/content/dam/gtwenty/gtwenty_new/priorities_themes/sustainable_finance/ (дата звернення: 24.10.2024).

ризиків штучного інтелекту у фінансових послугах, а також створенням глобальних систем раннього попередження про трансскордонні фінансові загрози.

Комплексність оцінювання фінансової безпеки банківської системи потребує гіперконвергентної інтеграції традиційних і революційних методів, включно з моделюванням сценаріїв на основі генеративного штучного інтелекту для створення синтетичних сценаріїв стрес-тестування, цифровими двійниками банківських екосистем для симуляції та тестування в реальному часі, квантово-покращеним моделюванням Монте-Карло для підвищення точності ризикових прогнозів, застосуваннями нейроморфних обчислень для розпізнавання патернів у виявленні шахрайства, frameworks пояснювального штучного інтелекту для забезпечення регуляторної відповідності.

Сучасне ультрадинамічне та взаємопов'язане фінансове середовище вимагає постійної методологічної адаптації через інтеграцію розвідки загроз у реальному часі з глобальними потоками кібербезпеки, прогнозне моделювання геополітичних ризиків з використанням супутникових зображень та аналітики соціальних мереж, кліматично-скориговані моделі кредитних ризиків з урахуванням фізичних сценаріїв і сценаріїв переходу, оцінювання ризиків етики штучного інтелекту для виявлення та пом'якшення алгоритмічної упередженості, відстеження часової лінії квантових загроз із динамічним оновленням криптографічних вимог.

Критично важливим є розвиток автономних систем безпеки через архітектури безпеки, що самовідновлюються з можливостями автоматичного пом'якшення загроз, автономні системи реагування на інциденти з прийняттям рішень на основі штучного інтелекту, безперервну валідацію безпеки через автоматизоване тестування на проникнення, інтелектуальну оркестрацію безпеки з міжплатформенною інтеграцією, проактивне управління вразливостями з використанням алгоритмів полювання на загрози.

Розвиток автономної кіберстійкості передбачає створення самоадаптивних екосистем безпеки з використанням рійового інтелекту, AI-керованих кіберімунних систем з біологічно-інспірованими механізмами захисту, досліджень нейроморфних процесорів безпеки для виявлення загроз з ультранизькою затримкою. Впровадження колаборативних AI-агентів для розподіленого полювання на загрози охоплює

розробку вуглецево-нейтральних операцій безпеки з оптимізацією зелених обчислень, створення інтегрованих з ESG-моделей ризиків з аналізом кліматичних сценаріїв, дослідження принципів циркулярної економіки в управлінні ресурсами кібербезпеки, впровадження frameworks сталого управління штучним інтелектом.

Безпека банківської діяльності в метавсесвіті передбачає розвиток імерсивних інтерфейсів безпеки для віртуальних банківських середовищ, створення систем автентифікації на основі аватарів з верифікацією цифрової ідентичності, дослідження безпеки просторових обчислень для банківських застосувань віртуальної реальності, впровадження механізмів виявлення загроз у міжреальнісному просторі.

Біолого-цифрова конвергенція містить розробку зберігання даних на основі ДНК для ультрабезпечних систем резервного копіювання, створення синтезу біометрії та blockchain для незламних систем ідентичності, дослідження органічних обчислювальних елементів для посиленої обробки безпеки, впровадження біологічно-інспірованих алгоритмів штучного інтелекту для адаптивного реагування на загрози.

Ці революційні напрями досліджень у найближчому майбутньому дадуть змогу створити надійну, автономну та проактивну систему оцінювання фінансової безпеки банківської системи, що відповідатиме викликам уже П’ятої промислової революції та людино-центричної цифрової трансформації, забезпечить квантово-стійкі й кліматично-адаптивні банківські операції, сприятиме розвитку довірчого штучного інтелекту та етичних фінансових технологій, підтримуватиме сталі цифрові фінанси й принципи циркулярної економіки, гарантуватиме кіберсуверенітет і стратегічну технологічну незалежність.

Успішна імплементація цих стратегічних напрямів забезпечить еволюційний стрибок банківського сектору в нову еру цифрової фінансової безпеки, характеризовану автономністю, стійкістю та адаптивністю до майбутніх викликів П’ятої промислової революції.

3.4. Концепція оцінювання ризиків та їх впливу на фінансову безпеку банків

(О. В. Пернарівський, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансових ринків та технологій, Державний податковий університет)

В умовах соціально-економічної та військової нестабільності банківські менеджери стикаються із суттєвими викликами, які пов'язані із втратою значної частини клієнтської бази, пролонгацією виданих кредитів, дефіцитом джерел формування власних ресурсів. Пандемія COVID-19, зовнішня агресія та ряд інших деструктивних причин призвели до формування турбулентного середовища діяльності вітчизняних банків і виникнення коктейлю ризиків. Широкий спектр ризиків – від ринкових коливань та економічних циклів до політичних потрясінь і технологічних змін, має значні наслідки для фінансової стійкості банків та ефективності їхньої діяльності. Ідентифікація та вимірювання ризиків стають критично важливими концепціями для збереження фінансової безпеки банків і досягнення їхнього сталого розвитку. Актуальними стають дослідження щодо встановлення відповідної методології, яка може бути використана для адекватного оцінювання ризиків у контексті забезпечення фінансової безпеки банку.

На основі аналізу наукових поглядів щодо систематизації загроз для фінансової безпеки банків, які існують у економічному колі досліджень, виокремлено такі підходи вчених-дослідників до класифікації загроз фінансовій безпеці банків[405]:

1. Загрози, що зумовлені структурними дисбалансами економіки:

– забезпечення незалежності, ефективності й конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери держави, яка знаходить своє відображення в системі критеріїв та індикаторів її стану, що характеризують такі аспекти, як збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів, збалансованість внутрішнього й зовнішнього боргу, дефіциту бюджету та наявність відповідних грошових і золотовалютних резервів;

– рівень захищеності фінансових інтересів на макро- і мікрорівнях, рівнях фінансових відносин;

[405] Коваленко В. Фінансова безпека банків: реалії та перспективи забезпечення. *Економічний форум.* 2022. № 2. С. 141–151. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2022_2_20

– стан митно-тарифної, фінансової, валютної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, розрахункової, інвестиційної, банківської та фондової систем, що характеризується здатністю протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам, запобігати зовнішню недружню фінансову експансію, гарантувати фінансову стабільність, а також ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання.

2. Загрози, що впливають на рівень фінансової безпеки банківської системи:

– незабезпечення фінансової стійкості банків через недовіру до банківської та грошової систем і купівельної спроможності національної валюти;

– конкурентне середовище в банківській системі: методи, які застосовують у конкурентній боротьбі, проблема присутності іноземного банківського капіталу;

– система запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

– нестійкість податкової, кредитної та страхової політики;

– несприятливі макроекономічні умови: загальноекономічна ситуація в країні та регіонах.

3. Загрози, що впливають на рівень фінансової безпеки банку:

– відсутність висококваліфікованого та чесного кадрового персоналу банку: розтрата коштів банківськими службовцями; незаконне присвоєння доходу; маніпуляції із витратами; зловживання реальними активами банку чи клієнта; дії, що виходять за межі повноважень управлінського персоналу банку; підробка документів або внесення до них фіктивних даних, незаконні бухгалтерські записи;

– слабкість маркетингової політики банку: відсутність ретельного аналізу ситуації на фінансовому ринку; невміння обирати партнерів; неефективна рекламна політика просування банківських продуктів;

– неефективна система фінансового моніторингу в банку: відсутність відповідального працівника, внутрішніх правил і програм проведення фінансового моніторингу, необґрунтована політика «Знай свого клієнта»;

– наявність каналів витоку інформації з банку: недостатні або невідповідні потребам банку інформаційні системи; відсутність надійної міжфілійної інформаційної мережі;

– проблеми, пов'язані з ринковими ризиками: несподівана загроза валютного, відсоткового та інших ризиків; нерозуміння працівниками банку природи системних ризиків.

Аналіз вищевикладеного вказує на те, що, на думку багатьох науковців, сучасні прояви соціальних, економічних, військових і технологічних ризиків збільшують вплив системних ризиків і вразливість фінансового становища банків до них. Виявлення, аналіз та вимірювання поточних і потенційних ризиків, управління ними та їхній зв'язок з досягненням визначених фінансово-економічних цілей вимагають різних методів і систематичних розрахунків. Управління ризиками відображає основну мету захисту фінансового становища банку на етапах розвитку та стабілізації можливих коливань ринкової вартості, які безпосередньо залежать від фінансового становища банку. У кризовому менеджменті вирішується кілька ключових завдань: визначення загроз, що загрожують фінансовій безпеці, та визначення сфер фінансово-економічної діяльності, на які впливають ці загрози; проведення неупередженого оцінювання ймовірності кризових явищ та визначення можливих витрат і збитків; підтримка справедливої залежності між ризиками й очікуваним чистим доходом від фінансової діяльності; запобігання можливим фінансовим збиткам у разі реалізації ризику[406]. Відсутність адаптивних підходів і недооцінка банками фінансових ризиків призводить до зниження ефективності їхньої діяльності та погіршення фінансового стану.

У банківській діяльності під ризиком прийнято розуміти міру (ступінь) невизначеності щодо можливості та наслідків настання події як очікуваної, так і неочікуваної з негативним впливом на доходи й капітал банку. Для того щоб ефективно управляти ризиками в контексті забезпечення фінансової стійкості, банки мають бути здатними ідентифікувати та розуміти всі ризики, які можуть виникнути. Згідно із загальноприйнятими підходами виділяють такі ризики, якими має управляти банк у своїй діяльності: кредитний ризик, ринковий ризик, ризик ліквідності, операційний ризик, комплаєнс-ризик, юридичний ризик, ризик втрати репутації та стратегічний ризик. Кредитний ризик, ринковий ризик і ризик ліквідності належать до фінансових ризиків і є

[406] Tanvir Rahman Akash, Jafrin Reza and MD Ashraful Alam. Evaluating financial risk management in corporation financial security systems. *World Journal of Advanced Research and Reviews.* 2024. 23 (01), 2203–2213.

одними з найсуттєвіших у банківській діяльності. Водночас ринковий ризик – це ризик, що виникає в результаті несприятливих змін ринкових чинників. Загалом ринковий ризик можна класифікувати на чотири категорії: відсотковий ризик, валютний ризик, фондовий ризик і товарний ризик.

Не менш значимими є й нефінансові ризики банку:

– стратегічний ризик, що виникає внаслідок неправильних управлінських рішень і неадекватних дій щодо змін у бізнес-контексті;

– операційний ризик – виникає внаслідок недосконалих внутрішніх процедур, нечесних дій співробітників;

– юридичний ризик, який виникає, коли залучені сторони не виконують положень договору через юридичні наслідки;

– комплаєнс-ризик недотримання вимог, що виникає внаслідок порушення законодавства, нормативних актів, ринкових норм та етичної практики фірми й співробітників.

У наукових працях робиться наголос на потребі в інтеграції управління ризиками в середовище економічної безпеки банку[407; 408]. Отже, підкреслюється той факт, що, згідно з ризик-орієнтованим управлінням, менеджмент банку має зосереджуватись на захисті активів та оптимізації фінансово-економічних процесів, гарантуючи досягнення стратегічних цілей через збільшення вартості банку. Також розглядається значення сучасного підходу до управління економічною безпекою з метою посилення захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, тим самим підтверджуючи потребу в ризик-орієнтованих методах, що застосовуються до фінансової безпеки банків, і визнається потреба в розробці універсальної методики аналізу й оцінювання банківських ризиків. Запропонований підхід охоплює підготовчий етап і подальший кількісний аналіз та оцінювання ризиків із визначенням основних пріоритетів в управлінні банківськими ризиками.

Кількісний аналіз ризиків банку в контексті їхнього впливу на його фінансову безпеку здійснюється загалом із застосуванням методів математичної статистики, як-от регресійний аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів та аналіз показників ризику. Прийнято вимірювати

[407] Блащук-Дев'яткіна Н., Бацман І. Фінансова безпека банківської системи України. *Галицький економічний вісник.* 2023. Том 85, № 6. С. 104–112.

[408] Вінниченко О. В. Фінансова безпека банку: аналіз теоретичних основ та оцінка факторів впливу. URL : https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7465f3d1-88ba-44bf-a5d1-9f5743540ed0/content

зв’язок між змінними управління ризиками та показниками фінансової ефективності, зосереджуючись на коефіцієнтах ліквідності, коефіцієнтах платоспроможності, коефіцієнтах прибутковості та показниках ризику.

Проведені дослідження вказують на неоднорідність впливу показників ризику на показники фінансової безпеки банків[409]. Відсутність значущої залежності нормативу достатності капіталу від частки проблемних активів (0,0286) контрастує із суттєвим негативним впливом частки кредитів в активах на норматив достатності капіталу банку (–0,5875). Це означає, що збільшення частки кредитів в активах банків несуттєвий негативний вплив на $Н_2$, оскільки кредити є ключовою складовою активів, зважених на ризик. Водночас дещо дивною може видаватись відсутність значущого зв’язку між часткою проблемних активів і нормативом достатності капіталу, попри теоретичні припущення про негативний вплив проблемних активів на капіталізацію банку. Це може свідчити про те, що оцінка кредитного ризику банку на основі частки проблемних кредитів не може вважатись повною та адекватною, і мають використовуватись більш точні його індикатори.

Не менш важливою проблемою є діагностика фінансової безпеки банку та моделювання її інтегрального показника. У роботі[410] наголошується на тому, що досягнення банками належного рівня безпеки неможливо без аналізу динамічних змін і взаємозалежностей, дослідження впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, постійного моніторингу й класифікації рівня безпеки за такими діапазонами:

1. Високий рівень фінансово-економічної безпеки та стабільний прогноз на майбутнє передбачає наявність значного потенціалу стійкості й безпеки завдяки ефективному ризик-менеджменту, високому запасу капіталу, ліквідності, надходжень для нейтралізації дестабілізуючих впливів зовнішніх і внутрішніх чинників.

2. Допустимий рівень безпеки – рівень безпеки, що гарантує достатній рівень платоспроможності, амортизацію шоків і виконання банками платіжної, розрахункової, посередницької та інших функцій на заданому рівні. У разі непередбачених обставин як резерв ліквідності

[409] Дубас А. Б. Мультифакторне дослідження надійності банківської системи України. *Фінанси України.* 2024. № 4. С. 59–70. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2024.04.059

[410] Карчева Г., Карчева І. Теоретичні та практичні аспекти управління фінансово-економічною безпекою банків. *Економічний аналіз.* 2022. Том. 32, № 1. С. 188–198. DOI : http://dx.doi.org/10.35774/econa2022.01.188

(ресурсів) можуть бути використані кредити рефінансування НБУ або запозичень на фінансових ринках. Достатній рівень фінансово-економічної безпеки означає, що банк володіє певним потенціалом безпеки та стійкості, про що свідчить дотримання обов'язкових економічних нормативів, індикаторів раннього реагування із певним запасом.

3. Нестійкий (передкризовий) рівень безпеки означає загрозу втрати банком платоспроможності, за якого ще зберігається можливість відновлення рівноваги в платіжній системі й забезпечення своєчасного виконання зобов'язань за рахунок збільшення капіталу та залучення додаткових коштів, однак відсутні фінансові ресурси (запас ліквідності й капіталу) для нейтралізації непередбачених шоків. Потенціал фінансово-економічної безпеки банку практично дорівнює нулю. Банк дотримується обов'язкових економічних нормативів на граничному рівні.

4. Критичний (кризовий) рівень безпеки, за якого банк перебуває на межі банкрутства. Такий рівень безпеки банки можуть мати під час фінансової кризи, коли їхня ліквідність значною мірою підтримується за рахунок надання Національним банком України кредитів рефінансування в значних обсягах.

На сьогодні більшість методик оцінювання банківської безпеки використовують індикативний метод, де визначений набір індикаторів порівнюють з пороговими значеннями й обчислюють інтегральний показник безпеки.

На рівні окремого банку ключовими показниками фінансової безпеки банку можуть вважатись показники його достатності капіталу банку, ліквідності та прибутковості. У ситуації, коли фінансові показники зазнають впливу численних взаємопов'язаних чинників, доцільним є застосування відповідних інструментів, що дають змогу встановити ієрархію пріоритетів та обґрунтувати найефективніші напрями впливу на кінцевий результат, яким у нашому випадку є рівень фінансової безпеки банку. У цьому контексті обґрунтованим є використання методу аналізу ієрархій (далі – МАІ) як ефективного засобу ухвалення управлінських рішень, що базується на структурованому підході до оцінювання альтернатив з урахуванням вагомості кожного критерію впливу[411].

[411] Сабліна Н. Теоретичні засади фінансових результатів підприємства та обґрунтування шляхів їх підвищення на основі методу аналізу ієрархій. *Сталий розвиток економіки.* 2025. № 3 (54). С. 402–410. DOI : https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-54-61

Метод аналізу ієрархій є одним із найпоширеніших багатокритеріальних підходів до ухвалення управлінських рішень, який дає змогу враховувати як об'єктивні економічні чинники, так і суб'єктивні експертні судження. Його використання є особливо актуальним в умовах економічної нестабільності та багатофакторного впливу на фінансову безпеку банку. Метод аналізу ієрархій (MAI) був розроблений у 1970-х роках американським ученим Томасом Сааті як формалізований підхід до вирішення багатокритеріальних завдань. У класичному вигляді MAI передбачає побудову трирівневої структури: мета, критерії з підкритеріями та множина альтернатив. За рахунок попарного порівняння елементів кожного рівня визначаються вектори пріоритетів і найбільш обґрунтована альтернатива. MAI є ефективним інструментом для ухвалення рішень в умовах багатокритеріальності, невизначеності та обмежених ресурсів, що обумовлює його доцільність у формуванні стратегій підвищення рівня фінансової безпеки банку.

Для експертного оцінювання міри впливу відповідних характеристик фінансового стану банку на рівень його фінансової безпеки доцільно залучити відповідних фахівців та експертів з банківської справи. Інформаційна база має формуватися за допомогою анкети, де експерти оцінюватимуть три основні чинники фінансової безпеки банку (достатність капіталу, ліквідності й прибутковості) та їхні ключові показники. Така структура дає змогу систематизувати критерії оцінювання альтернатив і виявити взаємозв'язки між рівнями управлінської моделі, акцентуючи увагу на пріоритетних напрямах впливу. Кожен рівень охоплює чинники, що прямо або опосередковано впливають на досягнення стратегічної мети – підвищення рівня фінансової безпеки банку.

Інтегральний показник фінансової безпеки банку визначається на основі значень її складових індикаторів з урахуванням їхніх вагових коефіцієнтів, які можуть бути визначені із застосуванням методу аналізу ієрархій. Водночас важливо враховувати нормативні (рекомендовані) значення складових індикаторів фінансової безпеки банку та характер їхнього впливу на інтегральний показник, тобто стимулятором чи дестимулятором інтегрального показника фінансової безпеки банку є кожен із її складових індикаторів.

Оцінювання рівня фінансової безпеки банку може здійснюватися на основі рейтингового підходу, який може забезпечити можливість не лише порівняльного аналізу, а й визначення того, наскільки рівень фінансової безпеки певного банку відповідає прийнятному рівню. Сутність рейтингової методики оцінювання рівня фінансової безпеки банку полягає в нормалізації її складових індикаторів і застосування певного виду згортки для отримання інтегрального показника. Водночас доцільно використовувати модифікований метод нормалізації складових індикаторів фінансової безпеки банку:

1) якщо індикатор є стимулятором:

$$l_i = \frac{X_{ij} - X_{i\,норм}}{\max\limits_{j=1,2,\dots,k} X_{ij} - X_{i\,норм}}, \qquad (1)$$

за умови, що $X_{ij} > X_{i\ норм}$;

$$l_i = \frac{X_{ij} - X_{i\,норм}}{X_{i\,норм} - \min\limits_{j=1,2,\dots,k} X_{ij}}, \qquad (2)$$

за умови, що $X_{ij} < X_{i\ норм}$;

2) якщо індикатор є дестимулятором:

$$l_i = \frac{X_{i\,норм} - X_{ij}}{X_{i\,норм} - \min\limits_{j=1,2,\dots,k} X_{ij}}, \qquad (3)$$

за умови, що $X_{ij} < X_{i\ норм}$;

$$l_i = \frac{X_{i\,норм} - X_{ij}}{\max\limits_{j=1,2,\dots,k} X_{ij} - X_{i\,норм}}, \qquad (4)$$

за умови, що $X_{ij} > X_{i\ норм}$,

де:

$X_{i\ норм}$ – нормативні значення фінансових показників банку, якими можуть бути значення, рекомендовані регулятором банківської діяльності.

Така нормалізація забезпечує можливість зведення значень складових індикаторів фінансової безпеки банків до інтервалу від –1 до 1.

Рейтингова оцінка рівня фінансової безпеки банку може бути визначена за такою формулою:

$$R = \sum_{i=1}^{n} l_i \cdot q_i \ , \qquad (5)$$

де:

R – інтегральний показник (рейтинг) фінансової безпеки банку;

l_i – нормалізоване значення показника складового індикатора фінансової безпеки, X_i (i = 1, 2, ..., n);

q_i – ваговий коефіцієнт складового індикатора фінансової безпеки, X_i.

У результаті визначення рейтингу фінансової безпеки певної вибірки банків за наведеною методикою кожен банк отримує інтегральну оцінку R, значення якої міститься в інтервалі від –1 до 1. Банк, інтегральні оцінки якого дорівнюють 1, можна умовно назвати «ідеальним» банком. «Ідеальний» банк – це банк, який перебуває на першому місці у вибірці банків за кожним із показників, за якими складається рейтинг, і водночас їхні значення кращі за нормативні. Варто зазначити, що в порівняно чисельній вибірці «ідеального» банку зазвичай не існує. Тому потрібно мати на увазі, що «ідеальний» банк є поняттям досить умовним. Банк, інтегральні оцінки якого дорівнюють –1, – це банк, що перебуває на останньому місці у вибірці банків за кожним із показників, за якими складається рейтинг, і їхні значення нижчі за нормативні. Значення інтегральних оцінок показують, чи дотримується банк встановлених нормативів і наскільки він відповідає «ідеальному банку». Якщо банк має додатну інтегральну оцінку, рівень його фінансової безпеки можна вважати достатнім, а якщо від'ємну – недостатнім. Для досягнення більшої адекватності отриманих результатів рейтингову оцінку фінансової безпеки банків доцільно визначати на підставі усереднених значень нормалізованих показників за декількома звітними датами або періодами.

Оцінювання фінансової безпеки банків також здійснюється на основі ризик-орієнтованого підходу нагляду за банками на основі системи SREP, яка змінила рейтингову систему CAMELSO. Система була представлена 2004 року в рамках Базеля ІІ і почала застосовуватись в ЄС з 2006 року, а в Україні – з 2018. Органи нагляду оцінюють ризики, з якими стикаються банки, та перевіряють, чи мають банки можливість належно управляти цими ризиками. Ця діяльність називається

Процесом наглядового огляду та оцінки, або SREP, і її метою є забезпечення послідовної оцінки профілів ризиків банків та ухвалення рішень щодо відповідних наглядових заходів. Вона передбачає суб'єктивне оцінювання наглядовими органами фінансової стійкості всіх банків за 4-бальною шкалою за 4-ма компонентами: оцінка бізнес-моделі, корпоративного управління та внутрішнього контролю, ризиків капіталу, ризиків ліквідності та фінансування.

Крім того, з 2018 року Національний банк України розпочав проведення оцінювання стійкості банків, яка передбачає проведення стрес-тестування для окремо визначеного НБУ переліку банків. Під час стрес-тестування визначаються оціночні показники фінансової звітності банку та відповідний рівень капіталу на три роки після звітної дати за базовим і стресовим макроекономічним сценарієм. Ця система оцінювання є більш формалізованою, ніж SREP, і щорічно НБУ визначає методику проведення стрес-тестування.

Для дослідження впливу ризиків банку на рівень його фінансової безпеки мають бути розроблені адекватні методики оцінювання основних банківських ризиків (кредитного, ринкових та операційного), що мають передбачати визначення експозицій відповідних ризиків та оцінку їхніх чинників.

Існують дві основні концепції оцінювання банківських ризиків:

– ймовірнісна оцінка ризиків: передбачає оцінювання ризиків як імовірності отримання збитків;

– грошова оцінка ризиків: передбачає оцінювання ризиків як міри можливих втрат.

Оцінка кредитних ризиків банків передбачає визначення чотирьох основних показників:

1) ймовірність дефолту позичальника (контрагента);
2) експозиція кредитного ризику;
3) втрати в разі дефолту;
4) рівень відновлення заборгованості.

Імовірнісна оцінка кредитного ризику може здійснюватися на основі таких методів:

– дискримінантний аналіз;

– логістична регресія;

– скорингові моделі.

Усі ці методи передбачають побудову математичної моделі для визначення інтегрального показника фінансового стану позичальника, на основі якого здійснюється визначення класу (кредитного рейтингу) позичальника. Далі за формулою статистичної ймовірності визначається ймовірність дефолту позичальника певного класу.

На основі визначеної ймовірності дефолту з урахуванням інших компонентів кредитного ризику (експозиції кредитного ризику, втрат у разі дефолту позичальника, рівня відновлення заборгованості) може бути здійснене оцінювання індивідуального кредитного ризику (ризику на рівні окремої кредитної угоди) як очікуваних (середніх) втрат за конкретною кредитною угодою.

Експозиція кредитного ризику – це показник, який відображає ризик у грошовому вираженні. Під час кредитних операцій банку експозиція кредитного ризику зазвичай вважається рівною номінальній вартості позики.

Втрати в разі дефолту – ще один показник кредитного ризику в грошовому вираженні. Його величина зазвичай є меншою, ніж експозиція кредитного ризику, оскільки під час оголошення дефолту кредитор отримує право на стягнення заборгованості за рахунок реалізації забезпечення, стягнення боргу з гаранта (поручителя).

Рівень відновлення заборгованості визначається вартістю, за якою можна реалізувати на ринку боргові зобов'язання після оголошення за ними дефолту. Цей показник залежить як від характеристик боржника, так і від черговості виплат за даним зобов'язанням щодо інших фінансових зобов'язань позичальника перед кредиторами.

Очікувані (середні) втрати за кредитною угодою можуть визначатись як добуток усіх компонентів кредитного ризику (імовірності дефолту позичальника, експозиції кредитного ризику, втрат у разі дефолту, рівня відновлення заборгованості).

В основі грошової оцінки банківських ризиків лежить визначення як очікуваних (середніх), так і неочікуваних втрат банку.

За показник очікуваних (середніх) втрат обирають математичне сподівання, а показники неочікуваних втрат моделюють на основі середньоквадратчного відхилення, яке ще називають волатильністю, і яке характеризує очікуваний (середній) діапазон втрат.

Втрати, менші або більші за очікуваний діапазон, можна вважати неочікуваними. Неочікувані втрати можуть бути прогнозованими

(високоймовірними) і непрогнозованими (малоймовірними). Ці показники можуть використовуватись для оцінки як індивідуальних, так і портфельних фінансових ризиків банку.

Вимірювання ринкових ризиків банку, до яких прийнято відносити валютний, відсотковий і фондовий ризики, базується на визначенні двох основних показників:

1) волатильність (мінливість) ринкових індикаторів;
2) експозиції ризиків.

Волатильність як показник ринкових ризиків характеризує ступінь розсіювання відносних змін ринкових індикаторів (відсоткових ставок, курсів цінних паперів, валютних курсів, цін) навколо їхніх середніх значень. Волатильність зазвичай визначається як середньоквадратичне відхилення (квадратний корінь з дисперсії). Експозиціями ринкових ризиків банків є:

– гепи (розриви) – експозиції відсоткового ризику;

– вартість торгового портфеля цінних паперів банку – експозиція фондового ризику;

– відкриті валютні позиції – експозиції валютного ризику.

У міжнародній практиці на основі волатильностей та експозицій ринкових ризиків банку здійснюється їхнє вимірювання в грошовому вираженні з використанням показника value at risk (VaR)[412]. VaR – це виражена в грошових одиницях оцінка величини, яку не перевищать можливі впродовж певного періоду часу втрати із заданою ймовірністю. Інакше кажучи, величина VaR характеризує найбільші можливі втрати, обумовлені коливаннями ринкових чинників, які розраховуються:

– на певний період часу в майбутньому (часовий горизонт);

– із заданою ймовірністю його неперевищення (рівень довіри);

– у разі певного припущення про характер поведінки ринку (метод розрахунку).

Довірчий інтервал і часовий горизонт є ключовими параметрами, без яких неможливо розрахувати та інтерпретувати показник VaR.

Довірчий інтервал обирається залежно від схильності до ризику, зазначеної в регламентуючих документах наглядових органів. Базельський комітет з банківського нагляду рекомендує рівень у 99 %, на який мають орієнтуватись національні регулятори банківської діяльності.

[412] Saadah S., Sitanggang M. L. Value at risk estimation of exchange rate in banking industry. *Jurnal Keuangandan Perbankan.* 2020. Vol. 24 (4). Pp. 474–484. DOI : https://doi.org/10.26905/jkdp.v24i4.4808

Часовий горизонт для розрахунку VaR обирається з огляду на мінімальні терміни, впродовж яких можна реалізувати на ринку певний інструмент (закрити позицію). Наприклад, одноденний VaR, тижневий VaR, місячний VaR тощо.

Моделювання VaR дає змогу вирахувати потенційні збитки для банку, що оцінює свої ризики, та ймовірність настання події, в результаті якої можливі збитки. Використовуючи дані, отримані моделюванням VaR, банки можуть визначити, чи є у них достатні резерви капіталу для покриття збитків, зумовлених ризиками, що перевищують прийнятний рівень.

Кількісні стандарти, яким повинні відповідати внутрішні моделі оцінки валютного ризику на основі VaR-технології, охоплюють: 1) застосування підходу Value at Risk на щоденній основі з використанням 99-відсоткового довірчого інтервалу; 2) оцінку VaR на 10-денному часовому горизонті; 3) використання історичних даних щонайменше за один попередній рік.

Усі значення параметрів методології VaR в банку мають встановлюватись з урахуванням вимог регулятора й рекомендацій Базельського комітету. У разі якщо на курсоутворення впливають неринкові або стресові (кризові) події, то використання методології VaR не є прийнятним. У разі такої ситуації оцінювання потенційних втрат може ґрунтуватися на експертному аналізі з використанням наявної інформації про чинники зміни валютних курсів (динаміка макроекономічних показників, валютна політика НБУ, прогнози провідних світових банків і міжнародних фінансових організацій тощо).

Оцінювання валютного ризику банку на основі показника VaR, визначеного за параметричним методом, здійснюється за таким алгоритмом:

1) розраховуємо відносні одноденні зміни курсів за формулою:

$$R_i = \ln \frac{K_n}{K_{n-1}} \approx \frac{K_n}{K_{n-1}} - 1; \qquad (6)$$

2) визначаємо середньоквадратичне відхилення в MS Excel за допомогою відповідної функції або за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_1^n (x_i - \bar{x})^2}; \qquad (7)$$

3) для досягнення точніших результатів доцільно враховувати сезонність і визначити зважену волатильність;

4) перевіряємо, наскільки підтверджується гіпотеза про нормальний розподіл через визначення математичного сподівання, моди, медіани, асиметрії та ексцесу;

5) розраховуємо максимально можливі із заданим рівнем надійності відносні зміни курсів валют за формулою:

$$VaR = \pm K_\alpha \times \sigma \times \sqrt{T}, \quad (8)$$

де:

K_α – квантіль для рівня надійності α;

σ – середньоквадратичне відхилення (одноденна волатильність);

T – горизонт часу, на якому прогнозується зміна курсу (в днях);

6) визначаємо показник VaR у грошовому вираженні як добуток величини відкритої валютної позиції в певній валюті на показник VaR у відносному вираженні, розрахований для цієї валюти.

Оскільки вітчизняні банки зазвичай мають дві основні валютні позиції (у доларах та євро), сукупний валютний ризик буде визначатись за такою формулою:

$$VaR = \sqrt{VaR^2_{USD\text{грош}} + VaR^2_{EUR\text{грош}} + 2 \times VaR_{USD\text{грош}} \times VaR_{EUR\text{грош}} \times \rho}, \quad (9)$$

де:

ρ – коефіцієнт кореляції між одноденними змінами долара США та євро.

Визначення показника VaR за історичним методом може бути здійснене за таким алгоритмом:

1) знаходимо відносні зміни курсів відповідної валюти з інтервалом 10 днів за формулою:

$$R_i = \ln \frac{K_n}{K_{n-10}} \approx \frac{K_n}{K_{n-10}} - 1; \quad (10)$$

2) ранжуємо отримані значення в порядку зростання та відсікаємо 1 % найменших і найбільших значень;

3) для отримання історичного грошового VaR множимо значення відповідної валютної позиції в гривневому еквіваленті на історичний VaR у відносному вираженні.

Загальними перевагами показника VaR є те, що він може використовуватись для агрегування ризиків, забезпечує можливість вимірювання капіталу банку під ризиком і контролює ризики. Водночас має й ряд недоліків, зокрема: відсутність інформації про найгірший можливий збиток за межами значення VaR, під час розподілів з різною товщиною «хвостів» може виходити однакове значення VaR, для одного і того самого портфеля довірчі рівні його значення можуть суттєво відрізнятись, відсутність субадитивності, що означає можливість перевищення значення ризику портфеля суми індивідуальних ризиків його складових елементів. Ще одним суттєвим недоліком показника VaR є те, що він не забезпечує адекватної оцінки ризиків у кризові періоди, які характеризуються підвищеною фінансовою турбулентністю.

Одним із показників ризику, які відповідають умовам когерентності, є показник conditional VaR (CvaR) або ж expected shortfall (ES). Цей показник забезпечує можливість оцінити можливі втрати в разі перевищення значення VaR. Потреба у використанні цього показника обумовлюється ефектом «товстих хвостів», тобто відсутністю нормального розподілу, а також тим, що він може використовуватись для вимірювання ризиків у періоди криз[413].

На відміну від показника VaR, що дає змогу визначити ймовірність, з якою втрати банку не перевищать задану величину, показник CVaR показує, якими вони можуть бути в разі перевищення цієї величини. CVaR визначається як очікувані втрати, що перевищують VaR. Величина CVaR не може бути нижчою, ніж величина VaR. CVaR може забезпечувати визначення величини значних втрат, які можуть виникати саме в періоди фінансової турбулентності та з досить низькою ймовірністю. Оцінка ризиків на основі показника VaR у такій ситуації буде заниженою і не відображатиме потенційну величину втрат банку. Водночас варто зауважити, що, як і будь-який показник ризику, CVaR також має власні недоліки: для отримання адекватної оцінки потрібна значна кількість спостережень; більш чутливий до помилок; його надійність суттєво залежить від точності «хвоста» використовуваної моделі.

[413] Kidd D. Value at Risk and Conditional Value at Risk: A Comparison / INVESTMENT RISK AND PERFORMANCE. CFA INSTITUTE. 2012. URL : https://deborahkidd.com/wp-content/uploads/Value-at-Risk-and-Conditional-Value-at-Risk-A-Comparison-1.pdf

Змоделювавши та визначивши інтегральний показник фінансової безпеки банку й показники його основних фінансових ризиків, доцільно провести кореляційно-регресійний аналіз на наявність зв'язків між ними, у результаті чого має бути встановлено тип і значущість кожного зв'язку. Отже, варто вказати, вплив яких саме фінансових ризиків банку на рівень його фінансової безпеки є найбільш значущим та управління якими потребує найбільшої уваги.

3.5. Іншуртех як інноваційний модус зміцнення фінансової безпеки страхового ринку України

(Ю. В. Мирончук, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний податковий університет)

У глобальному масштабі цифрові технології стали визначальним чинником модернізації страхового ринку, забезпечуючи його адаптацію до потреб сучасного клієнта, підвищення ефективності бізнес-процесів і зниження трансакційних витрат. Іншуртех (InsurTech) сьогодні постає не як опція чи додатковий інструмент розвитку страхового бізнесу, а як об'єктивна вимога часу. У більшості випадків інструменти іншуртех сприяють оптимізації операційної діяльності страховиків, підвищенню прозорості та зростанню довіри з боку страхувальників, що безпосередньо впливає на фінансову стійкість компаній і, відповідно, на фінансову безпеку страхового ринку загалом. Водночас ефективність цих процесів залежить від належного менеджменту цифровізації: відсутність чітких стратегій і контролю має здатність не лише знівелювати потенційні переваги, але й створити нові загрози фінансовій стабільності.

Для України питання впровадження інноваційних технологій у страхову сферу має особливе значення. По-перше, це пов'язано з активним курсом держави на цифрову трансформацію фінансового сектору та впровадження інновацій відповідно до європейських стандартів. По-друге, сучасний етап розвитку українського страхового ринку характеризується посиленням фінансової безпеки, особливо в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів, що зумовлює потребу в гнучких,

технологічно орієнтованих рішеннях. У цьому контексті іншуртех є інноваційним модусом забезпечення конкурентоспроможності та стійкості страхового бізнесу, а його впровадження потребує комплексного управлінського підходу, що враховує як потенціал цифрових інструментів, так і супутні ризики їхнього використання.

Страховий ринок є невід'ємним структурним елементом фінансового ринку, що виконує функцію перерозподілу ризиків та акумуляції фінансових ресурсів, забезпечуючи стабільність економічних відносин і безперервність відтворювальних процесів. Взаємозалежність між страховим та іншими сегментами фінансового ринку обумовлює те, що будь-які стреси в страховому секторі здатні трансформуватися в системні дисбаланси, що загрожують цілісності всієї фінансової системи. Фінансова безпека окремих страховиків формує сукупну стійкість страхового ринку, тоді як фінансова безпека самого страхового ринку є одним із ключових детермінантів фінансової безпеки фінансового ринку загалом. Зі свого боку фінансова безпека фінансового ринку має безпосередній вплив на економічну безпеку держави, визначаючи її здатність ефективно протидіяти внутрішнім і зовнішнім викликам, підтримувати макроекономічну стабільність і забезпечувати довіру до інститутів фінансової системи. Отже, ланцюгова залежність «фінансова безпека страховиків – фінансова безпека страхового ринку – фінансова безпека фінансового ринку – фінансова безпека держави» відображає системний характер взаємозв'язків, у межах яких страховий ринок є не лише інструментом захисту від ризиків, але й фундаментом стійкості фінансової системи країни (рис. 3.5.1).

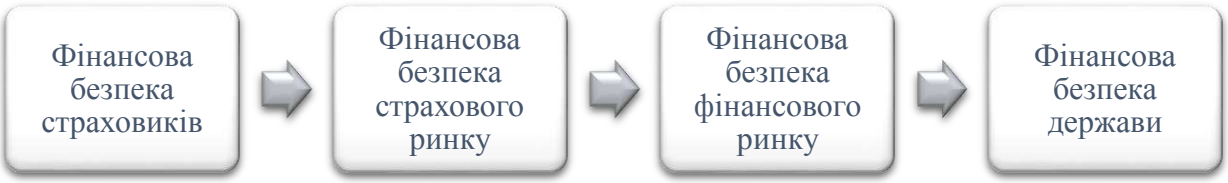

Рисунок 3.5.1 – Трансляція фінансової безпеки від страхового ринку до економіки

Джерело: побудовано автором.

З огляду на те, що страховий ринок за умови достатньої гнучкості та здатності до адаптації в умовах кризових викликів може відігравати позитивну роль у перерозподілі ризиків в економіці за рахунок їхньої диверсифікації через інструменти страхування та перестрахування,

особливої актуальності набуває потреба в його подальшому розвитку. Водночас суб'єкти страхового ринку повинні бути належно підготовлені до функціонування в умовах підвищеної ризикованості, оскільки в іншому разі посилення їхньої активності може зумовити надмірну концентрацію ризиків і мати деструктивний вплив на фінансову безпеку ринку загалом[414]. Іншуртех відіграє ключову роль як стимулюючий елемент розвитку страхового ринку, оскільки цифрові технології дають змогу підвищити ефективність бізнес-процесів, забезпечити доступність страхових продуктів для ширшого кола споживачів і знизити операційні витрати страховиків.

Фінансову безпеку страхового ринку доцільно розглядати як стан захищеності від сукупності обставин, за яких виникають ризики настання негативних фінансових наслідків, здатних суттєво вплинути на фінансову стійкість страховиків. Водночас фінансова безпека страхового ринку має ієрархічну залежність від фінансової безпеки держави, формуючись у взаємозв'язку з безпекою інших секторів фінансової системи, зокрема банківського сектору та небанківських фінансових інститутів. У ширшому контексті фінансова безпека постає невід'ємною складовою економічної безпеки держави, визначаючи її спроможність протидіяти внутрішнім і зовнішнім викликам та забезпечувати стійкий розвиток[415].

Із втратою чинності Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України контроль за загрозами в розрізі сфер економіки змістився в бік проактивної системи. Безпека страхового ринку визначалася елементом фінансової безпеки та вимірювалась за допомогою кількісних індикаторів (рівня проникнення страхування, частки надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній загальним обсягом надходжень страхових премій). Відтепер в Україні діє Порядок проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки, який регламентує комплекс заходів Бюро економічної безпеки у сфері протидії правопорушенням і запобігання загроз економічній безпеці держави та суб'єктів

[414] Мирончук Ю. В. Фінансова безпека страхового ринку в умовах воєнного стану. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції* : зб. матер. XV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 22 листопада 2024 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С. 430. URL : https://omp.dpu.edu.ua/catalog/view/661/1057/8674#page=430

[415] Богріновцева Л. М., Вергелюк Ю. Ю. Аналіз показників фінансової безпеки страхового ринку України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 31. С. 174–179. URL : https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/395

господарювання[416]. Утім цей нормативний документ не визначає конкретної методики вимірювання безпекових показників загалом і в розрізі секторів економіки зокрема.

Для окреслення впливу іншуртеху як інноваційного модусу, що сприяє зміцненню фінансової безпеки страхового ринку, звернемось до систематизації теоретичних засад і змісту технологій, що входять в іншуртех. У таблиці 3.5.1 зосереджено систематизацію підходів щодо сенсового наповнення іншуртеху.

Таблиця 3.5.1 – Систематизація підходів до визначення поняття InsurTech

Автор	Трактування
1	2
Є. Бридун[417]	Це екосистема зацікавлених компаній, які працюють як за моделлю B2B, так і за моделлю B2C і змішаною моделлю – дистриб'юторство, у першому випадку надаючи послуги для страхових компаній, у наступному – страхувальникам та вирішуючи проблеми в рамках ланцюжка створення страхової вартості дистриб'юторами за допомогою використання технологій, слідуючи орієнтованого на користувача підходу
А. Полчанов, К. Галатюк[418]	Інноваційне використання технологій у страхуванні, що є різновидом FinTech
П. Марано[419]	Будь-який прояв використання технологічних інновацій у страховому секторі, спрямованих на вдосконалення існуючих процесів, здійснення заощаджень або пропозицію нових продуктів і послуг, які ще відсутні на ринку
О. Сосновська[420]	Це категорія, що використовується для характеристики нових технологій, які є інноваційними продуктами в страховому секторі та мають вплив на регуляторну практику страхових ринків

[416] Порядок проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки : постанова КМУ від 27.12.2024 № 1509. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1509-2024-%D0%BF#Text

[417] Бридун Є. В. Іншуртех як система вдосконалення страхової діяльності. URL : https://prestige-ic.com.ua/storage/other/dopovd_brydun202110_1.pdf#page=6

[418] Полчанов А. Ю., Галатюк К. О. Інновації InsurTech та телематика як «драйвери» змін у страховій індустрії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 4 (110). С. 86–93. URL : https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8809/86.pdf

[419] Marano, P. (2019). Navigating InsurTech: The digital intermediaries of insurance products and customer protection in the EU. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 26 (2), 294–315. DOI : https://doi.org/10.1177/1023263X19830345

[420] Сосновська О. О. Інноватизація страхового бізнесу в умовах розвитку цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2021. № 7. С. 62–69. DOI : https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-7-62-69

Продовження таблиці 3.5.1

1	2
А. Крисоватий, А. Гулей, Б. Язлюк, Х. Ліп'яніна-Гончаренко, В. Максимович, А. Бутов[421]	Є новими високотехнологічними рішеннями, що дають змогу істотно поліпшити, а іноді й кардинально змінити процес надання страхових послуг, зробити його більш комфортним і зручним для користувача
В. Руденко, В. Мирончук, О. Смагло[422]	Інтегрований страховий феномен, що поєднує використання інноваційних технологій і діяльність спеціалізованих компаній, спрямованих на трансформацію страхового ринку, вдосконалення бізнес-моделей, покращення клієнтського досвіду та підвищення ефективності управління ризиками
А. Браун, Р. Цзя[423]	Є стратегічною концепцією в страховому секторі, яка, з одного боку, охоплює страхові технології для управління ризиками, а з іншого – співпрацю страховиків з InsurTech-компаніями для використання можливостей їхньої технічної експертизи

Джерело: систематизовано автором.

Отже, зібрані в таблиці підходи демонструють багатогранність іншуртех, що поєднують у собі сучасні технології ведення страхового бізнесу й оцінки ризиків страхування, високотехнологічний інструмент удосконалення страхових послуг, інноваційний страховий феномен чи модель розвитку страхових відносин. Глибинні трансформації, що змінюють страховий ринок під впливом інтеграції в нього сучасних цифрових технологій, спонукає розглядати InsurTech у більш глобальному аспекті, який насамперед стосується безпеки, якості й ефективності страхового бізнесу. У цьому контексті розглядаємо InsurTech як інноваційний модус фінансового ринку, що поєднує передові технології та стратегічні підходи для трансформації страхового сектору, вдосконалення бізнес-моделей, підвищення ефективності страхового бізнесу, покращення якості страхових послуг і зміцнення фінансової безпеки.

[421] Основи цифрової економіки : навч. посіб. / Крисоватий А. І., Гулей А. І., Язлюк Б. О., Ліп'яніна-Гончаренко Х. В., Максимович В. І., Бутов А. М. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 274 с. URL : https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/41408

[422] Руденко В., Мирончук В., Смагло О. InsurTech як драйвер розвитку страхування. *Економіка та суспільство*. 2024. № 70. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-42

[423] Braun, A., Jia, R. InsurTech: Digital technologies in insurance. *Geneva Pap Risk Insur Issues Pract.* 2025. № 50, 1–7. DOI : https://doi.org/10.1057/s41288-024-00344-x

Унаслідок об'єднання в InsurTech широкого діапазону високотехнологічних інструментів він забезпечує, відповідно, множину функціональних опцій, що трансформують страховий ринок. InsurTech виконує важливу роль трансформації страхових послуг і забезпечує ряд функцій:

– покращення клієнтського досвіду;
– забезпечення індивідуального підходу;
– підвищення ефективності послуг;
– гнучкість пропозиції;
– скорочення операційних витрат;
– зниження рівня шахрайства[424].

Утім зазначені функції не стосуються виключно впливу на страхові послуги. Цифрові технології, інтегруючись у різні гілки страхового ринку, чинять різноманітний вплив на організацію управління, розширюють можливості ідентифікації та мінімізації ризиків, змінюють якість страхових послуг і ефективність страхової діяльності загалом. Зазначене створює передумови для виокремлення функціональних модусів трансформації страхового ринку під впливом іншуртеху.

Таблиця 3.5.2 – Функціональні модуси іншуртеху та їхнє наповнення

Інноваційний модус	*Управлінський модус*
– Впровадження штучного інтелекту для аналізу даних і прогнозування ризиків. – Використання блокчейну для забезпечення прозорості та безпеки транзакцій. – Розробка цифрових платформ для спрощення взаємодії клієнтів зі страховими продуктами	– Автоматизація процесів андеррайтингу для швидшого прийняття рішень. – Оптимізація ланцюжків постачання страхових послуг через інтеграцію технологій. – Удосконалення CRM-систем для кращого управління відносинами з клієнтами
Безпековий модус	*Модус ефективності*
– Персоналізація страхових продуктів на основі даних клієнтів для зниження ризиків. – Використання IoT (інтернету речей) для моніторингу та запобігання страховим випадкам. – Впровадження кібербезпеки для захисту даних страхувальників	– Скорочення витрат на адміністрування через автоматизацію рутинних процесів. – Прискорення обробки страхових вимог за допомогою цифрових інструментів. – Підвищення якості клієнтського досвіду через інтуїтивні інтерфейси та швидке обслуговування

Джерело: побудовано автором.

[424] Полчанов А. Ю., Галатюк К. О. Інновації InsurTech та телематика як «драйвери» змін у страховій індустрії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 4 (110). С. 86–93. URL : https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8809/86.pdf

Термін «модус» (від лат. «modus» – спосіб, міра, образ дії) найточніше відображає динамічний і багатогранний характер цього явища, підкреслюючи його як спосіб функціонування, що об'єднує технологічні, організаційні й ринкові аспекти. Модус акцентує на активному, процесуальному підході, який постійно адаптується до змін у страховому секторі та фінансовому ринку. Використання терміна «модус» дає змогу підкреслити гнучкість і трансформаційну природу InsurTech, яка не лише впроваджує нові технології, але й переосмислює способи взаємодії між страховими компаніями, клієнтами й технологічними рішеннями.

У контексті свого функціонального призначення InsurTech охоплює кілька ключових модусів, кожен з яких відображає окремий аспект його впливу на страховий ринок (табл. 3.5.2).

Інноваційний модус підкреслює використання передових технологій, як-от штучний інтелект (ШІ), блокчейн чи Big Data, для створення нових продуктів і послуг.

Управлінський модус акцентує на вдосконаленні бізнес-процесів і моделей, що підвищують операційну ефективність страхових компаній.

Безпековий модус зосереджений на зміцненні фінансової безпеки клієнтів через точніше управління ризиками та персоналізовані страхові рішення.

Модус ефективності спрямований на оптимізацію витрат, прискорення процесів і підвищення якості страхових послуг, що забезпечує конкурентоспроможність на ринку.

Разом ці модуси формують цілісний підхід InsurTech до трансформації страхового сектору. Враховуючи існування ряду підходів до визначення функціонального призначення InsurTech, нами пропонується розглядати ці функції в межах чотирьох агрегованих площин – модусів. Це дало змогу встановити місце безпекової складової інтеграції FinTech у страхування.

InsurTech агрегує широкий спектр цифрових технологій, зокрема штучний інтелект (ШІ), інтернет речей (IoT), аналіз великих даних (Big Data), блокчейн, хмарні технології, робо-адвайзери, доповнену й віртуальну реальність (AR / VR), мобільні технології, а також біометричні технології та квантові обчислення, що спільно сприяють трансформації страхового сектору. У руслі інтеграції цих технологій в організацію страхового ринку вони, комбінуючись, трансформують його та проникають в один із чотирьох зазначених модусів (табл. 3.5.3).

Таблиця 3.5.3 – Відображення модусів застосування цифрових технологій у страховій діяльності

Технологія / модус впливу	Інноваційний модус	Управлінський модус	Безпековий модус	Модус ефективності
Штучний інтелект (ШІ)	+	+	+	+
Інтернет речей (IoT)	+	+	+	+
Аналіз великих даних (Big Data)	+	+	+	+
Блокчейн	+	+		+
Хмарні технології	+	+	+	+
Робо-адвайзери	+	+	–	+
Доповнена та віртуальна реальність (AR / VR)	+	+	–	+
Мобільні технології	+	+	–	+
Біометричні технології	+	+	+	+
Квантові обчислення	+	–	+	–

«+» – присутність практики інтеграції технології у відповідний модус;
«–» – відсутність практики інтеграції технології у відповідний модус.
Джерело: побудовано автором.

У межах сучасної трансформації страхового ринку ключовим аспектом є посилення безпекового модусу цифрових технологій. Насамперед застосування блокчейну забезпечує високий рівень прозорості операцій і захищеність даних від шахрайських втручань.

Штучний інтелект і Big Data дають змогу оперативно виявляти аномалії в поведінці клієнтів і транзакціях, що мінімізує ризики зловживань.

Інтернет речей (IoT) підсилює превентивну функцію страхування через моніторинг стану майна чи здоров'я за допомогою датчиків, що знижує ймовірність настання страхових випадків.

Важливим доповненням є біометричні технології, які гарантують ідентифікацію клієнта й захист від несанкціонованого доступу до фінансових сервісів.

Натомість такі інструменти, як мобільні застосунки чи AR / VR, мають радше комунікаційно-сервісний характер і не формують прямого безпекового ефекту.

Отже, саме безпекові технології визначають довіру до страхової інфраструктури, створюючи умови для її стійкого розвитку.

Аналогічно тенденціям на ринку банківських послуг, де традиційні банки активно переходять у цифровий формат, а необанки є їхніми конкурентами, на страховому ринку формуються повністю дистанційні учасники – так звані full carriers, тобто ліцензовані страхові компанії, які контролюють увесь цикл діяльності: від укладення договорів та андеррайтингу до врегулювання збитків, інтегруючи цифрові технології для більшості процесів, але водночас можуть мати фізичну присутність у межах регуляторних вимог. Поширення таких типів страхових компаній і збільшення їхньої частки в загальній кількості InsurTech, особливо в Європі, свідчить про те, що ринок в очікуванні розвитку саме повноцінних цифрових страхових бізнесів[425].

Крім того, порівнюючи моделі InsurTech-компаній на ринку США та Німеччини, дослідники зазначають, що іншими моделями страхової діяльності є дистриб'ютори (Distributors) та технологічні провайдери (Enablers). Дистриб'ютори діють як традиційні посередники (агенти чи брокери), зосереджуючись на дистрибуції страхових продуктів. Вони не беруть на себе ризик страхування, а лише сприяють продажу страхових продуктів, часто використовуючи цифрові платформи, зокрема порівняльні вебсайти або цифрові брокери. Технологічні провайдери надають програмні рішення для покращення окремих аспектів страхового бізнесу, як-от адміністрування, андеррайтинг, управління претензіями чи аналітика. Вони співпрацюють із традиційними страховиками, щоб впроваджувати свої технологічні рішення для кінцевих споживачів[426].

Повертаючись до паралелей фінтеху в банківській діяльності зауважимо, що на ринку іншуртех також потрібно виокремлювати ліцензованих посередників, що інтегрують свою діяльність у цифрові технології (про них ішлося вище), а також InsurTech-компанії, що пропонують окремі цифрові рішення для страховиків. У руслі врахування специфікації їх поділяють на[427]:

---

[425] Лапішко З. Я. Вплив InsurTech на розвиток страхового ринку. *Фінансовий простір*. 2023. № 1 (49). С. 17–30. DOI : https://doi.org/10.30970/fp.1(49).2023.173031

[426] Oletzky, T. (2024). InsurTech in the United States and Germany – What are the drivers behind the different business models? *Risk Management and Insurance Review*. 26 (4), 485–511. DOI : https://doi.org/10.1111/rmir.12254

[427] Jackson, M. InsurTech Rising: A Profile of the InsurTech Landscape / Milken Institute. 2018. P. 52. URL : https://milkeninstitute.org/sites/default/files/reports-pdf/InsurTech-Rising-12.4.18_2.pdf

1. Провайдери рішень для управління персоналом і пільгами (Human Resources and Earned Benefits Solution Providers) – InsurTech-платформи, які надають страховикам інноваційні технологічні інструменти для оптимізації процесів управління людськими ресурсами, покращення програм пільг для співробітників і підвищення ефективності HR-функцій.

2. Провайдери рішень для роботи з даними (Data Solution Providers) – платформи, що спеціалізуються на зборі, обробці й аналізі великих обсягів даних, забезпечуючи страхові та перестрахові компанії, стартапи й інші зацікавлені сторони аналітичними інструментами для вдосконалення оцінювання ризиків і процесів андеррайтингу.

3. Провайдери інфраструктурних рішень (Infrastructure Solution Providers) – платформи, які зосереджені на створенні та впровадженні back-end рішень, спрямованих на оптимізацію внутрішніх бізнес-процесів страхових компаній, підвищуючи їх операційну ефективність і технологічну гнучкість.

Нерівномірною є видова інтеграція іншуртеху в розрізі галузей страхування. Понад 60 % угод у сфері іншуртех були пов’язані з розробкою страхових технологій для сегмента ризикового страхування, зокрема страхування майна та відповідальності. Основною метою InsurTech є вдосконалення клієнтського обслуговування в страхових компаніях через створення додаткових переваг у просуванні страхових продуктів, управлінні ризиками, наданні фінансових консультацій та інших напрямах[428].

Якщо розглядати InsurTech як ринок послуг неліцензованих компаній для страховиків, варто зазначити їх спрямованість на оптимізацію окремих бізнес-процесів і цифровізацію. За даними статистики, найбільша частка InsurTech-компаній, а саме 43 %, зосереджена на бізнес-процесах, пов’язаних із маркетингом і дистрибуцією страхових продуктів[429]. Значно менше займає питома вага іншуртеху, що впроваджується в ризик-менеджмент і стає частиною безпекового модусу.

[428] Кнейслер О., Кулина Г., Федорович І. Трансформація світового страхового ринку в умовах запровадження нових бізнес-моделей та сучасних страхових технологій. *Світ фінансів*. 2024. № 2 (79). С. 41–54. URL : http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1692

[429] Creating value, finding focus: Global Insurance Report 2022 / McKinsey&Company. URL : https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/creating-value-finding-focus-global-insurance-report-2022

Така частка становить приблизно 10 %. Загалом впровадження іншуртех у систему управління бізнес-процесами зменшує витрати страховиків завдяки автоматизації за допомогою програмних додатків і чат-ботів (Software Applications and Chatbots), які замінюють функції агентів, брокерів і фінансових консультантів, скорочуючи аквізиційні витрати; використанню даних із розумних пристроїв (Smart Device Data), як-от GPS-трекери автомобілів чи носимі фітнес-трекери, що дає змогу формувати індивідуальні та конкурентоспроможні ціни на страхові послуги, підвищуючи лояльність клієнтів; телематичним інструментам і страхуванню на вимогу (Telematics and On-Demand Insurance), які дають страхувальникам змогу оплачувати лише фактично пройдені відстані та залучати клієнтів із нижчим рівнем доходу через доступні мікрополіси; а також платформам взаємного страхування (Peer-to-Peer Insurance Platforms), які об'єднують групи страхувальників для спільної відповідальності за збитки, знижуючи загальну вартість страхування й підвищуючи ефективність[430].

У контексті вищезазначеного можна констатувати, що іншуртех навіть поза безпековим модусом знаходить своє позитивне відображення на стані фінансової безпеки окремих страховиків і страхового ринку загалом. Потрібно погодитись, що «…новітні технології створюють нові можливості для учасників страхового ринку, сприяючи підвищенню ефективності ризик-менеджменту, цінової політики страховиків, покращенню їх взаємодії з клієнтами в контексті забезпечення гарантій страхового захисту та збалансування інтересів усіх суб'єктів страхової діяльності»[431].

З огляду на очевидні переваги іншуртеху на світовому ринку стрімко зростає зацікавленість і попит на його інструменти. Втім інвестиційна активність на ринку є варіативною та демонструє хвилеподібну динаміку (рис. 3.5.2).

[430] Шевчук О. О. Цифрова трансформація у страховій індустрії. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. 2019. № 1 (34). С. 29–34. DOI : https://doi.org/10.18371/2221-755x1(34)2019183105

[431] Кнейслер О., Кулина Г., Федорович І. Трансформація світового страхового ринку в умовах запровадження нових бізнес-моделей та сучасних страхових технологій. *Світ фінансів*. 2024. № 2 (79). С. 41–54. URL : http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1692

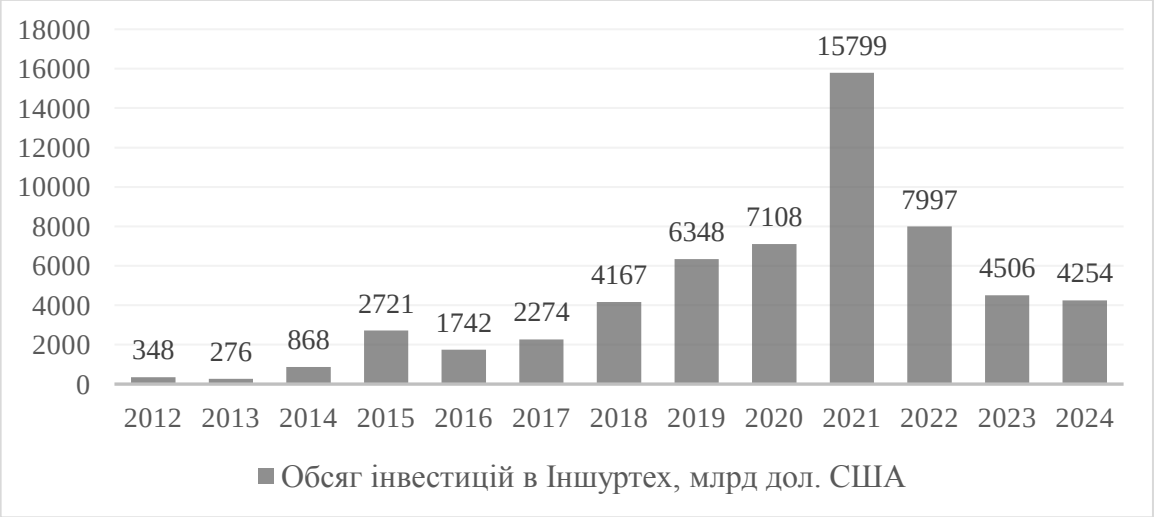

Рисунок 3.5.2 – Динаміка інвестиційної активності на світовому ринку іншуртех у 2012–2024 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано автором за [[432]*].*

Особливу увагу привертає зменшення обсягів інвестицій в іншуртех. Різке скорочення обсягів інвестицій, що трапилося 2022 року (з 15,8 млрд дол. США 2021 року до 8,0 млрд дол. США), було зумовлене рядом макроекономічних і структурних чинників. Насамперед негативний вплив мало глобальне зростання інфляції та підвищення відсоткових ставок, що спричинило обмеження доступу до венчурного капіталу й зниження ліквідності на фінансових ринках. Важливим чинником стало також зменшення кількості великих інвестиційних угод (mega-rounds), які 2021 року формували значну частку ринку. Крім того, інвестори почали демонструвати більш обережну поведінку, акцентуючи увагу на довгостроковій прибутковості та життєздатності бізнес-моделей InsurTech-компаній, а не на їхньому швидкому зростанні.

У сукупності ці тенденції обумовили різке зниження обсягів фінансування в секторі порівняно з попереднім рекордним роком. Водночас варто зазначити, що спад 2022 року відображав ширший глобальний тренд уповільнення венчурних інвестицій у фінтех і технологічні компанії, що стало наслідком корекції після надзвичайно активного 2021 року.

[432] Global InsurTech Report Q4 2024 / GallagherRe. 2025. URL : https://www.ajg.com/gallagherre/-/media/files/gallagher/gallagherre/news-and-insights/2025/february/gallagherre-global-insurtech-report-q4.pdf

Досить нерівномірним є вклад країн світу у вищеописану динаміку. Лідером у глобальних угодах іншуртех залишаються США, частка яких щорічно становить приблизно 50 %. Велика Британія стабільно посідає друге місце серед країн світу, демонструючи зростання обсягу інвестицій 2024 року до 9,3 % (порівняно з 7,4 % 2023 року). Зросла активність на ринку InsurTech-інвестицій у Канаді, Німеччині, Південній Кореї та Швейцарії. Водночас найбільше зниження інвестиційної активності 2024 року спостерігалося в Південній Африці. Спад також зафіксовано в Австралії, Нігерії, Швеції та Об'єднаних Арабських Еміратах [[433], с. 9].

У Глобальному звіті з InsurTech компанії Gallagher Re[434], присвяченому ролі штучного інтелекту в страховій і перестраховій індустрії, зазначено, що ШІ визначає чотири основні сфери в страховій галузі (рис. 3.5.3).

Рисунок 3.5.3 – Основні напрями застосування штучного інтелекту в страховій індустрії

Джерело: побудовано автором за [[435], с. 14].

Сегмент інтеграції штучного інтелекту в управління ризиками формує підґрунтя для практичної реалізації безпекового модусу в страховій діяльності. У звіті доведено, які саме інструменти ШІ інтегруються в одну із чотирьох ключових сфер.

[433] Global InsurTech Report Q4 2024 / GallagherRe. 2025. URL : https://www.ajg.com/gallagherre/-/media/files/gallagher/gallagherre/news-and-insights/2025/february/gallagherre-global-insurtech-report-q4.pdf

[434] Там само.

[435] Там само.

Дистрибуція спирається на інструменти генерації природної мови (NLG), що забезпечують створення зрозумілих текстів на основі внутрішнього представлення даних.

Управління ризиками найчастіше застосовує машинне навчання, яке дає змогу розробляти й навчати статистичні алгоритми, здатні узагальнювати інформацію та виконувати завдання без детальних інструкцій.

Врегулювання збитків здебільшого використовує текстову аналітику для інтерпретації даних, виявлення закономірностей та аналізу змісту інформації.

Центральні бізнес-процеси функціонують на основі автоматизації, яка забезпечує ефективність корпоративних операцій за рахунок імітації людських завдань та їхньої подальшої алгоритмізації.

Відповідно, не можна стверджувати, що застосування ШІ в межах безпекового модусу обмежується окремими інструментами. Водночас на світовому ринку InsurTech сформувалися тенденції щодо переважання певних рішень, три найкращі з яких у розрізі сфер діяльності подано в таблиці 3.5.4.

Таблиця 3.5.4 – Провідні рішення ШІ для інтеграції у сфери страхового бізнесу

Сфера діяльності	Рішення
Канали збуту (дистрибуція)	Генерація природньої мови. Введення даних і класифікація. Великі мовні моделі
Ризик: тарифікація, андеррайтинг та управління портфелем	Машине навчання. Глибинне навчання. Предикативна та просунута аналітика
Врегулювання збитків (виплати)	Текстова аналітика. Розпізнавання зображень. Великі мовні моделі
Центральні бізнес-процеси	Автоматизація. Введення даних і класифікація. Загальний інтелект

Джерело: побудовано автором за [436, с. 15].

436 Global InsurTech Report Q4 2024 / GallagherRe. 2025. URL : https://www.ajg.com/gallagherre/-/media/files/gallagher/gallagherre/news-and-insights/2025/february/gallagherre-global-insurtech-report-q4.pdf

Аналізуючи глибину проникнення іншуртеху в страховий ринок України й ефективність взаємодії страховиків та InsurTech-компаній використаємо окремі доступні кількісні індикатори. Розподіл цифрових рішень за сферами діяльності в Україні демонструє незначну частку іншуртеху.

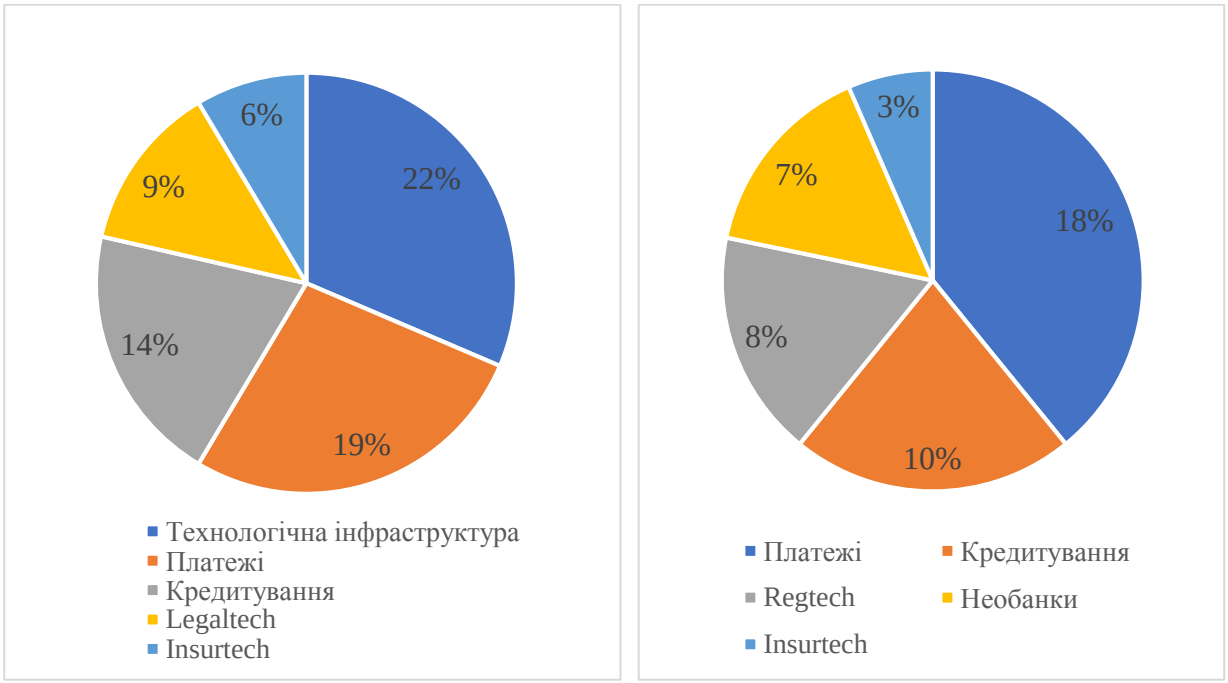

Рисунок 3.5.4 – Частка іншуртеху на фінтех-ринку України 2021 та 2025 рр., %

Джерело: побудовано автором за [437].

Нерівномірність розвитку ринку фінтеху в Україні підтверджується частками галузей, що демонструє розподіл. Спостерігаємо зменшення частки іншуртеху 2025 року вдвічі порівняно з 2021 роком. Це означає, що інші сфери фінтеху набули значно більшого розвитку в Україні. Йдеться про технологічну інфраструктуру, яка незмінно посідала провідні позиції та відображала сталий попит на IT-рішення для фінансових установ. Також зростає частка платіжних сервісів і грошових переказів, що визначається зростанням довіри до безготівкових розрахунків і сприяє створенню інноваційних рішень у цій сфері. Стабільно збільшується частка цифрових рішень кредитування, що створює нові можливості та провокує появу нових компаній у цій сфері.

[437] Каталог Фінтех-компаній України 2025 / Українська асоціація фінтех та інноваційних компаній. URL : https://fintechua.org/fintech_catalog_2025

Зважаючи на зменшення частки InsurTech на ринку цифрових технологій України, незмінними залишаються канали впливу інструментів іншуртех на фінансову стабільність. Їхній опис і механізми реалізації вивчені зарубіжними дослідниками на базі даних країн світу[438]:

1. Канал впливу іншуртеху через автоматизацію процесів та зниження операційних ризиків. Цифрові технології дають змогу автоматизувати оцінювання ризиків, оптимізувати ціноутворення та виявляти шахрайство. Це сприяє зниженню операційних витрат страхових компаній, що позитивно впливає на їх фінансову стабільність. Автоматизація зменшує людські помилки, але водночас потребує чітких стандартів для забезпечення прозорості алгоритмів, щоб уникнути фінансових втрат через помилкові рішення.

2. Канал впливу іншуртеху на популяризацію страхових послуг і збільшення обсягу продаж через персоналізацію продуктів і підвищення їхньої доступності. Використання цифрових інструментів розширює доступ до страхування та створює передумови для залучення більшої кількості клієнтів. Це зміцнює фінансову базу страхових компаній за рахунок диверсифікації портфеля. Проте варто зазначити, що надмірна персоналізація може призвести до дискримінаційних практик, що створює ризики для фінансової безпеки через можливі судові позови або втрату довіри клієнтів.

3. Канал впливу іншуртеху через зменшення транзакційних витрат. Смарт-контракти забезпечують автоматичне виконання умов страхових договорів, що зменшує транзакційні витрати та підвищує ефективність.

У контексті української практики впровадження іншуртеху в роботу страхового ринку не варто ігнорувати виклики, що можуть трансформуватися в загрози без успішного управління ними (табл. 3.5.5).

Неврегульованість різноманітних аспектів використання цифрових інструментів на страховому ринку України створює виклики для ефективності систем регулювання InsurTech. Так, юридично незакріплені такі поняття, як смарт-контракти чи цифрові платформи, що створює юридичну невизначеність, яка може мати фінансові наслідки. Також фактично не існує системи регулювання відповідальності за дії алгоритмів, що може призвести до фінансових втрат у разі помилок в оцінюванні ризиків чи виплат. Впровадження будь-яких цифрових

[438] Abisheva, M., Omirali, Zh., & Yensebayeva, A. (2025). Innovative approaches to financial and legal regulation of insurance products in the InsurTech era. *Social and Legal Studios*. 8 (2), 11–22. DOI : https://doi.org/10.32518/sals2.2025.11

технологій неодмінно пов'язане з кіберризиками, повністю уникнути яких не є можливими. Це створює нові виклики й вимагає розробки алгоритмічних підходів у разі їхнього виникнення.

Таблиця 3.5.5 – Виклики інтеграції іншуртеху в Україні та способи їхнього врегулювання

Виклики	Напрями врегулювання
Відсутність правового підґрунтя використання іншуртех	Створення регуляторних пісочниць. Гармонізація з європейськими стандартами
Проблеми з відповідальністю за алгоритми	Забезпечення прозорості алгоритмів і захист прав споживачів
Кіберзагрози та потреба в захисті даних	Обов'язковий аудит кіберстійкості. Протоколи реагування

Джерело: побудовано автором за [439, с. 6–7].

Регуляторні пісочниці є інноваційним інструментом, який дає змогу тестувати нові фінансові продукти, зокрема в сфері InsurTech, у контрольованому середовищі з обмеженим регуляторним навантаженням. Міжнародний досвід, наприклад Великої Британії (FCA)[440] та Сінгапуру (MAS)[441], демонструє, що регуляторні пісочниці сприяють розвитку цифрових страхових продуктів, як-от платформи на основі ШІ чи блокчейну, знижуючи фінансові ризики через попереднє виявлення проблем і співпрацю з регуляторами. Вони забезпечують баланс між інноваціями, захистом споживачів і фінансовою стабільністю, що є критично важливим для цифровізації страхового сектору.

В Україні впровадження регуляторних пісочниць може прискорити розвиток InsurTech, враховуючи зростаючу цифровізацію фінансового сектору. Адаптація європейських практик, як-от гармонізація з Digital Operational Resilience Act (DORA), дасть змогу тестувати смарт-контракти та системи оцінки ризиків, мінімізуючи юридичні та

439 Abisheva, M., Omirali, Zh., & Yensebayeva, A. (2025). Innovative approaches to financial and legal regulation of insurance products in the InsurTech era. *Social and Legal Studios*. 8 (2), 11–22. DOI : https://doi.org/10.32518/sals2.2025.11

440 Boto, K., Amos, G., Moran, J., Robbins, J., & Welden-Iley, J. (2023). The rise of fintech: Liability and insurance. In The Global Insurance Market and Change (1st ed., pp. 40). *Informa Law from Routledge*. DOI : https://doi.org/10.4324/9781003319054-10

441 Chen, C. (2022). Corporate governance standards for insurers in Singapore. In *The Governance of Insurance Undertakings: Corporate Law and Insurance Regulation*. AIDA Europe Research Series on *Insurance Law and Regulation*. No. 6, pp. 117–138. Springer. URL : https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/54011/978-3-030-85817-9.pdf

кіберризики. Про особливості гармонізації цифрового регуляторного середовища до стандартів ЄС ідеться в публікаціях українських науковців[442], де особлива увага приділена таким нормативним документам, як DORA, MiCAR і AI Act. Створення регуляторних пісочниць під егідою Національного банку України сприятиме залученню інвестицій у страховий сектор, підвищенню довіри споживачів і зміцненню фінансової безпеки.

Міжнародний досвід, зокрема США, демонструє важливість забезпечення прозорості алгоритмів і захисту прав споживачів у контексті розвитку InsurTech для зміцнення фінансової безпеки. У США Національна асоціація страхових комісарів (NAIC) через InsurTech Innovation Hub активно працює над створенням стандартів прозорості алгоритмів, які використовуються для оцінювання ризиків і ціноутворення страхових продуктів. Наприклад, після виявлення дискримінаційних практик у автострахуванні, де алгоритми систематично завищували тарифи для жінок через історичні дані[443], було запроваджено вимоги до аудиту алгоритмів і забезпечення їхньої недискримінаційності. Це охоплює обов'язкове розкриття методологій обробки даних і створення механізмів оскарження автоматизованих рішень, що знижує ризики судових позовів та підвищує довіру споживачів.

Крім того, регулювання в США акцентує на захисті персональних даних, зокрема через закони штатів, наприклад California Consumer Privacy Act (CCPA), які встановлюють жорсткі вимоги до обробки біометричної та поведінкової інформації, що використовується в InsurTech[444]. Адаптація цих практик в Україні може сприяти зниженню фінансових ризиків, пов'язаних із судовими спорами та кіберінцидентами, через впровадження стандартів аудиту алгоритмів, етичних принципів їхньої розробки та посилення механізмів захисту прав споживачів у цифрових страхових продуктах.

---

[442] Verheliuk, Y., Hantsiak, M., Fomov, D. Digital transformation of the banking system: global guidelines for Ukraine. *Finance of Ukraine*. 2025. No. 3. P. 45–57. URL : https://doi.org/10.33763/finukr2025.03.045

[443] Owens, E., Sheehan, B., Mullins, M., Cunneen, M., Ressel, J., & Castignani, G. (2022). Explainable artificial intelligence (XAI) in insurance. *Risks.* 10 (12), article number 230. DOI : https://doi.org/10.3390/risks10120230

[444] Sunna, A. A., Sultana, T., Kshetri, N., & Uddin, M. M. (2025). AssessCICA: Assessing and mitigating financial losses from cyber attacks with role of cyber insurance in post-pandemic era. In *2025 13th International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS)* (pp. 1–6). IEEE. DOI : https://doi.org/10.1109/ISDFS65363.2025.11012092

Отже, InsurTech є не лише інструментом підвищення ефективності бізнес-процесів, але й чинником забезпечення стійкості всієї фінансової системи. Інтеграція цифрових технологій у страхову сферу трансформує моделі взаємодії між страховиками, клієнтами та регуляторами, створюючи нові можливості для управління ризиками, оптимізації витрат і підвищення довіри до страхового ринку. У результаті InsurTech формує комплексний ефект, що поєднує інноваційність, управлінську гнучкість, безпековий потенціал та операційну ефективність.

Водночас розвиток InsurTech в Україні супроводжується рядом викликів, зокрема відсутністю належної нормативної бази, потребою в забезпеченні кіберстійкості та прозорості алгоритмів, а також гармонізації з європейськими стандартами. Незважаючи на це, міжнародний досвід свідчить, що регуляторні пісочниці, стандарти етичного використання алгоритмів і захист прав споживачів здатні мінімізувати ризики цифровізації та створити умови для стійкого розвитку. Отже, InsurTech можна розглядати як стратегічний напрям модернізації страхового ринку, що визначає його конкурентоспроможність і безпекову функцію у фінансовій системі держави.

3.6. Стан інтегрованості державних запозичень і соціальної політики в період воєнного стану в Україні

(Н. М. Давиденко, доктор економічних наук, професор,
декан факультету фінансів та цифрових технологій;
О. Д. Гордей, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри публічних фінансів;
О. В. Новицька, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічних фінансів,
Державний податковий університет)

Соціальна політика в Україні завжди займала пріоритетні стратегічні напрями розвитку, оскільки добробут населення та забезпечення соціальної справедливості є фундаментальними принципами розбудови демократичної держави. Проте з початком повномасштабного вторгнення російської федерації в лютому 2022 року Україна зіткнулася із безпрецедентними за масштабом і глибиною викликами

в соціальній сфері, які докорінно змінили ландшафт соціального забезпечення. Втрата територій, системне руйнування критичної інфраструктури, що забезпечує життєдіяльність міст і селищ, масові внутрішні та зовнішні переселення громадян, а також стрімке зростання соціальних потреб, спричинені безпосередніми бойовими діями та їхніми наслідками, вимагали мобілізації колосальних фінансових ресурсів.

В умовах повномасштабної війни, коли значна частина економіки була паралізована, а традиційні джерела внутрішніх надходжень скоротилися, можливості мобілізації власних ресурсів держави були суттєво обмежені. Ця об'єктивна реальність змусила український уряд вдатися до масштабних зовнішніх запозичень як до критично важливого та практично безальтернативного інструменту для фінансування першочергових соціальних потреб і підтримки життєдіяльності країни. Варто зазначити, що кризові періоди розвитку, починаючи з агресії російської федерації 2014 року та особливо після її повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року, загострили потребу в радикальному посиленні соціального захисту населення. Соціальний захист усіх верств населення – від найвразливіших до тих, хто втратив роботу та житло, – став первинним і невідкладним імперативом у період воєнного стану, усвідомлення якого лягло в основу перегляду пріоритетів бюджетної та економічної політики держави. Це підкреслює фундаментальну взаємозалежність між національною безпекою, макрофінансовою стабільністю й ефективністю соціального забезпечення в умовах екзистенційних загроз.

Унаслідок війни реальний ВВП України 2022 року скоротився на 29 %, що є найбільшим падінням в історії країни. Найбільше скорочення відбулося в будівельному секторі (на 68 %), промисловості (на 38 %), торгівлі (на 31 %), сільському господарстві (на 28 %) та транспорті (на 44 %). 75 % населення повідомили про зниження своїх доходів 2023 року порівняно з довоєнним періодом [[445], с. 6] (рис. 3.6.1).

[445] Ukraine Facility Plan 2024–2027. URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf

Рисунок 3.6.1 – Зміни реального ВВП, у %
до попереднього року

Джерело: Державна служба статистики України. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2025/zmist/news/vvp_04_2024_L_u.png

Соціальні аспекти розвитку суспільства в цей період зазнали значних змін. Війна, розпочата рф, спричинила масштабні руйнування та людські втрати в Україні. За оцінками ООН, станом на жовтень 2023 року, 3,7 мільйона людей в Україні є внутрішньо переміщеними особами, а 14,6 мільйона потребують допомоги та захисту. Приблизно 6,3 мільйона українців (16 % населення) виїхали за кордон. Прямі збитки від війни оцінюються в 138,2 мільярда євро, а потреби у відновленні та реконструкції – у 440,5 мільярда євро. Реконструкція означає відновлення зруйнованих або частково пошкоджених активів, тоді як відновлення означає відтворення діяльності, але для спрощення обидва поняття позначатимуться як відновлення[446]. Найбільше постраждали житлові сектори, транспорт, енергетика, торгівля та промисловість [[447], с. 6] (табл. 3.6.1).

[446] Source: model calculations based on RDNA2, RDNA3, IMF EFF, List of recovery projects of the G7 platform.

[447] Ukraine Facility Plan 2024–2027. URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf

Таблиця 3.6.1 – Загальний обсяг завданої шкоди, збитків і потреб у розрізі секторів (млрд дол. США)

Сектор	Завдана шкода	Збитки	Потреби
Сектори соціальної сфери			
Житло	55,9	17,4	80,3
Освіта й наука	5,6	6,9	13,9
Охорона здоров'я	1,4	17,8	14,2
Соціальний захист і засоби до існування	0,2	9,5	44,5
Культура й туризм	3,5	19,6	8,9
Сектори інфраструктури			
Енергетика та видобування корисних копалин	10,6	54,0	47,1
Транспорт	33,6	40,7	73,7
Телекомунікації та цифрові технології	2,1	2,3	4,7
Водопостачання й водовідведення	4,0	11,6	11,1
Муніципальні послуги	4,9	6,8	11,4
Виробничі сектори			
Сільське господарство	10,3	69,8	56,0
Торгівля й промисловість	15,6	173,2	67,5
Зрошення та управління водними ресурсами	0,7	0,7	10,7
Фінансовий сектор і банківська справа	0,0	5,7	2,3
Наскрізні сектори			
Охорона довкілля, природокористування та лісове господарство	3,3	26,5	2,3
Реагування на надзвичайні ситуації та цивільний захист	0,4	0,5	0,7
Управління вибухонебезпечними предметами	–	1,7	0,7
Усього	**152,5**	**499,3**	**486,2**

Джерело: Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3). Лютий 2022 – грудень 2023 / Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй. 2024. С. 40. Лютий. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052424093538084/pdf/P180174-3ae33d6b-425d-4763-a127-6104d67eee4a.pdf

2023 року міжнародні партнери надали Україні грантів у еквіваленті 11,9 млрд дол. США (6,7 % ВВП) та 29,7 млрд дол. США (16,8 % ВВП) позик, які, крім фінансування дефіциту, покрили 1,1 % ВВП як амортизацію зовнішнього боргу. Внутрішні запозичення в національній та іноземній валюті забезпечили 3,7 % ВВП для фінансування за вирахуванням амортизації[448].

[448] Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3). Лютий 2022 – грудень 2023 / Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй. С. 61. 2024. Лютий. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052424093538084/pdf/P180174-3ae33d6b-425d-4763-a127-6104d67eee4a.pdf

2023 року економіка України почала поступово відновлюватися завдяки фіскальним стимулам, сповільненню інфляції та міжнародній допомозі. Однак для повернення довоєнних показників потрібні значні зусилля. Основними напрямами видатків державного бюджету залишаються оборона, безпека та соціальне забезпечення.

Таблиця 3.6.2 – Основні макроекономічні показники економічного та соціального розвитку України 2020–2024 рр.[449]

Індикатори	2020[1]	2021[1]	2022[1]	2023	2024
				оцінка Міністерства економіки України станом на 27.02.2024	прогноз станом на 24.10.2023[2]
1	2	3	4	5	6
Валовий внутрішній продукт:					
номінальний, млрд грн	4222,0	5450,8	5239,1	6486,1	7643,0
% до попереднього року	96,2	103,4	71,2	105,0	104,6
Дефлятор ВВП, %	110,3	124,8	134,9	117,9	113,0
Індекс споживчих цін:					
у середньому до попереднього року, %	102,7	109,4	120,2	112,9[3]	108,5
грудень до грудня попереднього року, %	105,0	110,0	126,6	105,1[3]	109,7
Індекс цін виробників промислової продукції:					
у середньому до попереднього року, %	98,4	140,8	147,3	124,2	118,9
грудень до грудня попереднього року, %	114,5	162,2	138,2	116,2	111,4
Середня місячна заробітна плата працівників, брутто:					
номінальна, грн	11591	14014	14847	17442[1]	21809
Робоча сила віком 15–70 років, млн осіб	17,6	17,3	15,2	15,1	15,1
Кількість зайнятих в економічній діяльності осіб віком 15–70 років, млн осіб	15,9	15,6	12,4	12,2	12,3

[449] Ukraine Facility Plan 2024–2027. 331, [20] p. URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf

Продовження таблиці 3.6.2

1	2	3	4	5	6
Рівень безробіття населення віком 15–70 років за методологією Міжнародної організації праці, % до робочої сили відповідної вікової групи	9,5	9,9	18,4	18,9	18,7
Баланс товарів і послуг (за методологією платіжного балансу), млн євро	–2022	–2320	–24867	–34585[1]	–36855[3]
Баланс товарів і послуг, % ВВП	–1,5	–1,4	–16,3	–21,0	–21,4
Експорт товарів і послуг (за методологією платіжного балансу), млн євро	53154	69106	54444	47259[1]	51626[3]
Експорт товарів і послуг, % до попереднього року	93,6	130,0	78,8	86,8[1]	109,0
Імпорт товарів і послуг (за методологією платіжного балансу), млн євро	55176	71426	79311	81844[1]	88481[3]
Імпорт товарів і послуг, % до попереднього року	81,1	129,5	111,0	103,2[1]	105,9

[1] *Reported data from the State Statistics Service and the National Bank of Ukraine.*

[2] *Correspond to the indicators approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 15 December 2023 № 1315.*

[3] *Calculated based on volumes expressed in million US dollars, as approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 15 December 2023 № 1315, and the EUR/US dollar exchange rate, averaging 1.09 US dollars per EUR in 2024, as specified in the assumptions for the forecast calculations.*

План відновлення України передбачає відновлення економічного зростання, починаючи з 2024 року, з поступовим прискоренням темпів зростання в наступні роки. Цифри щодо потреб у відновленні є результатом агрегації даних, отриманих з двох джерел: Багатоагенційної платформи координації донорів для України (загальні потреби становлять 60,7 млрд євро) та RDNA3, опублікованої в лютому 2024 року Світовим банком (загальні потреби становлять 440,5 млрд євро). Очікується, що реалізація реформ і залучення інвестицій сприятимуть збільшенню ВВП, зниженню рівня безробіття та інфляції, а також покращенню інших макроекономічних показників.

Фінансування оборонного сектору економіки є важливою умовою для забезпечення збереженості життя населення Україна та її територіальної цілісності. Соціальний сегмент є базовим для підтримки людського капіталу у воєнний період. Це не тільки соціальний захист найбільш вразливих категорій громадян, але й фінансове забезпечення фундаментальних соціальних секторів: освіта, охорона здоров'я та соціальні послуги.

Зазначимо, що через військові дії структура найбільш вразливих категорій громадян України зазнала кардинальних змін і значного розширення, що вимагає переосмислення підходів до соціальної політики та її фінансування. Так, до традиційно вразливих груп додалися ті, хто безпосередньо постраждав від конфлікту або чиє становище значно погіршилося внаслідок військових дій та їхніх наслідків:

– внутрішньо переміщені особи (ВПО). Ця категорія є однією із найчисельніших і найбільш динамічних. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки, втративши майно, роботу та соціальні зв'язки. Їхні потреби охоплюють не лише базові життєві умови (житло, харчування), а й психологічну підтримку, доступ до освіти та охорони здоров'я на новому місці, а також допомогу в інтеграції й пошуку роботи. Збереження їхнього соціального та економічного потенціалу є ключовим для повоєнної відбудови;

– ветерани війни та їхні сім'ї. Особливої уваги потребує зростаюча кількість ветеранів, багато з яких мають бойові травми, психологічні розлади й потребують довготривалої реабілітації, протезування, соціальної адаптації та реінтеграції в цивільне життя. Підтримка їхніх сімей, включно із психосоціальною допомогою й матеріальним забезпеченням, також є пріоритетом. Це інвестиція у відновлення фізичного та ментального здоров'я тих, хто захищав країну;

– діти війни. Діти, які пережили жахи війни, зазнали втрат, були свідками насильства або перебували в окупації, потребують посиленого психологічного, освітнього й медичного супроводу. Забезпечення їхнього доступу до якісної освіти, відновлення психологічного здоров'я та створення безпечного середовища є критично важливим для формування здорового майбутнього покоління;

– пенсіонери й особи з інвалідністю. Ці категорії, які й у мирний час потребували державної підтримки, в умовах війни зіткнулися з

додатковими викликами: обмежений доступ до медичних послуг, зростання цін, труднощі з пересуванням, втрата житла та соціальних зв'язків. Забезпечення стабільних пенсійних виплат і належного соціального обслуговування є фундаментальною вимогою гуманної соціальної політики;

– члени сімей загиблих захисників і захисниць. Ця категорія потребує особливої моральної та матеріальної підтримки, охоплюючи пенсії по втраті годувальника, психологічну допомогу та пільги, що мають на меті хоча б частково компенсувати непоправну втрату.

Фінансове забезпечення фундаментальних соціальних секторів у воєнний період є не менш важливим, адже вони є опорою людського капіталу. Попри війну, потрібно забезпечити безперервний доступ до якісної освіти на всіх рівнях, включно із дистанційним навчанням, підтримкою пошкоджених освітніх закладів та інтеграцією дітей-ВПО. Це є запорукою збереження інтелектуального потенціалу нації та її конкурентоспроможності в майбутньому. Війна значно збільшила навантаження на систему охорони здоров'я. Фінансування медичних закладів, забезпечення доступу до ліків, реабілітаційних послуг, а також психологічної та психіатричної допомоги для всіх категорій населення, особливо для ветеранів і постраждалих від бойових дій, є абсолютною потребою. Розвиток і доступність соціальних послуг, охоплюючи допомогу вразливим родинам, догляд за літніми людьми, послуги для осіб з інвалідністю, є критично важливим для підтримки соціальної згуртованості та зменшення соціальної напруги в умовах конфлікту.

Підтримка цих категорій громадян і забезпечення функціонування соціальних секторів вимагає значних фінансових ресурсів, які в умовах війни Україна значною мірою змушена залучати через міжнародні запозичення. Цей підхід є не просто реагуванням на кризу, а стратегічною відповіддю на виклики, спрямованою на збереження та розвиток людського капіталу як ключового чинника майбутнього відновлення й розвитку держави.

Відновлення України та її стале майбутнє нерозривно пов'язані з комплексною підтримкою населення й стратегічними інвестиціями в його розвиток. Події повномасштабної війни наочно засвідчили критичну роль міцної, адаптивної та стійкої системи охорони здоров'я, здатної відповідати на виклики військового часу й забезпечувати якісний медичний супровід населенню. Не менш важливою є гнучка та

ефективна система освіти, яка не лише продовжує функціонувати в умовах безпекових загроз, а й адаптується до нових реалій, забезпечуючи безперервний доступ до знань і навичок для всіх вікових груп, що є запорукою збереження інтелектуального потенціалу нації. Водночас ключове значення мають ефективні програми соціального захисту. Останні повинні не лише надавати адресну допомогу тим, хто цього найбільше потребує, забезпечуючи базові життєві потреби й гідний рівень існування, але й, що є досить важливим для повоєнної відбудови, стимулювати працевлаштування серед працездатного населення. Це досягається через програми перекваліфікації, підтримку підприємницьких ініціатив і створення нових робочих місць, сприяючи економічній активності й самозабезпеченню громадян.

Окремої, але не менш значущої уваги заслуговує цілеспрямоване зміцнення спортивної та інших елементів соціальної інфраструктури. Ці компоненти можуть стати дієвими, багатофункціональними інструментами, які не лише сприяють фізичній реабілітації осіб, що постраждали внаслідок бойових дій, але й відіграють ключову роль у покращенні психічного здоров'я населення, допомагаючи долати травми війни. Вони є потужним чинником сприяння демократичним процесам у суспільстві через розвиток громадянської активності та волонтерства, забезпечують ефективну соціалізацію внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за рахунок їхньої інтеграції в нові громади, а також сприяють реінтеграції деокупованих територій через відновлення соціальних зв'язків і громадської взаємодії. У сукупності ці заходи сприятимуть формуванню активного фізично, економічно й соціально згуртованого громадянського суспільства, здатного до самоорганізації та ефективного розвитку.

Крім того, фундаментальне значення має комплексна модернізація соціальної системи, що забезпечить надійний захист найуразливіших верств населення. До таких категорій належать: ветерани війни, які потребують спеціалізованої реабілітації та інтеграції; внутрішньо переміщені особи, що стикаються з викликами адаптації; одинокі батьки, вдови та вдівці, які несуть подвійне навантаження; діти, які постраждали від війни й потребують особливої опіки; люди з інвалідністю, що потребують безбар'єрного середовища й інклюзивних послуг; представники меншин, чиї потреби можуть бути специфічними; а також молодь і літні люди, які потребують цільової підтримки для

реалізації свого потенціалу й гідного життя. Модернізована соціальна система має бути гнучкою, адресною та спроможною оперативно реагувати на змінювані виклики, гарантуючи соціальну справедливість і мінімізуючи соціальне вилучення в умовах повоєнної відбудови.

У період повномасштабного вторгнення в Україні забезпечення фінансової стабільності та безперебійного функціонування соціальної сфери стало можливим значною мірою завдяки масштабній підтримці з боку міжнародних партнерів. Найбільшими міжнародними організаціями-кредиторами й донорами в цей період стали Європейський Союз (ЄС), Світовий банк (СБ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та інші. Їхня роль у фінансуванні соціальних програм і підтримці соціальної політики України є критично важливою та має свої особливості для кожної інституції:

– Європейський Союз: надає значну макрофінансову допомогу Україні, яка є ключовим джерелом для покриття дефіциту державного бюджету. Це дає змогу уряду фінансувати соціальні видатки, охоплюючи пенсії, соціальні виплати внутрішньо переміщеним особам, допомогу малозабезпеченим сім'ям і медичне забезпечення. Допомога ЄС часто надається у формі довгострокових кредитів і грантів, що зменшує боргове навантаження та створює простір для підтримки найбільш вразливих верств населення. Крім прямої фінансової підтримки, ЄС активно сприяє інституційним реформам у соціальній сфері, що є важливою передумовою для подальшої інтеграції України;

– Світовий банк: є одним із найбільших джерел фінансування проєктів розвитку та відновлення в Україні. Його підтримка зосереджена на конкретних секторах, які мають прямий або опосередкований вплив на соціальну політику. Це охоплює фінансування проєктів у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, а також відновлення критичної інфраструктури, що була зруйнована війною (житло, дороги, енергетика). Надані Світовим банком кошти часто мають цільове призначення й допомагають підтримувати стабільність соціальних послуг, забезпечуючи їх доступність для населення в умовах війни. Запозичення від Світового банку можуть супроводжуватися вимогами щодо підвищення ефективності управління державними фінансами та покращення якості соціальних послуг;

– Міжнародний валютний фонд: забезпечує макроекономічну стабільність країни. Програми МВФ спрямовані на підтримку платіжного балансу, стабілізацію курсу валюти та реформування фінансового

сектору. Хоча кошти МВФ не завжди прямо спрямовуються на соціальні програми, їхнє надання є критично важливим для створення стабільних фінансових умов, які дають уряду змогу виконувати свої соціальні зобов'язання. Умови МВФ можуть містити заходи фіскальної консолідації та структурні реформи, які, хоча й можуть мати короткострокові виклики для соціальної сфери (наприклад, через оптимізацію видатків), у довгостроковій перспективі сприяють стійкому економічному зростанню та здатності фінансувати соціальні потреби без надмірної залежності від запозичень;

– інші міжнародні партнери (ЄБРР, уряди окремих країн): Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) фокусується на підтримці приватного сектору й інфраструктурних проєктах, а уряди окремих країн (США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Японія тощо) – через двосторонні гранти та кредити. Ці кошти можуть мати різне призначення, але часто також спрямовуються на гуманітарну допомогу, підтримку ВПО, відновлення зруйнованих регіонів і забезпечення базових соціальних послуг.

Загалом запозичення від цих міжнародних організацій та партнерів дали змогу Україні значно збільшити обсяги фінансування соціальних програм в умовах безпрецедентного падіння внутрішніх доходів. Вони відіграють вирішальну роль у підтримці життєздатності соціальної системи країни, хоча й створюють певні виклики щодо подальшого обслуговування державного боргу та потреби в проведенні структурних реформ.

План відновлення «Ukraine Facility Plan 2024–2027», який фінансуватиметься ЄС, узгоджується з (EFF) МВФ для України програмою розширеного фінансування. Це дасть змогу не тільки підсилити позитивний ефект під час відновлення нашої країни, але й забезпечить передумови довгострокового зростання та ефективної реалізації соціальної політики. План відновлення України на 2024–2027 роки є комплексним стратегічним документом, розробленим з метою відновлення, реконструкції й модернізації країни після руйнівних наслідків війни. Цей План визначає пріоритетні напрями розвитку, ключові реформи та інвестиційні проєкти, спрямовані на досягнення сталого економічного зростання, підвищення добробуту громадян і наближення України до стандартів Європейського Союзу.

План ґрунтується на принципах прозорості, підзвітності, інклюзивності та ефективного управління, а також враховує рекомендації міжнародних партнерів і зобов'язання України в рамках Угоди про асоціацію з ЄС. План України є ключовим інструментом для відновлення, реконструкції та модернізації країни, а також для прискорення процесу вступу до ЄС.

План визначає середньострокове бачення соціально-економічного розвитку України, спрямоване на наближення до єдиного ринку ЄС, посилення відповідності цінностям і нормам ЄС, а також подальшу інтеграцію з країнами ЄС. Для досягнення цієї мети План передбачає комплекс цільових реформ у ключових секторах, спрямованих на стимулювання економічного зростання й залучення пріоритетних інвестицій.

Пріоритети Плану[450]:

1) завершення виконання семи рекомендацій Європейської комісії, потрібних для початку переговорів про вступ до ЄС;

2) поступова інтеграція України до єдиного ринку ЄС через поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) і участь у секторальних програмах ЄС;

3) посилення взаємодії із сусідніми країнами-членами ЄС у транспортній, енергетичній і цифровій сферах;

4) підтримка лібералізації торгівлі через усунення нетарифних бар'єрів;

5) зміцнення інституційної спроможності України для ефективного діалогу в рамках політики розширення ЄС;

6) участь у скринінгу українського законодавства на відповідність праву ЄС для підготовки до членства в ЄС.

План відновлення України ґрунтується на комплексній стратегії, що охоплює чотири категорії секторів:

1. Сектори, що забезпечують найбільше економічне зростання: енергетика, сільське господарство, транспорт, критична сировина (а також розвиток потужностей переробної промисловості) та ІТ.

2. Ключові міжгалузеві напрями: зелений перехід, цифрова трансформація, інклюзивність.

[450] Ukraine Facility Plan 2024–2027. 331 p. URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf

3. Фундаментальні сектори: освіта, охорона здоров'я та соціальні послуги.

4. Ключові цінності й належне врядування: верховенство права, боротьба з корупцією, ефективне державне управління та ін.

У Плані відновлення України розглядаються різні сценарії – від оптимістичного, що передбачає швидке й повне відновлення за значного міжнародного фінансування, до песимістичного, що враховує триваліші виклики та обмежені ресурси. Однак у цьому аналізі зосереджуємося виключно на помірному сценарії, оскільки він є найбільш реалістичним і прагматичним для оцінювання першочергових потреб і можливих способів їхнього задоволення. Цей підхід дає змогу зосередитися на досяжних цілях та ефективно розподілити наявні ресурси, враховуючи поточні обставини й невизначеність, пов'язану з війною. На нашу думку, він відображає найбільш вірогідний розвиток подій, базуючись на агрегованих даних від Багатоагенційної платформи координації донорів і RDNA3, зосереджуючись на критично важливих компонентах, як-от житло, транспортна й енергетична інфраструктура та розмінування.

Помірний сценарій передбачає задоволення лише найважливіших потреб. Він містить усі проєкти з Платформи координації донорів для України та найважливіші компоненти RDNA3, не охоплені проєктами Платформи. Найбільші компоненти RDNA3 (житло, транспортна та енергетична інфраструктура, розмінування) були взяті з коефіцієнтом 50 %. Для обох джерел враховувалися лише потреби територій, контрольованих урядом (ніколи неокупованих або деокупованих) [[451], с. 27].

Міжнародні фінансові організації, як-от МВФ, часто надають кредити за умови проведення реформ, які можуть містити заходи з оптимізації соціальних видатків, що може мати як позитивні (підвищення ефективності), так і негативні наслідки (скорочення певних видів допомоги).

[451] Ukraine Facility Plan 2024–2027. 331 p. URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf

Таблиця 3.6.3 – Компоненти відновлення за помірним сценарієм, млн євро

Помірний сценарій	2023	2023–2033	2024–2033	Внесено в 92 млрд євро	Залишкова потреба у фінансуванні бюджету
Потреба у фінансуванні бюджету					
Базова оцінка:	41,923	144,413	102,490		29,237
з більшим фінансуванням оборонного бюджету та консервативними податковими надходженнями	42,578	279,186	236,607		163,354
Відновлення, що фінансується з бюджету	1,831	19,218	17,387	17,387	
Партнери + приватні іноземні інвестиції / гранти	916	75,919	75,003	75,003	
Самовідновлення / інвестиції місцевих підприємств і населення	-	54,793	54,793		
Загальне відновлення	2,747	149,930	147,183	**92,389**	

Джерело: model calculations based on RDNA2, RDNA3, IMF EFF, List of recovery projects of the G7 platform.

Поточні проєкти, яким надає підтримку Світовий банк[452]:

1) проєкт «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя» (HEAL), затверджений у грудні 2022 року, допомагає відновити та покращити доступ до основних медичних послуг і задовольнити нові й невідкладні потреби в медичних послугах, які виникли через війну;

2) проєкт «Відновлення критично важливої логістичної інфраструктури та мережевого сполучення (RELINC)», затверджений у лютому 2023 року, допомагає у відновленні критично важливих автомобільних і залізничних мереж з метою відновлення зв'язку між громадами та покращення транспортного сполучення в західному напрямку, що має пом'якшити наслідки порушення судноплавства в Чорному морі;

[452] Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3). Лютий 2022 – грудень 2023 / Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй. 2024. С. 26. Лютий. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052424093538084/pdf/P180174-3ae33d6b-425d-4763-a127-6104d67eee4a.pdf ; Світовий банк в Україні / Офіційний вебсайт. URL : https://www.worldbank.org/en/ country/ukraine

3) проєкт «Відновлення енергетичних ресурсів та підготовки до зими», затверджений у квітні 2023 року, допомагає відновити основні енергетичні послуги через фінансування аварійного ремонту інфраструктури передачі електроенергії та теплопостачання;

4) проєкт «Ремонт житла для відновлення прав і можливостей людей (HOPE)», затверджений у серпні 2023 року, допомагає більш ніж 100 000 родинам в Україні провести невідкладний ремонт будинків, пошкоджених унаслідок війни;

5) «Екстрений проєкт надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)», затверджений у жовтні 2023 року, має на меті підтримку сільськогосподарського сектору, який постраждав від війни, з подальшими наслідками для глобальної продовольчої безпеки та безпеки харчування. Проєкт ARISE допоможе понад 90 000 фермерів залучити пільгове кредитування й гранти на сільськогосподарське виробництво;

6) проєкт інвестування в соціальний захист задля підвищення охоплення, стійкості та ефективності (INSPIRE), затверджений у листопаді 2023 року, забезпечить додаткову підтримку для 29 програм надання соціальної допомоги найбільш уразливим верствам населення України, які постраждали від війни. Найбільш малозабезпеченим домогосподарствам потрібна належна підтримка для пом'якшення впливу війни, що триває, та уникнення подальшого погіршення рівня життя;

7) позика на підтримку відновлення та розвитку України (DPL), затверджена в червні 2023 року, спрямовується на задоволення потреб «нових бідних» і переміщених осіб (надається у формі допомоги домогосподарствам) та на посилення прозорості й підзвітності витрат державних ресурсів, а також на допомогу ринкам, що сприятиме їхньому кращому функціонуванню під час і після війни.

Залучення значних обсягів запозичень призводить до збільшення грошової маси та інфляції, що негативно впливає на купівельну спроможність населення, особливо тих, хто отримує фіксовані соціальні виплати.

За умови, що війна закінчиться до кінця 2026 року, та за умови стабільної макрофінансової ситуації Міністерство економіки України прогнозує поступове відновлення економіки. 2024 року прогнозувалося зростання ВВП на 4,6 % порівняно з 2023 роком. Макроекономічний прогноз Міністерства економіки України, який є основою державного бюджету на 2024 рік, також передбачає поступове збільшення

податкових надходжень. Однак через триваючу війну видатки на оборону 2024 року залишатимуться досить високими, а загальна потреба у фінансуванні бюджетних видатків за рахунок міжнародної фінансової допомоги та запозичень становитиме приблизно 36 млрд євро (Закон України «Про державний бюджет на 2024 рік»). Доходи державного бюджету (без урахування грантів), затверджені Законом України «Про державний бюджет на 2024 рік», становлять 1 762,0 млрд грн, що на 21,3 % менше ніж фактичні доходи державного бюджету (без урахування грантів) 2023 року[453].

Таблиця 3.6.4 – Загальні показники доходів державного бюджету 2022–2024 рр.

Індикатори	2022		2023		2024		Відхилення 2024 (план) щодо:			
							2022 (фактично)		2023 (фактично)	
	фактично, млрд грн	частка у ВВП, %	фактично, млрд грн	частка у ВВП, %	фактично, млрд грн	частка у ВВП, %	млрд грн	зміни у ВВП, %	млрд грн	зміни у ВВП, %
ВВП	5239,1		6466,1[6]		7643,0		2403,9		1176,9	
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних перерахувань)	**1778,2**	**33,9**	**2629,6**	**40,7**	**1768,5**	**23,1**	**–9,8**	**–10,8**	**861,1**	**17,5**
загальний фонд:	*1489,6*	*28,4*	*1646,9*	*25,5*	*1596,6*	*20,9*	*107,0*	*–7,5*	*–50,3*	*–4,6*
за винятком грантів та допомоги від міжнародних партнерів	1008,9	19,3	1221,4	18,9	1596,6	20,9	587,7	1,6	375,3	2,0
спеціальний фонд:	*288,7*	*5,5*	*982,7*	*15,2*	*171,8*	*2,2*	*–116,9*	*–3,3*	*–810,9*	*–12,9*
за винятком грантів та допомоги від міжнародних партнерів			974,3	15,1	165,4	2,2	165,4	2,2	–808,8	–12,9

Джерело: Law of Ukraine № 3460-IX dated 9 November 2023'On the State Budget of Ukraine for 2024'.

[453] Ukraine Facility Plan 2024–2027. 331, [21] p. URL : https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf

Національна стратегія доходів до 2030 року[454], розроблена Міністерством фінансів України, набуває ключового значення для забезпечення фінансової стабільності держави та, відповідно, для фінансування соціального захисту населення. Цей документ, запроваджений у відповідь на безпрецедентні руйнування економіки та «зведення нанівець здобутків фіскальної консолідації» попередніх років, має на меті кардинальне зміцнення внутрішньої ресурсної бази України. Його основною метою є не лише задоволення нагальних потреб бюджету, а й створення передумов для стійкого та передбачуваного наповнення державної скарбниці в довгостроковій перспективі, що є критично важливим для післявоєнної відбудови й розвитку соціальної сфери.

Стратегія доходів зосереджена на всеосяжному підвищенні ефективності фіскальної системи країни. Вона передбачає посилення адміністрування податкових і митних платежів, що охоплює спрощення та цифровізацію процедур, а також рішучу боротьбу з «тіньовою» економікою й контрабандою. Окремим, проте фундаментальним, напрямом є гармонізація українського податкового та митного законодавства зі стандартами Європейського Союзу. Цей крок не лише сприятиме інтеграції України до єдиного європейського ринку, створюючи сприятливіші умови для зовнішньої торгівлі та залучення іноземних інвестицій, але й забезпечить підвищення прозорості та справедливості податкової системи. Загалом ці заходи спрямовані на значне збільшення внутрішніх надходжень до державного бюджету, що є передумовою для поступового зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Її успішна реалізація дасть змогу зменшити критичну залежність від зовнішніх запозичень у середньо- та довгостроковій перспективі. Проте в короткостроковому періоді, зважаючи на значні потреби в соціальній сфері, які виникли внаслідок війни, зовнішні запозичення залишатимуться ключовим джерелом фінансування. Стратегія покликана забезпечити фіскальну стабільність і підвищити фінансову спроможність України, створюючи умови для того, щоб у майбутньому соціальний захист базувався переважно на міцній і стійкій внутрішній економіці.

[454] Національна стратегія доходів до 2030 року. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf

Водночас потрібно усвідомлювати, що реалізація Національної стратегії доходів до 2030 року стикається з рядом значних викликів. Передусім її успіх безпосередньо залежить від тривалості та інтенсивності воєнних дій, які можуть спричинити нові руйнування й економічні шоки, впливаючи на податкову базу. Ефективність Стратегії також тісно пов'язана з паралельними процесами відновлення економіки та масштабними інституційними реформами в податкових і митних органах, які потребуватимуть значних зусиль, часу та стабільної політичної волі для їхнього повного впровадження.

Саме тому нарощування обсягів міжнародної фінансової допомоги є вирішальним чинником у прискоренні економічного відновлення України та досягненні нею довоєнного рівня розвитку. Синергія ефективного економічного зростання, підтриманого глибокою інтеграцією з Європейським Союзом, створює фундаментальні передумови для поступового, але впевненого наближення України до рівня доходів країн ЄС у довгостроковій перспективі, орієнтовного до 2030–2050 років.

Відтак реалізація амбітнішого сценарію економічного розвитку України, що виходить за межі простого відновлення, вимагає імплементації багатовекторної стратегії. Ця стратегія має бути сфокусована на комплексному відновленні та відбудові зруйнованих війною регіонів за принципом «відбудувати краще» (build back better), що передбачає інтеграцію сучасних технологій, енергоефективних рішень та інклюзивного простору. Паралельно критично важливим є системне посилення оборонного потенціалу держави, що забезпечить її стійкість і ефективну протидію потенційним майбутнім агресивним викликам. Крім того, вагомим є створення міцної основи для сталого прогресу, що досягається через формування раціональної та передбачуваної економічної політики, підтримання макроекономічної стабільності, а також безперервне впровадження структурних реформ, спрямованих на стимулювання інвестицій, підвищення продуктивності й забезпечення довгострокового зростання.

Узагальнюючи, підкреслимо вирішальну та часто незамінну роль запозичень у забезпеченні безперебійного функціонування й підтримки соціальних програм в Україні впродовж періоду повномасштабного воєнного стану. Ця роль є критично важливою для збереження соціальної стабільності, підтримки людського капіталу та мінімізації гуманітарних наслідків війни.

Насамперед запозичення дають змогу уряду України суттєво збільшити фінансування життєво важливих соціальних програм. Це охоплює виплати внутрішньо переміщеним особам (ВПО), допомогу малозабезпеченим сім'ям, підтримку осіб з інвалідністю, пенсійні виплати та інші види соціальної допомоги, що є особливо важливим для забезпечення базових потреб мільйонів людей, які постраждали від війни. Це сприяє пом'якшенню наслідків конфлікту для найбільш вразливих верств населення й запобігає поглибленню бідності.

По-друге, значна частина залучених коштів спрямовується на відновлення та підтримку критичної інфраструктури, як-от лікарні, школи й енергетичні об'єкти, що має прямий вплив на соціальну сферу та якість життя громадян. Запозичені кошти також забезпечують фінансування критично важливих соціальних послуг, включно із охороною здоров'я та освітою, які зазнали значних збитків через війну і є фундаментом для збереження людського капіталу. Крім того, інвестиції в соціальну інфраструктуру не лише відновлюють зруйноване, а й розбудовують якісно нові об'єкти, що є елементом формування соціального капіталу країни та інвестицією в довгострокову соціальну стійкість за принципом «відбудувати краще».

По-третє, запозичення виступають основним інструментом для покриття дефіциту державного бюджету, значна частина якого виникає через збільшення видатків на соціальні програми та зменшення податкових надходжень в умовах війни. Ці кошти також використовуються для підтримки макроекономічної стабільності й реалізації програм підтримки бізнесу, що сприяє збереженню робочих місць і доходів населення, мінімізуючи ширші економічні шоки.

Потрібно визнати, що збільшення обсягів запозичень призводить до зростання державного боргу, що створює значні ризики для майбутньої фінансової стабільності країни та може обмежити можливості для соціальних витрат у довгостроковій перспективі. Проте цей виклик водночас є потужним стимулом для невідкладної активізації економічного розвитку, адже лише стійке зростання створить передумови для ефективного обслуговування боргових зобов'язань.

Важливим аспектом є також вплив умов міжнародних кредиторів на формування соціальної політики й реформ. Запозичення від міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк та ін.) можуть супроводжуватися вимогами щодо фіскальної консолідації та структурних

реформ. Хоча ці умови спрямовані на підвищення ефективності, вони потребують збалансованого підходу для забезпечення соціальних потреб населення, особливо в умовах війни, та підтримки соціальних гарантій.

Крім того, війна спричинила суттєві демографічні зміни, охоплюючи масову міграцію, зростання кількості осіб з інвалідністю й ветеранів, що значно збільшує навантаження на систему соціального захисту та вимагає адекватного фінансування. У цьому контексті роль місцевих громад і громадянського суспільства в забезпеченні соціального захисту є не менш критичною, адже вони часто виступають першою ланкою допомоги. Запозичені кошти, що надходять до місцевих бюджетів, опосередковано підтримують ці ініціативи, підкреслюючи важливість децентралізованих механізмів соціального захисту.

Отже, ефективне використання запозичених коштів для соціального захисту в Україні вимагає не лише забезпечення фінансової підтримки, але й глибокого аналізу ризиків, розробки ефективних механізмів управління та максимальної прозорості їхнього розподілу. Це дасть змогу досягти не лише очікуваного, але й максимально можливого соціального ефекту, одночасно забезпечуючи фінансову стійкість держави в довгостроковій перспективі.

Проте використання цих значних фінансових ресурсів зумовлює нагальну потребу в глибокому, системному аналізі та всебічному врахуванні пов’язаних з ними фіскальних і боргових ризиків. Це не обмежується лише обліком суми боргу, а передбачає прогнозування його впливу на майбутні покоління, потенціал для обслуговування боргових зобов’язань, а також можливі наслідки для національної фінансової безпеки.

Реалізація такого аналізу вимагає розробки й невідкладного впровадження ефективних, гнучких та адаптивних механізмів управління залученими коштами. Це охоплює створення чітких протоколів для їхнього цільового використання, оптимізацію витрат на всіх рівнях, а також мінімізацію адміністративних бар’єрів, що можуть уповільнювати або ускладнювати надходження коштів до кінцевих бенефіціарів. Особлива увага має приділятися забезпеченню максимальної прозорості їхнього розподілу та використання на кожному етапі – від отримання міжнародної допомоги до її реалізації в конкретних соціальних програмах і проєктах. Це передбачає впровадження відкритих електронних систем звітності, публічного доступу до інформації про витрати, а також посилення зовнішнього й внутрішнього аудиту.

Крім того, критично важливим є постійний моніторинг ефективності та результативності використання цих коштів. Такий моніторинг повинен давати змогу оперативно коригувати напрями видатків і програм, щоб забезпечити досягнення не лише очікуваного (планового) соціального ефекту, але й максимально можливого результату для суспільства. Це охоплює оцінювання впливу на покращення якості життя населення, зменшення соціальної напруги та підтримку найбільш вразливих груп. Усе це має відбуватися з усвідомленням потреби в забезпеченні фінансової стійкості держави в довгостроковій перспективі, щоб поточна допомога не перетворилася на тягар для майбутнього економічного розвитку країни.

Отже, у період повномасштабного вторгнення зовнішні запозичення стали життєво важливим фінансовим інструментом, який забезпечив безперебійне функціонування й підтримку соціальної політики України, що зіткнулася з безпрецедентними викликами, спричиненими агресією. Завдяки цій підтримці уряд мав змогу покривати дефіцит державного бюджету, спричинений різким падінням внутрішніх доходів і колосальним зростанням соціальних потреб, пов'язаних з масовими переміщеннями населення, руйнуванням інфраструктури та забезпеченням базових соціальних гарантій. Міжнародна фінансова допомога, надана провідними організаціями-кредиторами й донорами, як-от ЄС, Світовий банк та МВФ, стала критичним джерелом стабільності для соціальної сфери, даючи змогу виконувати зобов'язання перед найбільш вразливими верствами населення.

Проте, незважаючи на їх невідкладну потребу, масштабні запозичення створюють значні фіскальні й боргові ризики для майбутньої фінансової стабільності держави. Зростання державного боргу вимагатиме значних зусиль для його обслуговування в післявоєнний період, що потенційно може обмежити майбутні можливості для фінансування соціальних програм і розвитку. Крім того, умови, що супроводжують міжнародні запозичення, активно формують напрями соціальної політики та реформ в Україні, вимагаючи оптимізації видатків і підвищення ефективності управління державними фінансами.

В умовах коли Україна значною мірою покладається на зовнішні запозичення для фінансування соціального захисту, аналіз зарубіжного досвіду є критично важливим для вироблення ефективних методів і диверсифікації джерел.

Таблиця 3.6.5 – Світовий досвід фінансування соціального забезпечення найбільш вразливих верств населення

Категорія соціального забезпечення / вразливі верстви	Країни / моделі	Основні джерела фінансування	Методи фінансування та розподілу коштів
1	2	3	4
1. Загальний соціальний захист / основні гарантії	Країни ЄС (Німеччина[455], Франція[456]), Скандинавські країни[457]	Державний бюджет (податкові надходження: ПДВ, ПДФО, податок на прибуток), обов'язкові соціальні внески	Централізовані державні програми, системи соціального страхування (пенсійне, медичне, щодо безробіття), регіональне та муніципальне фінансування
2. Підтримка ветеранів та їхніх родин	США (Департамент у справах ветеранів – VA[458]), Велика Британія (Veterans UK[459])	Федеральний / Державний бюджет, спеціалізовані фонди, благодійні пожертви	Компенсаційні виплати, прямі медичні та реабілітаційні послуги (включно із ПТСР), освітні програми (G.I. Bill), програми працевлаштування та перекваліфікації, психосоціальна підтримка
3. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців	Туреччина (сирійська криза)[460], Німеччина (міграційна криза 2015–2016)[461], Колумбія (внутрішній конфлікт)[462]	Міжнародна фінансова допомога (гранти, кредити), державний бюджет, благодійні організації	Тимчасовий захист, базове забезпечення (житло, харчування), прямі грошові перекази, мовні та інтеграційні курси, доступ до освіти та охорони здоров'я, допомога в працевлаштуванні й адаптації

[455] The right to social security in the German constitution: ILO Global Flagship Programme and related projects. URL : https://www.social-protection.org/gimi/ShowWiki.action;jsessionid=yzyzhsS8WLg2yVHURK_duY6O1feqJnpJGXewrJY4ltbz-ryDwM9n!1393577045?id=2372

[456] The French social security system: ILO Global Flagship Programme and related projects. URL : https://www.social-protection.org/gimi/ShowWiki.action;jsessionid=ON1LBXhJtccegVOOP060jm9i2_zuR75Tq00TywPBkwjCODFJAlJq!445242879?id=2371

[457] Social and labour market policy in Sweden: Directorate General for Research Working Document Social Affairs Series. URL : https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/soci/w13/text2_en.htm

[458] Department of Veterans Affairs : official website. URL : https://www.va.gov/

[459] Veterans UK : official website. URL : https://www.gov.uk/government/organisations/veterans-uk

[460] Global Report 2023 : official website UNHCR. URL : https://reporting.unhcr.org/operational/operations/t%C3%BCrkiye

[461] Bundesamt für Migration und Flüchtlinge : official website. URL : https://www.bamf.de/DE/Startseite/startseite_node.html

[462] Unidad para las Víctimas : official website. URL : https://www.unidadvictimas.gov.co/

Продовження таблиці 3.6.5

1	2	3	4
4. Підтримка дітей війни та вразливої молоді	Хорватія (після війни за незалежність)[463], Ізраїль (довготривалий конфлікт)[464]	Державний бюджет, міжнародні гранти, фонди ЮНІСЕФ та ін.	Психосоціальна реабілітація, програми підтримки освіти, розвиток позашкільної діяльності, створення безпечного середовища
5. Інноваційні та гнучкі підходи до допомоги	Країни Африки та Азії (збройні конфлікти / кризи, за підтримки ООН, СБ)[465], Україна («Дія»)[466]	Міжнародні гранти, гуманітарні фонди, цільові державні програми	Прямі грошові перекази (Cash Transfers): надання коштів безпосередньо отримувачам. Ваучерні системи: цільові ваучери на товари / послуги. «Гроші в обмін на працю» (Cash-for-Work). Цифрові платформи для швидких виплат
6. Фінансування соціальної інфраструктури (освіта, охорона здоров'я, спорт)	Країни з розвиненою соціальною державою, післявоєнні країни (Боснія і Герцеговина)[467]	Державний і місцеві бюджети, міжнародні кредити на відновлення, ДПП (державно-приватне партнерство)	Цільове фінансування будівництва / відновлення закладів, програми розвитку персоналу, гранти на інновації, соціальні інвестиції

Джерело: побудовано авторами.

Як свідчить досвід розвинених країн (наприклад, Німеччини та Франції), стійка система соціального захисту має базуватися на міцній внутрішній фіскальній базі, тобто на податкових надходженнях і внесках до систем соціального страхування. Для України це означає пріоритетність відновлення економічного зростання, розширення податкової бази та зміцнення власної фінансової спроможності. Диверсифікація також передбачає активне залучення приватних і корпоративних

[463] Trade & Competitiveness Global Practice Croatia Competitiveness Reinforcement Initiative. URL : https://salo.li/F1FbFB0

[464] Impacts of the Conflict in the Middle East on the Palestinian Economy / THE WORLD BANK. URL : https://documents1.worldbank.org/curated/en/099721412142313834/pdf/IDU043992ccb0c283048bd0941e073dbfc46633b.pdf

[465] Africa: The United Nations. URL : https://main.un.org/securitycouncil/en/content/repertoire/africa

[466] Державні послуги онлайн / Дія. URL : https://diia.gov.ua/

[467] Bosnia and Herzegovina – From post-conflict reconstruction to EU integration. URL : https://salo.li/8C59F09

пожертв, а також розвиток соціального підприємництва, що може генерувати ресурси для соціальних ініціатив (досвід США, Великої Британії).

Досвід країн, що пережили конфлікти (зокрема, у Сирії, Ємені), демонструє високу ефективність прямих грошових переказів (cash transfers). Цей метод, який дає змогу отримувачам допомоги самостійно визначати пріоритети своїх витрат, є більш гнучким і стимулює місцеву економіку. Україна вже має успішний досвід цифрових платформ для виплат (наприклад, «Дія»), який варто розвивати, адаптуючи до потреб швидкого та цільового розподілу коштів. Ваучерні системи, хоча й є менш гнучкими, також можуть забезпечити цільове використання коштів на критичні потреби (наприклад, харчування, ліки).

Зарубіжні практики (США, Велика Британія в роботі з ветеранами; Колумбія в програмах для жертв конфлікту) наголошують на важливості не лише фінансової підтримки, а й цілісної реабілітації та реінтеграції вразливих верств населення. Це охоплює доступ до якісної медичної та психологічної допомоги, довгострокові реабілітаційні програми, освітні та професійні курси, а також підтримку в працевлаштуванні й соціальній адаптації. Для України це особливо актуально щодо ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та дітей, які постраждали від конфлікту.

Усі міжнародні приклади успішного соціального захисту підкреслюють ключову роль прозорості у використанні фінансових ресурсів та ефективних механізмів управління. Це охоплює чітке цільове спрямування коштів, мінімізацію корупційних ризиків і впровадження відкритих систем звітності. Для України, що залучає значні обсяги міжнародної допомоги, забезпечення довіри донорів і громадян є першочерговим завданням, що досягається через посилений аудит і публічну доступність інформації.

Навіть в умовах війни інвестиції в освіту, охорону здоров'я та соціальні послуги мають розглядатися не як витрати, а як стратегічний пріоритет для збереження й розвитку людського капіталу. Досвід країн, що відновлювалися після конфліктів (наприклад, Боснія і Герцеговина), підтверджує, що відновлення соціальної інфраструктури та підтримка цих секторів є запорукою майбутнього економічного зростання й соціального добробуту.

Узагальнюючи, підкреслимо, що інтеграція уроків міжнародного досвіду дасть змогу Україні побудувати більш стійку, справедливу та ефективну систему соціального захисту. Це вимагає не лише залучення фінансових ресурсів, а й стратегічного планування, інституційних реформ і постійної адаптації до динамічних умов воєнного й післявоєнного періоду.

Отже, для забезпечення сталого економічного відновлення та соціального добробуту України в довгостроковій перспективі критично важливим є перехід від ситуативного «відновлення» до системної «реконструкції» та модернізації країни. Це вимагає розробки й реалізації амбітної стратегії, що базуватиметься на диверсифікації джерел фінансування, ефективному управлінні державним боргом, посиленні прозорості та підзвітності у використанні залучених коштів, а також на забезпеченні максимальної ефективності соціальних програм. Лише такий комплексний підхід, спрямований на побудову сильної та стійкої економіки разом із розвиненою системою соціального захисту дасть змогу Україні не лише відновитися, а й досягти якісно нового рівня розвитку й інтеграції в європейський простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Financial crime trends to watch out for in 2023. URL : https://fintech.global/2023/01/30/financial-crime-trends-to-watch-out-for-in-2023 (дата звернення: 07.10.2025).

2. Traynor O. The Ultimate Guide to Financial Services Cybersecurity. November 18, 2024. URL : https://cybelangel.com/financial-services-cybersecurity-the-ultimate-guide/ (дата звернення: 07.10.2025).

3. Eisenbach T. M., Kovner A., Lee M. J. Cyber Risk and the U.S. Financial System: A Pre-Mortem Analysis / Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, no. 909. New York : Federal Reserve Bank of New York, 2020. (Revised May 2021). URL : https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr909.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

4. Різні типи кібератак та як не стати їх жертвою. URL : https://nordvpn.com/uk/blog/shcho-take-kiberataka/ (дата звернення: 07.10.2025).

5. Ozarslan S. Key Threats and Cyber Risks Facing Financial Services and Banking Firms in 2022. URL : https://www.picussecurity.com/key-threats-and-cyber-risks-facing-financial-services-and-banking-firms-in-2022 (дата звернення: 07.10.2025).

6. Cybersecurity Threats to Digital Banking and How to Guard Against Them. URL : https://www.guardrails.io/blog/the-top-ten-cyber-security-threats-to-digital-banking-and-how-to-guard-against-them (дата звернення: 07.10.2025).

7. Хакери зламали вебсайт Mastercard / BBC news Україна. 2010. 9 жовтня. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/news/2010/12/101209_wikileaks_mastercard_attack_er

8. Cost of a Data Breach Report 2025 / IBM. URL : https://www.ibm.com/reports/data-breach (дата звернення: 07.10.2025).

9. Financial crime trends to watch out for in 2023. URL : https://fintech.global/2023/01/30/financial-crime-trends-to-watch-out-for-in-2023 (дата звернення: 07.10.2025).

10. Про затвердження Положення про організацію кіберзахисту в банківській системі України / Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/proekt_2021-11-04.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

11. Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту надавачами фінансових послуг : постанова НБУ. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/proekt_2025-03-10.pdf (дата звернення: 07.10.2025).

12. Міністерство фінансів України. Відкритий бюджет. URL : https://openbudget.gov.ua/ (дата звернення: 01.10.2025).

13. Порівняльний аналіз фінансової спроможності територіальних громад (на основі показників 2021 та 2023 років). Децентралізація. URL : https://decentralization.ua/news/18171 (дата звернення: 02.10.2025).

14. ПОКАЗНИКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ на 2025–2026 роки / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf

15. Про затвердження оновленого Порядку зарахування частини акцизного податку з виробленого в Україні та з ввезеного на митну територію України пального до бюджетів місцевого самоврядування в частині автоматичного зарахування до бюджетів територіальних громад частини (13,44 %) : постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2022 № 1427.

16. У 2024 році українці відкрили понад 26 тисяч компаній / Фонд розвитку підприємництва. 2025. 30 січня. URL : https://bdf.gov.ua/u-2024-rotsi-ukraintsi-vidkryly-ponad-26-tysiach-kompaniy-nayaktyvnishe-zrostala-chastka-novykh-u-miltech-cektori/ (дата звернення: 04.10.2025).

17. Захист фінансової спроможності громад в Держбюджеті 2026 / Асоціація міст України (АМУ). URL : https://www.auc.org.ua/novyna/zahyst-finansovoyi-spromozhnosti-gromad-v-derzhbyudzheti-2026-0 (дата звернення: 04.10.2025).

18. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 759 с.

19. Варналій З. С., Бондаренко С. М. Фінансова безпека підприємств України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Економічний вісник університету*. 2023. № 56. С. 106–113. DOI : https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-106-113

20. Актуалітети фінансової безпеки суб'єктів підприємництва України в умовах війни та повоєнний час / Варналій З. С., Чеберяко О. В., Микитюк О. П., Бондаренко С. М. *Academy review*. 2024. № 1 (60). С. 123–140. DOI 10.32342/2074-5354-2024-1-60-9

21. Вівчар О. І. Практичний базис системи фінансової безпеки підприємницьких структур: нові виклики та можливості. *Modeling the development of the economic systems.* 2021. № 3. С. 8–13. DOI : https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-1

22. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.

23. Захаркін О. О., Бойко А. В., Сокол Л. В. Цифрові технології та інструменти забезпечення фінансової безпеки бізнесу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія Економіка та управління*. 2023. № 10. DOI : https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-08-02

24. Калюжна К. В., Басараб О. А. Забезпечення фінансової безпеки в Україні в умовах воєнного стану. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 312, [103–106] с.

25. Квасницька Р. С., Доценко І. О., Матвійчук Л. О. Оцінювання фінансової безпеки підприємства в системі забезпечення реалізації його фінансової стратегії. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2019. № 3. С. 95–102.

26. Коленда Н. В. Поняття соціально-економічної безпеки підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 672–678.

27. Колодяжна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Випуск 23, частина 1. С. 135–140.

28. Крупка М. І., Яструбецька Л. С. Фінансова безпека суб'єктів господарювання : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 320 с.

29. Марченко О. С. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Харків : Право, 2022. 246 с.

30. Матвійчук В. І., Матушевський О. В. Формування фінансової безпеки суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану. *Економіка і організація управління*. 2023. № 4 (52). С. 118–131. DOI 10.31558/2307-2318.2023.4.13

31. Медведєва І. Б., Погосова М. Ю. Діагностування безпеки промислового підприємства у трирівневій системі фінансових відносин : монографія. Харків : Видавництво ХНЕУ, 2011. 264 с.

32. Мехед А. М., Варналій З. С. Фінансова безпека підприємств в умовах цифрової економіки. *Вісник університету банківської справи*. 2021. № 3 (42).

33. Рожко О. Д., Нестеров Є. В. Теоретичні підходи до визначення фінансової безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 65. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-79

34. Свириденко Ю. Українська економіка пережила найважчий рік за часи незалежності: як ми вистояли та що далі. URL : https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/30/695585/

35. The Lancet Global Health Commission on financing primary health care: putting people at the centre. Hanson, Kara et al. *The Lancet Global Health*. 2023. Volume 10, Issue 5, 715–772.

36. Вплив цифрових трансформацій на транспарентність фінансово-економічних відносин та фінансову безпеку України / Гриценко Л., Захаркіна Л., Захаркін О., Новіков В., Чухно Р. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 3 (44). Pp. 167–175. DOI 10.55643/fcaptp.3.44.2022.3767

37. Petrushenko Y., Korneyev M., Nebaba N., Banchuk-Petrosova O., Bohorodytska A. Assessment of the external debt impact on a country's economic development indicators: Evidence from Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. № 19 (1), 360–369. DOI10.21511/imfi.19(1).2022.28

38. Sarkar M. Management Research in Emerging Economies. *Vikalpa: The Journal for Decision Makers.* 2007. Volume 32, 125–138. URL : https://www.semanticscholar.org/paper/cdb7a75e5463d803a48ef921b4ed0760e61e23f7

39. Schelkle W. Fiscal Integration in an Experimental Union: How Path-Breaking Was the EU Response to the COVID-19 Pandemic? *JCMS : Journal of Common Market Studies.* 2021. Volume 59. Pp. 44–55. DOI 10.1111/jcms.13246

40. Baker S., Bloom N., Davis S. J. Measuring Economic Policy Uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics.* 2016. Volume 131, 1593–1636. DOI 10.1093/qje/qjw024

41. Millennium Development Goals Report / UN-iLibrary. 2016. DOI 10.18356/98544aa9-en

42. Fikri M., Goumghar S. Digitalization and digital platforms as a facilitator for project finance access for entrepreneurs: Exploratory study. 2022. URL : https://core.ac.uk/download/543113197.pdf

43. Derr T. Unlocking fiscal space: leveraging opportunities to empower progress in developing countries. 2023. URL : https://core.ac.uk/download/639217515.pdf

44. Schramm L., Krotz U., De Witte B. Building 'Next Generation' after the pandemic: The implementation and implications of the EU Covid Recovery Plan. *JCMS : Journal of Common Market Studies.* 2022. Volume 60, 114–124. DOI 10.1111/jcms.13375

45. Stavytskyy A., Kharlamova G., Stoica E. A. The Analysis of the Digital Economy and Society Index in the EU. *TalTech Journal of European Studies.* Sciendo. 2019. Vol. 9, no. 3, pp. 245–261. DOI 10.1515/bjes-2019-0032

46. Magoutas A., Chaideftou M., Skandali D., Chountalas P. Digital Progression and Economic Growth: Analyzing the Impact of ICT Advancements on the GDP of European Union Countries. *Economies.* 2024, 12. 63. DOI 10.3390/economies12030063

47. Olczyk M., Kuc-Czarnecka M. Digital transformation and economic growth – DESI improvement and implementation. *Technological and Economic Development of Economy.* 2022. 28, 803–803. DOI 10.3846/tede.2022.16766

48. Tiutiunyk I., Drabek J., Antoniuk N., Navickas V., Rubanov P. The impact of digital transformation on macroeconomic stability: Evidence from EU countries. *Journal of International Studies.* 2021. 14 (3), 220–234. DOI 10.14254/2071-8330.2021/14-3/14

49. Piddubna L., Dybach I., Krasovskiy V., Pliekhanov K., Mogylevskyi R. Analysis of the impact of digital development on a country economic growth. *Economics of Development.* 2024. 23 (2), 38–46. DOI 10.57111/econ/2.2024.38

50. Kotina H., Stepura M., Kondro P. How does active digital transformation affect the efficiency of governance and the sustainability of public finance? The Ukrainian case. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2022. 8, 75–82. DOI 10.30525/2256-0742/2022-8-1-75-82

51. Про затвердження переліку показників Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.2023. № 774-2023-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2023-%D1%80#Text

52. Digital Economy and Society Index (DESI) / European Commission. 2024. URL : https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi

53. General government deficit / surplus and debt statistics [GOV_10DD_EDPT1] / Eurostat. 2024. DOI 10.2908/GOV_10DD_EDPT1

54. Gross domestic product at market prices per capita [NAMA_10_PC] / Eurostat. 2024. DOI 10.2908/NAMA_10_PC

55. GDP per capita in PPS [TEC00114] / Eurostat. 2024. DOI 10.2908/TEC00114

56. Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. Methodological Note / European Commission. 2022. URL : https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/88557

57. Breusch T. S., Pagan A. R. The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies.* 1980. 47 (1), 239–253. DOI 10.2307/2297111

58. Hausman J. A. Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*. 1978. 46 (6), 1251–1271. DOI 10.2307/1913827

59. Driscoll J. C., Kraay A. C. Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics.* 1998. 80 (4), 549–560. DOI 10.1162/003465398557825

60. Hoechle D. Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence. *Stata Journal.* 2007. 7 (3), 281–312. DOI 10.1177/1536867X0700700301

61. Hai-feng Zha, Wei Li. Digital Finance, Fiscal Transparency and Government Debt Risk. *Journal of Risk Analysis and Crisis Response*. 2022. 12 (4), 155–169. URL : https://jracr.com/index.php/jracr/article/download/341/388/1149

62. The EU economy after COVID-19: Implications for economic governance / European Commission. Brussels, 2021. URL : https://www.europeansources.info/record/the-eu-economy-after-covid-19-implications-for-economic-governance/

63. Technology and Innovation Report 2021: Catching Technological Waves – Innovation with Equity. United Nations Conference on Trade and Development. 2022. URL : https://unctad.org/page/technology-and-innovation-report-2021

64. Mundlak Y. On the pooling of time series and cross section data. *Econometrica.* 1978. 46 (1), 69–85. DOI 10.2307/1913646

65. Bell A., Jones K. Explaining fixed effects: Random effects modeling of time-series cross-sectional and panel data. *Political Science Research and Methods.* 2015. 3 (1), 133–153. DOI 10.1017/psrm.2014.7

66. Gelman A., Vehtari A., Simpson D., Margossian C. Bayesian Workflow. 2020. DOI 10.48550/arXiv.2011.01808

67. Burkner P.-Ch. Advanced Bayesian Multilevel Modeling with the R Package brms. *The R Journal*. 2018. 10 (1), 395–411. DOI 10.32614/RJ-2018-017

68. Piironen J., Vehtari A. Sparsity information and regularization in the horseshoe and other shrinkage priors. *Electronic Journal of Statistics*. 2017. 11 (2). DOI 10.1214/17-EJS1337SI

69. Буй Т. Г., Прімєрова О. К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки.* 2023. № 8(1). С. 17–24. URL : https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.17-24 (дата звернення: 23.04.2025).

70. Бюджет 2025 року / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770 (дата звернення: 02.06.2025).

71. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 50–51. Ст. 572. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 20.05.2025).

72. Ватаманюк-Зелінська У. З., Біда М. С. Аналіз державного боргу України в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка.* 2023. № 5. DOI : https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.23 (дата звернення: 02.06.2025).

73. ВВП-варанти були створені для економічної реальності, якої вже не існує / Interfax-Україна. URL : https://interfax.com.ua/news/economic/1066453.html (дата звернення: 03.05.2025).

74. Галайко Н. Оцінка впливу окремих показників на зовнішній борг України. *Економіка та суспільство.* 2023. № 48. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-73 (дата звернення: 02.06.2025).

75. Горин В., Юрчишин В. Тенденції формування та проблеми управління державним боргом України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової теорії та практики* : збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених, м. Тернопіль, 26 квітня 2023 року. Ч. 1. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. С. 64–68.

76. Гарбінська-Руденко А. В., Лямзіна О. В. Поняття та значення державного боргу України в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. № 4. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.47 (дата звернення: 02.06.2025).

77. Давиденко Н. М., Сидоренко Д. О. Прозорість бюджетних операцій в Україні та її забезпечення в умовах війни. *Фінанси України.*

2025. № 3. С. 92–110. DOI : https://doi.org/10.33763/finukr2025.03.092 (дата звернення: 01.06.2025).

78. Державне управління в Україні. Оцінювання на відповідність Принципам державного управління. Моніторинговий звіт Програми SIGMA. 2023. 219 с.

79. Державний борг та гарантований державою борг / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 02.06.2025).

80. Державний вебпортал бюджету для громадян. URL : https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2022&budgetType=NATIONAL (дата звернення: 02.06.2025).

81. Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням / DREAM. URL : https://dream.gov.ua/ (дата звернення: 04.06.2025).

82. Зовнішня торгівля України товарами у 2022 році / Державна служба статистики України. URL : https://stat.gov.ua/uk/publications/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-tovaramy-u-2022-rotsi (дата звернення: 23.04.2025).

83. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році / Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi (дата звернення: 01.05.2025).

84. Кредитні рейтинги державних цінних паперів / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/credit_ratings_2019-345 (дата звернення: 21.05.2025).

85. Лимар О. Ф., Харчук П. В. Управління державним боргом України в умовах війни. *Вісімдесят другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки.* 2024. URL : http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4725/ (дата звернення: 16.05.2025).

86. Меморандум про економічну та фінансову політику / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic__financial_policies-677 (дата звернення: 02.06.2025).

87. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення: 20.05.2025).

88. Міжнародні кредитори погодились відстрочити виплати України за євробондами / Forbes Україна. URL : https://forbes.ua/news/mizhnarodni-kreditori-pogodilis-vidstrochiti-viplati-ukraini-za-evrobondami-20072022-7278 (дата звернення: 01.06.2025).

89. Міжнародні партнери України у G7 і члени Паризького клубу кредиторів оголошують про відстрочення платежів з обслуговування боргу для України / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/international_partners_of_ukraine_in_the_g7_and_paris_club_announce_suspension_of_debt_service_payments_for_ukraine-3532 (дата звернення: 02.06.2025).

90. Мінфін оголошує розрахункову суму платежу за державними деривативами за результатами 2023 року та націлений на продовження переговорів з тримачами інструментів для їх комплексної реструктуризації відповідно до параметрів програми МВФ / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ogoloshuie_rozrakhunkovu_sumu_platezhu_za_derzhavnimi_derivativami_za_rezultatami_2023_roku_ta_natsilenii_na_prodovzhennia_peregovoriv_z_trimachami_instrumentiv_dlia_ikh_kompleksnoi_restrukturizatsii_vidpovidno_do_parametriv_programi_mvf-5186 (дата звернення: 20.04.2025).

91. Українці за рік збільшили обсяг інвестицій в ОВДП на понад 30 % / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ukraintsi_za_rik_zbilshili_obsiag_investitsii_v_ovdp_na_ponad_30-5055 (дата звернення: 27.04.2025).

92. Мінфін успішно провів другий в історії аукціон з обміну ОВДП / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uspishno_proviv_drugii_v_istorii_auktsion_z_obminu_ovdp-5119 (дата звернення: 25.04.2025).

93. Наглядова статистика / Національний банк України. URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators (дата звернення: 20.05.2025).

94. ОВДП як альтернатива доларам під «матрацом» / Укрінформ. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3907781-ovdp-ak-alternativa-dolaram-pid-matracom.html (дата звернення: 12.05.2025).

95. Оголошення та результати аукціонів / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/ogoloshennja-ta-rezultati-aukcioniv (дата звернення: 02.06.2025).

96. Міністерство фінансів України / Офіційний вебсайт. URL : https://www.mof.gov.ua/uk (дата звернення: 20.05.2025).

97. Підлісна О. А., Кукушкіна О. А. Формування та оптимізація державного боргу в Україні. *Сучасні проблеми економіки і підприємництво.* 2012. № 10. С. 58–62. URL : https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/a7c6671a-8f9e-4d7b-a4b9-43a1b88b3346/content (дата звернення: 14.04.2024).

98. Понад 30 % із зовнішнього фінансування з лютого 2022 року – гранти. Які умови $100 млрд залучених коштів? / Міністерство фінансів України. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-30-iz-zovnishnoho-finansuvannia-z-liutoho-2022-roku-hranty-iaki-umovy-100-mlrd-zaluchenykh-koshtiv (дата звернення: 21.05.2025).

99. Про здійснення у 2024 році правочинів з державним боргом і гарантованим державою боргом : постанова Кабінету Міністрів України від 31.07.2024 № 865. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.04.2025).

100. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text (дата звернення: 20.04.2025).

101. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України : Закон України від 18.07.2024 № 3880-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3880-%D0%86%D0%A5#Text (дата звернення: 20.04.2025).

102. Розпутенко І. В. Державні фінанси : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2008. 164 с.

103. Романовська Ю., Смоляр Л. Аналіз державного боргу України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-106 (дата звернення: 15.05.2025).

104. Потреби у зовнішньому фінансуванні на 2025 рік забезпечено. Маємо бути фінансово підготовленими до будь-яких сценаріїв у наступному році / Міністерство фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/news/sergii_marchenko_ukraines_external_financing_needs_for_2025_are_fully_secured_we_must_remain_financially_prepared_for_any_scenario_in_the_coming_year-5132 (дата звернення: 21.05.2025).

105. Усі кошти з дорожнього фонду у 2024 році будуть перенаправлені на потреби безпеки та оборони / Міністерство фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/news/sergii_marchenko_usi_koshti_z_dorozhnogo_fondu_u_2024_rotsi_budut_perenapravlenni_na_potrebi_bezpeki_ta_oboroni-4301 (дата звернення: 02.06.2025).

106. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2024–2026 роки, затверджено постановою Кабінету Міністрів

України від 27.10.2023 № 1117. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS2024-2026.pdf (дата звернення: 02.06.2025).

107. S&P знизило рейтинг ВВП-варантів України до дефолтного через невиплату $665 млн / Forbes Україна. URL : https://forbes.ua/news/sampp-global-znizilo-reyting-ukraini-cherez-neviplatu-ponad-500-mln-za-vvp-varantami-04062025-30275 (дата звернення: 04.06.2025).

108. Україна завершила реструктуризацію державних облігацій та гарантованих державою єврооблігацій на суму 20,5 млрд доларів США / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_completes_the_restructuring_of_usd_205_billion_sovereign_and_sovereign-guaranteed_eurobonds-4772 (дата звернення: 01.06.2025).

109. Україна отримала €1 млрд від ЄС – четвертий транш макрофінансової допомоги за рахунок російських активів / Міністерство фінансів України. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-otrymala-1-mlrd-vid-ies-chetvertyi-transh-makrofinansovoi-dopomohy-za-rakhunok-rosiiskykh-aktyviv (дата звернення: 21.05.2025).

110. Україна підписала зміни до Меморандуму про взаєморозуміння щодо призупинення виплат за офіційним боргом з міжнародними партнерами у G7 та Паризькому клубі / Міністерство фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraine_signed_amendments_to_the_memorandum_of_understanding_on_official_debt_payments_suspension_with_international_partners_in_the_g7_and_paris_club-4354 (дата звернення: 02.06.2025).

111. Україна почала розраховуватися за боргами воєнного часу / Forbes Україна. URL : https://forbes.ua/news/ukraina-pochala-rozrakhovuvatisya-za-borgami-voennogo-chasu-09062025-30357?fbclid=IwY2xjawKzbAdleHRuA2FlbQIxMQBicmlkETE1ZU03bmtlZDBNdWs4Z2h5AR5Zwy9QkwkHFwmvAhzWe7dV_dG33EuZg4jYvlLKIHGhoA2kOLecYcEdSuocLA_aem_FB6aRPhlto6l3K3JjXGrZw (дата звернення: 09.06.2025).

112. Уряд України схвалив звіт про виконання Державного бюджету на 2023 рік: видатки на оборону та безпеку становили 2,65 трлн гривень / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/uriad_ukraini_skhvaliv_zvit_pro_vikonannia_derzhavnogo_biudzhetu_na_2023_rik_vidatki_na_oboronu_ta_bezpeku_stanovili_265_trln_griven-4576 (дата звернення: 03.04.2025).

113. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни / Міністерство фінансів України. URL :

https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення: 21.05.2025).

114. Чугунов І., Кучер Г., Любчак І. Управління державним боргом у системі суспільно-економічних трансформацій. *Економіка та суспільство.* 2024. № 68. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-56 (дата звернення: 02.06.2025).

115. Щодо Бюджетної декларації на 2025–2027 роки, схваленої Кабінетом Міністрів України / Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. URL : https://budget.rada.gov.ua/news/Zakonoproektna_robota/Visnovki_ZP_golovni_9skl/78665.html (дата звернення: 15.04.2025).

116. Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Debt: 200 years of creditor losses. 24th Jacques Polak Annual Research Conference at the IMF. 2023. 45 p. URL : https://www.imf.org/-/media/Files/News/Seminars/2023/ARC/session-iv-second-paper-reinhart-et-al.ashx (дата звернення: 17.05.2025).

117. Clemens M. Graf von Luckner, Josefin Meyer, Carmen M. Reinhart, Christoph Trebesch. Sovereign Haircuts: 200 Years of Creditor Losses. National Bureau of Economic Research. 2024. 53 p. URL : https://www.nber.org/papers/w32599 (дата звернення: 17.05.2025).

118. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. Ukraine 2024 Report. Brussels, 2024. 104 p.

119. Fiscal Digest Q1. KSE Institute. 2025. 8 p. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/05/DIGEST-Q1-2025.pdf (дата звернення: 08.06.2025).

120. Fiscal Transparency Handbook. International Monetary Fund. Fiscal Affairs Dept. 2018. 182 p. URL : https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781484331859/9781484331859.xml (дата звернення: 10.05.2025).

121. OECD Budget Transparency Toolkit. Practical Steps for Supporting Openness, Integrity and Accountability in Public Financial Management / OECD Publishing, Paris, 2017. 104 p. URL : https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/10/oecd-budget-transparency-toolkit_g1g82a3c/9789264282070-en.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

122. Open Budget Survey 2023. Ukraine / International Budget Partnership. URL : https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2023/ukraine (дата звернення: 14.04.2025).

123. Open Budget Survey Index. World Bank Group Prosperity Data360. URL : https://data360.worldbank.org/en/dataset/IBP_OBS (дата звернення: 14.04.2025).

124. Paolo de Renzio, Joachim Wehner. The Impacts of Fiscal Openness. *World Bank Research Observer*. 2017. № 32. 36 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/320709234_The_Impacts_of_Fiscal_Openness (дата звернення: 10.05.2025).

125. Steil B., Harding E. Sovereign Defaults Are More Likely Than Experts Think. The Problem Is Politics / Barron's. 2024. URL : https://www.barrons.com/articles/sovereign-debt-defaults-markets-politics-risk-bf947992?utm_source (дата звернення: 02.06.2025).

126. Sydorenko D. O. The Impact of War on Budget Transparency in Ukraine. *Збірник наукових праць Державного податкового університету.* 2025. № 1. С. 65–71. URL : https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.10 (дата звернення: 05.06.2025).

127. Trends In World Military Expenditure, 2020 / SIPRI Fact Sheet. 2021. 12 p. URL : https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf (Last accessed: 12.04.2025).

128. Udaibir S. Das, Michael G. Papaioannou, Christoph Trebesch. Sovereign Debt Restructurings 1950–2010: Literature Survey, Data, and Stylized Facts / International Monetary Fund. 2012. 127 p. URL : https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12203.pdf (дата звернення: 18.05.2025).

129. Ukraine: Fifth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility / International Monetary Fund. 2024. URL : https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/10/18/Ukraine-Fifth-Review-Under-the-Extended-Arrangement-Under-the-Extended-Fund-Facility-556465 (дата звернення: 02.06.2025).

130. Yiğit Tahmisoğlu. Ukraine's Steel Sector: State of Play and Pathways to a Greener Future / Low Carbon Ukraine. URL : https://www.lowcarbonukraine.com/wp-content/uploads/LCU_PB_05_Ukraine_Steel_sector_final.pdf (дата звернення: 30.05.2025).

Наукове видання

Я. В. Белінська; Д. О. Бірюк; Т. Г. Боднарук; В. В. Британ;
Ю. Ю. Вергелюк; О. Д. Гордей; О. Є. Гудзь; Н. М. Давиденко;
Н. Б. Добрянська; Р. І. Дюк; Н. С. Козій; Є. М. Козлов; С. О. Криниця;
А. Ю. Липкань; В. В. Мартиненко; Ю. В. Мирончук; Н. В. Москаленко;
О. В. Новицька; С. В. Онишко; М. В. Пацан; О. В. Пернарівський;
Д. О. Сидоренко; В. Ю. Шепиленко; В. С. Ясенецький

Фінансова безпека України у світлі формування боргових механізмів

Монографія

Відповідальний за випуск	*Н. Б. Добрянська*
Редактори	*М. М. Грабарчук, М. П. Клименко*
Форматування та комп'ютерна верстка	*Д. П. Завальніцька*

Здано до друку 26.12.2025. Формат 29,7 × 41,99
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 11.9
Наклад 300 прим. Замовлення № 1163

Підготовлено до друку науково-організаційним відділом
Державного податкового університету
08205, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область,
Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022